

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії та суспільствознавства**

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 39

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, історії, психології та педагогіки**

Вінниця
"ТВОРИ"
2021

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г94

*Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету філософії та суспільствознавства
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 11 від 26.05.2021 р.)*

Редакційна колегія:

Герчанівська П.Е. – доктор культурології, професор, завідувач кафедри культурології та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв

Глушко Т.П. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Дичковський С.І. – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Інституту практичної культурології та арт-менеджменту Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв

Долинська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв

Меднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова

Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв

Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв

Приходько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України

Череповський М. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, студент

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski

У збірнику подано наукові статті за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (14 травня 2021 р.), яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM.

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України, Польщі та Білорусі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Рецензенти:

Виткалов С.В. – доктор культурології, професор кафедри культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету

Розова Т.В. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури Одеського національного політехнічного університету

Упорядники:

Русаків С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова

Можгин Віктор – міжфакультетські кандидатські культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 39. – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. – 178 с.

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

© Автори статей, 2021
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2021
© Видавництво ТОВ «ТВОРИ», 2021

ISBN 978-966-949-687-4

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 39

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnytsia
TVORY
2021.

Members of Scientific Board:

P.E. Herchanivska, Doctor of Sciences in Cultural Studies, Professor, Chair of the Department of Cultural Studies and Information Communications of National Academy of Culture and Arts Management

T.P. Hlushko, Doctor of Sciences in Philosophy, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of National Pedagogical Drahomanov University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations

S.I. Dychkovsky, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Director of the Institute of Practical Cultural Studies and Art Management of the National Academy of Government Managerial Staff of Culture and Arts

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of National Pedagogical Drahomanov University, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department of Philosophy and Social Science of National Pedagogical Drahomanov University, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

H.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

M.A. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Philosophy and Methodology of Humanities of the Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of National Pedagogical Drahomanov University, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of National Pedagogical Drahomanov University, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

M. Cherepovsky, Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy and Social Science of National Pedagogical Drahomanov University, student

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski

This collection features scientific articles based on materials of the VIII International scientific conference “Scientific research: current research, theory and practice” (May 14, 2021), on the basis the ZOOM video conferencing service.

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Reviewers:

Vytkalov S.V., Doctor of Sciences in Cultural Studies, professor of the Department of Cultural Studies and Museology of the Rivne State University of the Humanities

Rozova T.V., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Cultural Studies, art history and philosophy of culture Department of the Odessa National Polytechnic University

Compiled by:

Rusakov Serhii, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies and philosophical anthropology of National Pedagogical Drahomanov University

Możgin Wiktor, mgr, Wydziałowe Kulturoznawcze Studia Doktoranckie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation.

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 39 – Vinnytsia: TVORY, 2021. – 178 p.

NĘDZNICY, CZYLI PROTESTY ŻÓŁTYCH KAMIZELEK

Andruszczak Kacper

*student historii sztuki Wydziału Nauk o Kulturze i Sztuce Uniwersytetu
Warszawskiego oraz kulturoznawstwa w Instytucie Kultury Polskiej UW*
kacperlew@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7839-0331

Umierać – to nic; straszne jest nie żyć [1, s. 256].

Nasi przeciwnicy pragną, byśmy uwierzyły i uwierzyli, że sytuacja jest beznadziejna, że nie mamy żadnej władzy, żadnych podstaw do działania, że nie możemy wygrać. [...] Bunt sam w sobie nie jest dostateczną podstawą nadziei [2, s. 16].

Perspektywa kulturoznawcza, towarzysząca badaniom nad ruchami społecznymi, na stałe wpisała się w dyskurs teoretyczny nad performatywnym aspektem tych zjawisk. Przy opisie i analizie protestu, performans służy jako analityczna soczewka, skoncentrowana wokół badań nad codziennymi zachowaniami, szczególnie tymi, dotyczącymi tłumu. Pojęcie psychologii tłumu, które opiera się bezpośrednio na koncepcji zbiorowej tożsamości, na przełomie XIX i XX wieku, wprowadzili francuscy psychologowie społeczni Gustave Le Bon i Gabriel Tarde oraz angielski profesor Steve Reicher. Le Bon zauważył, że zachowanie zbiorowości to coś więcej, niż tylko prosta suma zachowań poszczególnych jednostek: „dzięki zaraźliwości przekształcenie faktów odbywa się u wszystkich osobników danej zbiorowości w jeden sposób. [...] Zarówno, nieuk jak i uczyony, kiedy staje się częścią tłumu, traci zdolność obiektywnej oceny faktów” [3, s. 16]. Myśl kontynuowali psychoanalizyści, szczególnie Sigmund Freud, tworząc teorie dynamiki grupy i procesów kulturowych. Teza Freuda oscyluje wokół podobnego twierdzenia, iż jednostka w tłumie, traci swą indywidualną racjonalność w obecności innych ludzi. Tłum jawi się tutaj jako grupa połączona wspólnymi celami, poglądami czy upodobaniami. W tym znaczeniu, tworzyć go mogą nawet fizycznie oddalone od siebie jednostki, osadzone w konkretnej przestrzeni. Dla protestu, to miasto stanowi podstawową przestrzeń performatywną, w której jawią się tzw. *sprzymierzone ciała* (Butler 2016): na ulicach i placach wciąż pojawiają się masowe demonstracje, a choć często stoją za nimi różne motywy polityczne, za każdym razem dzieje się coś podobnego: gdy ciała gromadzą się, poruszają się i mówią wspólnie, zgłaszają roszczenie do pewnej przestrzeni jako do przestrzeni publicznej [...] tłum zbiera się w jednym miejscu, publiczny charakter przestrzeni staje się przedmiotem sporu czy wręcz walki [4, s. 64].

Miasto, wraz z jego ulicami, witrynami, murami, parkami, placami, rondami, kościołami, jest przestrzenią jawnie medialną, mogącą w każdej chwili posłużyć jako przestrzeń demonstracji politycznej. „Każda figura wymaga tła, podstawy, krajobrazu albo środowiska, w którym się pojawia i porusza” [5], podsumowuje William Mitchell. Miasto to arena dla postulatów, roszczeń i manifestów. Joanna Krakowska dodaje: każdy ruch, emancypacyjny, kontestacyjny czy rewolucyjny, zaczynał się od zagarnięcia przestrzeni miejskiej - szturm na więzienie, zdobycia pałacu, zajęcia parku, zajęcia ulic i placów, wtargnięcia do kościoła. Zajęcie doprowadziło do nieodwracalnej przemiany tych miejsc. Ta przemiana dała im nową

władzę symboliczną i polityczną [5].

Inaczej rozpoczął się jednak protest Żółtych Kamizelek, który scharakteryzuję. W tekście pragnę przybliżyć pierwsze 8 aktów działań tego ruchu oraz podjąć próbę ontologicznej analizy protestu jako działania jawnie performatywnego.

Narracja protestów francuskich, w ogólnoprzyjętym dyskursie, zaczyna się od pierwszego dnia Zdobycia Bastylii 14 lipca 1790, po którym, rok później nastąpiła przeprowadzona przez Gwardię Narodową masakra obywateli, zebranych tam w celu podpisania petycji żądającej usunięcia króla.

Rewolucja francuska, wpisując się w narrację o wielkich rewolucjach oświecenia, wykorzystywała podobne struktury mediacji, mimo innych możliwości technicznych, co współczesna struktura i przestrzeń nowoczesnych rewolucji czy strajków, którą tworzą: (1) cielesna bezpośredniość, swoistość miejsca, intymna bliskość, symbolizowana przez ludzki mikrofon przypominający o słynnej deklaracji Jean-Jacques'a Rousseau, że założycielską sceną demokracji są zgromadzone masy, do których kierowany jest dźwięk ludzkiego głosu; (2) poszerzona przestrzeń społeczna osiągnięta dzięki mediom społecznościowym, jak Twitter, Facebook, YouTube, poczta internetowa itd; oraz (3) wzmocnienie i powielenie zarówno niezapośredniczonych, jak i społecznie zapośredniczonych przestrzeni w przekazie mediów masowych [6].

Mitchell zauważa, że rewolucja francuska nie stanowiła jedynie procesu gromadzenia się tłumu w konkretnych, rzeczywistych przestrzeniach, takich jak Pola Marsowe, ale była procesem o wirtualnym i zapośredniczonym charakterze. Za Williamem Hazlitem, Mitchell pisze o rewolucji jako konsekwencji wynalezienia sztuki drukarskiej.

Protest Żółtych Kamizelek wpisuje się w ciągła i stałą narrację rewolucji we Francji oraz protestów krajów Zachodu. Żółte Kamizelki to nieustrukturyzowany, spontaniczny ruch społeczny, zapoczątkowany w 2018 roku. Swoje źródło zawdzięcza mediom społecznościowym, gdzie wzywano do aktywnego demonstrowania przeciwko wzrostowi cen paliw samochodowych, wprowadzonym wraz z podatkiem od paliwa, czyli tzw. *taxe intérieure de consommation sur les produits énergétiques*. Podwyżki podatku, co oczywiste, dotknęły głównie branż związanych z transportem, handlem, ale także znacząco uderzyły w pracujące klasy robotnicze, zamieszkujące poza większymi aglomeracjami takimi jak Paryż, codziennie dojeżdżającymi do pracy w miastach. Z powodu wysokich, nieosiągalnych cen mieszkań, nie stać ich bowiem na życie w centrum. Protest Żółtych Kamizelek obnaża nieobecny, francuski egalitaryzm.

Protestujące i protestujący, przywłaszczyli sobie wpięć przestrzeń internetu, która stanowiła dla nich najdostępniejsze medium, służące do łatwego przedstawienia swoich postulatów. Dopiero w kolejnych krokach, miesiąc po opublikowaniu pierwszych postów nawołujących do protestu, zdecydowano się na zajęcie tkanki miejskiej, o której pisze Krakowska. Jest to nie jedyne przesunięcie, które charakteryzuje ruch Żółtych Kamizelek jako ten, wpisujący się w nową narrację o protestach i jego formach. Należy zaznaczyć, że francuskie media, za początek protestu także przyjmują dzień 17 listopada 2018 roku, gdy na ulicach i rondach, zaczęły powstawać pierwsze blokady, a w miastach pojawiły się demonstracje. Nie zauważa i nie wyróżnia się tutaj działań w internecie, co potwierdza tezę, iż tylko gesty w przestrzeni publicznej, stają się widoczne i konstytutywne dla protestu. Sam akt przejścia miasta, prowadzi do przekształcenia go w przestrzeń innego ro-

dzaju, nadając mu nową znaczeniowość i performatywność. Jest to proces o nieodwracalnym charakterze, który sprawia, że miasto staje się zarówno symboliczne, jak i polityczne.

W akcie pierwszym ruchu Żółtych Kamizelek, na ulice wyszło ponad 300 tys. osób w całej Francji. Już po niespełna tygodniu aktywnego protestu na ulicach miast, liczba ofiar wyniosła prawie 700 osób. Protesty zaczęły kumulować się w Paryżu, mając jednocześnie powstańczy, agresywny charakter. Akt drugi, rozpoczynający się około 24 listopada 2018 roku, zgromadził 100 tys. protestujących z całej Francji, w tym 8 tys. osób w samym Paryżu, gdzie strajki miały najbardziej gwałtowny charakter. Protestujący zaczęli rozpalać ogniska na ulicach, zrywać szyldy, budować barykady czy niszczyć bruk. Policja reagowała wówczas gazem łzawiącym oraz armatkami wodnymi, co miało rozproszyć tłum. Należy tutaj zaznaczyć, że francuska policja, jest jedną z najbardziej agresywnych i przemocowych w Europie.

W akcie trzecim, 1 grudnia 2018 roku, protestujący wykrzykiwali hasło: *Macron rezygnuje*, co jawnie przedstawiło ich nowe postulaty i tym samym zmusiło prezydenta do odpowiedzi. Nastąpiło to już 9 dni później, w akcie czwartym, kiedy to prezydent Francji wygłosił przemówienie skierowane do obywateli i obywateli. Po raz pierwszy przyjmuje on tutaj rolę ojca narodu, w jego orędziu wyczuwalne stają się wówczas starania, aby zjednać sobie odbiorczynie i odbiorców. Spokojnym, wyważonym tonem, odwołuje się bowiem do wspólnoty losów wszystkich mieszkańców Francji. Macronowi towarzyszy plansza z wizerunkiem Pałacu Elizejskiego i podpis *Deklaracja Prezydenta Republiki*. Prezydent odpowiadając na żądania protestujących, zdecydował się na zwiększenie o 100 euro najniższej gwarantowanej pensji miesięcznej (SMIC), a także obiecał przywrócenie zwolnienia z opodatkowania godzin nadliczbowych. Macron ogłosił również zamiar przeprowadzenia głębokiej reformy państwa i wprowadzenia bardziej przejrzystych zasad jego działania, wzywając równocześnie do debaty. Orędzie prezydenta, to rodzaj spektaklu, w którym dopiero kiedy odbiorcy biorą jawny udział, stają się aktorami i widzami. Następuje przełamanie i zamiana performatywnych ról: to już nie protestujący, uczestniczący w strajkach, są oglądani, lecz widz-prezydent, staje się oglądanym aktorem – „tę swoistą cechę przedstawień można określić przymiotnikiem performatywny”. [7, s. 45]. W tym znaczeniu, protest jest performatywnym przedstawieniem.

Idąc dalej za cechami przedstawienia, które wymienia Erica Fischer Lichte, warunkiem spektaklu jest jego „dynamiczna forma, wymagający ruch, akcja i jej zmienność oraz nieustanna wymiana po stronie zaangażowanych aktorów, którzy w zamian otrzymują entuzjastyczne reakcje” [8, s. 39]. Żółte kamizelki, tworzą protest/spektakl, który staje się wydarzeniem pełnym dynamiki, przesady, jawnego zamiaru zszokowania publiczności, co bezpośrednio przełożyć się ma na zrealizowanie roszczeń tłumy. Protest, powiela strukturę widowiska, dzieląc społeczeństwo na dwie grupy osób, między publiczność a wykonawców: gdzie pierwsi z nich, obserwują wydarzenia poprzez transmisje online, natomiast kolejni w nich uczestniczą. Jednak w takiej sytuacji performatywnej, media transmitujące wydarzenie nie odzwierciedlają podekscytowania i przerażenia publiczności. Za pomocą mediów, redefiniuje się wizja protestu jako spektaklu na żywo, poprzez przekształcenie go w spektakl innego rodzaju. Dla nieobecnej publiczności, relacje medialne z wydarzeń, stanowią zapośredniczoną relację medialną, ale o identycznych celach, jakie leżą u podstaw protestu dziejącego się w czasie rze-

czywistym. W każdym przygotowanym przez Kamizelki akcie, widać też kolejną zależność – każda osoba uczestnicząca w tłumie, jest zarówno obserwowującym, jak i obserwowanym. Jednak transmitujące media sprawiają, że tworzy się wyraźna granica oddzielająca wykonawców od widzów. Protest składa się z dwóch spektakli zamkniętych w sobie nawzajem. Jednym z nich jest wtargnięcie do miejskiej przestrzeni tłumy, drugim jest spektakl przygotowany przez publiczność, której jasne reakcje są zapisane w scenariuszu. Reakcją publiczności było przemówienie prezydenta Macrona. Publiczność jest jednocześnie obserwatorem, jak i częścią spektaklu, i ostatecznie to ona decyduje o sukcesie lub porażce protestu. W protestach, jest podobnie, „w dużym stopniu tego, co będzie się działo, nie da się przesądzić” [9, s. 39].

Protest, jak performans: jest przedstawieniem powstałym w wyniku wzajemnego wpływu na siebie działań i zachowań jego wszystkich uczestników (...) stwarza możliwości doświadczenia samych siebie jako podmiotów. (...) Żeby przedstawienie mogło się odbyć, wykonawcy i widzowie muszą się zebrać na określony czas w określonym miejscu i razem coś przedsięwziąć [10, s.58].

Odpowiedzią na przemówienie Macrona, był apel przed Operą Francuską, Priscillii Ludosky:

jesteśmy wyczerpani ogromną presją podatkową, która odbiera siłę naszemu krajowi, naszym przedsiębiorcom, naszym rzemieślnikom, naszym małym firmom, naszym twórcom i naszym pracownikom, podczas gdy grono elity nieustannie unika płacenia podatków [11].

Protest od początku charakteryzował się wyraźnym brakiem głównych liderów, którzy prowadziliby go w określonym kierunku. Jak widać, forma nawet nowoczesnego, współczesnego protestu, potrzebuje przywódców, którzy mimo wolnie wyłonią się z tłumy. Przemówienie Ludovsky, stanowiło ostatni wyraźny akt performatywny, kolejne wydarzenia nie przyniosły zaskakujących zmian w narracji protestujących. Francuskie protesty charakteryzują się bowiem tym, że mają burzliwy przebieg. Ludzie wychodzący na ulice największych miast, nie ograniczają się jedynie do jednostajnego marszu z transparentami i krzyczenia haśle. Manifestujący decydują się na dewastację, starcia z policją.

We Francji często strajkują pracownicy różnych central i związków zawodowych, staje metro, pociągi. Jednak „żółte kamizelki” to zjawisko innego typu. Przede wszystkim to nie fala strajkowa ani nie partia polityczna, lecz właśnie ruch społeczny, bez przywódcy [...]. Ludzie sami się organizują i skrzykują, aby wyjść na ulice [12].

Ruch żółtych kamizelek charakteryzował się także zaangażowaniem znanych osób, które dotąd nie kojarzyły się z aktywnością polityczną czy publiczną, był to m.in. piosenkarz Francis Lalanne. Kamizelki działają do dziś, jednak już mniej spektakularnie. Głównym postulatem pozostaje aktualnie zmuszenie prezydenta do rezygnacji ze stanowiska, co jest raczej nierealnym żądaniem. „Wzrost cen paliwa był tylko pretekstem. Rzeczywiste konflikty społeczne znajdują się pod powierzchnią i są o wiele głębsze niż rosnące ceny” [13] – podsumowuje Marcin Darmas.

Pod względem teorii zgromadzeń, samo zebranie w określonym miejscu, określonej liczby osób, w konkretnym celu, sprawia, że protest można definiować jako swego rodzaju formę performatywną. Protest Żółtych Kamizelek, szczególnie

tutaj wyróżnia się na tle pozostałych, podejmowanych współcześnie protestów. Uczestnicy oraz uczestniczki, w jawny sposób podzielili swoje działania na akty, co sprawia, że łatwo doszukać się w nim konotacji performatywnych czy teatrologicznych. Różni się on znacząco, od Strajku Kobiet, którego plan działania, same postulaty, jak i poszczególne wydarzenia, trudno skategoryzować. Być może wynika to z faktu, że polski protest Kobiet, nie może być opisywany w tych samych kategoriach co w krajach tzw. Zachodu. Polska ma inną tradycję strajków, mimo tego, że protestujące i protestujący, wykorzystują do tego podobne media. Aktualnie trwające strajki w Polsce, posiadają nieusystematyzowaną strukturę, która sprawia, że trudno wykazać co jest najważniejszym zdarzeniem, swego rodzaju punktem kulminacyjnym, dla tego protestu. Czy za ten moment uznać można wydarzenia z dnia 30 października 2020 roku, kiedy to w Warszawie zebrało się około stu tysięcy osób? Czy kulminacja Strajku Kobiet dopiero będzie miała miejsce? Podobnie wyglądają same postulaty protestujących – dziś nie jasne staje się, czy w Polsce trwa walka o powrót do tzw. kompromisu aborcyjnego, czy jednak o wcielenie aborcji na życzenie, dla każdego. Do postulatów demonstrujących, dochodzą też żądania obalenia rządu. Problematiczna staje się również sama nazwa *Strajk Kobiet*, która w swojej strukturze językowej, skreśla osoby niebinarne, obecne w trakcie protestów. W strajku Żółtych Kamizelek, same żądania oraz struktura wydarzeń, wydaje się być bardziej spójna, co bezpośrednio przekłada się na charakterystykę i rezultaty podejmowanych działań.

Ostatnie lata przyniosły ogromny wzrost liczby protestów na całym świecie, co stanowi aktualnie wyzwanie dla praktyk politycznych oraz dla samych instytucji o charakterze ekonomicznym. Protestujący mają wiele możliwości, aby ich głos został usłyszany. Co raz częściej pojawiają się świetnie zaplanowane kampanie, przypominające te, o marketingowym charakterze, aby w klarowny sposób przekazać opinii publicznej swoje żądania. Wiąże się to z patrzaniem na protest jako medium nowoczesnego społeczeństwa, którego postulaty są prawie tak samo istotne i reklamowane jak sprzedawane produkty. Jest to ogólnoswiatowy trend, który towarzyszy także kampaniom rządowym. Sama estetyka protestu może obejmować wizualne, materialne, tekstowe i performatywne elementy protestu, takie jak obrazy, symbole, graffiti, ubrania, sztuka, ale także inne elementy, takie jak retoryka, slang, humor, slogany, a także choreografia akcji protestacyjnych w przestrzeni publicznej.

Definicja współczesnego protestu, wpisuje się w pojęcie performansu organizacyjnego i technologicznego, które określają jego kapitalistyczną rzeczywistość. Iwona Lorenc w *Zwrocie performatywnym i jego niebezpieczeństwach* pisze, że performanse „przeplatają (...) rozrywkę i skuteczność: performans jest wyzwaniem rzuconym rzeczywistości, jest niezgodą na to, co jest żądaniem zmiany” [14, s. 92].

Protest to dziś nic innego, jak performans, który według Jona McKenziego: obejmuje szeroki zakres aktywności prowadzonych na całym świecie. Należy do tych aktywności teatr – tradycyjny i eksperymentalny; należą różnorakie obrzędy i ceremonie, masowe imprezy w rodzaju parad czy festynów; taniec towarzyski, klasyczny i eksperymentalny; awangardowa sztuka performansu; ustny przekaz literatury (na przykład mowy i odczyty publiczne); ludowe tradycje rapsodyczne i gawędziarskie (story telling); praktyki estetyczne życia codziennego, takie jak zabawy czy życie towarzyskie; manifestacje polityczne i ruchy społeczne. [McKenzie, mając świadomość dynamiki kulturowej dodaje:] Lista jest otwarta, podlega

uzupełnieniom, skreśleniom, dyskusjom – można z niej wywieść, że ‘performans kulturowy’ jest kulturowy w najszerszym sensie tego słowa; rozciąga od sfer ‘wysokich’ po niskie [15, s. 57-58].

Performans jako ustrukturyzowane zachowanie, zawsze wiąże się z uwzględnieniem polityki ucieleśnienia. Samo pojęcie, ukazuje związek performansu i polityki, wpływa na szeroki zakres zachowań, zarówno podmiotów politycznych, jak i pojedynczych, protestujących ciał – „ciało polityczne zostaje więc ustanowione jako jedność, którą nigdy nie może się stać” [16, s. 8]. Judith Butler, pisze o zgromadzeniach jako niezwykle nietrwałych, a zarazem ważnych sytuacjach, kiedy istotne staje się „by ciała gromadziły się w jednym miejscu i że znaczenia polityczne wytworzone przez daną demonstrację nie ograniczają się do tych powołanych do życia przez dyskurs (pisany czy mówiony)” [17, s. 10].

Poetyka protestu bardzo mocno wpisuje się w dziś w epokę wizualności oraz epokę spektaklu. Kultura wizualności to spektakl szybko nachodzących na siebie przemian. Generują one nieustannie pojawiające się i znikające obrazy, i technologie, które podporządkowują sobie media oraz, co z tym związane, codzienne życie. Koncepcja społeczeństwa spektaklu, zaproponowana została po raz pierwszy przez francuskiego badacza Guya Deborda, wywierając tym samym silny wpływ na różnorodność teorii dotyczących kultury i społeczeństwa, a co z tym związane - stanowiąc radykalną krytykę kapitalizmu. Spektakl staje się tutaj spoiwem łączącym oraz objaśniającym wiele pozornie różnorodnych zjawisk, zdaniem Deborda: spektakl konstryuuje główne koncepcje do opisu społeczeństwa zdominowanego przez media i konsumpcję, włączając w to formę, promocję oraz podstawy i efekty działania wszystkich mediów. [...] Doświadczenie i życie codzienne są więc dla niego kształtowane i negocjowane za pomocą spektakli kultury medialnej i społeczeństwa konsumpcyjnego [18, s. 556].

Za charakterystyczny element – rekwizyt, protestujący we Francji przyjęli żółtą, odblaskową kamizelkę, która sprawiła, że stali się oni od razu zauważeni. Za pomysłodawcę, przyjmuje się Ghislaina Coutarda, który położył kamizelkę przed przednią szybą samochodu, co sprawiło, że protestujący, byli natychmiastowo widoczni.

1. Hugo Victor, *Nędznicy*, t.2, Wydawnictwo MG, Warszawa 2018.

2,18. Solnit Rebecca, *Nadzieja w mroku*, Wydawnictwo Karakter, Kraków 2019.

3. Le Bon Gustav, *Psychologia tłumu*, Wydawnictwo Kęty, Warszawa 2005.

4,16,17. Butler Judith, *Zapiski o performatywnej teorii zgromadzeń*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2016.

5,6. Mitchell W.J.T, *Obraz, przestrzeń, rewolucja. Wszystkie sztuki okupacji* [w:] *Widok. Teorie i praktyki kultury wizualnej*, nr 3, 2013.

7,8,9,10,14. Fischer-Lichte Erica, *Teatr i teatrologia. Podstawowe pytania*, Instytut im. Jerzego Grotowskiego, Wrocław 2012.

11,12. Breeden Aarden, *Fifth Week of Protest Sweeps a Calmer Paris* [w:] *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2018/12/15/world/europe/france-yellow-vest-protests.html>, 15,12.2018.

13. Bitner Bartosz, *Francuska policja usuwa migrantów z obozowiska na północy Paryża*, <https://www.polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2444095,Francuska-policja-usuwa-migrantow-z-obozowiska-na-polnocy-Paryza,03.02.2020>.

14. Lorenc Iwona, *Zwrot performatywny i jego niebezpieczeństwa w: Teatr – Teatralizacja – Performatywność* red. T. Pękala, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016

15. McKenzie Jon, *Zwrot performatywny i jego niebezpieczeństwa w: Teatr – Teatralizacja – Performatywność* red. T. Pękala, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016

ELEMENTY ETYKI I. KANTA W METAFORZE „SUROWEGO OJCA”, WYRÓŻNIONEJ PRZEZ G. LAKOFF'A

Bieniek Martyna

*Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie, Doktorant
m.bieniek.bieniek@gmail.com*

Ogólnie mówiąc zasady moralności, czyli to, co uznajemy za słuszne lub nie powinny być powszechnie przyjęte przez wszystkie narody. Wiemy jednak, jak bardzo jest to dalekie od prawdy. Badanie historii etyki pokazuje, że część z zasad owszem może być uznawana za uniwersalne, ale każda kultura jest inna. To samo tyczy się momentu w historii, w którym pojawiała się dana koncepcja moralna. Znaczny wpływ na konkretną teorię miał okres, w jakim ona powstawała. W średniowieczu zupełnie inaczej patrzono na pewne zagadnienia, niż teraz. Zmienia się świat oraz ludzie, ale niektóre koncepcje i zasady są powszechne i niezmiennie. Różnice pomiędzy społeczeństwami wymuszają różnice w pojmowaniu moralności. Przykładem takiej sytuacji może być pojęcie sprawiedliwość, które w każdym języku brzmi inaczej i także do czego innego się odnosi. Gdyby istniało jedno słowo na określenie sprawiedliwości lub najlepiej jedna definicja tego pojęcia to łatwiej byłoby analizować zasady moralne obowiązujące w danej kulturze.

W starożytności zupełnie inaczej odnoszono się do słowa dobry niż współcześnie. W tamtym okresie bycie dobrym oznaczało „być odważnym, sprawnym i odnoszącym sukcesy na wojnie i w okresie pokoju; należało posiadać bogactwa, (a podczas pokoju) należało dysponować czasem wolnym, który jest koniecznym warunkiem rozwijania tych umiejętności i zarazem naturalną nagrodą za udane posługiwanie się nimi.” [1, 32-33] Na tej podstawie można zauważyć dość istotną różnicę pomiędzy starożytnym użyciem słowa dobry a współczesnym. Aktualnie, kiedy mówimy o kimś, że jest dobry niekoniecznie będziemy mieli na myśli to, że jest sprawny oraz odnoszący sukcesy, ale bardziej to, czy postępuje godnie, szanuje innych itd. Tak samo zmieniło się rozumienie pewnych sytuacji, czynów lub właśnie nazewnictwa związanego z moralnością.

Lakoff w jednej ze swoich książek *Philosophy in the Flesh*, którą stworzył wraz z Markiem Johnsonem, odwołuje się do jednej z najbardziej analizowanych teorii filozofii moralności, a mianowicie do Immanuela Kanta i jego imperatywów kategorycznych. W pracy tej zostaje przedstawione powiązanie istnienia metafor z teorią Kanta, która w późniejszych badaniach stała się inspiracją dla Lakoff'a do stworzenia metafor moralnych surowego ojca oraz opiekuńczego rodzica - za pomocą tych metafor przedstawia dwie główne partie polityczne rządzące naprzemiennie w USA.

Immanuel Kant jest jednym z najbardziej znanych i omawianych filozofów nowożytnych. Jego filozofia stała się podstawą do przeprowadzenia wielu badań i prób odniesienia jego poglądów do ogólnie rozumianej rzeczywistości. Jako jeden z najważniejszych filozofów stworzył pole do analizy jego poglądów nie tylko poprzez klasyczną filozofię, ale także inne dziedziny naukowe, między innymi kognitywistykę, czy językoznawstwo kognitywne, którym zajmowali się właśnie Lakoff i Johnson. Teoria krytycyzmu zbudowana przez Kanta była podstawą ist-

nienia oświecenia europejskiego. Przeprowadził on zupełną zmianę w myśleniu, która polegała na tym, że należy uznać, iż to przedmioty są zależne od naszej myśli. „Kant zbudował dzięki temu pomysłowi nową teorię poznania, a uzupełniwszy ją przez teorię działania i upodobania, czyli przez etykę i estetykę, stworzył nowy, tak zwany „krytyczny” system filozofii.” [2, 161] Elementem jego filozofii, która będzie nas w przypadku tej pracy interesować, jest jego pogląd na zagadnienia etyki i estetyki, a w szczególności kantowska „dobra wola”.

Pierwszy z aspektów, którymi zajęli się autorzy było odniesienie się do stwierdzenia Kanta, że istnieje coś takiego jak czysty rozum. Według Lakoff’a i Johnson’a nie ma czegoś takiego jak czysty rozum, ponieważ jest on zawsze ucieleśniony „Nie ma rozdzielności pomiędzy ciałem i umysłem. (...) Rozum nie jest tajemniczą, abstrakcyjną istotą, którą przenosimy na nasze doświadczenia. Rozum jest raczej częścią struktury i konstrukcji naszych codziennych interakcji ze światem”. [3, 266] Wynika z tego, że stwierdzenie jakoby Kant wydobywał zasady moralne z rozumu jest nieprawidłowa. Lakoff i Johnson proponują inne wyjaśnienie, mianowicie, że filozofia Kanta jest swoistym połączeniem metafor występujących w filozofii Zachodu oraz tradycji judeochrześcijańskiej. Najważniejszą z nich jest metafora surowego ojca, która kształtowana była w wielu kulturach i epokach. W dawnych czasach to właśnie ojciec był najważniejszym członkiem rodziny, autorytetem, który prowadził swoją rodzinę przez trudy życia. Jego słowo było najważniejsze i ostateczne, a jego zadaniem było wpajanie zasad moralnych dzieciom i pokazywanie im, że najważniejszym ich zadaniem jest przestrzeganie właśnie tych zasad - robił to na podstawie stwierdzenia, że wie, co jest najlepsze dla jego rodziny. Nikt z tym nie walczył, nie oponował, po prostu tak wyglądał jeszcze całkiem niedawny świat. Współcześnie próbuje się zmienić ten ostry, konkretny wizerunek ojca i przedstawia się go jako opiekuńczego rodzica, który jest zawsze pod ręką dla swoich dzieci, i który chętniej służy im radą niż rozkazem.

Lakoff i Johnson stwierdzają nawet, że filozofia Kanta nie jest do końca jego oryginalną twórczością, ale jest sumą pewnych metafor obecnych i popularnych za życia filozofa. Ich zdaniem cztery główne metafory złożyły się na jego filozofię. Pierwszą z nich jest prawdziwa potoczna teoria istoty ludzkiej (folk theory of essence), która zakłada, że „wszystkie moralne prawa są uniwersalne i muszą wypływać z uniwersalnego, moralnego rozumu”. [4, 123] Podłożem do tego typu stwierdzenia są pisma filozofów oświeceniowych, którzy uznawali, że każdy człowiek posiada zdolność rozumowania, a co za tym idzie mają zdolność do oddzielania tego, co moralne od tego, co moralne nie jest. W tym przypadku uznaje się rozum za coś uniwersalnego, skoro on jest uniwersalny i to on ustanawia te prawa, poprzez zdolność do rozumowania, to tak samo uniwersalne są prawa moralne, które tworzy. „Wolę pojmujemy jako zdolność samodzielnego nakłaniania się do czynu zgodnie z przedstawieniem pewnych praw. (...) tym, co służy woli za obiektywną podstawę do samookreślenia się, jest cel, ten zaś - jeżeli dany jest przez sam tylko rozum - musi obowiązywać w równej mierze wszystkie istoty świadome.” [5, 59]

Kolejną metaforą jest metafora ludzkości jako rodziny (the family of man metaphor), która jest dość popularna nawet we współczesnych czasach. Metafora ta mówi o tym, że wszyscy ludzie są członkami jednej społeczności, są rodzeństwem, jedną wielką rodziną. Wynika z tego, że wszyscy jesteśmy podporządkowani tym samym autorytetom oraz zasadom moralnym.

Następną metaforą, która jest podstawą filozofii moralności Kanta, jest metafora moralności, czyli moralność jako surowy ojciec. Wynika z niej, że ojciec - gło-

wa rodziny oraz najwyższy autorytet - nakazuje oraz zakazuje pewnych rzeczy, a dziecko musi być mu całkowicie posłuszne. Analogiczne wola człowieka musi być poddana rozumowi. Wynika z tego, że ojciec jest reprezentacją rozumu, a dziecko woli obecnej w każdym człowieku. Lakoff i Johnson w swojej książce (Philosophy in the Flesh) przedstawiają dowody na to, że metafora uniwersalnej moralności, stworzona przez Kanta, może być analizowana jako moralność surowego ojca:

Domena źródłowa	Domena docelowa
Autorytet moralny rodziny	Ojciec
Polecenia ojca	Moralne prawa i obowiązki rodziny
Wychowanie	Wychowanie do bycia moralnie silnym
Polecenia ojca	Uniwersalne prawa moralne
Posłuszeństwo wobec ojca	Posłuszeństwo wobec uniwersalnych praw moralnych

Natomiast metafora surowego ojca przedstawia się następująco [3, 421]:

Rodzina surowego ojca	Ludzkość
Rodzina	Ludzkość
Ojciec	Uniwersalny autorytet moralny
Każde dziecko	Istota ludzka
Inne dzieci	Każda inna istota ludzka
Polecenia ojca	Uniwersalne prawa moralne
Posłuszeństwo wobec ojca	Posłuszeństwo wobec uniwersalnych praw moralnych
Moralne relacje w rodzinie	Uniwersalne moralne relacje
Wychowanie w rodzinie do bycia moralnie silnym	Uniwersalne wychowanie do bycia moralnym

Przedstawione zależności pokazują, że metafora surowego ojca jest o wiele bardziej rozbudowana niż metafora uniwersalnej moralności stworzona przez Kanta. Niemniej jednak mają one ze sobą bardzo dużo wspólnego oraz pojawiają się na wspólnych płaszczyznach. Metafora surowego ojca była obecna w historii ludzkiej praktycznie od samego początku jej istnienia. Nie zmienia to faktu, że jest obecna nadal, a przeniesienie jej na rozum oraz wolę człowieka jest ogromnym osiągnięciem, które pokazuje, że nawet współczesne podejście ludzkości do pewnych zagadnień, takich jak wychowanie dziecka, działania polityczne lub moralność, są wynikiem kilkuset lat działalności człowieka i z pewnością nie będą się one zmieniały w takim tempie, w jakim współczesność by sobie życzyła.

Ostatnią metaforą jest metafora umysłu jako tworu społecznego. W tej metaforze rodzina zostaje przedstawiona jako idea umysłu ludzkiego, ojciec jest rozumem, dziecko wola, a namiętności i pragnienia są złem zewnętrznym. Jasnym wydaje się, że dziecko (wola) musi podporządkowywać się ojcu (rozum), aby zło (namiętności i pragnienia) mogły być unikane i odrzucane. Ta metafora jest zdecydowanie bardziej rozbudowana, ponieważ podzielona została na kilka hierarchicznie ułożonych części. Pierwszym poziomem jest uznanie i stwierdzenie, że filozofia Kanta zakłada istnienie w człowieku czystego rozumu, którego zdolnością jest nadawanie samemu sobie praw moralnych. Wynika z tego, że wszystkie nadane prawa moralne są uniwersalnie obowiązujące (uniwersally binding), tzn. że

naszym pełnym obowiązkiem jest traktowanie innych ludzi jako celów samych w sobie, a nie jako środków do osiągnięcia tego celu. Dodatkowo Kant uważał, że moralność powinna zostać rozpatrywana w sensie imperatywu kategorycznego. Jeżeli spojrzymy na te stwierdzenia poprzez pryzmat badań Lakoff'a i Johnsona możemy zauważyć, że istnieje sens w powiązaniu metafor ze stwierdzeniem Kanta, że rozum jest twórcą zasad moralnych. „Dzięki zrozumieniu metafor surowego ojca i społeczeństwa umysłów, możemy zrozumieć najważniejsze idee Kanta. Po pierwsze, dlaczego rozum jest autorem moralnych nakazów? Ponieważ to rozum jest ojcem dającym nakazy. Po drugie, co to znaczy dawać moralne nakazy samemu sobie? Znaczy to, iż rozum (w metaforze społeczeństwa umysłów) przekazuje woli nakazy, a znaczy to tyle, że sami je sobie przekazujemy. Mamy tutaj do czynienia z Kantowską autonomią.” [3, 418] Wynika z tego, że umysł jest głównym elementem Kantowskiej filozofii.

Kant w swojej filozofii bardzo często odnosi się do metafor, które są przez niego niezauważane. Inną metaforą, która zajmuje dość istotne miejsce w jego poglądach jest odwołanie się do pojęcia „dobrej woli” jako fundamentu ludzkiego systemu moralnego. Dobra wola oraz wykonywanie czynności w założeniu dobrej woli są w stanie doprowadzić człowieka do szczęścia, ale będzie ona dobra tylko wtedy, kiedy wynika z obowiązku. Kant w jednym ze swoich dzieł stwierdza nawet, że dobra wola jest wartością samą w sobie i żadna cecha nie może zostać jej dodana lub odebrana. Gdyby mogła być modyfikowana to wtedy łatwiej byłoby się nią posługiwać lub wskazywać drogę osobom, które nie doświadczyły jeszcze jej działania. Wynika z tego, że dobra wola po prostu jest elementem systemu moralnego i nie można dopasowywać jej do okoliczności lub swoich celów. „Dobra wola nie może być środkiem do osiągnięcia celu, musi ona być celem samym w sobie. Dobra wola dąży do spełnienia obowiązku. Odpowiada za to, co robi ciało, za to, co robi człowiek i jest zobowiązana do tego, aby słuchać poleceń rozumu. Wola musi być silniejsza niż namiętność i pożądania, które walczą z rozumem o władzę nad nią.” [4, 126] Na tej podstawie można zauważyć mocne powiązanie pomiędzy kantowską dobrą wolą, a metaforą surowego ojca. W tym przypadku rozpatrujemy rozum jako ojca, a wolę jako dziecko, które musi mu się podporządkować. Zadaniem rozumu (ojca) jest kierowanie wolą (dzieckiem) i pokazanie mu, że tylko jeśli podporządkuje się jego nakazom i zakazom to uniknie zła zewnętrznego i zostanie właściwie pokierowane. Na podstawie tego przeniesienia, przełożenia metafory surowego ojca na wolę i rozum, widać wyraźnie, że tak, jak w metaforze tylko ojciec wie, co jest dla dziecka dobre, tylko on zdaje sobie sprawę z tego, jakie niebezpieczeństwa czyhają na dziecko i dlatego tylko on może decydować o postępowaniu swojego potomka - tak samo jest w przypadku rozumu. Rozum musi mieć władzę nad wolą, ponieważ inaczej jej istnienie byłoby zagrożone, a co za tym idzie mogłoby doprowadzić do jej całkowitego zatracenia.

Innym nawiązaniem do metafor, jak i filozofii kantowskiej, jest uznanie moralności, której fundamentem jest uniwersalny ludzki rozum. W tym kontekście rozum jest traktowany jako autorytet, ale aby stać się tym autorytetem to musi być „czysty”. „Czysty rozum to taki, który wolny jest od wszelkich cielesnych skaz. Poza tym rozum może być autorytetem moralnym tylko wtedy, gdy jest uniwersalny.” [4, 126] W tym przypadku możemy zauważyć jeszcze jedno powiązanie wykraczające poza metafory oraz filozofię Kanta. Pojęcie czystego rozumu, rozumu jako autorytetu wywodzi się z psychologii władz umysłu (faculty psychology), gdzie ukazuje się rozum właśnie jako takiego surowego ojca. Z tego powiązania

wynikają trzy bardzo ciekawe konsekwencje, które mają także swoje odwołanie w metaforze Lakoff'a. Po pierwsze zadaniem rozumu jest wskazanie woli jak powinna postępować oraz dyscyplinowanie jej. Po drugie uznanie, że autorytet moralny musi być czysty, nieskażony zewnętrznymi pożądaniami jest odzwierciedleniem idealnego surowego ojca. Po trzecie, tak jak już wspomniano wcześniej, system moralny surowego ojca daje się odczytywać nie tylko w kontekście tej metafory, ale może mieć on swoje implikacje również w uniwersalnych prawach moralnych, które obecne są w całym społeczeństwie, a nie tylko w granicach działania tej metafory.

Kolejnym powiązaniem kantowskiej filozofii i teorii metafor Lakoff'a jest uznanie, że bycie człowieka celem samym w sobie jest właśnie posiadanie uniwersalnego rozumu. W efekcie rozum staje się wewnętrznym autorytetem moralnym, a co za tym idzie pozwala on na ustanawianie praw i obowiązków moralnych przysługujących człowiekowi. Taka możliwość sprawia, że człowiek staje się autonomiczny - pojęcie to jest związane z metaforą siły moralnej, która towarzyszy metaforze surowego ojca. Siła moralna daje człowiekowi pełnię możliwości do tego, aby zapanować nad swoimi słabościami i w końcu doprowadzić go do osiągnięcia celu, jakim jest sukces. „W moralności surowego ojca, ciało jako siedziba namiętności i pożądania jest źródłem wewnętrznego zła, więc jest zagrożeniem dla działań moralnych.” [3, 424]

Kolejnym odniesieniem metaforycznym związanym z kantowską filozofią jest stworzony przez niego imperatyw kategoryczny. Formuła ta zakłada istnienie nakazu, który trzeba zawsze wykonywać bez względu na to, jaki mamy do niego wewnętrzny stosunek. Kant tworząc imperatyw nie zakładał hipotetycznej sytuacji użycia pewnych nakazów, uznał po prostu, że takie nakazy są i ludzie powinni się do nich bezwzględnie dostosowywać. Niemniej jednak już na pierwszym etapie analizy widać jak wiele imperatyw kategoryczny ma wspólnego z metaforą surowego ojca. Zadaniem ojca w rodzinie jest stworzyć taki system nakazów i zakazów, który będzie bezwzględnie przestrzegany przez jego dzieci. Wynika to z modelu wychowania, jaki tworzy ta metafora. Ojciec wprowadzonymi przez siebie zasadami reguluje życie rodzinne oraz dba o to, aby jego dzieci wychowywały się w odpowiednio obrany przez niego sposób. Tak samo jest w przypadku imperatywu kategorycznego „imperatyw jest prawidłem oznaczonym przez powinność, wyrażającą obiektywne zniewolenie do czynności, i które znaczy, że gdyby rozum całkowicie zdeterminował wolę, niezawodnie nastąpiłaby czynność stosownie do tego prawidła.” [6, 32] Mówiąc prostym językiem chodzi o wykonywanie i przestrzeganie zasad przez każdego i zawsze - to samo dzieje się w metaforze surowego ojca.

Kant w swojej filozofii uznał człowieka za cel sam w sobie, który definiuje jego poczucie godności. Nasze działania, odczucia i decyzje powinny być zawsze podyktowane tym, jaki efekt przyniosą one dla nas, a nie dla ogółu. Taki ujęcie człowieka również poniekąd jest związane z metaforą surowego ojca. Podczas opisu tej metafory mówiliśmy o czymś takim, jak moralny interes własny, czyli stawianie siebie i swoich potrzeb ponad wszystkim innym. Uznanie człowieka za cel sam w sobie wynika z powiązania rozumu ludzkiego, który stanowi o istnieniu człowieka, z autonomią, którą on mu daje.

Na podstawie przedstawionych powiązań pomiędzy kantowską filozofią moralności, a metaforą surowego ojca widać wyraźnie, że pomysł profesora Lakoff'a nie wziął się znikąd. Jego modele wychowania mają swoje źródło w filozofii, dla-

tego też można przypisać im pewną trafność w opisie przedstawionych przez niego systemów moralnych. Oparcie swojej teorii na filozofii Kanta daje jej pewne mocne podstawy do tego, aby być uznawana i szeroko komentowana w świecie naukowym. Teoria ta ma swoje uzasadnienie zarówno w wizji etyki Kanta, ale także we współczesnym poglądzie na społeczeństwo i mechanizmy nim rządzące. Lakoff wybrał po prostu najbardziej pasujące mu elementy filozofii Kanta i na tej podstawie oparł swoją teorię metafory „surowego ojca”. Udowodnił w ten sposób, że jego przedstawienie wizji społeczeństwa amerykańskiego jest głęboko zakorzenione w filozofii i zdecydowanie nie jest czymś nowym. Takie spojrzenie na problem pozwala zwrócić większą uwagę istnienie i rozróżnienie mechanizmów rządzących poszczególnymi społeczeństwami. Oczywiście teoria Lakoff’a oparta jest głównie na analizie społeczeństwa amerykańskiego, ale pewne elementy tej metafory można wyróżnić w każdym współczesnym społeczeństwie. Tak samo, jak dzieje się to w USA, tak i w innych krajach świata obraz ten nie jest przedstawiony zero-jedynkowo. Teoria Lakoff’a ma na celu ukazanie pewnych kontekstów, a nie przedstawianie czarno-białego obrazu, który w rzeczywistości nie ma jak zaistnieć.

Bibliografia:

1. A. W. H. Adkins, Merit and Responsibility in Greek Ethics, Oxford 1960, s. 32-33
2. W. Tatarkiewicz, Historia filozofii, Tom II, Filozofia nowożytna do roku 1830, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 161
3. G. Lakoff, M. Johnson, Philosophy in the Flesh, wyd. Basic Books, 1999 r., s. 266
4. M. Gierszewska, Filozofia moralności Immanuela Kanta w świetle teorii językoznawstwa kognitywnego, w: Lingua ac Communitas, vol. 21, 2011, s. 123
5. I. Kant, Uzasadnienie metafizyki moralności, wyd. PWN, Warszawa 1984, s. 59
6. Krytyka praktycznego rozumu, Warszawa 1972, 32

MIASTO JAKO PRZESTRZEŃ ZNACZEŃ

mgr Bień Agnieszka

Uniwersytet Marii Curie- Skłodowskiej w Lublinie

kontakt: akazmierczak128@gmail.com

Stephen King w swojej książce *Znalezione nie kradzione* pisze, że człowiek składa się z sumy własnych doświadczeń. To właśnie one budują jego postrzeganie świata, poglądy czy reprezentowaną postawę życiową. Kształtują one także postrzeganie przestrzeni egzystencji człowieka. Proces ten szczególnie widoczny jest w obszarach miejskich, gdzie stosunek mieszkańców do danego obszaru kategoryzuje go oraz nadaje mu sens i znaczenie. Doświadczenia człowieka, wraz z towarzyszącymi mu emocjami, nadają danej przestrzeni miano miejsca lub nie- miejsca. Miasto w tym znaczeniu rozumiane jest jako obszar sumy jednostkowych „pól aktywności” oraz „zbiorowych świadomości”. Co istotne znaczenie przestrzeni w tych dwóch wymiarach może być tożsame ze sobą, uzupełniać się lub całkowicie wykluczać. Określenie wymiarów znaczeń (w kontekście jednostkowym czy

zbiorowym) poszczególnych terenów miasta odbywa się poprzez użycie symboli.

Miasto jako sieć znaczeń

Współczesne miasta różnią się swoją strukturą od obszarów zurbanizowanych powstających w XIX i XX wieku. Jak podkreśla Ewa Ślęzak „ośrodki miejskie w obecnym kształcie są produktem trwających setki lat przemian strukturalnych, rewolucji, a sama przestrzeń miejska tworzy się wciąż na nowo, począwszy od zmian dotyczących struktury, sposobu organizacji, aż po realizowane funkcje i odgrywane role. W zbiorze ośrodków miejskich wyróżnia można podmioty różnej wielkości, o odmiennym charakterze, połączone ze sobą w sieci wielorakich zależności. Realizowane są w nich zadania o charakterze społecznym, politycznym i gospodarczym, a także odbywają się przepływy i obserwuje się różne formy mobilności, wpływające na życie codzienne jednostek i całych wspólnot. Same miasto, obecnie w stopniu o wiele większym niż kiedykolwiek wcześniej w historii, pełnią złożone funkcje ekonomicznej, mieszkalnej, handlowe, społeczne, kulturalne, edukacyjne, usługowe oraz biznesowe” (Ślęzak 2019, s. 79). Engin F. Isin podkreśla natomiast, że współczesna przestrzeń miasta to obszary w których zachodzą mikroprocesy. Według badacza, to właśnie one ukazują znaczenie oraz strukturę większych elementów ją konstytuujących, jak sekwencje strukturalne, zmiany ludnościowe, hierarchii oraz powtarzalności zachowani codziennych jego mieszkańców (Isin 2003, s. 313). Charlesa Tilly wyjaśnia natomiast, że w funkcjonowaniu struktury zurbanizowanej ogromną rolę pełni historii samego miasta. Po pierwsze wpływa ona na kształtowanie się poszczególnych aktywności pomiędzy „rutyną życia” a wielkimi procesami społecznymi. Po drugie pozwala na kształtowanie się poszczególnych „obszarów znaczeń” rozsypanych jak mozaika w strukturze przestrzennego danego obszaru (Tilly 1996). Jak podkreśla Ewa Ślęzak, „taki punkt widzenia pozwala na rozważenie różnych kwestii np. wpływu krajowych i międzynarodowych polityk publicznych na życie ludzi i ich praktyk, rosnąca złożoność technologicznej i organizacyjnej pozabawiającej ludzi i ich życia spontaniczności, kapitalizmu jako dominującej formy organizacji gospodarczej państw Zachodu, procesu zastępowania dominujących kiedyś na świecie miast (jako imperiów, państw, federacji) przez bardziej rozległe, scentralizowane i i zunifikowane państwa narodowe, czy weścieodzyskiwane przez niektóre miasta dominujących pozycji w architekturze globalnej gospodarki” (Ślęzak 2019, s. 80). W jaki więc sposób możemy definiować miasto?

W literaturze z zakresu nauk społecznych pada szereg definicji i kategoryzacji pojęcia miasto. Badacze spierają się o hierarchię i znaczenie poszczególnych możliwych obszarów jego opisu. Część badaczy podkreśla wręcz, że nie ma możliwości uchwycenia całości problemu jakim jest miasto w „jednej” ramy teoretyczne – możliwy jest jedynie jego opis w obszarach „szczętkowych”. Lewis Mumford pyta „czym jest miast? Jak powstało? Jakie procesy wspiera, jakie spełnia funkcje, jakim celom służy? Żadna definicja nie obejmuje wszystkich postaci miasta, a żaden opis nie uchwyci wszystkich jego przeobrażeń – od embrionalnego stadium jądra społecznego, przez bardziej złożone formy postaci dojrzałej, aż po cielesny rozkład wieku starczego” (Mumford 1989, s. 3). Deborah Stevenson podzielając poglądy Mumforda wyjaśnia, że „podstawą gromadzenia wiedzy socjologicznej na temat miast i życia miejskiego jest wybór (i stosowanie) języka teoretycznego – zbioru narzędzi składających się z pojęć i kategorii, za pomocą których tworzy się ramy badawcze, motywy i metafory niezbędne do odkrywania i wyjaśniania miejskich trendów i złożoności miasta. Pojęcia (oraz badane przez nie i konstruowane

miejskie procesy i zjawiska) rywalizują ze sobą, łączą się i odnoszą do konkretnych miejsc. Są także wyrывkowe, często mają zabarwienie ideologiczne i wyraźny wyźwięk polityczny” (Stevenson 2019, s. 20-21).

W myśli socjologicznej problematyka miasta i miejskości była podejmowana przez jej najwybitniejszych przedstawicieli. Georg Simmel rozumiał miasto jako „byt przestrzenny, który niesie ze sobą socjologiczną konsekwencję, ale raczej bytem socjologicznym, który kształtuje się przestrzennie” (Frisby 2007, s. 248). Max Weber natomiast postulował koncepcję, w której obszary zurbanizowane i ludność ją zamieszkującą postrzegał jako jedną z typów idealnych¹ oraz (Weber 1958). Luis Wirth natomiast wyjaśniał, że „wpływ miasta na życie społeczne ludzi jest większe, niż wskazywała by liczba mieszkańców miast przypadająca na całą populację. Miasto jest nie tylko w coraz większym stopniu miejscem zamieszkania i pracy, ale także źródłem i ośrodkiem życia gospodarczego, politycznego i kulturalnego, które wciąga w swoją orbitę najodleglejsze społeczeństwa z całego świata i wplata w swój kosmos najróżniejsze obszary, osoby i rodzaje działalności” (Wirth 1938, s. 342).

W kontekście omawianego problemu za najbardziej istotne uznać należy teorie miejskie zaproponowane przez Szkołę Chicagowską². Według R.E. Parka przy analizie zjawiska jakim jest miasto należy uwzględnić takie czynniki jak:

1. Urbanizacja i przemiany urbanistyczne odbywają się według określonych schematów (analogicznie do zjawisk ekologicznych czy biologicznych).

2. Zjawiska technologiczne, społeczne i kulturowe występują nierozdzielnie z procesami modernizacji.

3. Opis przestrzeni miejskiej nie może następować w oderwaniu od procesów „subiektywnych” – związanych z czynnikami ludnościowymi.

4. Środowisko miejskie wywołuje lub wzmacnia negatywne uwarunkowania jednostkowe i społeczne, takie jak przestępczość czy dewiacja.

5. Konceptualizacja miasta, urbanistyki i miejskości Szkoły Chicagowskiej nie obejmowała oddziaływań politycznych (Stevenson 2019, s. 23-24).

Konstruowanie pojęcia miasta i miejskości nie jest procesem łatwym – wręcz przeciwnie, sprawia wiele problemów teoretycznych. Podkreślenia wymaga, że każdy badacz zajmujący się omawianą tematyką przedstawia własną i specyficzną dla siebie i przedmiotu analizy jej definicję i znaczenie. W kontekście tym uchwycenie specyfiki przestrzeni zurbanizowanej wymaga spojrzenia holistycznego – z perspektywą społeczną, historyczną, kulturową oraz ekonomiczną.

Przestrzeń symboliczna miasta

Aby móc odczytać „symbole” miejskie należy zanurzyć się w przestrzeni zurbanizowanej – stać się jej częścią i aktorem. Według Aleksandra Wallisa poznanie przestrzeni jest źródłem wiedzy o niej i podstawą jej wartościowania. Na ten proces istotny wpływ ma posiadana wiedza i hierarchia wartości danej osoby,

1 Koncepcję typu idealnego Maxa Webera opisuje i wyjaśnia Russell Keall i John Urry podkreślając, że jest to forma, która pełni rolę idei (wzorca) w kształtowaniu się rzeczywistości społecznej. Badacze wyjaśniają, że „[...] żadne konkretne zjawisko nie odpowiada ściśle typowi idealnemu z trzech zasadniczych powodów. Po pierwsze każde takie zjawisko miało posiadać cechy, które typ idealny nie obejmuje. Po drugie, cechy zjawisk uwzględnione w typie idealnym przedstawia on we właściwie sobie <oczyszczoną> formę. Po trzecie nie wszystkie cechy typu idealnego w każdej z jego konkretnych egzemplifikacji” – R. Keat, J. Urry (1975), *Social Theory as Science*, Londyn, s. 198.

2 Jest to nurt socjologiczny powstały w latach 1920 -1942 w Stanach Zjednoczonych na Uniwersytecie Chicagowskim. Za jego prekursorów uważa się R. E. Parka i E. W. Burgessa – Por. K. Czekał (2007), *Socjologia Szkoły Chicagowskiej i jej recepcje w Polsce*, Katowice.

jak również inne doświadczenia, „pochodzące z działalności praktycznej, z badań naukowych, jak i z penetracji świata dokonywanych przez literaturę i sztukę” (Wallis 1990, s. 44). Jest to proces ciągły zarówno w skali społecznej jak i jednostkowej, a dzięki tej ciągłości możliwe jest w społecznej świadomości utrwalanie, modyfikowanie i rewidowanie elementów wiedzy o przestrzeni. Poza książkową, naszą wiedzę o przestrzeni możemy czerpać z materialnych i niematerialnych nośników, jak np. obyczaje, powiedzenia, dzieła sztuki, konstrukcje mieszkań czy społeczne stereotypy zachowania się w przestrzeni. Wallis twierdzi, że społeczna rola, osobowość, aktualne dążenia warunkują zachowanie jednostki w konkretnym otoczeniu. Wartościuje ona swoje otoczenie, a wartości można podzielić na instrumentalne, sytuacyjne i egzystencjalne. Do wartości instrumentalnych należą m.in.: funkcjonalny charakter przestrzeni – ulica, plac, przejście, zaułek; charakter przestrzeni z punktu widzenia jej społecznego statusu – publiczny / zamknięty, prywatny / instytucjonalny; łatwość postrzegania znaków orientacyjnych, dróg itp. Dowartości sytuacyjnych Wallis zalicza takie, które dają poczucie fizycznego i psychicznego bezpieczeństwa / zagrożenia, możliwość identyfikacji jednostki z daną przestrzenią, poczucie jedności lub anonimowości – prawdopodobieństwo spotkania osoby dla nas nieanonimowej, możliwość realizowania swego prestiżu itd. Pośród wartości egzystencjalnych są natomiast te dostarczające „jednostce niezbędnych jej przeżyć o charakterze emocjonalnym, estetycznym w tym wartości architektoniczne i krajobrazowe] i intelektualnym, które wiążą się z jej poczuciem tożsamości społecznej i kulturowej” (Wallis 1990, s. 45).

Szczególną formą obszaru miejskiego, jest jej wymiar kulturowy. Park pisze: „miasto jest czymś więcej niżli aglomeracją jednostek wyposażonych w dobra komunalne, takie jak ulice, nieruchomości, oświetlenie elektryczne, tramwaje, telefony itp. Miasto jest także czymś więcej niżli prostą konstelacją instytucji i aparatów administracyjnych (...). Miasto jest raczej stanem ducha, zespołem zwyczajów i tradycji, postaw i sentymentów, nieodłącznie powiązanych tymi zwyczajami i transmitowanymi poprzez tradycje” (Park 1915).

Aby dokonać opisu wymiaru przestrzeni społecznej miasta konieczne jest uchwycenie i zdefiniowanie takich pojęć jak: struktura grup społeczno- etnicznych zamieszkujących jego obszar, ścieżki, czyli ciągi komunikacyjne poruszania się mieszkańców po strukturze przestrzennej miasta, które niejednokrotnie nie odwzorowuje tras komunikacji publicznej; krawędzie, czyli liniowe elementy przestrzeni miasta, nie traktowane jako trakty komunikacyjne; punkty węzłowe odzwierciedlające centralne punkty miasta np. szpitale; punkty orientacyjne stanowiące najbardziej charakterystyczne i typowe dla miasta elementy oraz sama przestrzeń miasta obejmująca przestrzeń kulturalną, rekreacyjną, polityczną oraz religijną (Czepczyński, Sagan, 2004, s. 218-229)

Szczególnym podziałem przestrzeni miejskiej jest wyodrębnienie sfery *sacrum* i *profanum*. „[...] Przestrzeń sakralna jako rodzaj przestrzeni znaczącej, wypadało by nazwać sferą organizującą i konstytuującą świat człowieka i wyodrębniając ten świat z amorficznej, niezorientowanej sfery profanum³ [...] porządkującą hierarchicznie miejsca przestrzeni zamieszkałe przez ludzi, tworząc tym samym jedyny stały punkt odniesienia za pomocą centrum, jako łącznika ziemi i nieba. Sfera *sacrum*, zrywając homogeniczność przestrzeni za pośrednictwem

3 M. Eliade przestrzeń tą określa „wizją nieskończonej względności przeżyć subiektywnych” – Zob. M. Eliade (1996), *Sacrum i profanum, O istocie religijności*, Warszawa.

znaku, stanowi rzeczywistość obiektywną, absolutną, bo naznaczoną obecnością bogów. Może rozszerzyć się do rozmiarów miasta, ale bywa skazana na sytuacyjność, przypadkowość własnych ekwiwalentów materialnych pod postacią świątyni, kamienia, drzewa, ognia *etc.* Jednakże zachowuje dystans obawy i niepewności, sugerowanej tajemnicy, zawsze mierzony od człowieka, zapewniając mu jednocześnie bezpieczeństwo egzystencjalne” (Madurowicz 2004, s. 97-98). Miejską sferę *sacrum* podzielić możemy na: czystą sferę *sacrum*, quasi – sakralne strefy w sferze *profanum* obejmujące zeświecczone obszary pierwszej sfery *sacrum*, osobiste obszary *sacrum* oraz strefy graniczne między obszarem *sacrum* a *profanum* (Burszta 1998; Tischner 1982; Wallis 1979, 1990; Eliade 1996).

Czysta strefa *sacrum* obejmuje świątynie wszystkich wyznań oraz cmentarze. „Świątynie i cmentarze to *sacrum* absolutne, w obrębie którego symbolika krzyża i progu wskazuje na obecność istot boskich, tutaj sytuuje się bowiem „centrum kosmosu”. Z tej racji jest to czysta sfera *sacrum*, nienaruszona niczym profanicznym. Ontologicznie rzecz ujmując, należało by zaliczyć do tej sfery także centrum miasta” (Madurowicz 2004, s.102).

Kolejną strefą są Quasi – sakralne obszary w strefie *profanum* są to kapliczki, krzyże umieszczone przy głównych ulicach oraz miejsca pamięci np. w Gdańsku jest brama przy Stoczni Gdańskiej. W obszarze tym wymienić możemy także kwatery powstańcze, pojedyncze mogiły, miejsca zbiorowych straceń⁴ oraz pomniki. Miejsca te wkomponowane są w strukturę miasta i ulic. Wywołują refleksję i zadumę. Biorą także udział w tworzeniu tożsamości miasta. Tischner nazywa je „zakątkami *sacrum* w *profanum*” (Tichner 1982, s. 84). Madurowicz definiuje to pojęcie w inny sposób. Twierdzi, że jest to „[...] ześwieczone *sacrum* drugiego stopnia, to z jednej strony tablice pamiątkowe, pomniki, miejsca pamięci przypominające o wydarzeniach, o przeszłości, nie noszące jednak charakteru czysto sakralnego, ale raczej poprzez historię i doniosłość narodową – upamiętnienie; z drugiej zaś to przejawy materializmu i wymierności świata *profanum* w granicach *sacrum* (...), na przykład stoiska, sklepy, reklamy przy lub wewnątrz murów świątyni albo na terenie świątyni albo na terenie cmentarza. Taką zatokę w sferze *sacrum*, choć nie wywiedzionego genetycznie, jest właśnie centrum miasta, zdegradowane stare miasto – najstarsza część osiedla ludzkiego, jedynie o wartości zabytkowej, lecz już nie będące absolutną świętością *sensu stricto*” (Madurowicz 2004, s. 102-103).

„Prywatne zakątki święte” są to obszary miejskie, które wywołują odczucia kryptoreligijne u człowieka indywidualnego – związane z jego odczuciami, wspomnieniami czy skojarzeniami. Strefa ta, jak zwraca uwagę Eliade, nigdy nie ulegnie generalizacji, cały czas na nowo ulegać będzie intensywności i intymności doświadczenia. Prywatne *sacrum* jest jedyny obszar dostępny dla człowieka niereligijnego (Eliade 1970, s. 64-70).

Ostatnim obszarem koniecznym do analizy jest strefa graniczna między obszarem *sacrum* a *profanum* oraz strefą rytualnego napięć między nimi (Burszta 1998, s. 110). W tej strukturze wymienić można teatry, kina, biblioteki, centra handlowe, galerie, muzea oraz kasyna. Strefy te wprowadzają strefę *sacrum*, która poprzez sport, rozrywkę, teatr i literaturę ulegają zbliżeniu do codzienności (Burszta 1998, s. 110).

W literaturze pojawiają się także prace opisujące przestrzeń *sacrum* w rozu-

4 W literaturze szczegółowe analizy opisu tych obszarów możemy znaleźć w szczególności w odniesieniu do Warszawy, Krakowa oraz Gdańska.

mieniu świętości durkheimowskiej – *sacrum* oznacza tu wszystko to, co ma znaczenie i zostało wyłączone ze sfery *profanum*. Pojęcia te łączą się z terminem integracji społecznej⁵. W tym znaczeniu należy analizować wszystkie miejsca ważne, a nie tylko kultu (Jędrzejczyk 2004; Madurowicz 2002, 2007).

Podsumowanie

Przestrzeń miasta „naznaczona” jest różnymi rodzajami przestrzeniami znaczeń – historycznymi, społecznymi, kulturowymi. Uwidaczniają się one w postaci pomników, nazwach ulic, budynków czy placów. Po pierwsze określają one znaczenie poszczególnych przestrzeni miasta. Wartością jej i kategoryzują. Po drugie, przestrzenie znaczące wyznaczają cel oraz rolę poszczególnych obszarów miasta. Po trzecie, pełnią one rolę orientacyjną. Pozwalają one odnaleźć się w zawiłej strukturze współczesnej przestrzeni zurbanizowanej. Po czwarte, przestrzeń symboliczna miasta określa jego tożsamość, poprzez zachowanie jego ciągłości (historycznej, społecznej oraz kulturowej).

Bibliografia:

- Burszta W. J. (1998), *Antropologia kultury*, Poznań
Czekaj K. (2007), *Socjologia Szkoły Chicagowskiej i jej recepcje w Polsce*, Katowice.
Czepczyński M., Sagan I. (2004), *Przestrzeń społeczna Gdańska dwudziestego wieku*, w: *Humanistyczne oblicze miasta*, pod red. Dobiesława Jędrzejczaka, Warszawa.
Eliade M. (1970), *Mit, sacrum, historia*, Warszawa.
Eliade M. (1996), *Sacrum i profanum, O istocie religijności*, Warszawa.
Frisby D. (2007), *Citiescapes of Modernity*, Cambridge.
Jackar W. (1973), *Emil Durkheim koncepcja religii jako czynnika integracji społecznej*, [w:] „*Studia Philosophiae Christianae*” nr 9/2.
Jędrzejczyk D. (2004), *Geografia humanistyczna miasta*, Warszawa.
Madurowicz M. (2002) *O sferze sacrum i profanum w przestrzeni kulturowej miasta*, [w:] *Kultura jako przedmiot badań geograficznych*, pod red. E. Orłowska, Wrocław.
Madurowicz M. (2004), *Absolutny wymiar przestrzeni miejskiej*, w: *Humanistyczne oblicze miasta*, pod red. Dobiesława Jędrzejczaka, Warszawa 2004.
Madurowicz M. (2007), *Miejska przestrzeń tożsamości Warszawy*, Warszawa.
Munford L. (1989), *The City in History: It's Orgins It's Transformations, and It's Prospect*, New York.
Park R. E. (1915), *The City: suggestions for the Investigation of Human Behaviour in an Urban Environment*, „*The American Journal of Sociology*” t. 20.
R. Keat, J. Urry (1975), *Social Theory as Science*, Londyn.
Svenson D. (2019), *Miasto*, tłum. M. Topa, Gdańsk.
Słazak E. (2019), *Współczesne miasto a globalizacja*, [w:] *Miasto Ekonomia Kultura Księga dedykowana Profesor Annie Karwińskiej*, pod red. P. Kisiel, A. Urbaniak, K. Warmińska- Zygmont, Warszawa.
Tichner J. (1982), *Żło w dialogu kuszenia*, Warszawa.
Wallis A. (1979), *Informacja i gwar*, Warszawa.
Wallis A. (1990), *Socjologia przestrzeni*, Warszawa 1990.
Weber M. (1958), *The City*, New York.
Wirth L. (1938), *Urbanism as a Way of Life*, [w:] „*American Journal of Sociology*” nr 44 (1).

5 „Integracja społeczna prowadzi jednostki do spójności z grupą. Spójność ta może się dokonać tylko przez wpajanie jednostkom całego zespołu kulturowo uwarunkowanych systemów wartości przyjmujących formę symboli. Otóż zdaniem Durkheim a zbiór tych symboli będących wytworem społecznym objawia się w dziedzinie poznawczej w formie społecznie ustalonych kanonów poznania, w dziedzinie moralności w formie zalegalizowanych społecznie norm zachowania oraz w dziedzinie wartościowania w postaci zestawu odpowiednich hierarchicznie ułożonych symboli dostarczających jednostkom szeregu drogowskazów w ocenie zachowań i dążeń. Znamiennym jest ów fakt, że Durkheim bardzo silnie podkreśla znaczenie symboli w życiu społecznym, a mianowicie: symboli prawnych w *De la division du travail social*, symboli religijnych w *Les form es élémentaires de la vie religieuse*, symboli m oralnych w *Education morale*, czy wręcz symboli poznawczych w swoim studium pt. *Jugem ents de réalité et jugem ents de valeur*. Fakt ten świadczy wyraźnie, iż twórca socjologizmu przypisuje ważną rolę różnego typu symbolom w procesie integracji społecznej, w mechanizmie tworzenia się więzi społecznej”. – W. Jackar (1973), *Emil Durkheim koncepcja religii jako czynnika integracji społecznej*, [w:] „*Studia Philosophiae Christianae*”, nr 9/2, s. 43-62.

BARIERY KOMUNIKACYJNE U DZIECI ZE SPECTRUM AUTYZMU

Bień Agnieszka

Uniwersytet Gdański

akazmierczak128@gmail.com

Autyzm jest to najpoważniejsze całościowe zaburzenie rozwojowe. Według klasyfikacji ICD-10 definiowany jest on jako „całościowe zaburzenie rozwoju charakteryzujące się nieprawidłowościami i/albo upośledzonym rozwojem, pojawiające się przed 3 rokiem życia, w którym występuje nieprawidłowe funkcjonowanie we wszystkich spośród trzech cech: interakcjach społecznych, komunikacji oraz ograniczonym, powtarzającym się repertuarze zachowań” (ICD-10, 2000, s. 209). Według tej kategorii autyzm nie jest zjawiskiem jednorodnym – klasyfikacja podaje jego podtypy¹: autyzm wczesnodziecięcy, zespół Aspergera, zespół Retta, autyzm atypowy, inne dziecięce zaburzenia dezintegracyjne, zaburzenie hiperkinetyczne z towarzyszącym upośledzeniem umysłowym i ruchami stereotypowymi, całościowe zaburzenia rozwojowe, nieokreślone oraz inne całościowe zaburzenia rozwojowe (ICD-10, 2000, s. 209-210).

Wśród deficytów pojawiających się u osób z ASD wymienia się najczęściej problem z adekwatną oceną sygnałów społeczno- emocjonalnych, zaburzenia komunikacji oraz pojawiające się ograniczone, powtarzające i stereotypowe wzorce zachowań, zainteresowań i aktywności. Wśród problemów w obszarze społeczno-emocjonalnych, wśród osób autystycznych, zauważa się m.in.: słabe wykorzystanie sygnałów społecznych (np. mowę niewerbalną), niereagowanie na uczucia innych, brak dostosowania zachowania do sytuacji społecznej oraz słabe integrowanie się społeczne (ICD 10, 2000, s. 210).

Zaburzenia komunikacyjne towarzyszące spectrum autyzmusą najczęściej wywołującą zaniepokojenie u rodziców. To, że dziecko nie rozpoczyna posługiwania się mową werbalną we właściwym etapie rozwojowym powoduje, że jego opiekunowie zaczynają szukać przyczyny tego zjawiska. Gdy pada diagnoza autyzm, to właśnie dążenie do posługiwania się językiem przez dziecko stanowi pierwszy i najważniejszy problem terapeutyczny.

Przyczyny zaburzeń komunikacyjnych u dzieci z ASD

Przyczyny zaburzeń komunikacyjnych u dzieci z ASD mają swoje przyczyny w szeregu innych nieprawidłowości. Za główny z nich uznać należy zaburzenia z obszaru integracji sensorycznej. Gama nieprawidłowości pojawiających się u dzieci w spectrum autyzmu wiąże się z nadwrażliwościami lub podwrażliwościami w poszczególnych obszarach zmysłowych (przedsińkowym, dotykowych, proprioceptywnych, słuchowym, węchowym i smakowym oraz wzrokowym). Osoby z ASD odbierają bodźce zewnętrzne jako nadmiernie silne lub jako osłabione. W wypadku kiedy wrażenia zmysłowe klasyfikowane są przez układ nerwowy jako zagrażające, powodujące ból lub strach mówimy o nadwrażliwości. Gdy jednak dziecko poszukuje poszczególnych doznań jak np. mocnego nacisku klasyfikujemy je jako podwrażliwość sensoryczną (Ayers 2015, s. 10-16).

Jane Ayers, prekursorka metody integracji sensorycznej, podkreśla, że istnieje

¹ W nowej klasyfikacji ICD-11 nie ma podziału na kategorie autyzmu – wszystkie one mieszczą się w pojęciu spectrum autyzmu (ASD).

je zależność pomiędzy funkcjonowaniem układu nerwowego (a co za tym idzie odbieraniem bodźców zmysłowych) u dziecka z ASD z posiadanymi przez niego zdolnościami komunikacyjnymi. Badaczka w szczególności wyjaśnia, że:

1. Układ przedsionkowy wpływa na ogólną koordynację ruchową, napięcie mięśniowe, współpracę międzypółkulową, planowanie motoryczne, prakseje oralne i ruchomość aparatu artykulacyjnego, uwagę wzrokową i funkcje słuchowe.

2. Układ dotykowy przyczynia się do kształtowania prawidłowej somatognozji, czucia powierzchniowego, sfero oralnej i kompleksu oralno-twarzowego; stanowi bazę do rozwoju mowy, dzięki prawidłowej kinestezji artykulacyjnej i prakseji oralnej rozwija się i doskonalą artykulacja.

3. Układ czucia głębokiego ma wpływ na rozwój mowy czynnej.

4. System słuchowy kształtuje rozwój funkcji prozodycznych, słuchowo-językowych i słuch mowny.

5. Zmysł powonienia i smaku dzięki stymulacji mięśni oralno – motorycznych wspomaga rozwój mowy i przyczynia się do zróżnicowania diety dziecka (Odowska- Szlachcic, 2018, s. 153-154).

Kolejnym czynnikiem powodującym zaburzenia w rozwoju mowy u osób z ASD są często pojawiające się choroby układu nerwowego takie jak np. padaczka lub zaburzenia przetwarzania słuchowego. Bożena Odowska- Szlachcic podkreśla, że aż u 46% dzieci posiadających diagnozę spectrum autyzmu pojawiają się zaburzenia neurologiczne (Odowska- Szlachcic, 2018, s. 22). Występuje także szereg innych uszkodzeń w obszarze poszczególnych obszarów mózgu. „Płat skroniowy odpowiada za mowę, zapamiętywanie, pamięć werbalną, rozpoznawanie obiektów, słuch muzyczny i wrażenia dźwiękowe, analizę zapachów. Skutkiem uszkodzenia płatów skroniowych są zaburzenia słuchu, rozumienia mowy i percepcji dźwięków, zaburzenia wybiórczej uwagi na bodźce słuchowe i wzrokowe, problemy w rozpoznawaniu i opisywaniu widzianych obiektów, trudności w rozpoznawaniu twarzy (prozopagnozja). Zaburzenia funkcji w lewej półkuli powodują upośledzenie porządkowania i kategoryzacji informacji werbalnych oraz odpowiadają za trudności w rozumieniu mowy (afazja Wernickego). Natomiast uszkodzenie prawej półkuli może spowodować słowotok. Za problemy związane z przypominaniem, zaburzeniami zachowań seksualnych i kontroli zachowań agresywnych odpowiada ośrodek w płacie skroniowym. U osób cierpiących na zaburzenia ze spektrum autyzmu wyraźne są różnego stopnia nieprawidłowości w obszarze mowy. Mają one różny wymiar i jakość, począwszy od całkowitego braku rozumienia mowy, przez mowę wyłącznie eholaliczną i nie służącą funkcji komunikatywnej, przez mowę częściowo komunikatywną, ubogą aż do zbliżonej do prawidłowej mowy czynnej, charakteryzującej się zaburzeniami prozodii, intonacji i słabym pragmatycznym znaczeniem języka. To co typowe w obrazie zaburzeń autystycznych to także często występujące zachowania agresywne i autoagresywne, które są wyrazem dysfunkcji prawego płata skroniowego” (Dworzańska, Makarewicz, Koncewicz, Hołowicka-Kłapeć, Mitosek-Szewczyk, 2015, s. 38-39).

Zachowania komunikacyjne u osób ze spectrum autyzmu

U osób z autyzmem bardzo często zauważyć można pierwsze problemy komunikacyjne już na poziomie okresu przedjęzykowego. Dzieci takie nie wskazują palcem lub robią to dużo później od swoich neurotypowych rówieśników. Bardzo często nie rozumieją jakie funkcje pełni komunikacja (Pisula, 2005, s. 34-35) oraz nie posługują się w sposób dostateczny jej niewerbalnymi formami (np. patrzenie w oczy, posługiwanie się gestami czy uśmiechanie się do kogoś w celu nawiązania

kontakty). Dzieci takie także nie posiadają dostatecznej motywacji do tego, aby nawiązywać relacje z otoczeniem. Wynika to m.in. z preferencji przedmiotów nad osobami, nieprzewidywalnością zachowania dzieci czy trudności ze skupieniem uwagi w obrębie twarzy.

Dzieci ze spectrum autyzmu doświadczają szeregu problemów komunikacyjnych: występowania echolalii (bezpośredniej i opóźnionej), występowanie neologizmów, trudności w użyciu zaimków osobowych i dzierżawczych, agramatyzmy, monotonna melodyka wypowiedzi oraz stereotypie (Jaklewicz, 1994, s. 49-51). W niektórych przypadkach rolę tę przejmują takie zjawiska jak: zachowania agresywne, krzyk, płacz a nawet autoagresja (Pisula, 2005, s. 35). Omówmy je pokrótce.

Jednym ze zjawisk językowych „najczęściej kojarzoną” z autyzmem jest występowanie echolalii po drugim roku życia dziecka. Bardzo często stanowi ona także jedyną metodę komunikacji na początkowym etapie terapii dziecka. Echolalia „polega na (natychmiastowym lub odroczonym) powtarzaniu słów, zdań czy też całych fraz wypowiedzianych przez inną osobę.[...] Dzieci z autyzmem z autyzmem są w stanie powtarzać dłuższe wypowiedzi (również usłyszane w telewizji) nawet po kilku tygodniach, najczęściej niezbyt dobrze rozumiejąc ich treść” (Odowska- Szlachcic, 2018, s. 98). Czy echolalia pełni jakąkolwiek funkcję? W literaturze trudno odnaleźć jednoznaczną odpowiedź. Badacze podają szereg teorii dotyczących przyczyn i funkcji omawianego zjawiska. Podkreśla się, że echolalia bezpośrednio służy m.in. jako narzędzie autostymulacji, metoda ucieczki od sytuacji trudnej oraz jako świadomy element komunikacji wykorzystywany przez dziecko. Tadeusz Gałkowski i Małgorzata Wardyn dzielą funkcje echolalii odroczonej na dwie kategorie:

1) interaktywne (reprodukcja bez zrozumienia, kończenie rutynowych sformułowań, dostarczanie informacji, nazywanie, protest, prośba np. o przedmiot, przywołanie, potwierdzenie, nakierowanie);

2) nieinteraktywne (powtarzanie bez wyraźnego znaczenia, związek z sytuacją, autostymulacja, powtarzanie jako forma ćwiczenia, nazywanie) (Gałkowski, Wardyn, 2002, s. 153).

Kolejną nieprawidłowością pojawiającą się w komunikacji u dziecka ze spectrum autyzmu są pojawiające się stereotypia językowe. U małych dzieci manifestują się one poprzez ciągłą chęć oglądania tych samych bajek lub słuchania tych samych piosenek. Domagają się one tej samej odpowiedzi na zadawane przez siebie pytania lub stwierdzenia. Często stereotypia językowe posiadają cechy kompulsywne – osoby z ASD powtarzają dane pytanie lub informację kilkakrotnie (Bigas, 2012, s. 375). Mogą obejmować także potrzebę ciągłego zadawania pytań przez dziecko (Bobkiewicz-Lewartowska 2005, s. 160) lub „odtworzenia” przez nie fragmentów filmów lub bajek w sytuacjach stresowych (Pisula, 2005, s. 38).

Dzieci ze spectrum autyzmu przedstawiają schematyczny sposób działania i aktywności. Zachowanie takie daje im poczucie bezpieczeństwa, pozwala na „złudzenie” kontroli nad rzeczywistością oraz pozwala na ograniczenie nieprzyjemnych bodźców jak np. uniknięcie nadmiernego ruchu ulicznego. Potrzeba zachowania schematu u osób z ASD nie ogranicza się tylko do obszaru aktywności motoryczno- poznawczych, ale także obejmuje wymiar komunikacji. W czasie rozmowy dążą one to utrzymania tematów w obrębie wybranych zainteresowań, potrzeb lub pragnień. Koncentrują się na znanych sformułowaniach i zwrotach. Unikają korzystania z metafor, porównań lub zwrotów wieloznacznych. Często

mylą zaimki osobowe np. „ja” z „ty” oraz często mówią o sobie w trzeciej osobie (Pisula, 2010, s. 37; Bobkiewicz- Lewartowicz, 2005, s. 60).

Formy wsparcia terapeutycznego dzieci ze spectrum autyzmu

Warunkiem koniecznym prawidłowego funkcjonowania dziecka ze spectrum autyzmu w życiu dorosłym jest zdobycie odpowiednich kompetencji komunikacyjnych. Obecnie powstaje szereg programów terapeutycznych wspierających ten proces. Podkreślenia jednak wymaga, że kluczowe w rozwoju komunikacji u osób ze spectrum autyzmu jest wiek dziecka w okresie podjęcia wczesnego wspomaganiania oraz sama metoda pracy. Wśród metod wczesnego wspomaganiania wymienić można ich formy dyrektywne (np. terapia behawioralna) i niedyrektywne (np. terapia integracji sensorycznej, metoda Dobrego Startu, metoda ruchu rozwijającego Weroniki Sherborne).

Za główną metodę dyrektywną stosowaną w Polsce uznaje się podejście behawioralna nazywane inaczej analizą zachowania. Opiera się ona na założeniach teorii uczenia się. Zakłada ono, że „ zachowanie, które oddziałuje na środowisko w ten sposób, że wywołuje w nim zmianę, czyli [...] konsekwencje, określone [...] mianem zachowania sprawczego. Innymi słowy zachowanie sprawcze pociąga za sobą konsekwencje środowiskowe , a one z kolei zmieniają częstość reakcji sprawczych. W ten sposób poprzez konsekwencje dokonuje się selekcja reakcji organizmu: jedne reakcje nasilają się, inne zanikają lub zmniejsza się ich częstość” (Bąbel, Ostaszewski, Suchowierska2019, s. 68).Sam proces terapii opiera się na wprowadzaniu wszelkiego rodzaju wzmocnień (negatywnych i pozytywnych). Sama skuteczność poszczególnych wzmocnień opiera się na:

- Historii uczenia się jakie posiada dziecko;
- Czasu przyznawania wzmocnień (kontinuum od natychmiastowego odroczenia);
- Systematyczność stosowania wzmocnień;
- Liczba przyznawanych wzmocnień (powinna być proporcjonalna do wysiłków);
- Jakość przyznawanych wzmocnień (określone reaktywnie do innych potencjalnych wzmocnień);
- Nowość wykorzystywanych wzmocnień (im bardziej nowe i różnorodne, tym lepiej);
- Współzawodnictwo z innymi rozkładami wzmocnień (zachowania, które będą skutkowały częstszymi wzmocnieniami, będą bardziej prawdopodobne);
- Stanu deprivacji (jest on konieczny, aby dana aktywność lub aktywność była wzmocnieniem) (Bąbel, Ostaszewski, Suchowierska 2019, s.133).

Obecni najczęściej stosowaną metodą niedyrektywną w terapii dzieci z ASD jest integracja sensoryczna. Według Jean Ayresintegracji sensorycznej jest to „terapia zajmująca się doświadczeniami sensorycznymi i odpowiedziami adaptacyjnymi dopasowana do potrzeb neurologicznych dziecka. Terapia zwykle wiąże się z ruchami całego ciała, które zapewniają ruch (przedsionkowa), trakcje i kompresję mięśni i stawów (prioprocentryczna), a także wrażenia dotyku i nacisku (dotykowa). Z terapią nie wiążą się zwykle zajęcia przy biurku, trening mowy, lekcje czytania czy też ćwiczenie konkretnych umiejętności percepcyjnych lub motorycznych. Celem terapii jest usprawnienie przetwarzania i organizacja wrażeń przez mózg” (Ayres2015, s. 225). W czasie zajęć integracji sensorycznej dąży się do:

- Uporządkowania informacji pobranych przez poszczególne zmysły (smak, wzrok, słuch, dotyk, powonienie, ruch grawitacja);

- Nadanie znaczenia emu, co jest doświadczane przez dziecko, przez selekcję informacji i wybór tego, na czym mamy skupić się skupić (np. słuchanie nauczyciela i ignorowanie hałasu na zewnątrz);
- Budowanie celowości działania i celowego reagowania na sytuację, których doświadczają dziecko;
- Budowanie fundamentów edukacji i zachowań społecznych (Ayres 2015, s. 21).

Kolejną metodą niedyrektywną wykorzystywaną w terapii dzieci z ASD jest Metoda Ruchu Rozwijającego Weroniki Sherborn. Stosowana jest ona jako element wspomagania rozwoju psychoruchowego. Jej głównym założeniem jest „[...] rozwijanie za pomocą świadomości własnego ciała i otaczającej nas przestrzeni, usprawnienie ruchowe, dzielenie przestrzeni z innymi osobami oraz nawiązywanie z nimi bliskiego kontaktu za pomocą ruchu i dotyku. Udział w zajęciach prowadzonych MMR wpływa stymulująco na rozwój emocjonalny, społeczny i poznawczy dziecka” (Bogdanowicz, Okrzesik 2020, s. 9).

Istotną kwestią w wyborze metody pracy z dzieckiem autystycznym jest ono samo. Nie istnieje jedna i uniwersalna metoda pracy terapeutycznej z osobami z ASD. To co u jednego dziecka przynosi wspaniałe rezultaty, u drugiego może wywołać lekką poprawę lub jej całkowity brak. Jak podkreśla Pisula „przyjmuje się, że model terapii dzieci z autyzmem powinien być wielodyscyplinarny i holistyczny. Oznacza to łączenie różnorodnych metod, wykorzystywanie różnych sposobów interpretacji pojawiających się problemów oraz wypracowywanie dla nich rozmaitych rozwiązań. Za najbardziej przydatne uważane są metody poznawcze i behawioralne, uzupełniane w miarę potrzeb innymi sposobami oddziaływania” (Pisula 2005, s. 118). Konieczne jest więc łączenie metod, przy jednoczesnym dokładnym sprecyzowaniu celu terapii.

Bibliografia:

- Ayers A. J. (2015), *Dziecko a integracja sensoryczna*, tłum. J. Okuniewski, Gdańsk.
- Bigas U. (2012), *Autyzm – charakterystyka zachowań językowych w autystycznym spektrum zaburzeń* [w:] *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*, pod red. S. Grabias, M. Kurkowski, Lublin.
- Bobkiewicz-Lewartowska L. (2005), *Autyzm dziecięcy. Zagadnienie diagnozy i terapii*, Kraków.
- Bogdanowicz M., Okrzesik D. (2020), *Opis i planowanie zajęć według Metody Ruchu Rozwijającego Weroniki Sherborne*, Gdańsk.
- Bursztejn, C. (1988). *Autyzm. Rozwój pojęć*. [w:] Wokół diagnozowania autyzmu, red. A. Gardziel, Kraków.
- Dworzańska E., Makarewicz A., Koncewicz R., Hołowicka-Kłapęć P., Mitosek-Szewczyk K. (2015), *Zaburzenia Neurologiczne w Autyzmie*, „Zdrowie i Dobrostan” nr1.
- Galkowski T., Wardyn M. (2002) *Echolalia u dzieci z autyzmem i jej rozwojowe uwarunkowania*. „Audiofonologia” t. 21.
- Kosewska, J. (red.). (2009). *Kompleksowe wspomaganie rozwoju uczniów z autyzmem i zaburzeniami pokrewnymi*, Kraków.
- Kurcz, I. (2005). *Psychologia języka i komunikacji*. Warszawa.
- Odowska-Szlachcic B. (2018), *Integracja sensoryczna w autyzmie*, Gdańsk.
- Pisula E. (2005), *Małe dziecko z autyzmem*, Gdańsk.
- Pisula E. (2012), *Autyzm. Przyczyny, symptomy, terapia*, Gdańsk.
- Pisula E., (2010), *Wybrane formy terapii i rehabilitacji osób z autyzmem*, Kraków.
- Wing, L. (1997). *The autistic spectrum*. The Lancet, 350, 1761-1766.
- Wolski A. (2009). *Przygotowanie dziecka z autyzmem do uczestnictwa w edukacji*. [w:], *Kompleksowe wspomaganie rozwoju uczniów z autyzmem i zaburzeniami pokrewnymi*, red.J. Kossewska, Kraków.
- Zoller D. (1994). *Gdybym mógł z wami rozmawiać....*, Warszawa.

TO MOJE, TWOJE, NASZE...KONCEPCJA MIASTA OSOBISTEGO JAKO WYRAZ TOŻSAMOŚCI JEDNOSTKI

mgr Bień Agnieszka

*Uniwersytet Marii Curie- Skłodowskiej w Lublinie
Wydział Filozofii i Socjologii*

Gdy poprosimy pięcioletnie lub sześciolatek o narysowanie miasta otrzymamy jednowymiarowy schemat przestrzeni – jedną lub dwie ulicę, wysokie budynki, drzewa oraz ludzi spacerujących po chodniku. Obraz ten będzie odbiciem doświadczeń dziecka – tego co widzi na spacerze z rodzicami, w drodze do przedszkola lub do lekarza. Rysunek ten odzwierciedlać będzie także jego zainteresowania oraz emocje jakie w danej chwili odczuwa (np. w postaci wyboru koloru). Dziecko nie będzie przedstawiać naszych oczekiwań, tylko własne preferencje. Miasto na rysunku, będzie odzwierciedlać to jak ono go postrzega oraz na jakich elementach się skupia w jego ocenie i opisie.

Wraz z dorastaniem, zdobywaniem nowych doświadczeń i wiedzy przez dziecko oraz w procesie jego socjalizacji „traci” ono zdolność opisu rzeczywistości „czysto subiektywnego”. W czasie edukacji uczą się odwzorowywać dany obszar według określonego schematu lub wzoru. Nie oznacza to jednak, że traci ono zdolność emocjonalnej oceny przestrzeni miejskiej - wręcz przeciwnie, pozostaje ona umiejętnością rozwijaną do końca życia. Na kanwie tych doświadczeń powstała koncepcja miasta osobistego ukazująca relacje między jednostką a przestrzenią.

Miasto osobiste

Koncepcja miasta osobistego swoje źródła czerpie z takich nauk jak np. historia, psychologia, socjologia, nauki o religii. Zakłada ona, że jednostka wchodzi w relacje z przestrzenią, definiuje ją w sposób przez siebie zrozumiany i nadany oraz na jej obszarze tworzy relacje z innymi osobami (formalne i pozaformalne). Istotne, że człowiek definiujący dany obszar jako osobisty, musi doświadczać go bezpośrednio, być jego częścią. Jak podkreśla Andrzej Majer w relacji tej „samo <miasto> występuje tu w funkcji desygnatu zarówno przestrzeni, jak i zbiorowości mieszkańców lub metonimii, gdy ma się na myśli jego społeczno- przestrzenną strukturę. W zestawie z aspektem osobistym przestaje być ozdobną figurą stylistyczną wówczas, gdy relacje z miastem i jego mieszkańcami próbuje się oglądać z pragmatycznej perspektywy. Osobisty wybór fundamentów fragmentów i społecznych partnerów nadaje wówczas bezkształtnemu terytorium i amorficznej zbiorowości indywidualny wymiar, zyskując tym samym w pełni uchwytny i niealogeniczne znaczenie” (Majer 2015, s. 14-15).

Pojęcie miasta osobistego powiązane jest z kreowaniem „miejsc” i „niemiejsc” w przestrzeni zurbanizowanej. W jaki sposób rozumiane są te pojęcia w naukach społecznych? Samo pojęcie miejsca posiada szereg kategoryzacji opisu wyróżniającego go od innych, pokrewnych pojęć. Jak zauważa Maria Lewicka „[...] ustalenie naukowego znaczenia terminu <miejsce> przez analizę sposobu jego użycia w języku potocznym natrafia na spore trudności. Nauka, adaptując terminy języka potocznego, nadaje im rozumienie własne, choć mające pewien rdzeń wspólny z potocznym. W przypadku terminu <miejsce> znaczenie zaadaptowanych przez nauki społeczne (geografię humanistyczną, psychologię środowi-

skową¹) są miejsca jako <zapełniona przestrzeń> oraz jako <część przestrzeni, w której się przebywa lub która czemuś służy>. Nie sama przestrzeń stanowi jednak przedmiot analizy, ale to, co się w niej zawiera – treść, która ją wypełnia w wyniku tego, że się w niej przebywa, a więc nadawane jej osobiste i kulturowe znaczenia” (Lewicka 2012, s. 30; Gieryn 2000; Low i Altman 1992). Geograf humanistyczny John Agnew w 1987 roku w książce *Place and politics: The geographical meditation of state and society* opisując problematykę miejsca podkreślał, że do głównych jej kryteriów opisu zalicza się:

1. Lokalizację, czyli miejsce to obszar, który można opisać poprzez obiektywne współrzędne (np. długość i szerokość geograficzna);

2. Materialny kształt miejsca, czyli konkretne formy przestrzenne kształtujące dany obszar (np. rodzaje budynków, rozkład ulic);

3. Znaczenie miejsca, czyli subiektywny i emocjonalny stosunek człowieka do danego obszaru (Agner 1987).

W tym rozumieniu miejsce należy rozumieć jako „znaczącą lokalizację” – posiadającą oprócz cech przestrzennych także wymiar semantyczny. „Aby określona lokalizacja stała się miejscem, musi mieć znaczenie emocjonalne, emotywne, musi być znajdującego się w niej podmiotu w jakiś sposób ważna” (Lewicka 2012, s. 31).

Martina Löw natomiast, odnosząc się do myśli Siegfrieda Kracauera, wyjaśnia, że: „każda typowa przestrzeń powstaje w typowych warunkach społecznych, które odbijają się w niej bez zakłóceń wynikających z intencji świadomości. Wszystko to, co wypierane przez świadomość, wszystko, czego celowo się nie dostrzega, współkształtuje przestrzeń. Obrazy przestrzeni to sny społeczeństwa. Wszędzie tam, gdzie uda się odczytać hieroglify jakiegoś obrazu przestrzeni, objawia się podstawa rzeczywistości społecznej” (Löw 2018, s. 25, Kracauer 1929). W znaczeniu tym jakoś każdej przestrzeni publicznej odzwierciedla stan społeczności (w znaczeniu mikro, mezo i makro społecznej), jej potrzeby, sympatie i antypatie oraz relacje. Andrzej Majer zjawisko to określa jako *mikro polis* (Majer 2015). Według badacza do elementów konstytuujących tego rodzaju przestrzeń zalicz się: wybrane fragmenty przestrzeni miejskiej, wszystkie zbiorowości ją zamieszkujące (m.in. grupy sąsiedzkie i rówieśnicze) oraz teorie, alegorie, wyobrażenia i postawy odnoszące się do wybranego obszaru wyrażone w literaturze o mieście, mitach i stereotypach oraz postawach mieszkańców i osób przejeżdżnych o mieście (Majer 2015, s. 17). Według badacza przestrzeń ta musi być „zbiorem” miejsc – obszarów ważnych, posiadających swoją historię i ciągłość doświadczeń. Granice miejsc, a co za tym idzie przestrzeni osobistej są przepuszczalne, często także dyskusyjne. Wyznaczają je doświadczenia jednostki – jej emocje i uczucia.

Z pojęciem miejsca łączy się termin nie- miejsca. Pojęcie to należy rozumieć opozycyjnie do omawianego powyżej. Pierwszy raz terminu tego użył Marc Augé. Socjolog w swoich pracach utożsamia powstawanie „obszarów pustych” z zuniformizowaniem produktów świata kapitalistycznego: lotnisk, hipermarketów, identycznych sklepów sieciowych czy banków (Augé 1995). W podobny sposób nie- miejsca opisuje amerykański urbanista Timothy Beatley w swojej książce *Native to nowhere*. Podkreśla, że „rozpowszechnienie się ogłupiającej jednostkowości jest tendencją alarmującą. Wraz z postępującym marszem globalizacji widać to na całym kontynencie w miejscach, które wyglądają identycznie i budzą iden-

1 Do tych nauk zaliczyć należy także prawo, socjologię oraz psychologię i pedagogikę.

tycznie odczucia. W różnych centrach handlowych występują takie same sklepy, w różnych komercyjnych przestrzeniach takie same sieci *fast food* – powoduje to duszące poczucie jednolitości podmiejskiego krajobrazu” (Beatley 2004, s. 2).

Szczegółową analizę cech opisujących miejsca i nie- miejsca w przestrzeni publicznej dokonała Maria Lewicka w książce *Psychologia miejsca*. Kategoryzacja zaproponowana przez badaczkę przedstawia Tabela 1.

Tabela 1. Cechy „miejsca” i „nie- miejsca”

Miejsce	„Nie- miejsce”
Zamkniętość, wygrodzenie z całości	Otwartość, brak amorficzności, rozlewianie się
Koncentryczność, zawieranie się mniejszych całości w większych	Izolowanie elementów, brak struktury
Niepowtarzalność, obecność „ducha miejsca”	Sztampowość, uniformizacja
Ciągłość historyczna	Miejsce „bez historii”
Możliwość spoczynku, postoju	Przepływ, ruch, zmiana
Autentyczność, Zabarwienie emocjonalne	Sztuczność, komercjalizacja, miejsce jako towar, brak zabarwienia emocjonalnego

Źródło: M. Lewicka, *Psychologia miejsca*, Warszawa 2012, s. 77.

Miasto osobiste a polimpsestyczność przestrzeni zurbanizowanej

W literaturze przedmiotu badacze zajmujący się problematyką miasta i pojęć mu pokrewnych wyjaśniają, że przestrzeń zurbanizowana jest obszarem polimpsestycznym. Co to oznacza? Pojęcie to wywodzi się z nauk o literaturze. Według *Słownika terminów literackich* jest to „starożytny lub średniowieczny rękopis zapisany na pergaminie, z których zostało zeszkrobany albo starty tekst wcześniej-szy” [Kostkiewiczowa 1989, s. 337-338]. Jednocześnie autorka hasła poddała dwa odnośniki, jako konieczne w celu zrozumienia pojęcia. Są to: „podtekst” oraz „polisemia”. Oba terminy te posiadają szeroki kontekst oddziaływania oraz opisu. Elżbieta Dudka uważa, że łatwiej jest odpowiedzieć czym polimpsest nie jest niż jest. Badaczka wyjaśnia, że pojęcie to możemy rozumieć wielokontekstowo i wieloaspektowo. Pisze: „polimpsest zatem to zarówno rzecz, jak i metafora, zjawisko z przeszłości (z określonej epoki, gdy materiał, na którym pisano był czymś wyjątkowo cennym), ale i coś ponadczasowego, uniwersalnego” (Dudka 2018, s. 17-18). W kontekście przestrzeni miejskiej pojęcie to należy rozumieć m.in. jako pamięć pokoleń. Według Mieczysława Abramowicza „pamięć pokoleń narasta warstwowo, jak słoje drzewa, jak osady geologiczne czy warstwy architektoniczne. Mimo iż są wyraźnie oddzielone od siebie cezurami czasowymi lub zdarzeniami, jednocześnie wynikając jedna z drugiej, pokazują wyraźną sekwencję wydarzeń. Nie można w pełni zrozumieć jednego zdarzenia, jeśli się nie zna kontekstu, zdarzeń poprzedzających i jeszcze wcześniejszych. [...] Pamięć pokoleń niosą nie tylko przekazywane z ojca na syna doświadczenie, mądrość przodków, uczone księgi czy akademickie dysertacje. Pamięć pokoleń zawartą jest również w otaczającym nas świecie, w zwyczajach i przyzwyczajeniach, w ubiorze, w języku i przedmiotach, w rodzinnych opowieściach” (Abramowicz 2014, s. 294-295). Wszystkie te elementy wyrażają się w przestrzeni – w kamienicach, mostach z „kłódkami zakochanych”, starych cmentarzach i pomnikach czy miejscach kultu (np. kościołach czy kapliczkach). Co istotne „pamięć przekazywana przez pokolenia pozwala nam budować własną, <osobową> tożsamość, umiejscawia nas precyzyjnie w naszych <tu> i <teraz>, powoduje, że czujemy nieprzemijający związek z naszą historią,

naszym miejscem, naszymi ludźmi. Bez zanurzenia w pamięć pokoleń stajemy się jałowi, wykorzeni, odarci z właściwości” (Abramowicz 2014, s.295).

Innym elementem opisującym polimpsestyczność przestrzeni miejskiej jest krajobraz kulturowy. Pojęcie to oddaje szereg kategorii, które mogą występować, lecz nie muszą. Każde miasto posiada „swoje” i tylko „swoje” cechy oddające krajobraz kulturowy. Czym on jest? Karl Schlögel, historyk analizujący relacje pomiędzy przestrzenią a czasem, wyjaśnia, że krajobraz kulturowy rozumieć należy jako proces nawarstwiania się poszczególnych elementów kultury w czasie. Pisze: „każde pokolenie zostawia pakiet ważnych dla niego symboli. Jest to historia zapisywania i zamazywania symboli, zdarzeń ikonoklasycznych, w których stawką było życie lub śmierć. Każdy nowy początek poprzedzony jest zmywaniem i likwidowaniem” (Schlögel 2009, s. 284). Geograf humanistyczny Agnieszka Kępkowicz krajobraz kulturowy przestrzeni publicznej łączy z subiektywnością jej postrzegania przez jednostkę oraz idealistycznym jej opisem funkcjonującym w danej zbiorowości. Wyjaśnia, że „spojrzenie na wartości kulturowe w powiązaniu z perspektywą przestrzenną jest powiązane z formą ładu, jaki postrzegają mieszkańcy w ich otoczeniu. Mniej lub bardziej świadomie wartościują i klasyfikują oni przestrzeń pod kontem czytelności i logiki przestrzeni, walorów użytkowych i urody miejsca, czystości i walorów przyrodniczych. Z oceną przestrzeni, której doświadczają i z którą łączą swoją egzystencję, wiążą oni swój status społeczny” (Kępkowicz 2019, s. 29) Małgorzata Dymnicka podkreśla natomiast, że „w rozumieniu kulturowym krajobraz jest wytworzony społecznie, w długim procesie, znajdującym uzupełnienie w przestrzeni historycznej. Jego proceduralna natura każe go postrzegać jako ważną część relacji człowieka ze środowiskiem. Ta percepcja pozwala go widzieć w kategoriach wykraczających poza estetykę, wizualność i percepcję zmysłową. Dzięki aktywnej roli człowieka jako twórcy, odbiorcy i uczestnika można mówić o uobecnieniu krajobrazu jako takiego” (Bierwiaczonek, Dymnicka, Kajdanek, Nawrocki 2017, s. 37). W rozumieniu tym człowiek staje się „gospodarzem” danej przestrzeni – przekształca ją i modyfikuje w odniesieniu do własnych preferencji, kultury czy mody.

Trzecim elementem opisywanym jako element składowy rozumienia miasta jako przestrzeni polimpsestycznej jest tzw. *genius loci* czyli duch miejsca. Łączy on w sobie dwie składowe – czas oraz przestrzeń. Wzajemna relacja tych dwóch zmiennych definiuje dany obszar, a co za tym człowieka go zamieszkującego. Zbigniew Kadłubek, filolog klasyczny i badacz kultury antycznej, podkreśla w swoich pracach, że *genius loci* to jeden z głównych elementów budowania tożsamości. Badacz odnosząc się do klasycznego rozumienia tego pojęcia wyjaśnia, że duch opiekuńczy strzegł domostwa w starożytnym Rzymie, pilnował dobrostanu i bezpieczeństwa jego mieszkańców (Kadłubek 2007, s. 46-47). Illy Kabakov analizując omawiane pojęcie podkreśla, że należy rozumieć je jako „aurę miejsca”. Badacz wyjaśnia, że „kiedy mówimy o aurze miejsca, to mówimy nie tyle o specyficznym przedmiotach, budynkach czy historycznych zdarzeniach związanych z konkretnym miejscem, które wymaga badań historycznych. Mówimy raczej o licznych kulturowych <warstwach> skupionych w danym miejscu. Mówimy o odczuciach historycznej głębi, o nakładających się na siebie obrazach, które odczuwamy, znajdując się w danym miejscu; mówimy o aktywizacji pamięci, która przesadza o wielowarstwowość i wielogłosowość miejsca” (Kabakov 2010, s. 348).

Rozmienię miasta jako polimpsestu, jak zostało podkreślone powyżej, zakłada wielowymiarowość przestrzeni publicznej. W zależności od przyjmowanego

paradygmatu jej opisu możemy rozpatrywać ją:

1. Materialnie, jako składową elementów przestrzennych;
2. Społecznie, jako korelat relacji społecznych wyrażonych w kreowaniu, używaniu i zarządzaniu danym obszarem;
3. Symbolicznie, koncentrując się na jej znaczeniach, zrachowaniach i postawach jednostek i grup społecznych na jej obszarze;
4. Kulturowo, jako zespół kulturowych nakazów i zakazów wyrażonych w politycznych, społecznych, ekonomicznych i symbolicznych określeniach „umieszczonych” w danej przestrzeni;
5. Historycznie, w której analizowana jest relacja zmian pomiędzy społeczeństwem a przestrzenią (Garba 2010).

Podsumowanie

Andrzej Stanisław Kowalczyk w swojej książce *Niespieszny przychodzień i paradoksy. Rzecz o Jerzym Stempowskim* pisze, że „życie jest polimpsestem, w którym to, co nowe, nie zastępuje wcześniejszego, lecz się na nie nakłada” (Kowalczyk 1997, s. 219). Jednostkę należy rozumieć jako sumę doświadczeń – tych dobrych i złych, chcianych i unikanych, które sama doświadcza lub uczestniczy w nich tylko pośrednio. Na tej podstawie buduje ona własną tożsamość. Przytaczany we wstępie przykład rysunku miasta przez dziecko oddaje w pełni problematykę kształtowania się miasta osobistego. Człowiek w wyniku „doświadczenia” przestrzeni nadaje jej status miejsca, z którym wiąże się on emocjonalnie, historycznie oraz poprzez poczucie przynależności do niej. Miasto osobiste wyraża najbardziej pierwotną potrzebę dla człowieka, jaką jest potrzeba poczucia bezpieczeństwa. W przestrzeni uważanej za „swoją” jednostka kształtuje siebie – rozwija się oraz pozwala się rozwijać innym poprzez szereg relacji interpersonalnych. Buduje swoją tożsamość jako mieszkaniec konkretnego miasta np. Warszawy, Gdańska czy Londynu, dzielnicy czy kamienicy. W przestrzeni obcej lub „pustej” człowiek nie odnajduje elementów pozwalających sobie opisać. Powoduje to, że jej unika dążąc do przebywania w miejscach mu znanych – osobistych.

Bibliografia:

- Abramowski M. (2014), *Pamięć i amnezja*, [w:] *Gdańskie tożsamości. Eseje o mieście*, pod red. B. Kerskiego, Gdańsk.
- Augé M. (1995), *Non-place. An Introduction to Supermodernity*, Londyn.
- Beatley T. (2004), *Native to nowhere. Sustaining Home and Community in a Global Age*, Waszyngton.
- Bierwiaczonek K., Dymnicka M., Kajdanek K., Nawrocki T. (2017), *Miasto Przestrzeń Tożsamość Studium trzech miast Gdańsk, Gliwice, Wrocław*, Warszawa.
- Dudka E. (2018), „*Za a nawet przeciw*”, czyli parę uwag i pytań o polimpsestyczność miejsc i przestrzeni, [w:] *Polimpsest. Miejsca i przestrzenie*, pod red. A. Gomóla, A. Szawerny-Dyrzki, Katowice, s. 17-32.
- Garba Sh. B. (2010), *Change in the public space of traditional cities: Zaria, Nigeria* [w:] *Whole Public Space. International Case Studies in Urban Design and Development*, pod red. A. Madanipour, Londyn.
- Genette G. (2014), *Polimpsesty. Literatura drugiego stopnia*, tłum. T. Strużyński, A. Milecki, Gdańsk.
- Gieryn T. F. (2000), *A space for place in sociology*, „Annual Review of Sociology” 26, s. 463-496.
- Kabakov I (2010), *Projekt publiczny jako duch miejsca*, tłum. G. Dziamski [w:] *Miasto w sztuce- sztuka miasta*, pod red. E. Rewers, Kraków.
- Kadłubek Z. (2007), *Spotkania z tożsamością* [w:] *Mysleć Śląsk*, pod red. A. Kuncce, Z. Kadłubek, Katowice.
- Kostiewiczowa T. (1989), *Polimpsest*, [w:] *Słownik terminów literackich*, Wrocław, s. 337-338.
- Kowalczyk A. S. (1997), *Niespieszny przychodzień i paradoksy. Rzecz o Jerzym Stempowskim*, Wrocław.
- Kracauer S. (1928), *Über Arbeitsnachweise*, Frankfurt.
- Lewicka M. (2012), *Psychologia miejsca*, Kraków.
- Lów M. (2018), *Sociologia przestrzeni*, tłum. I. Drozdowska – Broering, Warszawa.
- Low S. M., Altman I. (1992), *Place attachment: A conception inquiry*, [w:] *Place attachment*, pod red. S. M. Low, I. Altman, Londyn- New York, s. 1-12.
- Majer A. (2015), *Mikro polis. Sociologia miasta osobistego*, Łódź.
- Rybicka E. (2014), *Geo-poetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Kraków.
- Schlögel K. (2009), *Krajobrazy, płaskorzeźby*, tłum. I. Drozdowska, Ł. Musiał [w:] *W przestrzeni czas czytamy. O cywilizacji i geopolityce*, pod red. H. Orłowska, Poznań.

МОДЕРН ТА КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА

Білобровець Богдан Володимирович,
аспірант кафедри філософії та політології,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
andreslouismoreau@gmail.com
Науковий керівник –
д. філос. наук., проф. П.Ю Саук

Сьогодні культурна політика є як практикою, так і окремим полем академічних досліджень, до якого залучена велика кількість наук та окремих дисциплін. Соціологія, культурологія, політичні науки, філософія як мають свої бачення культурної політики, так і досліджують окремі проблеми цього явища. Модерн та Постмодерн є не лише історичними епохами, але і парадигмами мислення, системою упереджень і уявлень щодо того, як влаштований світ в цілому. Теоретизування Модерну та Постмодерну в контексті дослідження культурної політики впливає на практичне застосування конкретних культурних політик і є важливим питанням наукових дискусій.

Поняття модерності є надзвичайно складним та проблемним. Згідно Стюарта Голла, одного із засновників cultural studies, модерний час це не є окрема історична епоха, а тривалий процес з давніми та складними коренями. Він виділяє шість основних характеристик модерності. По-перше, модерність започаткувалась протягом активного процесу секуляризації, а отже в ній домінують установи, які черпають владу та легітимність зі світських джерел, а наука заміняє релігійні доктрини і тлумачення. Соціальна система суспільства змінюється в залежності від того як фіксовані ієрархії та соціальні класи кидають виклик новим економічним та соціальним відносинам. В свою чергу економічні та соціальні відносини опосередковуються грошовим обміном у світлі розвитку ринкових відносин. Також, модерність характеризується індивідуалістичною культурою. Початком та піддрунтям модерності була епоха Просвітництва, основні ідеї та ідеали якої у великій мірі характеризують і сучасний світ Згідно британського географа та антрополога Девіда Гарві, 1972 рік є кінцем модерності [3, с.17-18]. Цей же історичний відрізок також часто позначають початком Постмодерну. Все ж, ці дві парадигми та ідеї, які в них вкладені до цих пір визначають напрямки розвитку сучасного світу, і в тому числі сучасних культурних політики.

Німецький соціолог та філософ Пітер Вагнер зазначає, що модерність досягла свого піку в період глобального врегулювання між трьома світами, а саме ліберальних демократій, які проголосили себе модерними, радянських соціалістичних держав, які ліберальні демократії позначили помилками, і ті країни і частини світу, які потребують модернізації. Починаючи з 1960-х бачення трьохстороннього світу на чолі з модерними західними ліберальними демократіями зазнали значного перегляду та критики [3, с.18].

Професор соціальних наук в університеті Тампере Перті Алсутарі застосовує світову теорію політичного розвитку (world polity theory) для дослідження культурної політики в світовій культурі. Він вказує, що модерність як інституційний устрій суспільства утворився в Європі і поширився на весь світ. Згідно соціологів Френка Лехнера та Джона Болі, світова культура або

культура світової спільноти побудована на європейських цінностях Просвітництва, які завдяки глобалізації вплетені в інфраструктуру світового суспільства. Зважаючи на європоцентричність системи світової культури, ядром якої є національно державний устрій (*nation-state system*), всі держави, що бажають долучитись до світового суспільства копіюють інституціональні структури європейських націй-держав. Субсидування мистецтва згідно світової теорії політичного розвитку походить з європейської традиції покровительства високої культури. Культурні інституції, форми мистецтва та естетичні принципи, що панували в Європі протягом останніх століть стали міжнародними разом із глобалізацією світової культури [1, с.99-103]. Отже, цінності та ідеї Модерну визначали світові інститути та інфраструктуру, що зумовило розвиток культурних політик, які почали активно втілюватись європейськими країнами після Другої світової війни.

Саме тому до другої половини 1970-х років культурні політики в першу чергу були орієнтовані на регуляцію мистецької сфери. В зв'язку з радикальною зміною світової культури, розвитком технологій та появою інформаційного суспільства, а також переходом до пост-фордистської економіки відбувся перехід від мистецької політики орієнтованої на еліти до культурної політики орієнтованої на споживачів та громадян [1, с.112]. В 1980-х - 1990-х поширився критичний постмодерний підхід, який в тому числі запозичили *cultural studies*. Дискусія між Тоні Беннеттом та Джимом Макгіганом стала визначальною для розвитку дослідження культурних політик. Саме завдяки Тоні Беннетту утворилось нове поле досліджень, а саме *cultural policy studies*. Обидва дослідники для формування власних теорій звертались до філософії. В той час як Беннетт спирався на праці Юргена Габермаса, Макгіган будував свій підхід на ідеях Мішеля Фуко. Як Юрген Габермас, так і Мішель Фуко в своїх роботах стикаються з одним і тим же питанням, а саме як критично проаналізувати політичну анатомію та обґрунтування модерності та пов'язане з цим питання про умови критичної політичної практики в суспільстві [2, с. 9]. Ці підходи не є єдиними, але вони стали визначальними для подальшого розвитку досліджень культурної політики та основних проблемних питань XXI століття, а саме культурного різноманіття, питань міграції, теоретичних дебатів щодо мультикультурного громадянства та мультикультурних політик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alasutari P. Art and Cultural Policy in the World Culture of the Moderns // What About Cultural Policy? Interdisciplinary Perspective on Culture and Politics. Helsinki, Jyväskylä: Kirjoittajat ja Minerva Kustannus Oy. 2009. pp. 99-116.
2. Frenander A., Jönsson M. What are they doing, the cultural policy researchers? or The theoretical universe of cultural policy research (part 1) // URL: https://www.researchgate.net/publication/277032181_What_are_they_doi
3. O'Brien D. Cultural Policy. Management, value and modernity in the creative industries. Routledge. London and New York. 2014. p. 166.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ДИНАМИКИ

*Василевская Валерия Эдуардовна,
студентка учреждения образования
«Белорусский государственный
университет культуры и искусств»
(г. Минск, Республика Беларусь)
vasilevskaya.v.e@mail.ru*

Современный этап человеческого развития характеризуется тесной взаимосвязью политических и культурных процессов. Ценностная система, нормы поведения и специфика культурных традиций непосредственным образом оказывают влияние на функционирование политического механизма, который в свою очередь, является своего рода вектором социально-культурной деятельности. Трансформация политического режима на базе переориентации ценностной системы культуры, этнические, языковые, религиозные и демографические условия политических процессов, степень общественного благосостояния и культурные ритуалы как инструмент национальной идентичности – всё это является проявлением созависимости политических процессов и социокультурной динамики.

Теория социокультурной динамики достаточно обширна, одни авторы концентрируют внимание на циклической модели развития общества, другие, ориентированы на исследования эволюционной модели динамики. Например, весомый вклад в теорию циклов социокультурной динамики внес русский социолог Питирим Сорокин, который, в многообразии культурных процессов обнаружил целостность. По мнению автора, существует единство культурных систем, базовыми компонентами которых является «чувственная» и «умозрительная» производные. Если в «чувственной» системе культуры преобладает детерминистическая концепция, открытость к изобретениям, гедонистические ценности, то «умозрительная» система характеризуется доминированием рационального мышления, статичным характером социальной жизни, замедленным темпом инновационного развития. Синтез двух систем культуры образует третью, переходную, «идеалистическую» систему [4, с. 24]. Ни одна из трёх моделей не является «истинной», в связи с чем, возникает постоянный циклический процесс смены культурных систем.

В соответствии с теорией французского социолога Абраама Моля, динамика социальных, экономических и политических процессов является необходимым условием существования культуры. Моль предложил четыре модели функционирования культуры: демагогическая, догматическая, культуралистическая и социодинамическая. В контексте данной работы сконцентрируем внимание на догматической модели, в которой культура выполняет функцию регуляции общественного поведения в политических процессах, посредством манипулятивных приемов воздействия. В ходе исторических процессов из поколения в поколение в рамках культуры передаются представления об устоявшихся нормах поведения, политика является частью культуры, поскольку применяет определенные образцы политического поведения. В научной теории данное явление осмысливается через концепт «политическая культура», кото-

рая позволяет глубже понять природу политических процессов, уяснить истоки социальных преобразований, устранить политическую напряженность.

Как правило, в научной литературе к периоду начала систематизированного исследования политической культуры относят вторую половину XX столетия, когда в свет выходят основополагающие труды западных исследователей: Ч. Мериама Х. Файнера, С. Верба, Б. Пауэлла и др. В 1956 году в статье «Сравнительные политические системы» американский политолог Г. Альмонд предложил одну из первых формулировок политической культуры. По мнению автора, анализ политической системы предполагает изучение институционального и ориентационного уровней. Институциональный уровень политической системы включает субъектов политики, представленных базисными институтами управления. Ориентационный же уровень характеризуется спецификой политических ориентаций (познавательных, оценочных и эмоциональных), что и является проявлением феномена политической культуры. Позже в 1963 году Альмонд совместно с Сиднеем Верба разрабатывает концептуальную основу политической культуры в работе «Культура гражданственности. Политические установки и демократии пяти наций», где отмечаются условия разделения политических и неполитических моделей поведения. В ходе сравнительного исследования были предложены три типа политических культур: патриархальная, подданническая и культура гражданского участия [1, с. 40]. Традиционное определение политической культуры, разработанное Альмондом, следующее: «политическая культура – есть система индивидуальных позиций и ориентаций политических субъектов, обуславливающая причины и обоснования политических действий». Таким образом, согласно американской бихевиоралистической концепции, базисом политической культуры являются нормы поведения.

Однако такая однобокая интерпретация феномена политической культуры инициирует неравное соотношение категорий «политика», «культура» и «политическая культура». Для исследования взаимовлияния политики и культуры как динамичных явлений, следует опираться и на такие не менее важные категории, как образовательная, экономическая, профессиональная культура. Политическая культура является отражением общей культуры, мировоззренческие позиции и ценностно-нормативные установки оказывают весомое влияние на политические ориентации людей, как «продуктов» культурного пространства. Взаимодействие политических и культурных процессов детерминируется разнородностью культуры. Отличительная специфика многообразия культур, определяет восприятие действительности и как следствие характера политических действий. В свою очередь, социокультурная динамика формирует предпосылки для трансформации политической деятельности [3, с. 82]. При этом важно отметить, что зачастую динамика социокультурного пространства сопровождается переориентацией общественных ценностей, т.е. сознательным изменением устойчивых убеждений. В современных условиях интенсивной межкультурной коммуникации, социокультурная динамика становится относительно частым явлением, что непосредственным образом разрушает устойчивость политической ситуации.

Список используемой литературы:

1. Гамаан-Голутвина О.В. Развитие категории «политическая культура» в общественно-политической мысли // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. 2005. №2. С. 38–49.
2. Исмайлов Н.И. Политическая культура как составная часть общей культуры // Актуальные вопросы

общественных наук: социология, политология, философия, истории. 2016. №5(56). С.20–26.

3. Кучинов А.М. Анализ социокультурных факторов политики: поиски новых теорий и методов // Философские исследования. 2013. №2. С.72–121.

4. Худяков С.И. Социокультурная динамика: анализ основных теорий // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: социология. 2009. №.2. С. 24–28.

ЧЕТВЕРТА ХВИЛЯ ЕМІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ ДО КАНАДИ У 1991 – 2020 РР.: ПРИЧИНИ, СКЛАД, ХАРАКТЕР

Василенко Марина Андріївна
студентка КНУ ім. Т. Шевченка
marynavasylenko@knu.ua
Науковий керівник –
канд.іст.наук, доц. О.О.Сухобокова

Еміграція українців до Канади являє собою цікавий предмет досліджень для істориків та фахівців з суміжних дисциплін – соціології, політології тощо. З кінця XIX ст. та до середини XX ст. відбулось три масштабних хвиль імміграції до Канади, які ґрунтовно проаналізовані науковцями. Набагато менш вивченою є остання – четверта хвиля еміграції, яка розпочалась в 1991 році та триває дотепер. Саме її огляду присвячена дана розвідка.

Важливо, що це – хвиля еміграції українців з уже незалежної України. Після розпаду СРСР в Україні не лише відкрилася «залізна завіса», яка була головною перепорою для еміграції, але, також, великою мірою змінився її контекст. Найбільшого поширення набувають «сезонна» та «трудова» еміграція: від початку 1990-х рр. до переїзду в іншу країну спонукали насамперед соціально-економічні причини. Вони властиві й еміграції до Канади – однієї з найбільш привабливих країн для іммігрантів не лише з України, але і всього світу.

За даними українсько-канадського соціолога, професора В. Ісаєва, в перше десятиліття до Канади емігрували від 18 000 до 20 000 тисяч осіб [1]. Дані показники, у порівнянні зі статистикою еміграції з більш розвинених країн не є достатньо високими. Професор Надія Тиндик пише, що в 1993 році Україна як і всі інші пострадянські держави займала лише 58 місце серед усіх країн, з яких Канада приймала іммігрантів [2]. Тенденція обмеження імміграційного потоку Канадою спостерігається і на протязі останніх років, адже рівень відмов у візах іммігрантам з України стабільно високий. За словами посла України в Канаді Андрія Шевченка у 2019 році Канада відмовила у візі понад 26% заявникам з України, що зовсім не відповідає реальному стану відносин між нашими країнами [3]. Однією з головних причин такої тенденції, як він вважає, є упередження, що стосуються оцінювання українців та пов'язаних з ними міграційних ризиків. Дане питання пов'язане і з питанням запровадження безвізового режиму, вирішення якого могло б стати частиною лібералізації візової політики щодо України та збільшення імміграційного потоку. Україна скасувала візи для канадців ще у 2005 році, однак Канада досі не зробила симетричний крок у відповідь.

Ще одним фактором, який вносить певні корективи у показники емі-

грації до Канади є світова пандемія COVID-19. В 2020 році до Канади загалом емігрувало близько 284 тисячі осіб (це на 29 тисяч менше ніж в попередньому році), що пояснюють затримкою в обробці документів та обмеженнями на кордонах [4]. Для прикладу, з України в цей рік емігрувало вдвічі менше від середньостатистичного показника попередніх років – 1553 осіб [5]. Уряд Канади планує заповнити цей дефіцит за рахунок збільшення числа іммігрантів до 401 тисячі, поступово додаючи ще 10 тисяч додаткових місць в 2022 та 2023 році відповідно [6]. Від впливом даних подій в січні 2021 року була створена українсько-канадська робоча група задля реагування на світові міграційні виклики та подальшого діалогу з питань мобільності, діяльність якої може спростити режим поїздок громадян України до Канади.

Одними з головних чинників, що мотивують українців до переїзду у Канаду, передусім є висока заробітна плата, система соціальної допомоги, політична та економічна стабільність, а також багатоскладова імміграційна політика. Остання базується на бальній системі, запровадженій ще в 1967 році. Оцінюються такі показники як рівень володіння офіційними мовами (англійською та французькою), вік, освітній рівень та професія тощо. За даними Міжнародної міграційної організації, емігранти, що від'їжджають до Австралії, Канади, Нової Зеландії та США, – переважно особи у віці до 30 років (64%), жінки (64%), які мають вищу освіту (56%) та збиралися емігрувати для постійного проживання (25%) [7]. Таким чином, виїзд за океан з метою постійного проживання здійснюють передовсім молоді й освічені українці. В останні роки, коли імміграційна політика максимально корелюється з потребами канадської економіки, перевагу надають висококваліфікованим робітникам із вузькоспеціалізованими навичками. 1 січня 2015 року канадський уряд запустив імміграційну онлайн систему «Express Entry», яка спростила і прискорила процес подачі заявок на імміграцію і їх обробку, скоротивши весь процес до шести місяців. За наявності рідних в Канаді емігранти з України можуть скористатися програмою «Family class» («Сімейне спонсорство»): громадянин Канади або особа, що має статус постійного жителя і досягла 18 років, має право надати спонсорство своїм близьким родичам, щоб вони отримали імміграційну візу в Канаду.

Іншим шляхом для переїзду до Канади, яким користуються українці, є освітня еміграція. За даними ЮНЕСКО, у 2000-2012 роках кількість українських студентів за кордоном зросла більш ніж у чотири рази та досягла 37 000 тисяч [8]. Поряд з такими країнами як Польща, Німеччина, Чехія, які є найбільш популярними серед українського студентства, спостерігається позитивна тенденція з виїздом на навчання до Канади. Низка її програм дозволяють іноземним студентам отримати статус постійного резидента після завершення навчання. Кількість українських громадян в закордонних університетах невинно збільшується. Якщо у 2008-2009 рр. цей показник становив 719 осіб, то 2016-2017 роках він зріс до 3425 [9].

У контексті еміграції до Канади важливу роль відіграє підтримка новоприбулих іммігрантів українською діаспорою, яка є другою за чисельністю в світі (за даними перепису населення 2016 року в Канаді проживають 1,359,655 осіб українського походження). Українські канадці допомагають їм у адаптації в новому суспільстві, вирішенні побутових або більш серйозних питань, наприклад оформлення іпотеки на придбання житла, пошуку роботи тощо. Емігранти з України охоче направляють своїх дітей на навчання до українських

шкіл, гуртки народних танців, беруть активну участь у діяльності діаспори. Адаптації і збереженню національної ідентичності іммігрантів сприяє й канадська політика мультикультуралізму, до запровадження якої канадські українці. Федеральний Закон про багатокультурність захищає етнічні меншини на законодавчому рівні, тож всі діаспори мають можливість зберігати свої культурні цінності та традиції.

Зосередження української громади в певних регіонах Канади також певною мірою впливає на географію розселення сучасних іммігрантів. Можна відзначити, що основна частина українців зосереджена в Онтаріо, де проживають 376 440 осіб (27,7% від загальної кількості української громад), Альберті (27,1%), Манітобі (13,2%), Квебеку (3,13%) [10]. Українці надають перевагу великим містам – Торонто, Монреаль, Оттава, Едмонтон, аніж сільській місцевості, що значною мірою розширює їх професійні можливості.

Підсумовуючи можна сказати, що четверта хвиля еміграції до Канади зумовлена соціально-економічними причинами. Починаючи з 1991 року, спостерігається стабільний потік еміграції працездатного населення (емігранти, які переїжджають до Канади, є передусім молодими та висококваліфікованими фахівцями, які швидко адаптовуються в канадському суспільстві) з коливаннями в кількісних показниках, які залежать від пріоритетів та обмежень імміграційної політики Канади.

Список використаної літератури:

1. Andriy Makuch. Sociologist examines latest wave of Ukrainian immigration to Canada. [Електронний ресурс] // The Ukrainian Weekly. – 2002. – March, 10. – Режим доступу: <https://bit.ly/2R4bSps>
2. Тиндик Н. П. Особливості імміграційної політики Канади [Електронний ресурс] / Н. П. Тиндик // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – № 3. – 2008. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2008_3/08tnpik.pdf.
3. “Critically large percentage.” Every third Ukrainian denied Canadian visa. UNIAN: News of Ukraine this year - the last days in Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/3tD3Cd9>
4. Immigrants in Canada 2020 | Statista. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/33CdBV0>
5. Immigration and Visa Information [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/2Qc94pK>
6. Canada To Dramatically Increase Immigration to More Than 400,000 Per Year [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/3vXupCp>
7. Міграція в Україні: факти і цифри 2013 [Електронний ресурс] // Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні. – Режим доступу: https://iom.org.ua/sites/default/files/ukr_ff_f.pdf
8. Міграція в Україні: факти і цифри 2016 [Електронний ресурс] // Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні. – Режим доступу: https://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
9. Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 навчального року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/33zFX7v>
10. Ukrainian Diaspora in Canada: Methodology and Practice of Research / S. V. Poliakova, O. Wolowyna // Демографія та соціальна економіка. – 2019. – №3. – С. 93.

НОВІ УКРАЇНСЬКІ ФІЛЬМИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ КІНОПРОКАТІ У ДРУГОМУ ПІВРІЧЧІ 2020 РОКУ (ПОПЕРЕДНІЙ АНАЛІЗ)

*Васильєв Сергій Сергійович,
к. мист., доц. кафедри ОТС імені І. Д. Безгіна
КНУТКиТ імені І. К. Карпенка-Карого
vassali@ukr.net*

Пандемія гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та запроваджені жорсткі протиепідемічні заходи, покликані запобігти її поширенню, що передбачали, серед іншого, заборону (або значні обмеження) діяльності кінотеатрів, істотно вплинули на стан кінотеатрального прокату у 2020 році як на глобальному рівні, так і в Україні.

Зіткнувшись із неможливістю випускати високобюджетні фільми на кіноекрани США та у максимально широкий світовий кінопрокат, голлівудські кіностудії почали переглядати графік виходу стрічок, відкладаючи прем'єри одних, найпривабливіших за комерційним потенціалом, на невизначений строк і випускаючи інші, менші за розмахом, одразу на онлайн-платформах. Зрештою, за підсумками 2020 року вперше в історії США втратили світову першість за кінотеатральними касовими зборами, поступившись Китаю.

В Україні у середині березня 2020 року Кабінет Міністрів України заборонив проведення усіх масових заходів, зокрема, культурних. Відновити діяльність вітчизняних кінотеатрів було дозволено лише з 2 липня 2020 року, за умови наповненості кінозалів до 50 відсотків місць у кожному окремому кінозалі, а також дотримання відвідувачами та працівниками кінотеатрів маскового режиму та низки інших протиепідемічних заходів.

Метою статті є характеристика та попередній (передусім якісний) аналіз особливостей кінопрокату нових українських фільмів у вітчизняних кінотеатрах у другому півріччі 2020 року. (Відтак, у ній обійдено увагою українські фільми, що вийшли у вітчизняний кінопрокат у січні, лютому і березні та повернулися на екрани у другому півріччі 2020 року, а також українські фільми минулих років, які у другому півріччі 2020 року повторно вийшли у кінопрокат).

Важливою умовою більш-менш повноцінного (навіть з урахуванням накладених протиепідемічних обмежень) поновлення діяльності кінотеатрів у другому півріччі 2020 року була наявність яскравої репертуарної пропозиції – фільмів, які були здатні привабити достатню кількість потенційних глядачів. Відсутність масштабних голлівудських прем'єр, які традиційно були основою їх репертуару, кінотеатри (за підтримки кінодистриб'юторів) компенсували новими зарубіжними стрічками незалежних кіновиробників, фільмами, що були у кінопрокаті у першому кварталі 2020 року, та успішними голлівудськими стрічками минулих років, які були випущені у повторний кінопрокат. Разом із тим, більшість пропонованих кінотеатрами стрічок вже були доступні потенційним глядачам онлайн, як для легального, так і нелегального (піратського) перегляду, що певною мірою зменшувало цінність знайомства із ними саме на великому екрані.

Дефіцит зарубіжних стрічок, які у період їх кінопрокату можна було по-

бачити виключно у кінотеатрах, міг стати в нагоді виробникам українських фільмів. У звичайних умовах вони виборювали місце на обмеженій кількості вітчизняних кіноекранів у напруженій конкурентній боротьбі із зарубіжними стрічками (і, зазвичай, програвали їм), а тепер отримали шанс розширити свою присутність у кінотеатрах, або, принаймні, просто вийти у кінопрокат (зокрема, це стосувалося тих повнометражних ігрових фільмів, які були вироблені за державної підтримки ще у 2017 і 2018 роках, але досі не були представлені глядачам в Україні).

Кінопрокатом фільму вважають його комерційну демонстрацію, як мінімум, в одному кінотеатрі протягом семи календарних днів поспіль, як мінімум, на одному сеансі кожного дня. Оскільки в Україні відсутня єдина державна система електронного обліку квитків, що реалізуються кінотеатрами, перелік українських та створених у спільному виробництві з Україною фільмів, які вперше вийшли у вітчизняний кінопрокат у другому півріччі 2020 року, було укладено на підставі даних вебсайтів, що публікують афішу кінотеатрів Києва та інших міст України (передусім, kino.i.ua, kino-teatr.ua), та вебсайтів і сторінок у соціальних мережах кінотеатрів і українських фільмів, які систематично відстежувалися протягом вказаного періоду, а також зведених звітів кінодистриб'юторів про касові збори та кількість проданих квитків. Такий підхід дав змогу виявити як українські фільми, що йшли у кінопрокаті на рівних (або більш-менш на рівних) із зарубіжними стрічками, так і ті, які виходили лише у, сказати б, мікропрокат, який відповідав мінімальним вимогам до кінопрокату.

Загалом у другому півріччі 2020 року у вітчизняний кінопрокат вийшли 14 повнометражних ігрових українських фільмів, 11 повнометражних неігрових українських фільмів, два короткометражні неігрові українські фільми Марії Яремчук «Я не з неба» та «Шлях Самурая», об'єднані в програму «Дві війни – два героя» (з 15 жовтня), альманах з шести українських короткометражних фільмів «Українська нова хвиля 2020» від Національного центру Олександра Довженка (допрем'єрні покази з 9 липня) і альманах «The best of KISFF 2020» від Київського міжнародного фестивалю короткометражних фільмів, в якому три українські короткі метри склали половину програми (з 17 грудня), а також український телевізійний серіал «Козаки. Абсолютно брехлива історія» Олександра Березаня (з 26 листопада, у мережі кінотеатрів «Мультиплекс»).

Нові українські повнометражні ігрові фільми у вітчизняному кінопрокаті у другому півріччі 2020 року:

1. «Спадок брехні» (реж. Ед Бол, Україна, Велика Британія, з 6 серпня);
2. «Толока» (реж. Михайло Ілленко, з 20 серпня);
3. «Східняк» (реж. Андрій Іванюк, з 20 серпня);
4. «Забуті» (реж. Дарія Онищенко, Україна, Швейцарія, з 3 вересня);
5. «Тарас. Повернення» (реж. Олександр Денисенко, з 24 вересня);
6. «Передчуття» (реж. В'ячеслав Криштофович, Україна, Литва, Словаччина, з 8 жовтня);
7. «Фортеця Хаджибей» (реж. Костянтин Коновалов, Україна, Грузія, Туреччина, з 15 жовтня);
8. «Парфенон» («Стасіс», реж. Мантас Кведаравічюс, Україна, Литва, Франція, з 29 жовтня);
9. «Атлантида» (реж. Валентин Васянович, з 5 листопада);
10. «Номери» (реж. Олег Сенцов, Ахтем Сеїтаблаєв, Україна, Польща, Чехія, Франція, з 19 листопада);

11. «Мати Апостолів» (реж. Заза Буадзе, з 3 грудня);
12. «Пофарбоване пташеня» (реж. Вацлав Марул, Україна, Чехія, Словаччина, з 10 грудня);
13. «Казка старого мельника» (реж. Олександр Ітигілов, з 17 грудня);
14. «Безславні кріпаки» (реж. Роман Перфільєв, допрем'єрні покази з 17 грудня).

Нові українські повнометражні неігрові фільми у вітчизняному кінопрокаті у другому півріччі 2020 року:

1. «Де ти, Адаме?» (реж. Олександр Запорошенко, з 3 вересня);
2. «Уламки» (реж. Артур Якубов, з 24 вересня, у мережі кінотеатрів «Мультиплекс»);
3. «Борці. Секретний інгредієнт» (реж. Дмитро Кочнєв, з 14 жовтня);
4. «Весільний спадок» (реж. Олексій Гуз, з 14 жовтня);
5. «Зірка Давида Черкаського» (реж. Сергій Волков, з 5 листопада);
6. «Поїзд “Київ – Війна”» (реж. Корній Грицюк, з 12 листопада);
7. «Земля блакитна, ніби апельсин» (реж. Ірина Цілик, Україна, Литва, з 26 листопада);
8. «АУ» (реж. Ольга Калчугіна, з 3 грудня, в київському кінотеатрі «Жовтень»);
9. «Ваш Василь» (реж. Олександр Авшаров, Світлана Рудюк, з 3 грудня, в київському кінотеатрі «Жовтень», також з 1 жовтня фільм демонстрували у львівському кінотеатрі «Коперник»);
10. «ЮКІ» (реж. Володимир Мула, з 3 грудня);
11. «Веронські скарби» (реж. Світлана Ліщинська, з 10 грудня, в київському кінотеатрі «Жовтень»).

За державної підтримки були вироблені усі нові українські повнометражні ігрові фільми і 9 з 11 нових неігрових повнометражних фільмів (окрім стрічок «Де ти, Адаме?» та «Борці. Секретний інгредієнт»), які вийшли у вітчизняний кінопрокат у другому півріччі 2020 року. Дістанися кінотеатрів зуміли стрічки «Тарас. Повернення» і «Казка старого мельника», вироблені за державної підтримки ще у 2017 році. Водночас, виробники низки створених за підтримки держави українських стрічок, виробництво яких було завершено у 2018 році (зокрема, «13-й автобус» Олександра Безручка, «Морена» Сергія Альошечкіна, «Трое» Івана Кравчишина), не скористалися можливістю випустити їх у кінопрокат.

Найкращі результати за підсумками кінопрокату продемонстрували ігрові стрічки «Казка старого мельника» (22,5 тис. проданих квитків на суму 1,8 млн грн.), «Безславні кріпаки» (майже 22 тис. проданих квитків на суму 1,95 млн грн.) та «Атлантида» (12 тис. проданих квитків на суму 1,1 млн грн.). На окрему згадку заслуговують здобутки неігрового фільму «Де ти, Адаме?», що довгий час тримав першість серед усіх українських фільмів, які вийшли у вітчизняний кінопрокат у другому півріччі 2020 року (у 2020 році на нього продали 11 тис. квитків на суму 0,9 млн грн.).

Принагідно варто зазначити, що у зведених звітах кінодистрибуторів про касові збори та кількість проданих квитків було представлено інформацію лише про 11 українських фільмів, що вийшли у вітчизняний кінопрокат у другому півріччі 2020 року («Спадок брехні», «Толока», «Забугі», «Фортеця Хаджибей», «Атлантида», «Земля блакитна, ніби апельсин», «Мати Апостолів», «ЮКІ», «Пофарбоване пташеня», «Казка старого мельника» та «Безслав-

ні кріпаки»). Відсутність публічної інформації про хід та результати кінопрокату значної кількості нових українських фільмів може свідчити про неповну залученість їх виробників до усталених індустріальних практик кінопрокату, складнощі на шляху його організації й, у багатьох випадках, непоказні (символічні) результати, отримані у підсумку.

Вітчизняний кінопрокат нових українських стрічок у другому півріччі 2020 року продемонстрував суперечливі особливості існування українського кіно на сучасному етапі як соціокультурного феномена, що заслуговує на державну підтримку з огляду на його потенційну світоглядну значущість, та індустрії, що розвивається і потребує державної підтримки через її економічну слабкість. Нові українські фільми, що виходили у кінопрокат, не могли компенсувати кінотеатрам відсутність масштабних голлівудських прем'єр, а для кінопрокату переважної більшості з них урядове протиепідемічне обмеження наповненості кінозалів до 50 відсотків місць у кожному окремому кінозалі не грало вирішальної ролі, з огляду на невисокий попит аудиторії. При тому вихід цих стрічок у кінопрокат за непростих умов був виправданим, адже і їх виробництво, у переважній більшості випадків підтримане державою, і їх кінопрокат були радше зорієнтовані на досягнення соціокультурних, а не комерційних цілей.

ELDERLY CONSUMERS AS A RECIPIENT OF INNOVATION

Wruckowska Daria

*doktorantka Uniwersytetu Szczecińskiego,
Wydziału Ekonomii, Finansów i Zarządzania
daria.wruckowska@gmail.com*

Demographic forecasts indicate that the aging process of the Polish society will continue in the next several dozen years. The aging of the population affects the entire European Union. This phenomenon also affects the candidate countries for accession to the EU. The reason for the increase in the share of older people in society is the increase in life expectancy and the lower number of births, which has led to a decline in the share of young people in the total population. The main reasons for the aging of the Polish society are [9, p. 200]:

- later motherhood - over the last three decades it has been observed that women at an increasingly later age decide to give birth to their first child. The reasons can be seen, among others in the longer period of study and greater professional activity of women;
- a clear decrease in the number of marriages - people living in informal relationships decide to have children less often;
- change in consumption needs - an increase in demand for services related to health care, social care, including universal access to places in day care facilities for children, i.e. nurseries, kindergartens - difficulties in providing care for children after the end of maternity leave may result in the shifting by the younger part of society of decisions about procreation and having children.

The definitions of aging refer to the three planes of human existence: biological, psychological, and social. Hence, three key approaches to the term of old age can be distinguished [12 p. 9]:

- biological age (determined by general health),
- social age (determined in advance on the basis of legal acts, related to the benefits received),
- demographic age (defined by the number of years lived).

In the individual aspect, old age is a biological phenomenon that makes up the cycle of human life. According to Kirkwood, aging is a process of progressive impairment of the vital functions of the organism and the loss of the ability to adapt to environmental changes along with the increasing probability of death [4, pp. 35-56]. In general, old age is an inevitable stage of the aging process. Aging, according to the term adopted in psychogerontological literature, means a certain process and is dynamic, while old age as a state is static [9, pp. 165-168]. According to the demographic forecasts of the Central Statistical Office of Poland, in 2050 the share of people of working age in the population will amount to 57%, those aged over 65 - as much as 32.7%, and those of pre-working age - less than 11% [GUS, Prognosis of the population resident for Poland for 2015-2020, Warsaw, 2016. <https://stat.gov.pl/obszarytematyczne/ludnosc/prognozaludnosc/progniza-ludnosc-rezydujacej-dla-polski-na-lata-2015-2050,8,1.html> (accessed 5/5/2021)]. The above data clearly indicate that elderly people are becoming one of the more numerous groups of participants in the consumer market. This noticeable aging of societies causes increased interest of innovative enterprises in the context of the development of the silver economy. Hence, the issue of older people as consumers is less and less related to the exclusion of this age group from many spheres of social life, culture and active leisure.

Due to the fact that older consumers may accept a new product or refuse to accept it, it is worthwhile for innovative companies to make every effort to ensure that product innovations are interpreted by consumers as a positive change. It is also important that resistance to change should not be perceived by consumers as a risk but as a benefit. The relationship between innovation and consumption is complex and not all innovations are recognized by consumers as beneficial changes. In consumers who examine innovation and evaluate its specificity negatively, active resistance to innovation develops, which results in a decision to reject it [12, pp. 895-898].

Introducing innovations to the market is an uncertain process at every stage of its implementation. Innovations are defined as new and better (in relation to the original) solutions that have an impact on the socio-economic living conditions and can also be perceived as coming up with new ideas and implementing them into new products or processes [15, p. 309]. The Austrian economist J.A. Schumpeter, who described the originally observed phenomena as new undertakings, to finally call them innovations, which he understood as [10, p. 104]:

- creating a new product or introducing goods with new properties to the market,
- introduction of a new production method,
- opening a new sales market,
- acquiring new sources of raw materials,
- carrying out a new organization of economic processes.

The first practical application of a process, system, device or product is also

considered innovation. There are three basic types of innovation [7, pp. 23-24]:

- product innovations are related to changes consisting in the introduction of new products or improvement of the existing ones,
- process innovations consist in introducing new or improving existing production processes,
- service innovations, related to the introduction or improvement of new services, mainly as a result of increasing their role in the modern economy.

When introducing innovations, certain barriers must be taken into account. Barriers to diffusion of innovation are all restrictions that hinder the dissemination of innovations on the market, are an obstacle to the effective functioning and commercialization, which in turn leads to the blockade of cooperation between scientific institutions and enterprises. [6, p. 28]. Consumers may experience resistance to accepting the novelty.

Innovations meet various resistances in the enterprise, coming both from the inside of the enterprise and its surroundings. Technical, organizational, legal, economic, information, cultural, motivational and awareness barriers result primarily from reasons such as [8, p. 80]:

- ossification of organizational structures and stereotypes of thinking (bureaucratic barriers),
- lack of adequate financial resources (economic barriers),
- behavior of employees (psychological barriers).

Barriers hinder the creation and implementation of innovations, weaken their effects, and often determine their success. Employees of innovative enterprises are most often afraid of innovation because it destroys the existing order and reduces the sense of security. Responses to change can vary from enthusiasm to outright hostility. There are four main attitudes towards innovation [3, p. 81]:

- acceptance (high motivation, commitment to the innovation process),
- indifference (low motivation, lack of commitment, tension, dissatisfaction),
- passive resistance (loss of motivation, irritation, frustration, discouragement, refraining from actions contributing to the success of changes),
- active resistance (aggression - transferred and direct hostility, conflict, willingness to escape from a difficult situation, taking actions that make it difficult or impossible to introduce and maintain changes).

Barriers to adopting innovations may also appear on the part of consumers. Although the efforts of companies implementing innovative processes are focused on providing the consumer with added value, many innovations still face consumer resistance, including:

- postponement,
- rejection,
- objection.

Existing patterns in the use of innovations may cause older people to postpone their decision to use innovations. Conflicts with the existing patterns of use may refer to attachment to tradition [13, p. 34]. Older people often do not change their habits because of the lack of information on news. Therefore, it is beneficial to inform older people about how innovative solutions fit their lifestyle and how they can save time, money and increase their satisfaction. One such method is communication marketing, where marketing messages are sent to older people to help them make decisions about buying an innovation.

Another consequence of resistance to novelty among older consumers, after

its early postponement, may be the rejection of innovation altogether. Rejection of innovation is related to the lack of knowledge about a modern product. To reduce the risk of older people rejecting innovation, companies designing new solutions should provide comprehensive information about the product or service. In this case, obtaining recommendations and references from celebrities or people recognized as authorities in the area should help seniors in making purchasing decisions regarding innovation.

The reasons for opposition to innovation are factors embedded in consumers' personal and social beliefs, and they are likely to be stronger in the case of radical than incremental innovations [2, p. 256]. Therefore, thanks to the gradual innovation changes introduced by and enterprises to devices operated by older consumers, it will be easier to avoid opposition to these novelties.

As part of a research project conducted in 2014 by D. Szepieniec-Puchalska and A. Szymańska, the aim of which was to provide cross-sectional information about the attitudes and opinions of Poles towards innovation. On the basis of nationwide quantitative research, the segmentation of consumers was carried out according to their attitudes towards innovation. It was based on interest in innovative products and purchases of innovative products, as well as sources of information about these products. As a result of the segmentation procedure, five groups of consumers were distinguished who presented different approaches to innovative goods and services, and the sizes of these segments in the studied population were determined [11, pp. 186-203].

Based on segmentation, the following groups were distinguished:

- innovative consumers,
- informed consumers,
- aspiring consumers,
- indifferent consumers,
- withdrawn consumers.

There are differences between individual segments due to the perception of innovation, as well as the interest in purchasing innovative products and services. Segments also differ in terms of attitudes towards innovation.

Figure 1. Consumer segmentation due to their attitude to innovation

Specification	Distribution of segments in the total population	Participation of 65+ people in the segment	Breakdown of the population into individual segments
Innovative consumers	15	8	7
Consumer oriented	16	5	5
Aspiring consumers	18	15	16
Indifferent consumers	27	21	33
Withdrawn consumers	24	27	38

Source: Own study based on [11, pp. 186–203].

Innovative consumers - these are people who are not only oriented in market innovations, but also buy them. Compared to the general population, they more often consider family and friends as well as places of sale to be a reliable source of information about new products, they also openly approach information from sources other than their own experience. The reason for buying innovative products is to look for previously unknown properties, but innovation is not a way

for them to stand out. They know well where to look for information about new products. They do not agree that there are few new products on the market and that information about them is difficult to find. People from this segment are less likely to recognize their friends and sales points as a reliable source of information, and less often identify the inscription „new” with an innovative product. Moreover, they are more likely to believe that information on innovations is difficult to access and that there are few new products on the market.

Consumers oriented - these are people, few of whom buy innovative products. The reason for this may be the high price of such goods and services, which means that despite their interest in new products, they cannot afford to buy them. People from this segment are less likely to recognize their friends and sales points as a reliable source of information, and less often identify the inscription „new” with an innovative product. Moreover, they are more likely to believe that information on innovations is difficult to access and that there are few new products on the market.

Aspiring consumers - are people who more often believe that innovative products are bought by rich people and that such purchases demonstrate prestige and the willingness to stand out. In their case, the need to stand out and strengthen their status may be the main reason for purchasing innovative goods and services, which are often more expensive than products that have been on the market for some time. People from this segment are more likely to express the opinion that the market lacks new products and information about them is difficult to obtain. However, this may result from their lack of interest in innovations, as well as poor orientation towards such products.

Indifferent consumers - these are people who are completely uninterested in innovative products. As a result, they are poorly oriented in the offer of innovative goods and services. They express the opinion that information about new products is difficult to access and the offer of innovative products is insufficient. Compared to the general population, they believe more in the credibility of ads.

Withdrawn consumers - these are people who are also not interested in innovative goods and services and rarely buy them. They also more often express the opinion that innovations are for young, wealthy people or those who like to stand out. However, they are less likely to believe that thanks to innovative products you can raise your prestige in the environment. They believe in their experience and are quite distrustful of information from sources other than their own experiences. Innovative products and services often pose a risk for them that they do not want to take [11, pp. 186-203].

The conducted analysis shows that seniors to the greatest extent power the consumer segments least interested in innovations. The attitudes of older consumers aged 65 to innovation in the case of withdrawn and indifferent consumers were the most strongly represented age group (27% and 21%, respectively). Taking into account the distribution of the elderly population into particular segments, it can be concluded that as many as 70% of seniors are members of the two mentioned segments. Only 12% of older people belong to the most innovative segments - innovative and oriented consumers.

In the context of the elderly, the application of innovations is accompanied by a new situation, which makes the consumer feel unsure because these are not his routine activities to which he is used to, nor well-known processes that did not collide with his previous experiences, values and social norms. Consequently, the

innovation may be perceived by older people as having a negative impact on their daily lives.

Bibliography

1. Alke K., Heideneireich, S. *How to overcome pro-change bias: Incorporating passive and active innovation resistanc in innovation decision models*, Journal of Product Innovation Management, 31 (5), 2014, s. 895–898.
2. Danneels E., *Disruptive technology reconsidered: A critique and research agenda*, Journal of Product Innovation Management, 21, 2004, pp. 246–258.
3. Judson A.S., *Manager's Guide to Making Changes*, McGraw-Hill, London, 1966, p. 41.
4. Kirkwood T.B., *Human Senescence*, "BioEssay" 1996, 18(12).
5. Majdzińska A., *Zróżnicowanie Zaawansowania Starości Demograficznej Na Obszarze Województwa Łódzkiego*, Acta Universitatis Lodzianis - Folia Oeconomica 4(315), Łódź, 2015, p. 46.
6. Matusiak K.B., Guliński J. (red.), *Rekomendacje zmian w polskim systemie transferu technologii i komercjalizacji wiedzy*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa, 2010.
7. Niedzielski P., Rychlik K., *Innowacje i Kreatywność*, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2006.
8. Penc J., *Strategie zarządzania. Strategie dziedzinowe i ich realizacja. Zintegrowane zarządzanie strategiczne*. Agencja Wydawnicza „Placet”, Warszawa, 1995.
9. Porzych K., Kędziora-Kornatowska K., Porzych M., *Psychologiczne aspekty starzenia się i starości*, „Gerontologia Polska” 2004, 12(4).
10. Schumpeter J.A., *Teoria rozwoju ekonomicznego*, PWN, Warszawa, 1960.
11. Szepieniec-Puchalska D., Szymańska A., *Postawy starszych konsumentów wobec produktów innowacyjnych*, Problemy Zarządzania 14/2 (1), 2016, pp. 186–203.
12. Talke K., Heideneireich S., *How to overcome pro-change bias: Incorporating passive and active innovation resistanc in innovation decision models*, Journal of Product Innovation Management, 31 (5), 2014, pp. 895–898.
13. Wansink B., Ray M.L., *Adversting strategies to increase usage frequency*, Journal of Marketing, 60 (1), s. 1996, pp. 31–46.
14. Zalega, T., *Konsumpcja osób starszych w Polsce. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 2 (42.), 2015.
15. Younis A.I., Nor' Aini Y., *Innovation Creation and Innovation Adoption: A Proposed Matrix Towards a better Understanding*, International Journal of Organizational Innovation, vol. 3, no. 1, 2010, p. 309.

Internet sources

1. GUS, *Prognoza ludności rezydującej dla Polski na lata 2015-2020*, Warszawa, 2016. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosc/prognoza-ludnosc-rezydujacej-dla-polski-na-lata-2015-2020,8,1.html> (accessed 05.05.2021)

List of figures

1. Consumer segmentation due to their attitude to innovation

О ВОЗМОЖНОСТИ РЕЦЕПЦИИ МЕТОДОЛОГИИ НЕАНТРОПОЦЕНТРИСТСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ В КУЛЬТУРОЛОГИИ

Гоц Людмила Сергеевна

ORCID ID: 0000-0001-5832-2406

*кандидат культурологии, доцент Национальной академии
руководящих кадров культуры и искусств, Киев
milahobotya93@gmail.com*

Методология зарубежных социогуманитарных наук в конце XX – начале XXI века подверглась серьезным мировоззренческим трансформациям и основополагающим модификациям исследовательской оптики. Объектом нашего внимания стали следующие тенденции: онтологический поворот в ра-

курсе перспективизма, повлекший развитие неантропоцентристской антропологии, транс- и постгуманистические тенденции в социогуманитарных дисциплинах, «материальный поворот», «био» и «зоо-поворот». Отметим, что в последние десятилетия зарубежная неантропоцентристская антропология находится в активной стадии концептуализации и институционализации. В настоящее время ее влияние продолжает усиливаться. Впрочем, в отечественной гуманитаристике, в частности в культурологии, восприятие и усвоение неантропоцентрических идей и концепций всё еще мало заметно. Поэтому *целью* данного исследования стало изучение проблематики и исследовательской оптики неантропоцентристской антропологии, а также привлечение внимания культурологов и культурных антропологов к возможности их рецепции. Научная *новизна* исследования заключается в концептуализации сущности и взаимоотношений ключевых составляющих неантропоцентристской антропологии. Насколько нам известно, вопрос о необходимости заимствования исследовательской оптики неантропоцентристской антропологии в отечественной культурологии ставится впервые. *Анализ публикаций*. Наиболее известными представителями зарубежной неантропоцентристской антропологии являются Филипп Дескола, Эдуардо Кон, Бруно Латур, Вивейруш де Кастру [6], Эрик Андерссон Седерхольм [5] etc. Из публикаций русскоязычных авторов необходимо отметить сборник «Этнографическое обозрение» №1 за 2021, содержащий блок польских и российских исследований в ключе неантропоцентристской антропологии [4]. Аналитический обзор литературы и краткой истории данной проблематики осуществила польский антрополог М. Кожевникова [1]. Инновациям в антропологии в русле неантропоцентризма посвящен сборник «Российская антропология и «онтологический поворот»» № 2 за 2017 [2] под редакцией С.В. Соколовского. Этому ученому также принадлежит ряд статей и выступлений по исследуемой нами теме [3]. Перечисленные ориентиры могут стать отправной точкой для ознакомления с темой.

Осуществив анализ парадигмальных оснований неантропоцентристской антропологии. Разумеется, обобщенная характеристика неизбежно упрощает сложные многогранные явления. Детальное рассмотрение подразумевает, что концепции разных авторов, относящихся к исследуемым направлениям, могут заметно отличаться. Однако формат данной статьи не позволяет углублять детали.

В классической европейской философии магистральным направлением поисков долгое время была гносеология, изучавшая содержание и внутреннюю структуру знания. Однако в начале XX века происходит «*онтологический поворот*»: внимание философов и ученых переключается на проблему истоков, причин и механизмов возникновения знания. Это влечет за собой пересмотр привычных представлений о мироздании и поиск обновленных концепций бытия, учитывающих современные научные данные. Таким образом фундаментальные проблемы существования и развития вселенной снова выходят на первый план социогуманитарных поисков.

Присущий «онтологическому повороту» *перспективизм* – осознание того, что всё познание обусловлено личной точкой зрения познающего (К. Ясперс, Э. Гуссерль etc.), стимулировало выход к новым интеллектуальным горизонтам. Свойственный неантропоцентристской антропологии перспективизм разрабатывает методологию преодоления ограниченности гносеологических способностей человека, обусловленную его принадлежностью к Номо

sapiens, «человеческим животным»).

Новая, *неантропоцентристская антропология* смещает фокус исследований с самого Homo sapiens, «венца творения» как главного объекта «науки о человеке» на взаимодействие человека с нечеловеческими разумными субъектами, которым присущи *агентность* – сознание, способность к действию, свободному осознанному выбору, то есть свободная воля. В первую очередь речь идет о представителях мира живой природы (животные, насекомые, иногда растения etc.) и гипотетически существующих духах. Некоторые исследователи-неантропоцентристы полагают что агентность свойственна также объектам. В первую очередь – искусственному интеллекту. Часть авторов приписывает агентность также машинам, механизмам (экологический и машинный эгалитаризм) или вещам вообще. В отличие от антропоцентристского утилитарного подхода *неантропоцентристская этика* постулирует что нечеловеческий мир имеет самодостаточную ценность вне зависимости от того, в какой степени он служит не служит ли человеческим интересам. Субъекты, обладающие агентностью должны перестать восприниматься Homo sapiens в качестве инструментов человеческого благополучия.

Вивейруш де Кастру указывает на новые данные, полученные антропологами как на *главную причину трансформации антропологии* и социогуманитарных наук: «... общества и культуры, являющиеся предметом антропологического исследования, влияют на теории общества и культуры, возникающие на основе подобных исследований, или, говоря прямо, участвуют в их производстве» [6, с.9].

Неантропоцентристские антропологи подчеркивают что а) хотя современный европеец привык полагать *антропоцентризм* логичной и единственно верной точкой зрения на мироздание, такой ракурс мирозерцания для человечества не является исконным, «естественным» и универсальным. Культуры неевропейского круга не разделяли антропоцентристских взглядов в недавнем прошлом и во многом не разделяют его и в настоящее время, наперекор глобализации. Антропоцентризм – поздний продукт развития общественного сознания, это историческое, а значит и преходящее явление. б) Новые научные данные о живых организмах, в частности, открытия зоосемиотики, также подорвали концептуальную базу многих антропоцентристских догматов.

Изменение оптики исследования в русле неантропоцентристской антропологии означает переосмысление и деконструкцию традиционных европейских представлений о *границе культуры и природы*. Это происходит по следующим причинам: а) в культурах неевропейского круга эта граница часто отсутствует или проходит совсем иначе чем в модернистском сознании; б) новые научные открытия все более нивелируют бинарную оппозицию «животное – человек», то есть границу между человеческими и нечеловеческими животными. Многие современные исследователи (в частности, зоосемиотики) признают агентность и субъектность других живых существ, в результате чего животные постепенно приобретают новые права и все чаще изучаются так же, как человеческие сообщества.

Неантропоцентристы критикуют антропоцентрическое мировоззрение за то, что оно приводит к потере ориентации на гармоничное сосуществование различных видов на планете, присущей анимистическому мировоззрению. Вследствие этого техносфера не сбалансирована с биосферой и раз-

нообразные живые существа страдают от биотехнологической колонизации, исходящей от людей и нуждаются в деколонизации. Нонантропоцентристы подчеркивают острую необходимость установления новых правил сосуществования людей и нелюдей.

В русле нонантропоцентризма возникают еще несколько «поворотов» или направлений исследований. Самые заметные из них *Animal turn* и *Materiality turn*. 1. *Animal turn* или «зоо поворот» – это зонтичный термин, описывающий фокусировку междисциплинарного научного интереса на взаимоотношения человека и животных [5]. Его расширенная версия – *biological turn* или «био поворот» включает также представителей растительного мира, грибов, бактерий etc. 2. *Materiality turn* или «материальный поворот» – зонтичный термин, маркирующий фокусировку междисциплинарного научного интереса на исследованиях материальности (*material studies*).

Био- и материальный поворот во многом происходят в русле *транс- или постгуманистического поворота* (*trans-/posthumanist turn*) – усиления влияния транс- и постгуманистической оптики в зарубежной науке последней трети XX – начала XXI века. Отметим, что транс-/постгуманизм поставил под сомнение концептуальные основания всех наук, опирающихся на бинарные оппозиции «человек – животное», «природа – культура» [7, с. 7], он предусматривает переосмысление, смещение и стирание границ между человеческим и нечеловеческими мирами.

Выводы. Рассмотренные в данной работе парадигмальные сдвиги в социогуманитарных науках в рамках транс-/постгуманистического поворота и неантропоцентристской антропологии представлены большим количеством исследовательских концепций и научных дисциплин. Указанные «повороты» тесно переплетаются друг с другом. Рассмотренные нами тенденции требуют пристального внимания исследователей культуры, так как проблематика неантропоцентристской антропологии является «полем» междисциплинарного исследования естественных и гуманитарных наук и, вне всякого сомнения, культурологии. Критическая рецепция оптики и проблематики неантропоцентристской антропологии способна обогатить методологический аппарат культурологии, приобщиться к мировым исследованиям и подготовиться к вызовам «текущей» протеистичной современности и будущего. Неантропоцентристская культурология может внести свой вклад в разработку нового понимания сообщества, состоящего не только из людей, но и из нечеловеческих субъектов, которым присуща агентность. Такая исследовательская позиция учитывает актуальные данные биологии, зоопсихологии, зоосемиотики и культурной антропологии, etc. и заменяет мировоззренческую парадигму, основанную на апроприации человеком статуса единственного в мире носителя таких атрибутивных характеристик «человечности» как ум, сознание, общество, а порой и культура. Объективные антропогенные и экологические факторы также требуют от отечественных исследователей определенной «переоценки ценностей» – изменения восприятия мира, пересмотра доминирующих ныне этических принципов и формирования новой, менее антропоцентрической точки зрения, соответствующим экологическим проблемам и потребностям XXI века. Ведь современность как никогда ранее требует реальных усилий для гармонизации сосуществования и улучшения качества жизни всех взаимозависимых живых существ, преодоления катастрофизма существования современного человечества.

Keywords: культурология, методология, неантропоцентристская антропология, онтологический поворот, перспективизм, трансгуманизм, постгуманизм, культура – природа, материальный поворот, биоповорот, зооповорот.

Литература

1. Кожевникова М. Антропология за пределами человеческого: постгуманистические влияния // Этнографическое обозрение, 2021. №1 С. 5-12.
2. Российская антропология и «онтологический поворот» / отв. ред. С.В. Соколовский. Серия: Инновации в антропологии. Москва: ИЭА РАН, 2017. Вып. 2, 404 с. [Электронный ресурс]. URL: <http://static.iea.ras.ru/news/Ontological%20Turn.pdf>
3. Соколовский С. В., Неантропоцентристская антропология: телесность и техника. Часть 1, Институт этнологии и антропологии РАН, 2021 [Видеозапись], URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pJRDv18dhxQ>
4. Этнографическое обозрение, 2021. №1 С. 5-12 [Электронный ресурс]. URL: <https://ras.jes.su/ethnorev/issue.2021.1.2.1-ru>
5. Andersson Cederholm, E., Björck, A., Jennbert, K., & Lönngren, A-S. (Eds.) (2014). Exploring the Animal Turn: Human-animal relations in Science, Society and Culture. The Pufendorf Institute of Advanced Studies, Lund University, 230 p.
6. Castro, E. Viveiros de, Skafish P. (2014). Cannibal Metaphysics: For a Post-Structural Anthropology. Univocal Publishing.

OCHRONA MAŁŻEŃSTWA I RODZINY W KONKORDACIE POLSKIM Z 1993 R. I W INNYCH WYBRANYCH KONKORDATACH WSPÓŁCZESNYCH

mgr. Dziemski Wiktor

Uniwersytet Jagielloński, doktorant, Kraków

w.dziemski@gmail.com

Promotor – dr hab. Anna Wasyl

Konkordat jest rodzajem bilateralnej umowy międzynarodowej zawieranej pomiędzy danym państwem a Stolicą Apostolską. Jego nazwa pochodzi od łacińskiego czasownika *concordare*, który składa się z dwóch członów *con-cordia*. *Cor*; *cordis* oznacza po łacinie serce zaś prefix *con-* oznacza tyle co: z, razem. W najgłębszym etymologicznym znaczeniu (odległym od używanego w kontekście umów międzynarodowych) oznaczałoby nieco poetycko uzgodnienie rytmu bicia dwóch serc. Sam zaś czasownik *concordare* znaczy działać zgodnie, zaś jego forma *concordatum* wyraża coś co zostało zgodnie uregulowane, ułożone. Historycznie dla tego rodzaju umów używano także nazw: *pax*; *concordia*, *pactum tractatus*, *conventio*. Wyrażenie *concoradatum* zostało po raz pierwszy użyte przez Marcina V w układach w Konstancji (1418). Od tego czasu było ono stale stosowane jako przymiotnik. W formie rzeczownikowej użyte zostało pierwszy raz przez Klemensa XII jako nazwa układu zawartego z Polską. Konkordaty zaś z wieku XIX otrzymują łacińską nazwę *conventiones* [16, s.313]. Konkordat jest więc umową między Kościołem a państwem określającą ich stosunek do wszystkich lub niektórych spraw dotyczących obu stron. Dawniej ze strony Kościoła oprócz papieży zawierali konkordaty także biskupi. Obecnie czyni to wyłącznie papież, ponieważ w konkordacie należy zazwyczaj dokonać pewnych zmian w prawie ogólnokościelnym lub nadać przepisy dla kilku metropolii. Zmian dotyczących zaś prawa powszechnego lub legislacji w stosunku do kilku prowincji kościelnych

dokonywać może tylko najwyższy prawodawca czyli papież [4, s.119]. W imieniu państwa konkordat zawiera jego naczelnik. W dawniejszych monarchiach absolutnych był to cesarz, król lub książę. Obecnie jest to reprezentant państwa, a więc w zależności od systemu politycznego prezydent, premier lub. np. w Austrii kanclerz. Ponieważ konkordat jest rodzajem umowy międzynarodowej, wymagana jest jeszcze jego ratyfikacja przez odpowiednie ciało ustawodawcze (parlament czy też sejm). W przypadku polskiego Konkordatu z roku 1993 procedura ratyfikacyjna dokonywała się etapami [5, s.7]. Trwała prawie pięć 5 lat. Dnia 28 lipca 1993 w siedzibie Urzędu Rady Ministrów w Warszawie dokument podpisał Nuncjusz Apostolski abp. Józef Kowalczyk i Minister Spraw Zagranicznych RP Krzysztof Skubiszewski [7, s.5]. Następnie, w wyniku różnego rodzaju opóźnień i braku woli politycznej [15], dopiero 8 stycznia 1998 Konkordat został ratyfikowany przez Sejm. Dalej dnia 22 stycznia przez Senat, zaś 23 lutego przez Prezydenta RP. Papież Jan Paweł II ratyfikował go wieczorem tego samego dnia, zaś dokumenty ratyfikacyjne wymieniono dnia 25 marca 1998.

Przedmiotem konkordatu mogą być sprawy duchowe, czyli takie, które ze swojej natury lub przeznaczenia należą do Kościoła, ale mają także znaczenie dla Państwa. Przykładem może być mianowanie biskupów czy też organizacja terytorialna Kościoła, a także tworzenie różnego rodzaju instytucji kościelnych, regulacje dotyczące świąt nakazanych. Do drugiej kategorii spraw regulowanych poprzez konkordat można zaliczyć sprawy mieszane, czyli takie, które pod pewnym względem należą do kompetencji Kościoła, pod innym zaś do państwa. Są to między innymi kwestie dotyczące prawa małżeńskiego i szkolnego czy budynków na cele kultu publicznego. Trzecia kategoria to z kolei sprawy majątkowe odnoszące się do dóbr kościelnych, zabytków czy też kwestii związanych z uposażeniem i zabezpieczeniem społecznym duchownych. Dawniej przedmiotem konkordatu były głównie sprawy sporne, przykładem może być spór o inwestyturę regulowany w pakcie kaliktyńskim z roku 1122. Obecnie konkordat ma za zadanie unormować cały stosunek Kościoła do Państwa, które zabezpiecza jego prawa np. wolności kultu czy też wykonywanie jurysdykcji. Kościół zaś uzgadnia z państwem zasady postępowania w sprawach ważnych z punktu widzenia interesów państwa np. przy mianowaniu biskupów. Warto jeszcze ogólnie zwrócić uwagę na korzyści płynące z konkordatu, którego zawarcie nie jest jednak czynnością bezwzględnie konieczną. W praktyce jednak jest on bardzo pożyteczny, ponieważ zapobiega powstawaniu różnego rodzaju nieporozumień na linii Kościół-państwo albo je usuwa. Ustanowienie konkordatu jest sytuacją, w której obie strony odnoszą wymierne zyski. Kościół na podstawie nowego tytułu prawnego uzyskuje zabezpieczenie swoich praw ze strony państwa, które z kolei zapewnia sobie niezakłócone funkcjonowanie podmiotów prawa wyznaniowego. Należy przy tym zauważyć, że konkordat należy do tego typu umów międzynarodowych, które ze swej natury nie są *self-executing*. Jego implementacja do państwowego porządku prawnego wymaga interwencji ustawodawcy krajowego. Prawo to należy dostosować do przyjętych umów międzynarodowych, zgodnie z hierarchią aktów normatywnych w polskim systemie prawnym (zob. art. 87 Konstytucji RP). Stąd w procesie stanowienia prawa w związku z wdrażaniem w życie postanowień konkordatu, zmienia ulega prawo wyznaniowe, które zazwyczaj reguluje funkcjonowanie wielu związków wyznaniowych, a nie tylko Kościoła Katolickiego, który jest przecież jedyną, obok państwa, stroną konkordatu [8, s.151-152].

Na koniec tej części opracowania jeszcze parę słów o sposobach ustania kon-

konkordatu. Może do tego dojść zarówno za wzajemnym porozumieniem stron jak i po upływie określonego czasu. Ponadto z sytuacją, w której dochodzi do wygaśnięcia konkordatu, mamy również w przypadku gruntownej zmiany warunków, w których konkordat powstał. W razie zaś naruszenia konkordatu przez jedną ze stron, druga ma prawo żądać, by jego postanowienia były zachowywane lub też zawiesić go albo w ostateczności nawet zerwać. W tym ostatnim przypadku jednak należy uznać, że strona zrzeka się praw, korzyści i przywilejów nabytych przez konkordat. Konkordat ustaje również, jeżeli państwo, które go podpisało, przestaje istnieć, lub z dawnego państwa powstaje zupełnie inne. Jest to zagadnienie ważne w świetle problematyki wygaśnięcia Konkordatu między Polską i Stolicą Apostolską z 1925 roku. Komuniści, w sposób cyniczny, dnia 12 września 1945 uchwała Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej stwierdzili, że konkordat „przestał obowiązywać wskutek jednostronnego zerwania go przez Stolicę Apostolską przez akty prawne zadziałane w czasie okupacji a sprzeczne z jego postanowieniami” [3, s.107]. Tym samym, zarzucając drugiej stronie jednostronne zerwanie postanowień umowy, to komuniści sami zerwali dotąd obowiązujący konkordat.

Przechodząc do zasadniczej części opracowania, należy stwierdzić, że ochrona małżeństwa i rodziny należy do katalogu klasycznych spraw mieszanych (*res mixtae*), które podlegają jednocześnie władzy kościelnej i państwowej [12, s. 225-226]. Na tym polu często dochodzi do sporów i kontrowersji wynikających z odmiennego rozumienia instytucji małżeństwa. Opierając się na wspólnych założeniach, które stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego chrześcijańskiej Europy, prawo cywilne i kanoniczne wspólnie uznają, że do zawarcia małżeństwa wymagane jest złożenie przez mężczyznę i kobietę oświadczeń odpowiedniej treści. Ich skuteczność prawna zależy od pewnych właściwości charakteryzujących osoby zamierzające wstąpić w związek małżeński. Dotyczą ich cech osobistych bądź pozostawania lub niepozostawania w określonych relacjach prawnych. Oba porządki wymagają także rejestracji zawartych małżeństw w prowadzonych w tym celu księgach [13, s.17-18]. Mimo tych podobieństw występują jednak również zasadnicze różnice [10, s.344-354]. Zgodnie z prawem cywilnym małżeństwo jest co do zasady związkiem trwałym mężczyzny i kobiety, powstałym z ich woli, w celu wspólnego pożycia, realizacji wspólnego dobra małżonków, jak i założonej rodziny. Związek ten zawiera się w sposób sformalizowany. Natomiast zgodnie z nauką Kościoła wyrażoną w prawie kanonicznym, małżeństwo jest dożgonną wspólnotą całego życia mężczyzny i kobiety, skierowaną z natury swojej ku zrodzeniu i wychowaniu potomstwa, podniesioną przez Chrystusa, pomiędzy ochrzczonymi, do godności sakramentu (kan. 1055 § 1)[1]. Próbą pogodzenia zarysowanych rozbieżności są zapisy regulujące kompetencje władzy kościelnej i państwowej, które stanowią jeden z głównych przedmiotów współczesnych umów konkordatowych. Problematyka ta jest zogniskowana wokół trzech zasadniczych zagadnień: 1. Uznanie skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego. 2. Uznanie przez państwo orzeczeń trybunałów kościelnych w kwestii nieważności małżeństwa i dyspensy od małżeństwa niedopełnionego. 3. Kwestia nierozzerwalności małżeństwa. Ich regulacja znajduje się w artykułach 10-11 Konkordatu.

Uznanie skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego to jeden z głównych punktów określenia wzajemnych relacji Kościół-państwo. Kwestie dotyczące tego zagadnienia zaczęły pojawiać się w konkordatach dopiero pod koniec XIX wieku. Obecnie stosunkowo powszechnie stosowana jest zasada, zgodnie z którą małżeństwo wywiera skutki cywilne od momentu jego celebrowania według formy

kanonicznej. Jej odzwierciedleniem są zapisy w treści Konkordatu polskiego, czy także art. 13 Konkordatu z Chorwacją oraz art. 13 Konkordatu z Litwą. Tak więc zgodne oświadczenie woli nupturientów powoduje skutki prawne zarówno w kanonicznym jak i państwowym porządku prawnym [13, s.22]. W Konkordacie z 1993 roku opisane są wymagania konieczne dla osiągnięcia skutków cywilnych. W art. 10 *Stolica Apostolska i Rzeczpospolita Polska* postanowiły: „1. Od chwili zawarcia małżeństwo kanoniczne wywiera takie skutki, jakie pociąga za sobą zawarcia małżeństwa zgodnie z prawem polskim, jeżeli: (1) między nupturientami nie istnieją przeszkody wynikające z prawa polskiego”[2]. Tak więc nupturienti powinni posiadać zdolność do zawarcia małżeństwa cywilnego. Nie mogą zaś być związani żadnymi przeszkodami. Odpowiednie zaświadczenie o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa zgodnie z art. 4 i 5 k.r.o. wystawia kierownik urzędu stanu cywilnego [14, s.104]. Kolejnym warunkiem, jaki należy spełnić by małżeństwo wywarło skutek cywilny jest „zgodne oświadczenie woli [nupturientów] dotyczące wywarcia tych skutków”[2]. Powyższe postanowienie jest wyrazem wspólnego stanowiska obu stron, wynikającego z zasady *matrimonium facit consensus partium*. Trzeci warunek wymaga by zawarte małżeństwo zostało wpisane w aktach stanu cywilnego (art. 10 ust.1 p.3). Duchowny, wobec którego złożone zostało zgodne oświadczenie woli, ma obowiązek zawiadomić o tym fakcie w przeciągu 5 dni urząd stanu cywilnego celem dokonania stosownego wpisu do akt stanu cywilnego, chyba że, jak czytamy w dalszej części tego ustępu, przesłanie informacji w wyznaczonym terminie jest niemożliwe z powodu działania siły wyższej. Przełożenie to może trwać jednak tylko do czasu ustania danej przeszkody [6, s.60]. Uszczegółowienie tej procedury, zgodnie z tym co zostało powiedziane wcześniej, ma miejsce w aktach normatywnych wydanych przez prawodawcę państwowego. Analogiczne zapisy znalazły się w konkordacie chorwackim z roku 1996. W art. 13 ust. 1 zapisano, iż warunkiem zawarcia małżeństwa, które wywołuje skutki cywilne, jest brak przeszkód między stronami, a także spełnienie innych czynności określonych przez prawodawstwo państwowe. Z kolei art. 13 ust. 2 stanowi odwołanie do prawa cywilnego w kwestii sposobu i czasu dokonania wpisu do rejestru cywilnego. Jako inny przykład można podać regulacje z Konkordatu litewskiego. Art. 13 ust. 1 stanowi, podobnie jak w poprzednich przypadkach, o skutkach cywilnych małżeństwa kanonicznego zawartego przez strony, które nie są obarczone żadnymi przeszkodami. Różnicą między podanymi trzema przykładami, jest zapis w Konkordacie polskim, który podkreśla wymaganie złożenia oświadczenia woli [6, s.60-52]. Zabezpieczeniu chrześcijańskiej wizji związku małżeńskiego, ale także interesów Strony Rządowej służy także zapis, który znalazł się w art. 10. ust. 2: „Przygotowanie do zawarcia małżeństwa kanonicznego obejmuje pouczenie nupturientów o nierozzerwalności małżeństwa kanonicznego oraz o przepisach prawa polskiego dotyczących skutków małżeństwa”[2]. Ustęp ten ma na celu uświadomienie zawierającym małżeństwo konkordatowe, że (niezależnie od trwałości ich związku cywilnego – Art. 10 ust. 2 *in fine*), ich małżeństwo kanoniczne, jeśli zostało ważne zawarte, jest nierozzerwalne. Nie dopełnienie jednak tego obowiązku nie wpływa na ważność zawieranego związku [11, s.62]. Warto jednak dodać, że nierozzerwalność należy do tych istotnych przymiotów małżeństwa, które, mimo wielkiego znaczenia, nie są jednak uznawane przez władze świeckie przewidujące rozwiązanie związku poprzez rozwód [9, s.109]. Jeśli chodzi o państwa Europy Środkowej to podobny obowiązek poinformowania nupturientów o znaczeniu sakramentu małżeństwa i jego nierozzerwalności występuje jedynie w konkordacie z

Litwą i Chorwacją.

Obowiązek duchownego udzielenia informacji dotyczących zawarcia małżeństwa i jego skutków został poprzez art. 62a p.r.a.s.c. rozciągnięty na wszystkie działające w Polsce kościoły i związki wyznaniowe, co stanowi wyraz wspomnianych powyżej korzyści płynących z przyjęcia konkordatu.

Kolejną kwestią, którą należy omówić jest uznanie przez państwo skutków orzeczeń trybunałów kościelnych odnośnie nieważności małżeństwa i dyspensy od małżeństwa niedopełnionego. Artykuł 10 ust. 3 i 4 stanowią przykład zastosowania zasady autonomii i niezależności obu porządków. Pierwszy z omawianych ustępów odnosi się do forum kościelnego, do którego należy wyłącznie orzekanie o nieważności małżeństwa, ale także i innych sprawach małżeńskich przewidzianych w prawie kanonicznym: o separacji małżonków, dyspensie od małżeństwa zawartego, ale niedopełnionego, a także uznaniu małżonka za zmarłego. Wszystkie orzeczenia w wyżej wymienionych sprawach mają skutki jedynie na forum kościelnym [6, s.63-65]. W sposób analogiczny uregulowano kwestię orzekania w sprawach małżeńskich w zakresie skutków określonych w prawie polskim. Jest to wyłączna kompetencja sądów państwowych. W tym przypadku oba porządki prawne pozostają od siebie całkowicie oddzielone, tak że małżeńskie orzeczenia kościelne nie mają żadnego znaczenia wobec państwa, zaś orzeczenia trybunałów cywilnych, nie wywierają skutków prawnych na forum kościelnym. W opozycji do tych rozwiązań stoją zapisy konkordatu chorwackiego, zgodnie z którymi władza świecka uznaje skutki orzeczeń trybunałów kościelnych w przedmiocie stwierdzenia nieważności małżeństwa, a także dyspensy od małżeństwa zawartego, ale niedopełnionego. Przykładem innego rodzaju regulacji tej materii są postanowienia konkordatu litewskiego i słowackiego. W ich przypadku strona kościelna została zobowiązana jedynie do przesłania stronie państwowej informacji o orzeczeniach nieważności oraz o rozwiązaniu małżeństwa niedopełnionego. Natomiast w polskim konkordacie kwestia informowania strony państwowej o orzeczeniach sądownictwa kościelnego w materii spraw małżeńskich pozostała bez decydującego uregulowania. W jej przypadku należy zastosować artykuł 27 konkordatu, który pozwala na dokonanie dodatkowych uzgodnień między Rządem Rzeczypospolitej Polski a Konferencją Episkopatu Polski w sprawach, które będą tego wymagać.

Konkordat jest umową międzynarodową szczególnego rodzaju. W stosunku do praw rodziny i małżeństwa reguluje sprawy o wielkim znaczeniu dla życia całego społeczeństwa. Kwestie te są przy tym przedmiotem zagorzałych sporów, w których często spotkać się można raczej z ideologią niż rzeczową argumentacją [15, s.85]. Ten stan rzeczy nie powinien dziwić. Poglądy na temat natury związku małżeńskiego odzwierciedlają w zasadzie „opcje fundamentalną”, jaką ktoś posiada. U ich źródła leżą przekonania z obszaru antropologii czy nawet ontologii, także w wypadku osób, które nie do końca sobie ten fakt uświadamiają. Doniosła rola rodziny – domowego kościoła – domaga się ochrony i stosownego umocowania w prawie państwowym. Nie można przecenić wkładu Kościoła i prawa konkordatowego, które ma m.in. za zadanie, zapewnić ochronę tych praw w jak największym stopniu.

Bibliografia

Źródła prawa:

1 *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984

2 Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca

1993 r., Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

Literatura:

- 3 Adamczewski Witold, Trzeciak Bogusław *Polski Konkordat z 1993 r. – historia, problemy, debata*. Red. I. Bruski Konkordat, Olsztyn 1998.
- 4 Bączkiewicz Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t.1, Opole 1957.
- 5 Dyduch Jan, *Konkordat 1993. Dar i zadanie dla Kościoła i Polski*, Kraków 1998.
- 6 Góralski Wojciech, Adamczewski Witold, *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r.*, Płock 1994.
- 7 *Konkordat*, red. Ireneusz Bruski, Olsztyn 1998.
- 8 Kroczek Piotr, *Małżeństwo konkordatowe – ewaluacja przepisów po 15 latach od wejścia w życie na przykładzie przesłanki z art. 10 ust. 1 pkt 1 konkordatu*, red. P. Kroczek Konkordat: ocena z perspektywy 15 lat obowiązywania, „Annales Canonici. Monographiae”, Kraków 2014.
- 9 Krukowski Józef, *Konkordaty z państwami Europy Środkowej*, „Teki Komisji Prawniczej” Vol. III, Lublin 2010, s.95-112.
- 10 Krukowski Józef, *Warunki zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi w konkordatach współczesnych – studium porównawczo prawne*, red. J. Babiński Domine, ego servus tuus. Księga Pamiątkowa z okazji 50-lecia kapłaństwa ks. oficjała dr. Stefana Kośnika, Warszawa 2009.
- 11 Kuglarz Paweł, Zoll Fryderyk *Małżeństwo Konkordatowe*, Kraków 1994.
- 12 Majer Piotr, *Małżeństwo jako przedmiot zainteresowania Kościoła i państwa – prawo kanoniczne a małżeństwo cywilne*, red. A. Mezglewski Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 14-16 stycznia 2003), Lublin 2004.
- 13 Mączyński Andrzej, *Skutki cywilne małżeństwa kanonicznego w świetle Konkordatu i prawa polskiego*, red. Jan Dyduch Konkordat 1993. Dar i zadanie dla Kościoła i Polski, Kraków 1998.
- 14 Szychmiler Ryszard, *Zawarcie małżeństwa w świetle prawa kanonicznego i konkordatowego*, red. Ireneusz Bruski Małżeństwo konkordatowe, Olsztyn 1998.
- 15 Zoll Andrzej, *Trudna droga do ratyfikacji konkordatu*, red. Jan Dyduch Konkordat 1993. Dar i zadanie dla Kościoła i Polski, Kraków 1998.
- 16 Żongołłowicz Bronisław, *Recenzja książki J. Wyślickiego Konkordat. Studium prawne*, „Przegląd teologiczny” Lwów 1926.

КАТЕГОРІЯ ЩАСТЯ У ВІДДЗЕРКАЛЕННІ КУЛЬТУРИ (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПЦІЇ «СУСПІЛЬСТВО СПЕКТАКЛЮ» ГІ ДЕБОРА)

*Дорошенко Тетяна Сергіївна,
студентка 4-го курсу,
Національна академія керівних кадрів культури та мистецтв,
xiaominikus@gmail.com
Науковий керівник –
д.філософських наук, проф. НАКККіМ Сіверс В.А.*

Наукові дослідження людської культури, в першу чергу, є її віддзеркаленням у сучасному дискурсі, що розглядається у сфері психоаналізу, культурології, семіотики та структуралізму. Людина одночасно є фундатором та спостерігачем соціокультурних процесів, які через принципи відображення трансформують віру, ідеали, норми, стандарти, міфи у нові форми реальності.

Ми пропонуємо умовну призму, що складається з трьох дзеркал: Культура – Людина – Щастя. Культурологічна категорія Щастя завжди залежить від загальноприйнятих канонів суспільства, що панують у різні епохи. Переломлення «світла свідомості» у цій призмі – це процес матеріалізації «ідеального Щастя» через штучні шляхи його досягнення індивідом у соціумі. Принцип дзеркала дає можливість висвітлити розглянуту категорію не з боку фундатора, а з боку спостерігача. Тут варто звернутися до нині актуальної концепції

– «суспільство спектаклю». Автор ідеї Гі Дебор вказує, що щасливі країни являють собою метафору, яка з певної історичної доби становить основний спосіб усвідомлення взаємовідносин людей в суспільствах Заходу чи Сходу. А саме : саме: «Спектакль – це не сукупність образів, це суспільні відносини між людьми, що опосередковані образами». Він вважає, що «людина – це всього лише спостерігач, котрий втратив можливість діяти, чия доля – це безмовно спостерігати за спектаклем, що розігрують». Тобто, ми спостерігаємо за «гарною картинкою» щасливих людей, але не аналізуємо, що насправді відбувається в їхньому житті. І тому, у результаті спектакль став ніби певним світоглядом, що став об'єктивним для усіх. Проблема постає у тому, що у віддзеркаленні культури ідеали Щастя (які змінюються щоденно), «застигають» у головах людей сучасності, але не є відрефлексованими. Оскільки «суспільство спектаклю» та саморефлексія не можуть бути взаємодіючими між собою, то спектакль конструє модель конкретного способу життя. При цьому критичне оцінювання власного Щастя зникає. Але паралельно з цим, ліберальна «гра вистави» сучасності пропагує нам свободу для особистості: реклама «викрикує» – «Роби як і що захочеш», фільми вчать – «Будь собою». Людині, котра не вміє критично мислити здається, що вона має відповідати рекламним гаслам та стандартам життя і поведінки, які демонструє кінематограф та пропагує рекламна індустрія. Суспільство спектаклю, яке нав'язує штучні стандарти культури в пропонованій метафорі віддзеркалення органічно перетікає або відбивається у образі «примусового Щастя». Це поняття належить французькому письменнику Паскалю Брюкнеру. Створені таким чином ідеали втілюються у еталони щасливих людей. Ці образи у свою чергу визначають прагнення великих мас людей і прокладають рейки, по яких відбувається рух суспільного потягу. Обрані зіркові персонажі начебто демонструють що таке Щастя і є сенсом буття. «Бути щасливим» за таких умов, постає вимогою до індивіда, відповідати якій перетворюється у обов'язок перед соціумом. При чому завжди потрібно орієнтуватися на постійне здобуття як колективного, так й індивідуального Щастя, але разом з цим існують обмеження свободи суб'єкта у виборі ціннісних орієнтирів.

Культура у дзеркалі стандартів Щастя невід'ємна від третього дзеркала людини. Саме у ній віддзеркалюється і образ Щастя, і, власне, накопичуються та випромінюються назовні викиди культурної енергії певного суспільства. Оскільки шляхи досягнення Щастя мають бути індивідуальними, а не штучно насадженими, то людина постає одночасно і виконавцем, і спостерігачем своєї ролі. Тому роль «бути спостерігачем» – це складова механізму віддзеркалення, що притаманна саме людині. Цей механізм забезпечує оцінювання навколишнього культурного простору. Саме роль спостерігача, тобто розвиток особистої саморефлексії дозволяє людині створити новий аспект у дзеркалі: віддзеркалення всередині призми. Його можна назвати феноменом ескапізму. У «суспільстві спектаклю» утворюється прошарок людей, які не піддаються навіюванню масової культури. Але їхня реакція – це втеча від нав'язаних уявлень, болючих переживань, неприємних емоцій. Вони шукають нову форму та хочуть відкрити для себе новий образ реальності, де є гра, але за їхніми правилами. Такі спроби спіткає небезпека самонавіювання – несвідома хитрість, до якої вдається спостерігач, щоб відокремитися від суспільства спектаклю, але натомість виникає підміна. Вона у спробі підмінити один формат життя іншим, із зовнішнього перейти у внутрішній. Але Істина і Щастя, яке і є на-

шим головним «пошуковим дзеркалом» - це передусім процес. Тому і формат внутрішній не може бути абсолютизованим. Він може перенести носія з реального життя у «квазідійсність», а саме у світ симулякрів (Ж.Бодрийяр). Тому досягнення Щастя у такому «форматі» знову обертається невдачею, бо воно є спробою втекти від буденних та негативних факторів життя, або ж навпаки - обертається втратою здатності до розпізнавання яке дзеркало реальності є правдивим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брюкнер, П. Вечная эйфория: Эссе о принудительном счастье П. Брюкнер [пер. с фр. Н. Мавлевича]. Санкт-Петербург Изд-во Ивана Лимбаха, 2007. 240 с.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество. М., 2002
3. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция И: Постум, 2017 С. 320
4. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры М.: Республика, 2006 с.269
5. Дебор Г. Общество спектакля Г. Дебор -Москва Логос, 2000. 224 с.

РОБОТА НАД ПОМИЛКАМИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*Дудина Богданна Володимирівна,
студентка 3 курсу НПУ імені М.П. Драгоманова
18fuf.b.dudyna@std.npu.edu.ua*

*Науковий керівник –
доцент, кандидат педагогічних наук Г.М. Строганова*

На сучасному етапі розвитку методичної науки проблема роботи над помилками на уроках української мови є невід’ємною складовою освітнього процесу, спрямована на формування та засвоєння міцних знань. Адже аналіз помилок та їх виправлення, постійна робота над їх усуненням є запорукою підвищення грамотності учнів.

На жаль, перехід на дистанційне навчання, зумовлений пандемією, став неабияким випробуванням для вчителів та учнів. Але кожна проблема – це також привід до якісних змін, пошук нових можливостей освоєння сучасних новітніх технологій не зовсім ще знайомої форми навчання. Під час дистанційного навчання педагоги мають знайти нові методи роботи над помилками. Знання різних видів помилок, уміння вдумливо працювати з чернеткою та редагувати написане допоможуть зробити учнівське мовлення точним і правильним.

Дослідженню теми ефективної роботи над помилками на уроках української мови присвячено праці таких вітчизняних та закордонних психологів, педагогів, методистів та лінгводидактів: О. Беляєв, Л. Божович, М. Вашуленко, Л. Виготський, П. Гальперін, Г. Грицак, Н. Дика, Д. Діордіца, С. Дорошенко, С. Жила, К. Климова, Г. Костюк, Д. Кравчук, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Пентилок, О. Потапенко, О. Риженко, О. Рудницька, І. Синиця, Н. Сулименко, І. Хом’як, В. Цимбалюк, Г. Шелехова та ін.

У проаналізованій нами методичній літературі не виявлено чітко розроблених алгоритмів та механізмів роботи над помилками відносно вікових категорій учнів та сформованості їх мовних компетентностей.

Метою роботи є дослідження особливостей ефективної роботи над

помилками на уроках української мови.

Робота над помилками – це діяльність учнів, спрямована на аналіз і виправлення допущених недоліків. Класифікація мовних помилок. Досвід роботи вчителів виокремлює основні причини помилок учнів. Робота над помилками може мати різну форму організації: самоперевірка, робота в парах, робота в групах, робота з усім класом. Приклади роботи над помилками, що найчастіше зустрічаються в освітньому процесі. Організувати активну діяльність учнів під час дистанційного навчання можна за допомогою різноманітних онлайн-ресурсів. Найбільш дієві вправи, що допоможуть краще розпізнавати орфографічні, пунктуаційні, стилістичні, лексичні, граматичні помилки. Розроблено поради та засоби для подолання страху учнів перед помилками.

Досвід роботи вчителів виокремлює основні причини помилок учнів:

- недостатньо знань;
- невміння застосувати знання на практиці(не розпізнають орфограму, пунктограму);

- з психологічного погляду ще однією причиною може бути те, що думка випереджає рухи рук (діти читають не те, що написали, а те, що хотіли написати);

- хвилювання, неухважність.

За умов дистанційного навчання вчителям важко повноцінно провести онлайн-урок роботи над помилками. Організувати активну діяльність учнів можна за допомогою різноманітних онлайн-ресурсів:

- ресурси для створення ментальних карт (Mindomo, MindMeister, Coggle);

- ресурси зі створення презентацій (Canva, Prezi, Beautiful.ai);

- ресурси зі створення текстів, завдань, інформаційні ресурси (Classtime, Kahoot, Quizlet, LearningApps.org, МійКлас);

- можливість накладати на відео тести (TEDEd, Edpuzzle);

- онлайн-дошка (Flipgrid, Padlet, Lino).

На основі відомих порад подолання страху учнів перед помилками пропонуємо такі:

1. Необхідно пояснити школярам, що помилятися – нормально.

2. Надати можливість учням самим виправляти свої помилки.

3. Навчатись за формулою: ризик – помилка – досвід – навичка – результат.

4. У жодному разі не озвучувати помилку учня перед однокласниками.

5. Переконайтесь, що, проаналізувавши помилку, дитина зрозуміла її.

6. Старатись приділяти увагу кожній дитині у класі.

7. Хвалити дітей за їхні успіхи.

Отже, робота над помилками дає результат, якщо вона проводиться систематично, а дії учнів контролює вчитель. У сучасних умовах навчання вчитель не повинен забувати про різноманітні ресурси та програми, методи та прийоми, які допоможуть зацікавити дітей та зробити дистанційне навчання легким та результативним.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження полягають у проведенні науково-дослідної роботи з метою створення сучасних методів ефективної роботи над помилками в умовах дистанційного навчання.

Список літератури:

1. Вебінар. Як організувати ефективну роботу над помилками на уроках української мови. 28 січня 2021 року. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rOduyI3aNx0&t=3050s>
2. Державний стандарт базової середньої освіти. 30 вересня 2020 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/517/5e6/b1e/5175e6b1ee0d8989401323.doc>
3. Класифікація мовних помилок. URL: <https://naurok.com.ua/klasifikacijamovnih-pomilok-196451.html>
4. Концепція Нової української школи. 27 жовтня 2016 року. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20sередnya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Ознайомлення з вимогами до мовлення. Помилки у змісті й побудові висловлювання. URL: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/737>
6. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти від 28 вересня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#n22>
7. «Чому учні бояться помилок і чому боятися не варто?» URL: <https://naurok.com.ua/post/chomu-uchni-boyatsya-pomilok-i-chomuboyatsya-ne-var-to>

NOWA EWANGELIZACJA W INTERNECIE. SZANSE I ZAGROŻENIA

mgr lic. Zakrzewski Damian
doktorant Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
krzaku9@gmail.com

WSTĘP

Internet stał się stałym partnerem współczesnego człowieka. Zakupy, rozrywka a nawet kontakty międzyludzkie przeniosły się do sieci. Wiele osób nie wyobraża sobie dzisiaj życia bez Internetu. Konsekwencją nieograniczonego dostępu do światowej sieci komputerowej może być wiele negatywnych skutków, które odbijają się np. na zdrowiu fizycznym i psychicznym czy zdolnością do nawiązywania bezpośrednich kontaktów. Nie można jednak zapomnieć o pozytywnych stronach takiego stanu rzeczy. Jest nim np. nieograniczony dostęp do źródeł wiedzy, możliwość kontaktu z innymi ludźmi bez względu na miejsce zamieszkania czy różnego rodzaju ułatwienia w codziennym funkcjonowaniu. Niezależnie od tego czy w ocenie Internetu kładzie się nacisk na jego pozytywne, czy negatywne strony, pewne jest to że po prostu istnieje i opanował nasze życie w każdym aspekcie. Jednym z nich jest także życie religijne. Poniższy artykuł przedstawi korelację pomiędzy nową ewangelizacją i Internetem.

W tekście przedstawiona zostanie znaczenia ewangelizacji na przykładzie czasów, w których była ona głoszona. Zostanie zestawione to z obecnym stanem rzeczy z punktu widzenia sieci. Problemem badawczym, który będzie poruszany w tej pracy, będą szanse i zagrożenia jakie niesie ze sobą nowa ewangelizacja w dobie Internetu. Z uwagi na ograniczoną formę jaką jest artykuł naukowy na ten temat, zostaną przedstawione po trzy podstawowe szanse i zagrożenia jakie niesie za sobą Internet w dziele nowej ewangelizacji.

Na temat wiary, religii i ich obecności w sieci powstało wiele prac naukowych, które poruszały te zagadnienia w różnych kontekstach. Artykuł ten ma za zadanie przedstawienie najważniejszych szans i zagrożeń jakie niesą za sobą te dwie rzeczywistości.

Wnioski z tego tekstu będą mogły posłużyć do uzupełnienia dotychczasowych wyników badań. Można będzie je traktować także jako punkt wyjścia do ko-

lejnych prac, które będą poruszały te wątki ponownie lub próbowały rozbudować swoją refleksję nad każdym z osobna.

Nowa ewangelizacja

Ewangelizacja to proces, który jest realizowany przez Kościół. Jest to przepowiadanie Jezusa Chrystusa i zbawienia jakie Bóg udzielił ludziom przez swojego Syna. W ten sposób swoje rozważania o ewangelizacji rozpoczynał Jan Paweł II [1, s.61]. Teologia wypracowała jednak wiele określeń, które mają za zadanie scharakteryzować i przybliżyć termin ewangelizacji. Pierwszym z nich jest te stworzone przez III Generalną Konferencję Episkopatu Latinoamerykańskiego z 1979 roku. Określa on ewangelizację jako szerokie pojęcie, które polega przede wszystkim na działaniach Kościoła do uobecniania orędzia ewangelicznego w życiu społeczeństw i konkretnych osób. W rzymskim biuletynie dotyczącym nowej ewangelizacji można przeczytać, że jest to „proklamowanie z mocą Ducha Świętego, wcielonego, ukrzyżowanego, zmartwychwstałego i żyjącego Jezusa Chrystusa jako jedynego Zbawiciela i Pana całego rodzaju ludzkiego oraz każdego człowieka, w sposób radosny, naznaczony miłością, który przyczynia się do budowania Kościoła i poznania Chrystusowej Ewangelii” [2, s. 10]. Można tam znaleźć także zawężone określenia mówiące, że „Ewangelizacja jest zwiastowaniem wprost Osoby Jezusa Chrystusa w tym celu, by człowiek, do którego się zwracamy, stanął przed koniecznością wyboru: za lub przeciw. Jednym z trafniejszych określeń oddających owo głoszenie jest słowo «orędzie»” bądź, że jest to „niesienie Osoby Jezusa Chrystusa innym poprzez głoszenie oraz świadectwo życia” [3, s.15-16]. Te oraz inne ujęcia tego terminu w zwięzły i czytelny sposób przedstawił w jednym ze swoich artykułów ks. prof. Czesław Parzyszek [4, s. 135-138], jest to pozycja która bardzo dobrze przybliży znaczenie terminu ewangelizacji.

To właśnie z pojęcia ewangelizacji bierze swe źródło określenie mówiące o nowej ewangelizacji. To właśnie jego użył Ojciec Święty Jan Paweł II na pierwszej stronie encykliki *Redemptoris Missio*. Papież pisał tam, że „powierzona Kościołowi misja Chrystusa Odkupiciela nie została jeszcze wypełniona do końca, jest między innymi umotywowaniem wypowiedzianego przez niego wezwania Kościoła do nowej ewangelizacji” [5, s. 1]. Papież określa nową ewangelizację jako nową jakość ewangelizacji znanej dotychczas. Swoją pogląd formułuje jako pełnienie misji Jezusa we współczesnym świecie. Jest to związane z nowymi czasami, a więc nowym rodzajem kultury i odbiorcy jaką przyniosły nowe czasy. Taką potrzebę widział także następca Jana Pawła II, Benedykt XVI. Powołał on do życia Papieską Radę ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji. Wszystkie te działania nie negują ewangelizacji, ale wskazują na potrzebę prowadzenia jej nowymi środkami i metodami, które wyjdą naprzeciw współczesnemu człowiekowi.

Internet

Nowa ewangelizacja jest sposobem spełniania misji Kościoła, który otrzymał od Jezusa nakaz głoszenia ewangelii, aż po krańce ziemi [6]. Opisany we wstępie rozwój i znaczenie Internetu stawia go więc jako naturalny środek głoszenia ewangelii w dzisiejszym w świecie. Oczywistym zatem wydaje się fakt, że nowa ewangelizacja i Internet są ze sobą ściśle powiązane.

Dla lepszego zobrazowania znaczenia Internetu jako sposobu, metody czy rodzaju głoszenia ewangelii warto zwrócić uwagę na rozwój ewangelizacji na przestrzeni lat.

Już w ewangeliiach synoptycznych (Łukasz, Marek, Mateusz) dostrzegaliśmy fakt, że powstały one dla głoszenia Jezusa w odniesieniu do konkretnych spo-

leczności. Przedstawiają one życie Jezusa, jednak w swojej treści i języki zwracają uwagę na inne aspekty. Ewangelia Łukasza w szczególności jest adresowana np. do chrześcijan pochodzenia Greckiego. Święty Marek swój tekst adresował do chrześcijan pochodzenia pogańskiego. Z kolei Mateusz kierował ją do chrześcijan pochodzenia żydowskiego. Widać, więc już na początku że sposób ewangelizacji był uzależniony od danej kultury i odbiorcy, do którego kierowane było orędzie Jezusa Chrystusa.

Nowej formy ewangelizacji wymagały także epoki wielkich odkryć. Jedną z nich było wynalezienie druku. To wtedy do dzieła ewangelizacyjnego dochodzono przez druk Biblii, a później i prac teologicznych, które miały za zadanie przybliżyć nauczanie i osobę Jezusa. Należy brać także pod uwagę kontekst kulturalny i ograniczenia z jakimi zmagają się poszczególne epoki i kultury.

Faktem jest to, że Kościół wykorzystywał i wykorzystuje nadal nowe metody i środki do głoszenia Słowa Bożego. Do opisanego wcześniej terminu nowej ewangelizacji, który powstał na potrzeby dzisiejszych czasów doszły środki komunikacji masowej jak prasa, radio i telewizja. Wszystkie są obecnie wypierane lub też zastępowane przez Internet, który charakteryzuje się powszechnością dostępu i praktycznie brakiem ograniczeń, gdyż w jego skład wchodzi różnego rodzaju formy i sposoby przekazów. Paweł VI w adhortacji apostołskiej *Evangelii Nuntiandii* pisał, że „Kościół byłby winny przed swoim Panem, gdyby nie używał tych potężnych pomocy, które ludzki umysł coraz bardziej usprawnia i doskonali” [7] Jest to związane z tym, że nie sposób jest oderwać religijności od konkretnych czasów, ani czasów od religijności.

Jako jeden z przełomowych okresów w rozwoju Internetu określa się początek lat 90-tych XX wieku. Wtedy to powstał system World Wide Web znany jako www. Dwa lata później powstała pierwsza przeglądarka internetowa. W 1996 roku prezydent Stanów Zjednoczonych Bill Clinton wprowadził program rozwoju Internetu w gospodarce USA. Na przełomie lat 90-tych i dwutysięcznych ma miejsce szybki rozwój Internetu szerokopasmowego. Powstają blogi, portale internetowe. Wraz z tymi wydarzeniami stale rośnie liczba użytkowników, którzy korzystają z możliwości jakie daje sieć. Jej znaczenie zmieniło także powstanie portali społecznościowych, przez które rozwój i znaczenie sieci nabrał nowego znaczenia. Tam przeniosło się życie towarzyskie, zawodowe czy różnego rodzaju rozrywki. Dzięki mediom społecznościowym możliwa jest także nieograniczana wymiana informacji pomiędzy ludźmi. W 2020 roku z Internetu korzystało już ponad 4,5 miliarda osób, z czego liczba użytkowników mediów społecznościowych przekroczyła 3,8 miliarda.[8]

Szanse

Szanse jakie oferuje rozwój Internetu jest bardzo szeroki. Można je dzielić ze względu na szansę dla indywidualnych użytkowników, społeczności czy też narodów, a także ludzkości ogółem. Jako jeden z najważniejszych z perspektywy globalnej wskazywany jest powstawanie nowych miejsc pracy czy rozwój gospodarki [9, s. 2-3].

Szanse jakie daje Internet można wskazać w wielu kategoriach. W przypadku nowej ewangelizacji i obecności Kościoła oraz wiernych w sieci można wyróżnić kilka podstawowych. Jedną z nich jest nieograniczoność w kontakcie i docieranie do konkretnych społeczności. W przeszłości taką możliwość dawały np. areopagi czyli miejsca, gdzie zbierała się dana społeczność i możliwa była dyskusja i prezentowanie swoich racji w bezpośrednim kontakcie. W swoim papieskim Orędziu

na XXXII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu Jan Paweł II stwierdził, iż „środki masowego przekazu są nowym areopagiem współczesnego świata, wielkim forum, które - jeśli zostanie w pełni wykorzystane - umożliwi wymianę autentycznych informacji, konstruktywnych idei i zdrowych wartości, a w ten sposób tworzy wspólnotę. Zadaniem przekazu społecznego jest jednoczenie ludzi i wzbogacanie ich życia, a nie izolowanie i wykorzystywanie. Środki społecznego przekazu, właściwie używane, mogą przyczynić się do stworzenia i utrzymania ludzkiej wspólnoty, opartej na sprawiedliwości i miłości” [10, s.222].

Drugą szansą jaką daje sieć jest indywidualny kontakt z odbiorcą. Dzięki mediom społecznościowym i komunikatorom, każdy użytkownik może nie tylko znaleźć czy trafić na interesujące go kwestie czy tematy, ale także wejść w interakcję z nadawcą takich treści. Przykładem takiego działania są np. materiały zamieszczane na medium społecznościowym na YouTube. Twórcy poruszają tam różne wątki dotyczące wiary i nauki Jezusa, a użytkownicy mogą tworzyć dyskusje czy zadawać pytania poprzez sekcję komentarzy. Nierzadko twórcy, w kolejnych swoich produkcjach, odnoszą się do wypowiedzi widzów. W ten sposób tworzony jest niejako indywidualny kontakt z odbiorcą. Drugim elementem obrazującym ten stan rzeczy jest tzw. format Q&A. Tworzony jest on także na YouTube, ale także poprzez inne serwisy dostępne w sieci jak np. Instagram. Użytkownicy mogą zadawać konkretne pytania i bezpośrednio na nie odpowiada twórca w swoim filmie bądź innej formie. W podobny sposób działają liczne serwisy informacyjne zajmujące się tematyką religijną, gdzie ich czytelnicy mogą wysyłać za pomocą poczty elektronicznej pytania i na łamach danego medium udzielana jest im odpowiedź. Ta forma znana jest z prasy drukowanej, gdzie cieszyła się bardzo dużą popularnością. Wymienione przykłady takiego działania pozwala na indywidualny kontakt z bardzo dużą liczbą osób, która nie byłaby możliwa bez wykorzystania sieci.

Jako trzecią zaletę nowej ewangelizacji przez Internet należy wymienić anonimowość. Jest to cecha, której zalety widzą przede wszystkim odbiorcy treści ewangelizacyjnych. Anonimowość w kontaktach przez Internet pozwala na poruszanie tematów czy zadawanie pytań w przypadku, których bariera wstydu czy lęku u człowieka, nie pozwalałaby na ich poruszenie w kontaktach w świecie realnym. Z punktu widzenia ewangelizatorów, zaletą anonimowości ze strony użytkowników jest realna szansa poznania pytań, wątpliwości i problemów ludzi, dzięki czemu możliwe jest zdiagnozowanie potrzeb i problemów społeczności, do których adresowane jest orędzie Jezusa, tj. poruszenie czy próba zainteresowania ich wiarą ze względu na problemy jakie przeżywają.

Trzy wymienione wyżej główne zalety nowej ewangelizacji z wykorzystaniem Internetu pokazują część możliwości jakie daje to medium. Opis zalet w perspektywie dzieła ewangelizacyjnego na przestrzeni lat, obrazuje trafność stwierdzeń i czytania sieci jako realnej szansy jaką daje, ale i konieczności wykorzystywania go do celów ewangelizacyjnych.

Wady

Podobnie jak w przypadku zalet, Internet niesie też ze sobą wiele wad czy zagrożeń, które na potrzeby tej pracy będą traktowane łącznie. Ich kategoryzacja opiera się także na perspektywie jaką operujemy. Jako jedno z podstawowych zagrożeń o zasięgu globalnym wymienia się możliwość zdobycia danych użytkowników, które mogą zostać wykorzystane do przestępstw. Mogą to być dane dotyczące lokalizacji, haseł do bankowości czy po prostu dane osobowe. Zagrożenie to wymienia się jako jeden z głównych wad sieci. [11, s. 69]

W przypadku nowej ewangelizacji, które do swoich celów wykorzystuje Internet należy spojrzeć na wady przez pryzmat celów ewangelizacji, wymienionych na początku pracy. Pierwszym z nich jest przeniesienie wiary i religijności tylko do obszaru świata wirtualnego. Wiara i spotkanie z Jezusem urzeczywistnia się w sakramentach świętych, które dokonuje się w postaci fizycznej. Stan pandemii koronawirusa przeniósł wiele aktywności na tle religijnym do świata mediów. Mowa tutaj o uczestnictwie w mszy świętej, ale hierarchowie podkreślają z całą stanowczością, że taka forma nigdy nie zastąpi realnego uczestnictwa w Eucharystii. Nie możliwe jest także np. udzielanie sakramentu pokuty za pośrednictwem jakichkolwiek form. Stanowi o tym magisterium Kościoła i prawo kanoniczne. Zagrożenie pozostawienia swojej aktywności dotyczącej wiary i religijności w sieci prowadzi więc do wyobcowania się ze społeczności Kościoła i brak kontaktu z Bogiem, realnie obecnym w sakramentach świętych. Sprowadza to wiarę na stopień powierzchowności i uniemożliwia rzeczywiste działanie w Kościele.

Drugą z podstawowych wad Internetu w pełnieniu nowej ewangelizacji jest niebezpieczeństwo szerzenie nieprawdziwych nauk. Sprzyja to powstaniu różnego rodzaju sekt, które w swojej działalności mogą nie tylko szkodzić dziełu ewangelizacyjnemu, patrząc z perspektywy Kościoła, ale także przyczyniać się do szkody dla użytkowników. Zagrożenie to wynika po części z braku kontroli nad treściami, które w sieci może publikować każdy i bez ograniczeń. W przypadku tradycyjnych mediów czy wydawców książek, taką kontrolę sprawuje Kościół. W sieci możliwe jest natomiast przeinaczanie nauki i jej wypaczanie, co w konsekwencji jest działaniem odwrotnym do nowej ewangelizacji. W skład tych wad wchodzi między innymi tzw. fake newsy, czyli nieprawdziwe informacje na dany temat. Dla przeciwdziałania takiemu zjawisku podmioty podejmujące się dzieła nowej ewangelizacji powinny zwracać uwagę na to zagrożenie i piętnować je w sposób, który będzie mógł dotrzeć do odbiorców. Takie działania zamiast prowadzić do poznania Jezusa Chrystusa i Jego orędzia, będą to w praktyce uniemożliwiały. Zagrożenie to może być także wykorzystywane do potęgowania wady sieci w przypadku ograniczenia swojej religijności i wiary do świata wirtualnego.

Trzecią z podstawowych wad nowej ewangelizacji w sieci, na którą warto zwrócić uwagę jest ograniczenie dostępu wiernych do czerpania treści z jednego twórcy. Może prowadzić to do eliminowania celu jaki przyświeca temu dziełu. Popularny twórca, który w swoim działaniu zgromadził stałą liczbę odbiorców może ich niejako od siebie uzależnić. Niebezpieczeństwem z tym związane polega na skupieniu się użytkowników tylko na treściach głoszonych przez danego twórcę, a przez to niechętnie korzystanie czy sięganie z nauk głoszonych przez kapłanów czy Kościół. Takie zjawisko może występować także w przypadku realnego uczestnictwa w życiu Kościoła, ponieważ może ono ciągle być zorientowane tylko na wybrane treści. Zagrożenie to różni się od różnego rodzaju sekt czy fałszywych nauk podających się za katolickie tym, że jest to zjawisko niezamierzone przez autora, bądź powstałe w trakcie jego twórczości. Dla przeciwdziałania temu zjawisku, autorzy powinni zaznaczać w swojej twórczości o powszechności nauki całego Kościoła oraz zaznaczać, że dzieło ewangelizacyjne i przybliżanie do prawd wiary realizowane jest przez wszystkich wiernych.

Wady jakie niesie za sobą uczestnictwo w sieci powinny być zawsze łączone przy podkreślaniu zalet takiej aktywności. Lekceważenie minusów Internetu może bowiem prowadzić do odwrotnego skutku nowej ewangelizacji, jaki ma ona za sobą przynieść. Nie mogą one jednak w pełni zasłaniać wszystkich korzyści wyini-

kających z działania w świecie wirtualnym. Kluczem do takiego postępowania jest przede wszystkim ostrożność i świadomość Kościoła i poszczególnych twórców, o istnieniu tego typu wad i ograniczeń.

Podsumowanie

W artykule zostały zaprezentowane pojęcia związane z ewangelizacją i nową ewangelizacją. Rozwój tego powołania Kościoła na przestrzeni lat pokazuje, że korzystanie z Internetu przy głoszeniu Jezusa Chrystusa jest nie tylko szansą, ale i obowiązkiem członków Kościoła katolickiego.

Internet daje mnóstwo możliwości. To właśnie ten przymiot tego medium stoi za szybkim wzrostem jego popularności i ogólnej dostępności. Przedstawione przykłady wykorzystywania do ewangelizacji kolejnych wyników rozwoju cywilizacji, uwypukla znaczenie sieci na przestrzeni wieków. Liczby użytkowników pokazują, że stał się potężnym narzędziem odpornym na różnice kulturowe czy geograficzne. Z tego względu jest on, obok tradycyjnych mediów, wykorzystywany do prowadzenia dzieł nowej ewangelizacji.

Zalety wykorzystywania sieci do głoszenia orędzia o Jezusie Chrystusie przedstawiają jednoznacznie szereg możliwości jakich nie dawały dotychczasowe wynalazki. Biorąc pod uwagę fakt, że mimo wielu ograniczeń, od ponad 2000 lat wiara chrześcijańska regularnie docierała do wielu zakątków ziemi, Internet może znacznie ułatwić ten proces i przyczynić się do wypełniania powołania Kościoła w tym zakresie.

Wady przedstawione w artykule, którymi są zagrożenia związane z nieograniczonością i anonimowością w sieci, powinny być jednak ostrzeżeniem i powodem, dla którego wykorzystywanie tego medium powinno odbywać się w pełnej świadomości jego ograniczeń w obliczu nowej ewangelizacji. Nie powinny być one jednak powodem, dla którego taka aktywność w sieci miałyby nie zaistnieć. Przedstawione, przy okazji analizowania wad nowej ewangelizacji w sieci, sposoby przeciwdziałania konkretnych zjawiskom, są jednymi ze sposobów niwelowania negatywnych skutków działania w Internecie.

Przedmiot tej pracy nakreśla problemy i szanse, z którymi Kościół i realizatorzy nowej ewangelizacji będą musieli się zmierzyć. Niemożliwym jest pominięcie Internetu w działalności Kościoła, więc poszerzone studia i prace analizujące poszczególne zjawiska zawarte w tym artykule, są konieczne do sprawnego i skutecznego funkcjonowania wspólnoty Kościoła katolickiego w sieci. Spojrzenie na wady i zalety nowej ewangelizacji w sieci, może być także podstawą do prowadzenia obserwacji i analizy dotyczącej podobnych schematów obejmujących różnego rodzaju aktywność w Internecie, niezależnie od jej przeznaczenia czy adresatów.

Powstałe w wyniku tej pracy wnioski zawarte w poszczególnych jej częściach mogą stać się zatem punktem wyjścia bądź uzupełnienia prowadzonych badań i obserwacji związanych z Internetem. Wykorzystane mogą one zostać także do praktycznego realizowania dzieł nowej ewangelizacji w przestrzeni wirtualnej.

[1] K. Wojtyła, *Ewangelizacja współczesnego świata*, w: *Chrześcijaństwo żywych*, W nurcie zagadnień posoborowych, B. Bejze (red.), t. VIII, Warszawa 1976.

[2] A. Szorc, *Wezwani do nowej ewangelizacji*.

[3] A. Sepiolo, *Nowa ewangelizacja. Śladami Jana Pawła II*, Kraków 2001.

[4] C. Parzyszek, *Treść pojęcia „nowa ewangelizacja” według Jana Pawła II*, „Kultura - Media - Teologia”, 2010(2) nr 2.

[5] Jan Paweł II, *Redemptoris Missio*.

[6] *Dzieje Apostolskie* 1,8.

- [7] Paweł VI, *Evangelii Nuntiandii* 45.
- [8] Raport użytkowników Internetu. <https://mobirank.pl/2020/01/31/raport-digital-i-mobile-na-swiecie-w-2020-roku/> [dostęp 06.05.2021].
- [9] Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno – Społecznego i Komitetu Regionów, Internet przedmiotów – plan działań dla Europy, Bruksela, 18.6.2009, KOM(2009) 278.
- [10] Jan Paweł II, Z pomocą Ducha Świętego głosimy nadzieję, w: *Orędzia papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967-2002*, red. M. Lis, Częstochowa 2002.
- [11] E. Kwiatkowska, Rozwój Internetu rzeczy – szanse i zagrożenia w: *internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny 2014*, nr 8(3).

FERNAND BRAUDEL. KONCEPCJE BADAŃ SPOŁECZEŃSTW W ODNIESIENIU DO PRZESZŁOŚCI.

Zgurecki Wojciech

mgr archeologii, specjalizacja interstadium neolitu i epoki brązu
wojciech.zgurecki@gmail.com

Historia społeczna i gospodarcza jest wiedzą niezbędną z perspektywy diagnozy stanu każdego systemu międzynarodowego, społecznego i wspólnotowego, szczególnie w okresach kryzysu i chaosu. Dane historyczne umożliwiają pogłębienie analizy, a hierarchizacja jakości instytucji politycznych i gospodarczych według schematu centrum-peryferie ułatwia badania porównawcze. W pracy przedstawiane są koncepcje Fernanda Braudela na społeczeństwo i gospodarkę, które umożliwiają rozszerzoną analizę przeszłości. Odwołują się one, bowiem, do potrzeby integracji nauk społecznych i jednocześnie zakładają potrzebę korzystania z wielości metod badawczych, a zarazem wskazują na duże znaczenie przeszłości w badaniu warunków teraźniejszości podkreślając znaczenie elit i nierówności społecznych. Jednocześnie odwołują się bezpośrednio do zagadnienia rozwoju Europy Środkowo-Wschodniej. Wszystko to tworzy niezwykle interesujące pole eksploracji naukowej o stałe dużym znaczeniu praktycznym i edukacyjnym. Wspomniane kwestie są ważne w kontekście pozycji Europy Środkowo-Wschodniej w systemie wspólnot przeszłych, które ten region zamieszkiwały.

Słowa kluczowe: Metodologia badań, Fernand Braudel, Społeczności przeszłe, możliwości interpretacyjne, Wojciech Zgurecki.

Fernand Braudel¹, francuski historyk czasów nowożytnych, należał do jednej z czołowych postaci tzw. szkoły Annales². W swych pracach dążył on do wyjścia

¹ ur. 24 sierpnia 1902 w Luméville-en-Ornois; zm. 27 listopada 1985 w Cluses. Ojciec był nauczycielem matematyki. Fernand Braudel uczył się w liceum Voltaire'a w Paryżu, a następnie podjął studia historyczne na Sorbonie. Po ukończeniu studiów w roku 1923 pracował jako nauczyciel licealny w Algierze i Paryżu prowadząc równocześnie badania do doktoratu, który początkowo miał być poświęcony polityce śródziemnomorskiej Filipa II. Za namową Luciena Febvre'a ostatecznie tematem swej pracy uczynił nie Filipa II, a Morze Śródziemne. W latach 1935–1937 pełnił funkcję profesora na Uniwersytecie w São Paulo. Podczas II wojny światowej znajdował się w niemieckim obozie jenieckim, gdzie napisał dzieło *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II (La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II)*, które przyniosło mu światową sławę. Po wojnie przejął obowiązki zamordowanego przez Gestapo Marca Blocha w redakcji *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* (1946) i w Collège de France (1949). Po śmierci Luciena Febvre'a w roku 1956 objął kierownictwo sekcji VI École des hautes études en sciences sociales oraz *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* stając się bezdyskusyjnym przywódcą szkoły Annales i nauczycielem wszystkich jej późniejszych przedstawicieli. W 1984 roku został wybrany na członka Akademii Francuskiej. Był członkiem zagranicznym PAN, a także doktorem honoris causa Uniwersytetu Warszawskiego.

² Szkoła Annales koncentrowała historyków fr. skupionych wokół czasopisma „*Annales*

poza utarte schematy tradycyjnej historiografii i stworzenia tzw. „historii totalnej”, która opisywałaby zarówno wydarzenia polityczne jak i dzieje cywilizacji. W jego opinii wyniki badań historycznych stają się wartościowe w momencie gdy zostaje określone miejsce człowieka w środowisku i przeanalizowane warunki jakie ono mu daje. Z tego względu ów przedstawiciel szkoły Annales podniósł rolę studiów nad czynnikami geograficznymi w życiu człowieka i włączył do swego warsztatu metody geografa przekształcając je ku potrzebom historyka. W rezultacie jego prace stanowiły połączenie wiedzy z zakresu takich dziedzin jak geografia historyczna, historia klimatu, historia kultury materialnej i życia codziennego, historia społeczna i gospodarczego oraz klasyczna historia polityczna przy zastosowaniu danych ilościowych i statystycznych. Braudel podkreślał konieczność szerokiego wykorzystywania w badaniach historycznych osiągnięć nauk społecznych, zwłaszcza geografii, ekonomii, socjologii oraz historii sztuki. Stwierdzał, że cywilizacje powstają na konkretnym skrzyżowaniu czasu i przestrzeni. Stwierdzenie to zaś jest podstawą wypracowanych przez niego teorii naukowych, a będących do dziś punktem odniesienia w badaniach przeszłych społeczności. Opracował m.in. „koncepcję trzech czasów historii”, w ramach której wyróżnił czas krótki³, czas cykliczny⁴ i czas długiego trwania⁵. Bezpośrednio z koncepcją długiego i krótkiego trwania jest związana inna jego teoria, która „zakłada” istnienie przestrzeni zależnych w różnym

d'histoire économique et sociale” (ob. „*Annales: Économies–Sociétés–Civilisations*”), założonego w 1929 przez M. Blocha i L. Febvre’a. Odwoływali się oni do idei odnowy nauki historii takich historyków, jak: N.D. Fustel de Coulanges, P. Vidal de la Blache, É. Durkheim oraz H. Ber, twórcy szkoły przeciwstawiali się jednocześnie ówczesnym zasadom badań historycznych opartych na historii opisowej, faktograficznej, zdominowanej przez historię polityczną; program szkoły Annales zakładał współpracę historyka z innymi naukami społecznymi, głównie z ekonomią, socjologią, geografiami, antropologią kulturową; podkreślano rolę hipotezy w badaniach i obowiązek wyjaśniania zjawisk masowych przez wszechstronne podejmowanie problemu; oprócz badań interdyscyplinarnych twórcy tej szkoły postulowali poszukiwanie nowych źródeł historycznych i stosowanie przy ich analizie metod statystycznych, ilościowych i porównawczych. Celem szkoły stało się budowanie historii integralnej, globalnej, obejmującej całość obrazu przeszłości: od techniki i życia materialnego po kulturę i historię zmiany umysłowości. Dążenie to znalazło wyraz w rozszerzeniu problematyki badawczej i wzbogaceniu jej badaniami nad zjawiskami gospodarczymi i społecznymi, jak też rodziną, sytuacją kobiety, okresem dzieciństwa, chorobami, śmiertelnością, służbą domową, przestępczością, kulturą ludową i elitarną, wyobrażeniami i systemami wartości, folklorem, religijnością itp. Przedmiotem zainteresowania jej były cechy trwałe, strukturalne przeszłości, a w mniejszym stopniu zmiany krótkoterminowe. Wraz z VI Sekcją Ecole Pratique des Hautes Études w Paryżu starały się inicjować szerokie, międzynarodowe badania dotyczące problematyki ważnej, a mało zbadanej, jak plony zbóż, konsumpcja żywności czy alfabetyzacja. Szczególnie intensywny okres rozwoju szkoły przypadł na lata powojenne, gdy jej kierownictwo objął F. Braudel, który ją wzbogacił o własny program historii globalnej, oparty na badaniu struktur codzienności i wszelkich form życia zbiorowego; w pracach szkoły uczestniczyli m.in.: P. Goubert, E. Labrousse, E. Le Roy Ladurie, P. Chaunu, R. Mandrou, J. Le Goff, F. Furet; było to lata żywego oddziaływania szkoły Annales na historiografię innych krajów, szczególnie Włoch, Hiszpanii, Belgii, później Niemiec i USA. Od 1956, po nawiązaniu współpracy naukowej z Polską, szkoła silnie oddziaływała na polską naukę historyczną, która starała się uczestniczyć w wielu prowadzonych przez szkołę Annales badaniach; współpraca z jej przedstawicielami pozwoliła historykom z Polski na wyjście z izolacji naukowej, w jakiej znaleźli się po 2 wojnie światowej w wyniku układu państw alianckich w Jaltie i „przekazania” Polski pod okupację sowiecką.

³ „Czas krótki” Braudel odnosił przede wszystkim do wydarzeń politycznych, tzw. historia „zdarzeniowa”.

⁴ „Czas cykliczny” w koncepcji Braudela dotyczy w głównej mierze cykli ekonomicznych.

⁵ „Czas długiego trwania” wg Braudela ma charakteryzować przemiany zachodzące w strukturach społecznych oraz w rozwoju cywilizacyjnym. Jest to więc taki „czas”, w którym przedmiot badań obserwowany jest z o wiele dłuższej perspektywy.

stopniu od siebie⁶. W trakcie badań nad kapitalizmem Braudel wprowadził i opisał w dziele *Civilisation matérielle, économie et capitalisme* dwie formy analizy systemu gospodarczego jako czynnika organizującego świat. Pierwszym był system gospodarki światowej (*économie mondiale*), w znaczeniu systemu globalnego, zaś drugim - system gospodarka - świat (*économie - monde*), w którym gospodarka części świata, organizując wyznaczoną przestrzeń oddziaływała na całość.

Geneza koncepcji Braudela sięga lat przedwojennych, gdy był jeszcze nauczycielem w szkole średniej. Okresy letnie spędzał wówczas w archiwach Weneccji, Dubrownika, Madrytu, Paryża, Norymbergii, Augsburga, Lipska i innych miast, gdzie za pomocą kamery robił mikrofilmy tekstów źródłowych. Następnie w okresie 1935–1937 roku, które spędził na wykładach w Sao Paulo, czas wolny poświęcał na lekturę swoich mikrofilmów. Tak powstała opublikowana w 1949 roku dysertacja o historii Morza Śródziemnego, która zapoczątkowała błyskotliwą karierę naukową⁷. Braudel zastosował wówczas po raz pierwszy swój model „trzypiętrowej budowli” teoretycznej. Pisał używając trzech warstw narracyjnych: najpierw geografia regionu, potem gospodarka i społeczeństwo, a na koniec - polityka. W okresie późniejszym wskazywał, że wydarzenia polityczne stanowią najpłytszą część historii⁸. Obecne są tu wyraźne wpływy Paula Lacombe, który w 1894 roku spopularyzował pojęcie „historii wydarzeniowej”⁹. Wydarzenia polityczne są jednorazowym aktem stanowiącym efekt głębszych zmian gospodarczych (rytm, koniunktura) i ewolucji struktur społecznych. Poprzez swą stabilność nadają się do badania w długiej perspektywie, czyli w tzw. długim trwaniu. Braudel korzystał zatem aż z trzech rejestrów czasowych na raz.

To nowe podejście doprowadziło do sytuacji, w której historia „zainteresowała” się nie tylko królami ale przedę wszystkim „zwykłymi ludźmi”¹⁰. Uważał, że ludzie na różnych krańcach Morza Śródziemnego mieli podobne rodziny, podobnie umierali, tak samo pracowali i tak samo udoskonalali swe życie. Z tego względu w analizie brał pod uwagę styl życia, ubiór, budowę domów, handel, zmiany cen, a nawet malarstwo. Pomysł napisania tego rodzaju pracy podsunął Braudelowi jego mistrz Lucien Febvre. Jednocześnie sam Braudel pozostawał wierny inspiracji Marca Blocha wskazującego, że historia winna badać zmiany jakościowe¹¹. Dążył do integracji nauk o człowieku, czym zyskał sympatię wielu uczonych. Z jego inspiracji korzystali m. in. Michel Foucault oraz Immanuel Wallerstein. W podobnie interdyscyplinarnym duchu pisali o znaczeniu historii nobliści z dziedziny ekonomii, tj. John Hicks i Douglass North¹².

W 1929 roku młodzi historycy Lucien Febvre i Marc Bloch założyli czasopi-

6 tzw. koncepcja modelu centrum i peryferiów.

7 J. Kochanowicz, Twórca i dzieło, [w:] F. Braudel, Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek, t. 1, Warszawa 1992, s. 5–7.

8 I. Wallerstein pisał, że Braudel nazywał je „kurzem” (I. Wallerstein, Analiza gospodarki świata. Wprowadzenie, Warszawa 2007, s. 31).

9 za J. Swianiewicz, Możliwość makrohistorii..., s. 152–153.

10 Jak pisał w przedmowie do zbioru esejów Braudela znający go osobiście W. Kula i B. Geremek w Rzymie na X Kongresie Nauk Historycznych niemiecki historyk Gerhard Ritter zaatakował Braudela za zajmowanie się ludźmi, którzy „nie mają historii”. W. Kula, B. Geremek, Przedmowa, [w:] F. Braudel, Historia i trwanie, Warszawa 1999, s. 6–8.

11 M. Bloch, Pochwała historii, czyli o zawodzie historyka, Kęty 2009, s. 37–94.

12 J. Hicks, Teoria historii gospodarczej, Toruń 2000; D. North, Zrozumieć przemiany gospodarcze, Warszawa 2014.

smo *Annales d'Histoire Economique et Sociale*¹³. Po dramatycznej śmierci M. Blocha w 1944 roku współredaktorem *Annales* został Fernand Braudel. W 1947 roku we francuskim *Ecole Pratique des Hautes Etudes* powstała VI sekcja poświęcona naukom ekonomicznym i społecznym, którą kierował do 1956 roku Lucien Febvre. W 1950 roku został profesorem *College de France* w katedrze historii nowożytnej. Po śmierci Febvre'a w 1956 roku Braudel objął kierownictwo redakcji *Annales* oraz VI sekcji, która przekształciła się w samodzielną placówkę naukową. Kierował nią aż do przejścia na emeryturę w 1977 roku. Ponadto, równoległe zarządzał powstałą w 1963 roku fundacją *Maison des Sciences de l'Homme*, mającą na celu integrację nauk społecznych pod egidą historii. Projekt ten sponsorowała fundacja Forda i fundusze rządowe. Fundacja zgromadziła znakomitą bibliotekę. Jak wspominał Jacek Kochanowicz, Braudel był doskonałym organizatorem i starał się zapraszać do szkoły badaczy z różnych dziedzin nauk społecznych, a pozostawanie poza sztywną strukturą francuskich uniwersytetów dało mu swobodę¹⁴. Szkoła prowadziła badania interdyscyplinarne i stosowała również narzędzie ilościowe. Po odwilży z 1956 roku do zespołu zaczął dołączyć uczeni z tzw. bloku wschodniego, głównie z Polski i Węgier. W tym też roku pod auspicjami UNESCO odbyło się polsko-francuskie seminarium historyczne¹⁵. Współpracę z zespołem Braudela podejmowali m.in. Witold Kula, Jerzy Topolski, Andrzej Wyczański, Marian Małowist. Sam Braudel również podróżował do państw Europy Wschodniej, a ślad po jego „wędrownikach” wskazywał Bronisław Geremek w postaci obecności w jego pracach źródeł z archiwów Gdańska, Krakowa i Warszawy¹⁶. W badaniach stale propagował łączenie różnych nauk i teorii oraz krytykował tradycjonalizm, skupiony na historii politycznej.

Credo badań humanistyczno-społecznych zawarł Braudel w swych wykładach i tekstach z lat 1950–1960, a opublikowanych w wielu językach pod nazwą *Historia i trwanie*¹⁷. Swoją wykład inauguracyjny w *College de France* w 1950 roku zatytułował „Odnowa historii”¹⁸. Wskazywał w nim na zmienność metodologii nauk humanistycznych i społecznych. Doświadczania wojen światowych pchały naukowców do zadawania rozlicznych przyczyn o kondycję człowieka i nauki. Natomiast już Braudel uważał, że to nie tylko ludzie tworzą historię, ale i historia tworzy ludzi. Kontestował przeciw historii politycznej, gdyż opisywała jedynie działania jednostek, co czyniło z niej dehumanizującą ideologię i iluzję. Uważał, że dużo ważniejsze są szersze procesy¹⁹. W wykładzie podał egzemplifikację badania kryzysu we Florencji po roku 1580. Przyczyny kryzysu wiodły jego zdaniem poprzez handel portugalski i arabski, aż po Indie i Chiny oraz ich potrzeby surowcowe. Pisał też o historii flot

13 warto zauważyć, że równoległe w Polsce w 1931 roku z inicjatywy F. Bujaka i J. Rutkowskiego powstało czasopismo *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* (W. Kula, Przedmowa, [w:] M. Bloch, *Pochwała historii...*, s. 15–28).

14 J. Kochanowicz, *Twórca i dzieło*, [w:] F. Braudel, *Kultura materialna...*, s. 5–7.

15 W. Kula, *Uwagi o aktualnych tendencjach w badaniu historii gospodarczo-społecznej*, [w:] tenże, *Historia...*, s. 210–226. M. Pasztor, *Francja wobec października 1956 r. w Polsce*, [w:] J. Rowiński (red.) *Polski październik 1956 w polityce światowej*, Warszawa 2006, s. 274–276. W seminarium wzięło udział 30 polskich intelektualistów.

16 W. Kula, B. Geremek, *Przedmowa...*, s. 9.

17 pierwszy przekład polski ukazał się w 1971 roku (F. Braudel, *Historia i trwanie*, Warszawa 1999).

18 F. Braudel, *Odnowa historii*, [w:] *Historia i trwanie...*, s. 21–42.

19 Przykładowo koniunktura gospodarcza steruje masowymi zmianami społecznymi w skali międzynarodowej.

morskich oraz znaczeniu wizerunku śmierci w sztuce, rozumianej jako zapowiedź racjonalizmu. Według francuskiego historyka historia ma „tysiąc prędkości” na raz, a zadaniem badacza społecznego jest badanie tego, co w sposób jakościowy tworzy dane społeczeństwo, które agreguje te wszystkie historie w jedną opowieść. Są to w jego opinii procesy trwałe, nie efemeryczne. Podejście takie wyznacza historii zadanie integracji rozproszonych nauk o człowieku

Podejście to jest związane z inferencją wielu nauk, o którą apelował Braudel w 1950 roku²⁰. Podawany przez zeń przykładem było zastosowanie w naukach historycznych metod pracy ekonomistów, tj. badań cykli, cen i koniunktur. Próbę własnej syntezy wyłożył w pracy pt. *Historia i nauki społeczne: długie trwanie*, która ukazała się na łamach *Annales* w 1958 roku. Wskazywał w niej, że nauki podzielone na wąskie specjalizacje tworzą raczej bariery hamujące refleksję o człowieku i społeczeństwie. Wyraźnie zatem preferował podejście amerykańskie, które pragmatycznie łączyło różne dziedziny studiów w ramach specjalistycznych ‘area studies’, które badają całe kontynenty i cywilizacje. W jego rozumieniu historia dzięki wiedzy z zakresu ekonomii, etnografii, psychologii, socjologii, demografii, statystyki w tak szerokim zakresie mogłaby zatem uzyskać nowy sposób „patrzenia” na minioną rzeczywistość. Aby jednak ująć całość zmian, należałoby odejść od tzw. historii wydarzeniowej²¹ i zagłębić się w historię długiego trwania, która w dużej mierze jest historią nieświadomą. Ludzie ją tworzą nie świadomie w ciągu mniejszych historii o różnym znaczeniu dla rozwoju ludzkości²².

Drugim ważnym elementem dla Braudela było prócz łączenia obszarów badawczych różnych nauk, także łączenie metod jakie stosowano w poszczególnych dziedzinach. Był to okres tzw. rewolucji behawioralnej w naukach społecznych. Pojawiły się nowe sposoby narracji oraz metodyki zbierania danych i ich eksplikacji. Naukowcy rozpoczęli wówczas badania systemów, cykli, trendów, koniunktów zmian społecznych i ekonomicznych. Zjawisko to pchnęło Braudela do zastosowania koncepcji struktury, która układa stosunek społeczeństwa do rzeczywistości i pozwala dostrzegać nowe fakty, problemy badawcze i próby ich wyjaśnienia. W tej perspektywie ważne jest jednak dostrzeganie teorii a także modeli zjawisk i procesów społecznych w kilku perspektywach czasowych i przestrzennych. Sam zaś zwraca uwagę na trzy linie zbiorowe badań nauk społecznych, a tworzone przez matematyzację, redukcję do przestrzeni i długie trwanie²³. Stanowisko wyóżnione w powyższych punktach starał się wyraźnie akcentować w swoich pracach. Tym niemniej należy zwrócić uwagę, że pewną słabością w analizie nauk historycznych i społecznych (w tym politologii) jest używanie języka literackiego i niekiedy potocznego²⁴. Stąd i finalny postulat Braudela, aby stworzyć interdyscyplinarny język nauki, oparty na modelach. Całość wizji środowiska *Annales* konsultowano także z polskimi badaczami, między innymi z Witoldem Kulą i Aleksandrem Gieysztozem. Braudel pisał, iż „Nasi polscy koledzy określają te zgrane ruchy całościowe dogodnym mianem

20 F. Braudel, *O ekonomię historyczną*, [w:] tenże, *Historia...*, s. 115–125.

21 historia wydarzeniowa ma cechy epizodyczne, jednostkowe, a więc cechujące się „krótkim trwaniem”, które lepiej odzwierciedlają pracę dziennikarską niż naukową.

22 Np. F. Braudel, *Historia i nauki społeczne: długie trwanie*, [w:] tenże, *Historia...*, s. 47–86.

23 F. Braudel, *Historia i nauki społeczne...*, s. 86.

24 poruszająca ten temat praca R. Skarżyński, *Podstawowy dylemat politologii*, Białystok 2012.

badani kompleksowych”²⁵. Gieysztor wskazywał, że prace różnych specjalistów nad jednym tematem mogłyby być ograniczane de facto tylko przez jedną, dwie lub trzy zasady klasyfikacji zjawisk społecznych (geograficzną, chronologiczną lub wedle istoty samego przedmiotu). Wówczas uzyskiwano podejście podobne do wspomnianych amerykańskich ‘area studies’. Tuż przed publikacją pierwszego tomu Kultury materialnej (...) Braudel przyjął trzy poziomy analizy historycznej, do których zaliczał mikrohistorię, historię koniunkturalną oraz historię strukturalną. Zastosowane nazewnictwo odpowiadały zmianom języka nauki okresu behawioralizmu, ale baze dla tego ujęcia stworzył już sam Braudel wiele lat wcześniej²⁶.

Trzy tomowa praca „Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm” obejmuje ponad półtora tysiąca stron, a jej struktura wskazana jest bezpośrednio w jej tytule. W tomie pierwszym Braudel omawia problematykę rozwoju kultury materialnej w okresie pomiędzy XV a XVIII wiekiem, w tomie drugim pojawia się „drugie piętro” analizy, czyli gospodarka. Tom trzeci poświęcony jest kapitalizmowi, który francuski historyk uważał za „ostatnie piętro” gospodarki rynkowej²⁷.

W tomie poświęconym kulturze materialnej analizowane są przez niego podstawowe długofalowe trendy zmieniających się społeczeństw nowożytnych. Braudel omawia tu kwestię demografii, żywności, zaopatrzenia w wodę, osobne rozdziały zaś poświęcił takim zagadnieniom jak projektowanie domostw, dostarczanie energii, zagadnień rewolucji przemysłowej, pieniądza i miast. Autor omawia szczegóły zmian w długim trwaniu, nie skupia się na biografiach, ani pojedynczych wydarzeniach. Jeśli się one pojawiają po to aby wytłumaczyć przypadki określonych zmian społeczno-gospodarczych. Kwestii politycznych prawie są niemal nie obecne, ale już z pietyzmem Braudel omawia detale życia codziennego na kilku kontynentach. Można dowiedzieć się co ludzie jedzą, gdzie mieszkają, dlaczego i kiedy głodują, co produkują, czym handlują i jak się przemieszczają. Detalizm tego ujęcia jest nieoceaniony, choć do rozwlekłego stylu pisania autora trzeba się przyzwyczaić²⁸.

Tom drugi powstawał w trakcie wykładów Braudela w College de France w ciągu kilkunastu lat. We wstępie doń autor przedstawia zarys swojej koncepcji. Jak wspomnieliśmy, jest to trzypiętrowa „budowla”: podstawą jest życie materialne, piętro nad nim życie gospodarcze (wymiana, pieniądz, giełda, jarmark). Jego zdaniem gospodarka zaczyna się tam, gdzie pojawia się wartość wymienna. Wymiana jest interakcją – procesem, który zachodzi między producentami a konsumentami. Celem tomu jest ogólna historia gospodarcza lub jej model, choć Braudel przyznaje, że ów model nie nadaje się do ścisłej weryfikacji w formie matematycznej²⁹. Był to model „jakościowy” w sensie Marca Blocha. Chodzi zatem o rozpoznanie form i procesów rozwojowych, uzyskanych dzięki analizie porównawczej (badana jest wymiana gospodarcza na kilku kontynentach). Ostatnim „piętrzem” analizy jest kapitalizm rozumiany dosyć specyficznie, jako akumulacja władzy (wymiana oparta na stosunku sił

25 F. Braudel, Jedność i różnorodność nauk o człowieku, [w:] tenże, Historia i trwanie..., op cit, s. 96–100.

26 F. Braudel, Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II, t. 1–2, Gdańsk 1976–1977.

27 F. Braudel, Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVII wiek, t. 1–3, Warszawa 1992.

28 Książka powstawała z inspiracji L. Febvre w okresie około piętnastu lat (1952–1967); Początkowo praca miała być wspólnym przedsięwzięciem obu historyków, ale śmierć Febvre’a w 1956 roku przekreśliła te plany. Braudel zdecydował się kontynuować pracę samodzielnie.

29 F. Braudel, Kultura materialna..., t. 2, s. 5–9.

i potrzeb) i swoiste „pasożytnictwo społeczne”³⁰. To najwyższe piętro, wybudowane najpóźniej, bo funkcjonująca w tzw. pałapce maltuzjańskiej gospodarka przez całe stulecia opierała się poniżej progu wymiany.

Tom trzeci obrazuje braudelowską wizję rozwoju gospodarki nowożytnej jako całości. We wstępie przyznaje, że inspiracje zbierał z przedwojennych jeszcze książek Józefa Kuliszera (powszechna historia gospodarcza) i Wernera Sombarta (historia kapitalizmu)³¹. Według niego najlepsi badacze nie oddzielają ekonomii od reszty spraw społecznych, ale poszerzają jej rozumienie o inne sfery, tak jak J. Schumpeter, czy K. Polanyi³². Zauważa ponadto, że jedna dyscyplina nauki jest tylko jednym punktem widzenia. Podobnie wypowiadać się będzie o swoich inspiracjach i wizjach nauki Immanuel Wallerstein, który pobyt na seminarium Braudela w latach 60. XX wieku wykorzystał do stworzenia własnych koncepcji „systemu-świata” i „historycznych nauk społecznych”.

Tak jak w tomie drugim pojawiła się definicja kapitalizmu, tak w tomie trzecim Braudel przedstawił termin gospodarki-świata i regułą nią rządzących. Zdaniem francuskiego historyka zjawisko kapitalizmu pojawiło się stosunkowo późno. Słowo „kapitał” było oczywiście wcześniejsze od dzisiaj rozumianego kapitalizmu, którego pojęcie ukształtowało się dopiero na progu XX wieku. W drugim tomie „Kultury materialnej (...)” autor tłumaczy, że w sumie mógłby ominąć pojęcie kapitalizmu, ponieważ w długiej perspektywie istniało wiele pojęć alternatywnych. W przeciwieństwie do wielu badaczy uważał on jednak, że kapitalizm jest tylko niewielką częścią życia gospodarczego i stanowi obszar inwestycji i wysokiej wydajności kapitału. Samo słowo „capitale” pochodzi z łaciny ludowej, a źródłosłów stanowi wyraz „głowa” („caput”). Od XII–XIV wieku termin ten pojawia się w znaczeniu funduszy, bądź majątku i nie jest precyzyjnie definiowany. Występuje na określenie bogactwa, rozumianego jako kapitał pieniężny³³. Do XVIII wieku popularniejsze jest określenie „fundusze” czy też zasoby, pieniądze, dobra, gotówka, mienie, majątek oraz bogactwo, które stanowią popularny i opisowy określeniem zamożności. Słowo „kapitalista” pojawia się natomiast w połowie XVII wieku, oznacza ludzi zamożnych, w encyklopediach francuskich pojawia się także przymiotnik „kapitalistyczny”. W wieku XVIII nadal niemal zawsze chodzi o właścicieli fortun i kosmopolitów. Braudel zauważa, że słowo „kapitał” dopiero u Karola Marksa zaczyna oznaczać środek produkcji. Od Marksa też Braudel przejmie pojęcia kapitału stałego i zmiennego, które nazwie trwałym i obrotowym. Słowo „kapitalizm” jest jeszcze późniejsze. Według encyklopedii francuskiej z 1753 roku „kapitalizm” to „stan tego, który jest człowiekiem bogaty”. Co ciekawe, w słowniku z 1932 roku „kapitalizm” oznacza po prostu „ogół kapitalistów”, a jeszcze w 1958 – „system gospodarczy, w którym dobra produkcji należą do osób prywatnych lub prywatnych spółek”³⁴. Mistrz Braudela, Lucien Febvre, uważał słowo „kapitalizm” za zużyte i niejasne, a

30 F. Braudel, *Kultura materialna...*, t. 2, s. 8.

31 J. Kulischer, *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, Warszawa 1961; W. Sombart, *Der Moderne Kapitalismus*, wyd. 15, Berlin 1928, za: F. Braudel, *Kultura materialna...*, t. 2, s. 562.

32 J. Schumpeter, *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Warszawa 1995; J. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, London 1954; K. Polanyi, *Wielka transformacja. Polityczne i ekonomiczne źródła naszych czasów*, Warszawa 2010.

33 F. Braudel, *Kultura materialna...*, t. 2, s. 207–217.

34 F. Braudel, *Kultura materialna...*, t. 2, s. 215–218.

tym samym niepotrzebne w dyskursie naukowym. Na podstawie tych badań pojęciowych Braudel uważał, że termin „kapitalizm” nie był używany przez historyków gospodarki nowożytnej, bo kapitalizm dawny zajmował raczej wąską płaszczyznę życia w długim trwaniu i dotyczył bardzo drobnej grupy przedsiębiorców, którzy prowadzili działalność kupiecką na poziomie międzynarodowym.

Znaczenie scharakteryzowanych tu krótko kwestii dla badania stosunków międzynarodowych jest bardzo ważne, zarówno z punktu widzenia obecnego ale i kontaktów przeszłych społeczności. Historia społeczna i gospodarcza jest wiedzą niezbędną z perspektywy diagnozy stanu każdego systemu międzynarodowego, społecznego i wspólnotowego, szczególnie w okresach kryzysu i chaosu. Nauki społeczne bardziej niż kiedykolwiek potrzebują twórczej pracy nad teoriami, które umożliwiają zpozyskanie rzetelnej wiedzy o zmiennej rzeczywistości, ale i przeszłości kształtowanej przecież przez tego „samego” człowieka. Dane historyczne umożliwiają pogłębienie analizy, a hierarchizacja jakości instytucji politycznych i gospodarczych według schematu centrum-peryferie ułatwia badania porównawcze.

Nawet wstępne porównanie prac uczonych o tak wpływowym dorobku jak Fernand Braudel i Immanuel Wallerstein jest bardzo trudne i wymaga wielojęzycznych lektur dotyczących metodologii, historii gospodarczej, socjologii rozwoju, międzynarodowej ekonomii politycznej, historii instytucji politycznych, historii kapitalizmu i wielu innych. Ważne są tu zarówno korzenie refleksji obu myślicieli i ich szkół, refleksja ich jako taka, a także krytyka na przestrzeni dekad. Obie koncepcje pomimo różnic są sobie zasadniczo bliskie. Posiadają podobne korzenie intelektualne odwołując się do potrzeby integracji nauk społecznych, ale też akceptują wielość metod badawczych, wskazują na duże znaczenie przeszłości w badaniu warunków teraźniejszości, podkreślają znaczenie elit i nierówności społecznych, odwołują się bezpośrednio do zagadnienia rozwoju Europy Środkowo-Wschodniej i wreszcie wymagają interdyscyplinarnej refleksji. Wszystko to tworzy niezwykle interesujące pole eksploracji naukowej o stale dużym znaczeniu praktycznym i edukacyjnym. Wspomniane powyżej kwestie pozostają ważne zwłaszcza w kontekście pozycji Europy Środkowo-Wschodniej w systemie wspólnot przeszłych, które ten region zamieszkiwały.

LITERATURA:

1. ALEKSY A., 2005: Teoria systemu światowego Immanuela Wallersteina oraz jej znaczenie dla teorii stosunków międzynarodowych. W: Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku, R. Kuźniar (red.), Warszawa.
2. BABONES S.J., CHASE-DUNN Ch. (red.), 2012: Routledge Handbook of World-Systems Analysis, London & New York. V
3. BERGER P., T. LUCKMANN, 1983: Społeczne tworzenie rzeczywistości, Warszawa.
4. BLOCH M.,
 1. 1960: Pochwała historii, Warszawa.
 2. 2009: Pochwała historii, czyli o zawodzie historyka, Kęty.
5. BRAUDEL F.,
 1. 1971: Historia i trwanie, Warszawa.
 2. 1976–1977: Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II, t.1–2, Gdańsk.
 3. 1992: Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVII wiek, t.1–3, Warszawa.
 4. 1999: Historia i trwanie, Warszawa.
6. BUZAN B, LITTLE R., 2011: Systemy międzynarodowe w historii świata, Warszawa.
7. CZAPUTOWICZ J., 2006: Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja, Warszawa.
8. GOLDFRANK W., 2000: Paradygmat odzyskany? System-swiat I. Wallersteina i jego analiza, dostępny on-line: <http://www.turowski.uni.wroc.pl/paradygmat.htm> (26.03.2017).
9. HICKS J., 2000: Teoria historii gospodarczej, Toruń.
10. HOPKINS T.K., WALLERSTEIN I. et al., 1982: World-Systems Analysis: Theory and Methodology, Beverly Hills

11. HRYNIEWICZ J.,
 1. 2010: Teoria centrum-peryferie w epoce globalizacji. „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2 (40), s. 5–27;
 2. 2013: Centrum-Peryferie. Stara teoria w nowych czasach. „Studia Polityczne”, nr 31, s. 291–313.
12. KOCHANOWICZ J., 1992: Twórca i dzieło. W: F. Braudel, Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek, t. 1, Warszawa, s. 5–7.
13. KULA W., 1983: Historia. Zacofanie. Rozwój, Warszawa.
 1. 1983: Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego, II wyd., Warszawa.
 2. 1993: Rozwój gospodarczy Polski XVI–XVIII w., Warszawa.
 3. 2009: Przedmowa. W: M. Bloch, Pochwała historii, czyli o zawodzie historyka, Kęty, s. 15–28.
14. KULA W., GEREMEK B., 1999: Przedmowa. W: F. Braudel, Historia i trwanie, Warszawa, s. 6–8.
15. KULISZER J., 1961: Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych, Warszawa.
16. SCHUMPETER J., 1954: History of Economic Analysis, London.
17. TOPOLSKI J., 1980: Nowe idee współczesnej historiografii, Poznań.
18. WALLERSTEIN I.,
 1. 1974: The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, New York.
 2. 1974: The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. “Comparative Studies in Society and History”, no. 16, s. 387–415.
 3. 1979: The Capitalist World-Economy, Cambridge.
 4. 1983: Historical Capitalism, London.
 5. 1984: Politics of the World-Economy, Cambridge.
 6. 1991: Geopolitics and Geoculture, Cambridge.
 7. 1991: Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth Century Paradigms, Cambridge.
 8. 1995: After Liberalism, New York.
 9. 2004: Koniec świata jaki znamy, Warszawa.
 10. 2007: Analiza gospodarki-świata. Wprowadzenie, Warszawa.

ZESPÓŁ GILLESA DE LA TOURETTE’A – PRZEGLĄD BADAŃ Z UWZGLĘDNIENIEM PSYCHOLOGICZNYCH ASPEKTÓW ZMAGANIA SIĘ Z CHOROBA

Kloc Aleksandra,

Studentka, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
aleksandra.kloc@vp.pl

Kuź Kaja,

Studentka, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
kuz.kajaa@gmail.com

Chomicka Angelika,

Studentka, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
a.chomicka99@gmail.com

Promotor –

Dr Radosława Herzog-Krzywoszańska
Instytut Psychologii

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Wstęp

Zespół Tourette’a (ZT), a właściwie Choroba Gillesa de la Tourette’a (GTS) jest chronicznym zaburzeniem, trwającym całe życie. Wyróżnia się wyjątkowym statusem schorzenia o charakterze neuropsychiatrycznym, leżącym na styku neurologii (zaburzenia ruchowe) i psychiatrii (zaburzenia zachowania). Charakteryzuje

się licznymi tikami ruchowymi i fonicznymi. Tiki te w przeciągu życia mogą zmieniać swoje natężenie, możliwe jest również pojawianie się okresów remisji [10]. Zespół Tourette'a jest często związany z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi, zaburzeniami obsesyjno-kompulsywnymi, trudnościami w uczeniu się i zaburzeniami kontroli impulsów. Patofizjologia tego złożonego zaburzenia nie jest dobrze poznana. Chociaż uważa się, że tiki mają podłoże biologiczne, prawdopodobnie modyfikowanym przez czynniki środowiskowe, intensywne poszukiwania nie doprowadziły do znalezienia genów odpowiedzialnych za ich powstawanie [8, s.142]. Niniejszy artykuł ma na celu syntezę dotychczasowej wiedzy na temat Zespołu Tourette'a ze szczególnym wskazaniem na problemy jakie zaburzenie to niesie w kontekście funkcjonowania w społeczeństwie oraz w kontekście aktualnej rzeczywistości pandemii Covid-19. Próby zrozumienia tego zagadnienia powinny prowadzić do rozwoju metod leczenia objawowego i wzrostu skuteczności terapii ukierunkowanych na jego patogenezę.

Kryteria diagnostyczne

Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób ICD-10 wyróżnia kilka zespołów chorobowych związanych z występowaniem tików. Są to: F95.0 Tiki przemijające, F95.1 Przewlekłe tiki ruchowe lub głosowe, F95.2 Zespół tików głosowych i ruchowych (Zespół Gillesa de la Tourette'a). Aby zdiagnozować Tourette'a muszą zostać spełnione następujące kryteria:

A. Liczne tiki ruchowe oraz jeden lub więcej tików głosowych występowały w jakimś czasie w okresie trwania zaburzenia, lecz niekoniecznie jednocześnie.

B. Tiki występowały wiele razy w ciągu dnia, niemal każdego dnia, dłużej niż rok, bez remisji trwającej w danym roku dłużej niż dwa miesiące.

C. Początek choroby przed 18 rokiem życia [10].

Klasyfikacja zaburzeń Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego DSM-V również uznaje konieczność występowania tików przez minimum rok, początek zaburzenia przed 18 rokiem życia, a tiki charakteryzuje jako „nagle, nierytmiczne, szybkie, powtarzające się” [9, s. 54-55].

Symptomatologia

Jak wynika z kryteriów diagnostycznych, głównym objawem, koniecznym do zdiagnozowania Zespołu Tourette'a jest występowanie tików. Tiki to „niekontrolowane, nawracające, gwałtowne, krótkotrwałe, stereotypowe ruchy bądź dźwięki niemające związku z normalną aktywnością ruchową” [8, s. 143]. Potrzeba wykonania tików prowadzi do wzrostu napięcia, a jego wykonanie do tymczasowego zniesienia uczucia tego napięcia [13]. Tiki dzieli się na proste i złożone, co związane jest z liczbą grup mięśni, zaangażowanych w wykonanie tików. Najczęściej wymienia się tiki głosowe, ruchowe oraz czuciowe [18, s. 43], ale obserwuje się także występowanie tików blokujących oraz fantomowych [13]. Tiki ruchowe proste to czynności takie jak mruganie, skręcanie głowy, drganie nosa, a także unoszenie brwi, wytrzeszczanie oczu, marszczenie czoła, czy wysuwanie języka. Mogą przypominać ruchy dowolne, są jednak związane z nierytmicznymi, mimowolnymi, krótkimi kurczami pojedynczych mięśni [18, s. 43]. Złożone tiki ruchowe to czynności wymagające zaangażowania większej liczby mięśni, czyli na przykład wachanie przedmiotów, dotykanie nosa lub innych osób, powtarzanie gestów innych osób, czyli tzw. echopraksje oraz wykonywanie obscenicznych gestów, czyli tzw. kopropaksje [13]. Tiki wokalne charakteryzują się mimowolnymi skurczami mięśni dróg oddechowych, jamy ustnej, czy krtani, które prowadzą do powstawania różnych dźwięków. [18, s. 43]. Do wokalnych tików prostych należą

m.in. chrząkanie, jęczenie, mlaskanie, czy cmokanie. Najczęstsze tiki wokalne złożone to: kopolalia, czyli niekontrolowane wypowiedianie wulgaryzmów, echolalia objawiające się powtarzaniem usłyszanych gdzieś sylab i słów oraz palilalia – powtarzanie własnych, wytworzonych wcześniej sylab, głosek, czy słów [13]. Tiki czuciowe to odczuwane na skórze somatyczne doznania, możliwe do zlokalizowania [18, s. 43]. Te doznania to m.in. mrowienie, swędzenie, czy uczucie gorąca. Tiki fantomowe związane są z czuciem „wewnątrz” innych przedmiotów lub ludzi, a tiki blokujące przejawiają się nagłym brakiem możliwości przejawiania jakiejś aktywności ruchowej [13].

Warto zaznaczyć, że tiki nie są jedynym problemem z jakim zmagają się osoby z Zespołem Tourette’a. Jak wspomniano we wstępie, literatura odnotowuje częste współwystępowanie ZT z innymi zaburzeniami psychicznymi i zaburzeniami zachowania. Szacuje się, że zaburzenia współwystępujące rozpoznawane są u około 90% pacjentów, co wskazuje, że „czysty zespół Tourette’a” to jedynie 10% przypadków. Najczęściej współwystępującym zaburzeniem jest zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (ADHD) – występuje średnio u 60% osób z ZT [4, s. 42]. Co ciekawe, objawy kliniczne konieczne do diagnozy ADHD występują często jeszcze przed pojawieniem się pierwszych tików pozwalających na odkrycie Zespołu Tourette’a [17, s. 29]. U wielu pacjentów występują także obsesyjne myśli oraz natręctwa i kompulsje np. liczenia, mrugania, perfekcyjnego wykonania czynności, co jest klinicznym objawem zaburzeń obsesyjno-kompulsywnych. Zaburzenia te są drugim najczęściej diagnozowanym zaburzeniem współwystępującym z Zespołem Tourette’a, a w części przypadków mogą stanowić dominujący objaw choroby i w znacznym stopniu utrudniać funkcjonowanie chorych. Problem stanowią także zaburzenia zachowania oraz zaburzenia afektywne (zaburzenia lękowe, obniżenie nastroju, depresja), charakteryzujące się manifestowaniem negatywnych emocji takich jak złość, czy irytacja. Źródłem emocji mogą być m.in. kłopoty z przystosowaniem do życia w społeczeństwie, wynikające z braku poczucia kontroli nad własnym ciałem oraz poczucia odmienności [4, s. 42-43]. Badania pokazują, że wielu pacjentów odczuwa również przymus podejmowania zachowań prowadzących do samookaleczenia się. Najczęstsze rodzaje samookaleczeń mogą przypominać złożone tiki lub kompulsje i należą do nich: drapanie, samouderzanie oraz gryzienie własnego ciała [6, s. 7].

W przypadku osób z Zespołem Tourette’a, u których występują zaburzenia współistniejące, ukierunkowanie terapii wyłącznie na leczenie tików nie jest wystarczające, dlatego tak ważne jest aby diagnoza obejmowała całe spektrum objawów występujących u pacjenta [4, s. 42].

Etiologia

Etiologia zespołu Tourette’a nie jest do końca znana. Szacuje się, że częstość występowania tego schorzenia u dzieci między 5 a 18 r.ż. wynosi 0,8%, przy czym w populacji polskiej jest to około 0,6% wśród dzieci w wieku między 12-15 lat. U dorosłych natomiast częstość występowania szacuje się na około 0,05% [5, s. 136]. Jak podaje oficjalna strona Polskiego Stowarzyszenia Zespołu Tourette’a, tiki osiągają największą intensywność w okresie dojrzewania, po czym mogą zacząć się zmniejszać [10], co może stanowić wyjaśnienie wyżej wymienionych rozbieżności.

W próbie wyjaśnienia mechanizmu powstawania tego zaburzenia wyróżnia się trzy główne czynniki: genetyczne, biologiczne oraz związane z nieprawidłowościami w zakresie neuroprzekaznictwa [8, s. 143]. Hipotezy genetyczne zakładają

dziedziczenie autosomalne, dominujące [4, s. 41]. Badania genetyczne nie pozwoliły wyodrębnić konkretnego fenotypu ani sposobu dziedziczenia schorzenia. Udało się natomiast potwierdzić korelację między występowaniem zespołu Tourette'a o klasycznym klinicznym obrazie a nieprawidłowościami w obszarze *locus 2p* oraz pomiędzy istnieniem sekwencji genowej SLITRK1 a występowaniem niektórych postaci zaburzenia u zwierząt [8, s.143]. Badania dzieci za pomocą rezonansu magnetycznego pokazały różnice w ilości istoty szarej w śródmózgowiu, podwzgórzu, wzgórzu oraz korze przedczołowej u dzieci z zespołem Tourette'a w porównaniu do dzieci całkowicie zdrowych. Jednak według niektórych hipotez, wyżej wymienione zmiany w mózgu mogą wynikać z prób przezwycięzania tików przez osoby, a nie być przyczyną wystąpienia GTS [7, s. 5]. Istnieją przypuszczenia sugerujące, że u osób z zespołem Tourette'a stwierdza się nadwrażliwość receptorów dopaminowych oraz obniżone działanie serotoniny i noradrenaliny [4, s. 41].

Czynniki ryzyka

Do czynników ryzyka zalicza się głównie wpływ problemów przed- i okołoporodowych. Wyróżnia się przynajmniej trzy grupy ryzyka: nieprawidłowości związane z przebiegiem ciąży, choroby matki oraz nieprawidłowości w rozwoju płodu. Do pierwszej grupy należą m. in.: niedożywienie płodu, niewydolność łożyska [7, s. 6], stosowanie używek przez matkę takich jak kofeina, nikotyna, alkohol, czy niska waga urodzeniowa dziecka [4, s. 41]. Wśród chorób matki uwzględnia się między innymi: zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (ADHD), chorobę afektywną dwubiegunową, depresję oraz zaburzenia obsesyjno-kompulsywne, przy czym ADHD u matki stwierdza się u 90% cierpiących na zespół Tourette'a. Natomiast biorąc pod uwagę czynniki ryzyka związane z nieprawidłowościami u płodu, wyróżnia się następujące: infekcje wirusowe i bakteryjne, zaburzenia autoimmunologiczne będące następstwem chorób infekcyjnych streptokokowych oraz uszkodzenia okołoporodowe [7, s. 6].

Diagnostyka

Pierwsze objawy zespołu Tourette'a występują między 2 a 15 rokiem życia, najczęściej w wieku 7 lat. Największe nasilenie objawów przypada natomiast na okres dojrzewania [7, s. 4]. Diagnoza powinna obejmować zarówno stan neurologiczny, charakterystykę neuropsychologiczną, jak i funkcjonowanie społeczne [8, s. 149]. Wczesne rozpoznanie umożliwia szybsze rozpoczęcie leczenia, a tym samym ograniczenie skutków choroby i zapewnienie szansy na normalny rozwój i prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie [7, s. 9]. Diagnoza zespołu Tourette'a stawiana jest na podstawie wywiadu z pacjentem i osobą z jego otoczenia. Istnieją także programy diagnostyczne i skale, takie jak CANTAB, czy inwentarz BRIEF. CANTAB jest testem komputerowym, który służy do pomiaru funkcji wykonawczych u osób zmagających się z zespołem Tourette'a. Mierzy między innymi pamięć operacyjną wzrokową, proces podejmowania decyzji, planowanie oraz uwagę. Inwentarz BRIEF jest z kolei skalą opisu, w której rodzice lub opiekunowie zaznaczają poziom zachowań związanych z funkcjami wykonawczymi dziecka w codziennych sytuacjach [8, s. 146].

Leczenie

W leczeniu zespołu Tourette'a należy działać wielopłaszczyznowo, dlatego szczególną uwagę zwraca się na przebieg schorzenia u danego pacjenta oraz na obraz współistniejących zaburzeń, ponieważ są one ściśle związane z jego funkcjonowaniem społecznym, nauką i relacjami z rówieśnikami [4, s. 42]. Kluczo-

wym elementem leczenia jest psychoedukacja, która obejmuje nie tylko pacjenta, ale także jego rodzinę i osoby z najbliższego otoczenia. Pozwała ona zrozumieć zaburzenie oraz uwolnić osobę dotkniętą nim od poczucia winy, które może się pojawić, gdy osoby z otoczenia interpretują występowanie tików jako niewłaściwy nawyk. Oprócz tego psychoedukacja pomaga w uniknięciu dalszej stygmatyzacji pacjenta [5, s. 137-138]. W leczeniu stosuje się także farmakoterapię. Jednym z powszechnie wykorzystywanych leków jest haloperidol, który zmniejsza występowanie tików. Przy łagodnych objawach, stosowane są leki z grupy noradrenergicznych, na przykład klonidyna. Za najbardziej skuteczną uważa się leki blokujące receptory dopaminergiczne. Inną substancją pomagającą w łagodzeniu objawów zespołu Tourette'a jest toksyna botulinowa, stosowana miejscowo na obszary objęte tikami. Może być również stosowana w obrębie strun głosowych, co ma za zadanie złagodzić tiki wokalne [8, s. 147]. Pomocne jest również stosowanie technik behawioralnych, które obejmują: odwracanie nawyku, ekspozycję z powstrzymaniem reakcji, kompleksowy plan oddziaływań, analizę funkcjonalną, treningi relaksacyjne, terapię poznawczo-behawioralną, samomonitorowanie, nasiloną praktykę negatywną oraz sprzężenie zwrotne (biofeedback) [5, s. 138].

Psychologiczne aspekty życia osób z Zespołem Tourette'a

Dzieci z Zespołem Tourette'a nierzadko miewają problemy z przystosowaniem się do nowego środowiska. Mogą reagować bardziej emocjonalnie oraz wyróżniać się większą aktywnością w porównaniu z rówieśnikami. Może to spotykać się ze społecznym niezrozumieniem i prowadzić do odizolowania dziecka z ZT od rówieśników. Rodzice często są pozbawieni możliwości poinformowania szerszej społeczności szkolnej lub członków rodziny na temat specyficznych zachowań oraz potrzeb dziecka z ZT [2, s. 206]. Wiedza nauczycieli na temat pracy z dziećmi z ZT może być niewystarczająca m.in. ze względu na złożoność tego zaburzenia. Skutkiem tego dzieci i młodzież z Zespołem Tourette'a oraz innymi zaburzeniami tikowymi mogą zostać mylnie diagnozowane, jako nieprzystosowane społecznie lub zdemoralizowane. Za przejawy zaburzeń zachowania uznaje się m.in. niezdolność nawiązywania lub podtrzymywania zadowalających interpersonalnych związków z rówieśnikami lub nauczycielami, nieodpowiednie sposoby zachowań lub emocje w sytuacjach normalnych czy tendencje do ujawniania fizycznych symptomów agresji lub strachu w sytuacjach szkolnych i kontaktach personalnych [15, s. 141]. W przypadku dziecka z ZT wymienione wyżej objawy mogą ujawniać się w jego zachowaniu z powodu zmian neurologicznych znamienych dla Zespołu Tourette'a. Brak rzetelnej wiedzy może prowadzić do obrania przez nauczycieli nieodpowiednich metod postępowania i postaw wobec dzieci i młodzieży z Zespołem Tourette'a [16, s. 198-199]. Przejawiane przez dzieci z ZT zaburzenia emocjonalne i zachowania należy odczytywać jako wynikające bezpośrednio z braku adekwatnego treningu wychowawczego. Wszelkie symptomy demoralizacji, czy nasilenie zachowań opozycyjno-buntowniczych mogą w przypadku dzieci i młodzieży z ZT wynikać z błędów wychowawczych środowiska rodzinnego oraz braku adekwatnego do możliwości rozwojowych treningu w zakresie socjalizacji i sposobów radzenia sobie z trudnościami wynikającymi z choroby. Niestosowanie się do zaleceń wynikających ze specyfiki występującego zaburzenia może skutkować nasileniem objawów **demoralizacji** [16, s. 206-207]. Ważne zatem jest, aby dzieciom z ZT zapewnić odpowiednie warunki, które mogłyby pomóc chociażby w trudnościach z koncentracją uwagi. Niezbędna wydaje się być tutaj pomoc pedagogiczna w zakresie socjalizacji oraz interpersonalnego

rozwoju dziecka.

Analiza przeglądu badań jakiego dokonały L. Bobkowicz-Lewartowska oraz M. Giers (2014) wskazuje na istotnie niższy poziom jakości życia osób z Zespołem Tourette'a. Ponadto badania wykazały, że poziom jakości życia jest negatywnie skorelowany z nasileniem tików. Badani wskazali wiele czynników, które miały wpływ na ogólną ocenę jakości ich życia, wymienili m.in. dokuczanie i znęcanie się przez rówieśników, brak zrozumienia ze strony otoczenia i nauczycieli, odbieranie tików jako działania intencjonalne [3, s. 258-260]. Nieliczne badania, które analizowały jakość życia rodziców dzieci z ZT skoncentrowane były głównie na stresie rodzicielskim. Dowiodły one, że zarówno wiek dziecka, jak i stopień ciężkości objawów ZT są istotnie związane z ogólnym poziomem stresu rodziców. Ponadto analiza wskazuje na najwyższy poziom stresu w obszarze „trudności w opiece nad dzieckiem” [3, s. 261].

W kontekście obecnie panującej sytuacji na świecie, istotnym wydawać się może zwrócenie uwagi na sytuację osób z ZT w warunkach pandemii Covid-19. Najnowsze badania na temat objawów depresji i lęku uogólnionego u dorosłych, zdrowych Polaków w trakcie pandemii wykazały, że nasilenia objawów depresyjnych w grupie wiekowej 18-34 lata znacznie wzrosły [14]. Objawy wynikające z zaburzeń tikowych i Zespołu Tourette'a podlegają wpływom czynników zewnętrznych. Ich nasilenie często związane jest z lękiem. Dla osób z tym zaburzeniem pandemia oznaczać może zatem znaczne natężenie przejawów choroby, np. u niektórych osób mogą pojawić się w sytuacjach silnego stresu (podróżowanie, przebywanie w zatłoczonych miejscach) tiki sugestywne, takie jak kaszel, wachanie, kichanie. Może to być niezwykle problematyczne i narażać na stygmatyzację wynikającą z niezrozumienia ze strony otoczenia. Aby zapobiec zakłopotaniu i dodatkowemu stresowi, stowarzyszenia wspierające osoby z ZT opracowały specjalne karty informacyjne. Karty zostały stworzone nie tylko dla osób z ZT, ale również dla ich przypadkowych towarzyszy podróży. Karty zawierają wyjaśnienie objawów oraz informują o poprawnych sposobach postępowania w sytuacji wspólnej podróży [1]. Jest to z pewnością rozwiązanie godne uwagi i warte rozpropagowania na szerszą skalę (szkoły, urzędy itp.).

Mity na temat Zespołu Tourette'a

Polskie Stowarzyszenie Syndromu Tourette'a w ramach kampanii edukacyjnej „Z Tourettem po Polsce”, stworzyło film oraz ulotkę zawierające informacje na temat najczęściej powielanych przez ludzi mitów związanych z osobami chorymi na Zespół Tourette'a. Wśród najczęściej wymienianych mitów pojawiły się przekonania takie jak:

- celowe wykonywanie ruchów przez osoby dotknięte syndromem,
- Zespołem Tourette'a można się zarazić,
- choroba wyklucza normalne funkcjonowanie a osoby nią dotknięte stanowią zagrożenie dla swojego otoczenia,
- każdy chory na Tourette'a przeklina,
- brak możliwości leczenia.

Dla funkcjonowania osób z Zespołem Tourette'a bardzo ważna jest psychoedukacja, obejmująca zarówno chorych, jak i ich otoczenie. Podważanie prawdziwości mitów i niepowielanie ich przyczynia się do szerzenia akceptacji i zrozumienia dla osób zmagających się z tym syndromem. Warto również pamiętać, że występowanie tików nie musi oznaczać, że dana osoba cierpi na Zespół Tourette'a, istnieją również inne zaburzenia tikowe, a diagnoza uzależniona jest m.in. od czasu

utrzymywania się tików (w przypadku Zespołu Tourette'a jest to minimum rok [11, 12]).

Podsumowanie

Zespół Tourette'a mimo wielu lat badań nadal należy do słabo rozpoznawalnych zaburzeń. Skutkiem niewystarczającej wiedzy jest wiele mitów krążących na temat ZT, które znacząco przyczyniają się do obniżenia jakości życia osób, które chorują na to schorzenie. W przyszłości warto przyjrzeć się szczególnie czynnikom wpływającym na obniżenie poziomu życia osób z ZT i rozpocząć nie tylko badania, ale być może również kampanie społeczne, które pomogłyby zwalczyć powielane stereotypy. Należy skupić się przede wszystkim na działaniach, które mogłyby poprawić funkcjonowanie osób z Zespołem Tourette'a w społeczeństwie, a jednym ze sposobów ku temu jest szerzenie wiedzy na temat GST i propagowanie jej w społeczeństwie.

Bibliografia

1. Anderson, S. (2020). What Is It Like to Have Tourette Syndrome During a Pandemic? Pobrano z: <https://www.psychreg.org/tourette-syndrome-during-a-pandemic/>. Data dostępu: 12.04.2021
2. Batterson, J., Sullivan, S., Le Pichon, J., Kleinsorge C., Price, S., Andrews, S. (2014). A refresher on Tourette syndrome, *Missouri medicine*, 111, 202-206.
3. Bobkowicz-Lewartowska, L., Giers, M. (2014). Objawy i uwarunkowania zespołu Tourette'a z ilustracją dwóch przypadków, *Edukacja dla bezpieczeństwa*, 1(22), 255-269.
4. Dąbrowska A., Steinborn B. (2019). Zaburzenia zachowania i emocji w zespole Tourette'a. *Neurologia dziecięca* 28 (57), s. 41-42
5. Janik P. i in. (2018). Postępowanie w tikach i zespole Gillesa de la Tourette'a - rekomendacje grupy ekspertów. *Polski Przegląd Neurologiczny* 14 (3), s. 131-149
6. Janik, P., Jakubczyk, A., Szejko, N. (2019). Prevalence and Clinical Correlates of Self-Harm Behaviors in Gilles de la Tourette Syndrome. *Frontiers in Psychiatry*, 10. Pobrano z: <http://dx.doi.org/10.3389/fpsy.2019.00638>
7. Kępa D. (2018). Zespół Tourette'a. Praca licencjacka. Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza-Modrzewskiego
8. Kwiatkowski, S., Milczarek, O., Starowicz, A. (2011). Zespół Gilles'a de la Tourette'a – wyzwanie dla medycyny i neuropsychologii. Specyfika diagnozy, charakterystyka neuropsychologiczna i możliwości terapii. *Neuropsychiatria i Neuropsychologia*, 6(3-4), 142-150.
9. Morrison, J. (2016). *DSM-5 bez tajemnic. Praktyczny przewodnik dla klinicystów*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
10. Oficjalna strona Polskiego Stowarzyszenia Syndromu Tourette'a. Pobrano z: <http://www.tourette.pl/docs/245>. Data dostępu: 12.04.2021.
11. Oficjalna strona Polskiego Stowarzyszenia Syndromu Tourette'a. Pobrano z: <http://www.tourette.pl/news/131/n/281>. Data dostępu: 10.04.2021.
12. Oficjalna strona Polskiego Stowarzyszenia Syndromu Tourette'a. Pobrano z: <http://www.tourette.pl/news/131/n/258>. Data dostępu: 10.04.2021.
13. Sznajder, D. (2019). Psychologia kliniczna dzieci i młodzieży. Niepublikowane materiały z wykładów. Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN.
14. Uwarunkowania objawów depresji i lęku uogólnionego u dorosłych Polaków w trakcie epidemii Covid-19 - raport z pierwszej fali badania podłużnego. Pobrano z: <https://bit.ly/2R8dn64> Data dostępu: 12.04.2020.
15. Urban, B. (2013). Zaburzenia w zachowaniu i niedostosowanie społeczne w świetle współczesnych wyników badań, *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna, t. 1*. Warszawa: PWN.
16. Wawryk, L. (2017). Nie-do-stosowane funkcjonowanie nieletniego z zespołem Tourette'a. Analiza przypadku, *Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej*, 17, 198-208.
17. Zinner, S.H. (2004). Tourette syndrome – much more than tics. *Contemporary Pediatrics* 21, 22-36.
18. Żarowski, M., Młodzikowska-Albrecht, J., Steinborn, B. (2005). Symptomatologia tików oraz zespołu Tourette'a u dzieci i młodzieży. Problemy diagnostyki i terapii. *Neurologia dziecięca*, 14(28), 41-49.

ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ

*Клочко Аліна Миколаївна,
студентка НУЧК імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів
alinkaklichko4576@gmail.com
Науковий керівник -
к.п.н., доцент кафедри біології С.В. Рябченко*

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні процеси в нашому суспільстві пред'являють підвищені вимоги до якостей фахівців таких важливих областей практики, як управлінська, науково-педагогічна, педагогічна, юридична, медична, психологічна тощо. Серед основних якостей, які забезпечують роботу з людьми, є саме лідерські, що обумовлює необхідність організації освітнього процесу таким чином де б активно формувались елементи лідерства у підростаючого покоління.

Аналіз основних досліджень з проблеми. В багатьох психологічних дослідженнях доводиться те, що лідерство – це один із важливих факторів в досягненні успіху груп і організацій [1;2;3].

Зокрема, ефективне лідерство може компенсувати багато різних недоліків і «дефіцитів» в процесі функціонування соціальних груп. Виходячи із такої високої значущості, лідерські якості все частіше стають об'єктом саморозвитку [4;5].

Мета даної роботи : Визначення поняття «лідер», значення лідерських якостей в сучасному суспільстві; проаналізувати сучасні наукові психолого-педагогічні дані, які накопичено з проблеми лідерства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В сучасній психолого-педагогічній літературі лідерство розглядається переважно, як: певний набір вроджених якостей, особливості стилю поведінки, наслідок, головним чином, тієї ситуації, в якій опинився лідер [2;5;].

В нашому дослідженні ми розуміємо «лідерство» як здатність вести за собою, керувати чи управляти групою/організацією. Звернімо увагу на те, що більшість визначень лідерства включає три компонента: вплив, групу і ціль. Більш точніше: лідери — це люди, які впливають на поведінку інших (учні, підлеглі, колеги, послідовники тощо); лідерство, зазвичай, досліджується в контексті груп (наприклад, професійних колективів, учнівських класів, спортивних команд); групова ціль, яка повинна бути досягнута — важлива сторона лідерства [3;]. Узагальнюючи ці три компонента, можна сказати, що лідерство — це процес, при якому людина впливає на інших членів групи заради досягнення мети.

Важливим питанням є визначення тих якостей, які притаманні успішним лідерам. Як відомо, виокремлюють такі основні варіанти лідерських стилів: авторитарний, популістський, врівноважений, демократичний, командний тощо [5]. Багаточисленні дослідження довели, що ефективність конкретного, окремо взятого стилю лідерства в значній мірі залежить від ситуаційних факторів. Психологами був зроблений висновок: хоча і в деяких випадках один стиль може бути кращим за інший, не існує єдиного стилю лідерства, який підходить до всіх ситуацій: для різних ситуацій існує свій оптимальний стиль

[2]. Це пояснюється тим фактом, що в сучасному суспільстві люди можуть бути лідерами в одних ситуаціях, а підлеглі (послідовники) — в інших. Тобто, якщо кожний може бути і лідером і підлеглим, різниці в рисах особистості в цих двох ролях не буде. Теж саме стосується і ефективності лідерства: в одних ситуаціях можна бути прекрасним лідером, а в інших — не таким успішним. Інакше кажучи, різні ситуації вимагають різних рис лідерства і форм поведінки.

Лао Цзи -Лідер - з англійської «leader» - йде попереду. В енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона, лідер - вождь, керівник. А раз він керівник, то у нього повинні бути певні якості та навички.

Можемо виділити такі якості сучасного лідера:

1. Гнучкість - лідер повинен вміти адаптуватися до змін і самому впроваджувати їх. Сьогодні світ дуже швидко змінюється і якщо не встигати за технологіями, то ефективність знижується, при тому ж темпі роботи. Автоматизація робить життя співробітників набагато простіше, і вони можуть більше часу приділяти іншим завданням. Якщо лідер не адаптується сам і не допоможе зробити це команді - компанія залишиться далеко позаду.

Інша сфера лідерства, яка робить гнучкість вирішальною - це партнерство. Незважаючи на те що лідери можуть виконувати велику частину роботи самостійно, їм все одно потрібні люди для роботи. Лідер повинен не тільки керувати, а й чути свою команду [8].

2. Важливий навик лідера - комунікабельність. В наш час, цей навик займає ключове місце для людини, яка хоче бути лідером. Він повинен знаходити спільну мову з іншими людьми в різних ситуаціях.

Комунікативна компетентність (яка є однією із ключових освітніх компетентностей) включає знання різних способів взаємодії з оточуючими (зокрема, знання необхідних мов) людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями у колективі. Особистість має вміти презентувати себе, ставити запитання, вести дискусію тощо.

3. Впевненість - на будь-якому рівні керівництва і з будь-якою кількістю підлеглих довіра має вирішальне значення. Без впевненості в компетенції лідера він не зможе довести, що у нього є рішення і змусити команду в себе повірити.

Якщо ви хочете зайняти керівну посаду, ви повинні бути впевнені в собі. Впевненість не тільки потрібна, а й необхідна, щоб швидко вирішити проблему і надати впевненості співробітникам.

4. Ініціативність – психолого-педагогічна теорія визначає ініціативність, як одну з рис, необхідних для лідерства. Очевидно, що не всі люди проявляють ініціативу. В основному це пов'язано зі страхом зробити помилку. Ніхто не хоче залишитися винним, якщо щось піде не так. Цілком природно, що люди хочуть залишатися в безпеці. Ця тенденція надавати перевагу безпеці і підтримувати статус-кво - це те, чого не вистачає лідерам.

Лідер волів би мати рішення, яке не є досконалим, а потім працювати над його покращенням. Це більш раціонально, ніж невирішена заради безпеки проблема. Він вважав за краще б помилятися, але спробувати щось зробити. Звичайно, це можна розглядати як ризик, але ризик продуманий і свідомий. Лідер завжди вчиться і отримує додаткові знання.

5. Когнітивні навички. Немає сумнівів, що лідери - розумні люди. Лідер розвивається, щоб мати можливість пропонувати рішення. Він розуміє,

що світ сповнений викликів, і тому він приймає на себе відповідальність за забезпечення рішень.

Когнітивні навички легко побачити, коли рішення повинні бути прийняті. Особливо при відсутності достатньої кількості інформації про ситуацію [8].

Також сучасний лідер повинен вміти переконувати так як, це дуже допомагає досягти поставленої мети. Для цього він може використовувати свій, так би мовити, «невербальний інтелект», емоції, міміку і жести. Лідеру потрібно бути довірливим. Для того, щоб людина перейшла на сторону лідера потрібно використовувати невербальні навички такі, як поза, інтонація, темп мови і багато іншого.

Варто зазначити, що важливим для лідера є вміння не тільки слухати, а й чути. Це означає, що лідер може не тільки говорити, а й вміє досить уважно слухати.

Висновки. Таким чином, різні підходи щодо розуміння феномену лідерства, які були розглянуті, дозволяють зробити ряд висновків: в сучасному суспільстві різні ситуації вимагають різних рис лідерства і форм поведінки; – аналіз досліджень за проблемою лідерства дає можливість визначити певні вимоги до соціальної ролі лідера в нашому суспільстві: лідер повинен мати здібність брати керування на себе, бути гнучким в управлінні людьми; лідер повинен визначати і структурувати свою роботу і роботу підлеглих, спрямовану на досягнення загальної цілі (він повинен чітко визначати обов'язки підлеглих і брати активну роль в спрямуванні дій групи через планування, повідомлення інформації, критику чи пропонування нових ідей); лідер повинен вміти створювати в групі консенсус, атмосферу співробітництва, відношень взаємної довіри, поваги, взаєморозуміння, прихильності до однієї ідеї; лідер повинен турбуватися як про людей, так і про рішення завдання; вміти розвинути у членів групи відданість загальній справі і мотивацію до досягнень; залучити людей до сумісної роботи і спонукати їх робити те, що необхідно організації (групі, команді); стійким до стресу, енергійним і наполегливим; має бути зацікавлений в «рості» членів групи і сам бути завжди на крок попереду своїх підлеглих, приділяти постійну увагу особистісному і професійному росту та відкривати перед командою нові горизонти перспективних цілей. Відзначимо, що всі зазначені вище якості повинні формуватися в особистості в шкільному віці, що вимагає від педагогів активної новаторської діяльності в організації освітнього процесу який забезпечить формування вказаних якостей в підростаючого покоління.

Список використаної літератури:

1. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта, Дэниел Гоулман, Ричард Бойцис , Энни Макки; Пер. с. англ.—М. : Альпина Бизнес Букс. 2005. — 144 с.
2. Психология лидерства в бизнесе, В.Шеклтон.- СПб.: Питер 2003. — 222 с.
3. Психология современного лидерства: Американские исследования. — М.: Когито-Центр, 2007. — 288 с.
4. Змановская Е. В. Руководство по управлению личным имиджем, Е. В. Змановская. — СПб. : Речь, 2005. — 144 с.
5. Майерс Д. Социальная психология, Д. Майерс. — СПб. : Питер Ком., 1998. — 688 с.
6. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования, А. В. Хуторской, Ученик в общеобразовательной школе. — М. : ИОСО РАО, 2002. — С. 135-157
7. <https://hurma.work/rv-sovremennogo-lidera/>

МУНІЦИПАЛЬНА ВИБОРЧА КОМПАНІЯ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ У 1917 Р.

*Кондратюк Дмитро Миколайович,
аспірант кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка
kondratiuk921@ukr.net
Науковий керівник –
д-р іст. наук, проф. О. М. Білобровець*

Уже не одне десятиліття перед українськими можновладцями стоїть завдання розбудови ефективної системи місцевого самоврядування. Вдале вирішення означеної проблеми є запорукою здатності держави реалізовувати свою внутрішньополітичну доктрину відповідно до потреб населення – матеріальних, духовних, моральних. Результативність роботи структур місцевої влади прямо залежить від характеру їх персонального складу, оскільки саме професіоналізм та добросовісність службовців безпосередньо впливають на якість їх управлінських рішень. Загальновідомими є існуючі нині складнощі пов'язані із залученням висококваліфікованих кадрів до муніципальних органів. Відтак проблеми сучасності спонукають до осмислення та узагальнення історичного досвіду проведення місцевих виборів на території України. Особливо цікавим у даному відношенні є ретроспективний аналіз першої муніципальної виборчої компанії революційного 1917 р.

Процес організації та проведення виборів 1917 р. активно почав досліджуватися лише з 2000-х р. Історики О. Бічек[1], В. Бойко[2], В. Гвоздик[3], Я. Купчик [4], А. Седляр[11], проаналізували у своїх працях нове виборче законодавство, різновиди виборчих списків, процес проведення виборів, однак поза увагою залишилися багато аспектів (підготовка до виборів, порушення та ін.).

Вагомим досягненням Лютневої революції 1917 р. стала демократизація виборчого законодавства. Про це прямо свідчить зміст прийнятих Тимчасовим урядом у квітні 1917 р. постанов та указів, за якими у містах мав здійснюватися увесь процес проведення виборів до місцевих дум (агітація, формування виборчих списків, дільниць, комісій)[2].

Кардинально розширилося число осіб, які набули права голосу. Відтак правом брати участь у виборах гласних отримали громадяни Росії обох статей, усіх віросповідань та національностей, яким виповнилося на момент виборів 20 р. Крім того, вони мали проживати у місті або мати в ньому житло, перебувати на службі чи бути пов'язаним з цим населеним пунктом заняттям[11, с. 166-167].

Зокрема, в Україні муніципальна виборча компанія відбулася у 176 містах та містечках з червня по вересень 1917 р. Питання виборів набуло широкого розголосу на шпальтах газет, обговорювалося на зібраннях як політичних, так і громадських організацій. Наприклад, на мітингу у справі виборів у Київську міську думу, організованому товариством «Праця», М. Стасюк зазначав про необхідність провести вибори як найбільш організовано, оскільки це перші вибори, засновані на демократичних принципах та будуть мати після війни дуже великий вплив на культурний розвиток народу. Відмітив про важливість проведення передвиборчої агітації українськими політичними

силами враховуючи військово-революційні реалії[5, с. 1-2].

Вирішення організаційних передвиборчих завдань покладалося на міські управи. Якщо у Києві боротьба розгорнулася між 18 списками політичних партій, блоків, об'єднань, то у Житомирі між 17, Луцьку – 5. За результатами виборів, найбільше гласних до Київської міської думи було обрано від Блоку соціалістичних партій – 44 гласних, Блоку УСДРП та УПСР – 24, Позапартійного блоку російських виборців – 24[4, с. 41]. До Житомирської міської думи від Соціалістичного блоку есерів та об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії – 20 гласних, Соціалістично-демократичного блоку (РСДРП та «Бунт») – 14, Польського комісаріату – 17. До Луцької міської думи від Соціалістичного блоку – 24 гласних, Єврейського Луцького блоку – 11, Українського соціалістичного блоку та союзу домовласників міста Луцька – по 2[11, с. 169].

Виборча компанія на Правобережній Україні проходила досить жваво. Не обійшлося без порушень. Зокрема, відсутність контролю видачі бюлетенів, їх заповнення сторонніми особами, продовження агітації та демонстрацій у день виборів.

Отже, є всі підстави зробити такий висновок, що муніципальні вибори 1917 р. стали першими виборами на теренах України, які відбувалися на загальних демократичних засадах. Дана виборча компанія була не просто актом механічного оновлення персонального складу міських дум, а слугувала своєрідним каталізатором подальшого розгортання Української революції, оскільки сприяла залученню представників українських національно-орієнтованих сил до практики державотворчої діяльності у провінції.

Список використаної літератури:

1. Бічек О.Виборче право в Україні періоду Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2007. № 3. С.254–261.
2. Бойко В. Участь українських партій у муніципальній кампанії 1917 р. Український історичний журнал.1997. № 5. С. 25–40.
3. Гвоздик В.Участь українських політичних партій у муніципальній кампанії на Півдні України в 1917 р. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету.1999.Вип. 5.С. 71–80.
4. Купчик Я. Вибори гласних до Київської міської думи 23 липня 1917 р.: підготовка, проведення, результати. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2016. Вип. 1. С. 38–42.
5. Нова рада. №30. 4 мая 1917.
6. Нова Рада.№36. 11 мая 1917.
7. Нова Рада. №49. 28 мая 1917.
8. Нова рада. № 84. 9 липня 1917.
9. Нова Рада. № 87. 12 липня 1917.
10. Нова Рада. №144.17 серпня 1917.
11. Седляр А. Вибори до Житомирської міської думи 1917 р. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Історичні науки.2015.Вип. 22. С. 166–171.

ЕКСПОЗИЦІЙНИЙ ПРОЕКТ «TEMPUS COLLIGENDI LAPIDES»: ДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ПАРТИСИПАТИВНИХ ПРАКТИК В МУЗЕЙНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Копилова Світлана Володимирівна

кандидат філософських наук

Національний заповідник «Хортиця», м. Запоріжжя

svetlanakopylova1994@gmail.com

Партисипація (від англ. participation – участь) є відносно новою стратегією в культурному просторі України. Сучасний музей як інституція, що продукує специфічний мистецький продукт, відповідно крок за кроком починає залучати учасницькі практики до сфери своєї діяльності [1; 2]. Проте застосування партисипації в галузі створення музейної експозиції й досі залишається скоріш виключенням, а ніж нормою [3].

Представлені тези присвячені презентації в означеному контексті експозиційного проекту «Tempus colligendi lapides», який був розроблений науковцями Національного заповідника «Хортиця». Його назва є частиною відомої максими з Книги Провідника «Tempus spargendi lapides et tempus eos colligendi...» («Час розкидати каміння і час його збирати»).

Місія проекту полягає у трансляції актуальної для сьогодення України ідеї «Творення і Миру». Метою є консолідація місцевої громади навколо формування нового культурного середовища. Завдання: побудова експозиційного простору в образі рукотворного святилища.

Концептуальні засади проекту ґрунтуються на розумінні острова Хортиця як особливої території, що акумулює в собі безперервний досвід багатотисячолітньої історії. Завдяки особливостям географічного ландшафту та наявності унікальних природничих та історичних пам'яток Хортиця зайняла на ментальній карті України культове положення. Ця тема сакральності, ба більше – заповідності не тільки перегукується із територіальним статусом острова, але ідейно перетворює його на *острів-святилище*.

Серед плеяди сакральних «топосів» Хортиці, що саме й працюють на езотеричний контент острову, чільне місце належить культовому комплексу петрогліфів під загальною назвою «Чорний камінь». Він складається з семи габроїдів, найбільший з яких – брила вагою близько чотирьох з половиною тонн. Зображені на ньому у вигляді борозн та опуклостей петрогліфи було датовано IV-II тис. до н.е. Згідно з дослідженням, проведеним у гемологічній лабораторії НУКМА, за зовнішнім виглядом та за своєю структурою ця пам'ятка відповідає формації Корсунь-Новомиргородського плутону. Виявлені габроїди, що непригаманні доквілю о. Хортиця, були доставлені на острів з півночі [4, с. 261-262]. Існує думка, що комплекс «Чорний камінь» був складовою стародавнього святилища. На користь цього слугує факт наявності на острові декількох святилищ доби бронзи [5; 6], що дозволяє називати його в прямому сенсі *островом святилищ*.

Морфологічні та декоративні характеристики «Чорного каменю» стали підґрунтям для побутування серед громади м. Запоріжжя вірувань в надприродні (цілющі) властивості габроїду. Через це він отримав шалену популяр-

ність не тільки серед місцевих жителів, але й за межами запорозького регіону.

Предметну базу експозиційного проекту «Tempus colligendi lapides» складає колекція каменів породи «габроїд» з фондової збірки Національного заповідника «Хортиця». Простром для її експонування обрано так званий «внутрішній дворик» Музею історії запорозького козацтва. Він являє собою приміщення без стелі у формі квадрату. Дві стіни експозиції декоровані гранітною брекчією, що є алюзією на скелясті береги Хортиці та Дніпрові пороги. Інші дві стіни утворені двокамерними панорамними вікнами внутрішньої експозиції, в проміжках яких розташовані кам'яні статуї доби бронзи та середньовіччя. За задумом авторів концепції вони символізують «wartових тисячоліть» – охоронців часу і простору.

В основі створення експозиції покладений метод образної побудови експозиційного середовища. В цьому контексті музейний образ формується навколо ідеї *святинища* як продовження теми *острова-святинища* та *острова святинища*. Експозиційне «святинище» являє собою композицію, центром якої є велика чорна брила. Навколо неї розташовані решта менших габроїдів. Архітектоніка «святинища» в загальних рисах повторює структуру автентичних хортицьких культових об'єктів – це коло (або овал), викладене з антропоморфних стел та каміння різного розміру.

Ідея застосування учасницьких практик в даному експозиційному проекті полягає в тому, що місцева громада бере безпосередню участь у побудові «нового сакрального місця» – місця Сили Запоріжжя.

Реалізація механізму партисипації включає декілька кроків:

1. На підготовчому етапі через соціальні мережі організується опитування на тему: «Що для Вас означає фраза «Час збирати каміння?»». Аналіз результатів опитування дасть можливість авторам проекту виявити готовність суспільства до ідей «Творення і Миру», а також адресно працювати з певними категоріями респондентів з метою популяризації місії і завдань даного проекту.

2. На другому етапі громадскість закликається через засоби оповіщення долучитись до «збирання каміння» для створення «нового святинища». Під каменем розуміється брила, що була привезена з місця, яке є знаковим для людини, і покладена в конструкцію «святинища». Кожен з учасників дійства стає «співатором» нового музейно-експозиційного середовища.

3. Третій етап – побудова самого «святинища». З моменту оголошення проекту та до кінця його реалізації учасники приносять до музею каміння і складають їх у заздалегідь визначену композицію.

Втілення партисипативного експозиційного проекту «Tempus colligendi lapides» дозволить не тільки створити новий культурний продукт, але, передусім, сприятиме консолідації місцевої громади навколо ідеї «Творення і Миру», що є актуальною проблемою сьогодення українського суспільства.

Література

1. Вербицький І. Партисипативні практики в культурі. *Українська урбаністична платформа*. URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/partysypatyvni-praktyku-v-kulturi> (дата звернення: 12.05.2021).
2. Кускова С. С., Отземко О. В. Сучасний український музей: новітні практики. *Вісник студентського наукового товариства*. 2019. № 11. Том 2. С. 33–38.
3. Чичасова Н. Партисипація: три приклади взаємодії. *Мистецький арсенал*. URL: <https://artarsenal.in.ua/things/partysypatsiya-try-pryklady-vzaemodiyi/> (дата звернення: 12.05.2021).
4. Завгородній Ю. Ю., Остапенко М. А. Сакральний вимір острова Хортиця (до постановки питання). *Культурологічні студії*. 1999. Вип. 2. С. 247–275.
5. Остапенко М. Святинище доби бронзи на острові Хортиця. *IV Міжнародна археологічна конференція студентів і молодих вчених*: матеріали наук. конф., м. Київ, 14–16 травня 1996 р. Київ, 1996. С. 132–134.

КОМУНІКАТИВНІ ВИМІРИ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Кравченко Анастасія Ігорівна
доктор мистецтвознавства,

доцент кафедри культурології та інформаційних комунікацій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
akravchenko@dakkkim.edu.ua

З огляду на цільові вектори культурної дипломатії її комунікативні стратегії ґрунтуються на кількох базових принципах моделювання. Вони узгоджуються із завданнями, можливостями і способами їх досягнення у спрямованому впливі на конкретну аудиторію, яка перебуває у тому чи іншому соціокультурному контексті свого побутування. В сучасних наукових розвідках виділяють три базові моделі культурної дипломатії – централізована, непрямого контролю (напівцентралізована) та децентралізована [1, 46–47]. Перша із зазначених моделей передбачає системне залучення ресурсів культурної дипломатії у міжнародній політичній практиці, формування підконтрольної, централізованої мережі спеціальних державних установ або національних організацій за кордоном. Друга – комбінована, що спирається на механізм опосередкованого державного контролю за принципом розподілу відповідальності у процесі реалізації зовнішніх стратегій культурного впливу за кордоном: урядові структури здійснюють фінансування (вповні або частково), неурядові структури опікуються адмініструванням та координуванням культурних активностей у цільовій країні. Третя модель – т. зв. децентралізована, що характеризується декларативним відмежуванням держави від функцій контролю за діяльністю неурядових фондів за кордоном, які проте втілюють державні стратегії у формуванні кроскультурних меседжів.

З огляду на моделі реалізації завдань культурної дипломатії обирається підходящий формат міжкультурної комунікативної взаємодії, що згідно аналізу Н. Ржевської, спирається головню на такі форми як «презентація, маніпуляція та конвенція» [3, с. 4]. Щодо другої з означених форм – маніпуляції, то тут, головню, йдеться про використання механізмів пропагування в зовнішньополітичному культурно-ідеологічному дискурсі. За твердженням М. Лебедевої, пропагування як форма міжкультурної взаємодії «у низці випадків може бути навіть ефективною, якщо казати про швидкий і короткостроковий вплив» [2, с. 9]. Натомість, перша і третя з вищевказаних форм комунікації, на нашу думку, є найбільш оптимальними не тільки з точки зору творення позитивного іміджу, бренду країни, що є «своєрідним концентрованим її символом, уявним образом, втіленням її символічного капіталу» [6, с. 93] в світі, але й задля налагодження стабільної міжнародної контактної платформи на засадах обопільного діалогу, культурного співробітництва, толерантності та взаємоповаги.

На сучасному етапі конвенційна міждержавна взаємодія, що базується на аксіологічних позиціях діалогу культур, дійсно, стає «мета-принципом формування міжкультурної компетентності» [5, с. 153–154]. Оскільки сьогодні, за міркуванням І. Сафонові, потенціал діалогу культур може розкриватися у розмаїтих ціннісно-орієнтованих аспектах свого практичного застосування. Зокрема, він постає як: базовий «методологічний принцип нової гуманістичної парадигми освіти», «засіб виховання цінності Іншої людини», «обмін цінностями, смислами, почуттями», ««формула» пізнання істини», «засіб встановлення взаєморозуміння», «чинник пасіонарності», «засіб формування нового типу мислення», «засіб формування толерантності» тощо [там само: с. 150–153]. З огляду на це, аксіологічні виміри діалогу культур усвідомлюються як основоположні для налагодження сталої комунікативної взаємодії та практичного втілення амбітних завдань широкого гуманітарного спектру в культур-дипломатичній сфері.

Щодо основних агентів світової культурної дипломатії, ними, як зазначалося вище, виступають різні урядові та неурядові (громадські) інституції. Серед яких, Міністерства закордонних справ, Міністерства освіти, науки і культури, дипломатичні представництва та підпорядковані ним інформаційно-культурні центри, національні культурні інститути, національні культурні фонди, освітньо-наукові академічні осередки, науково-виробничі об'єднання, організації експатріантів (діаспорянські громади), молодіжні ліги, жіночі асоціації, інші державні і недержавні установи, культурні товариства, спілки, координаційні ради, експертні та волонтерські об'єднання, фонди, національні медіа-мовники за кордоном (зокрема, й Інтернет-ресурси, соціальні мережі) тощо.

Як зауважує О. Розумна, закордонні урядові структури або проурядові організації більшості розвинених країн, зазвичай, мають мережеву структуру, перебувають у підпорядкованні відомствам у закордонних справах, користуються всебічним або вагомим державним супроводом (фінансовим, програмним, інструментально-координаційним) та орієнтовані на розбудову продуктивного міжнародного партнерства і довготривалих зв'язків. З-поміж основних завдань їхньої діяльності, дослідниця, виділяє ретрансляцію національних цінностей за кордоном, популяризацію власної мови та надання послуг іноземним громадянам щодо її опанування, підтримку проектів сучасної культури, мистецтва, книговидання, що безсумнівно, здійснюється у відповідності культурним запитам країни перебування [4, с. 7–11].

Разом з тим, робота неурядових організацій за кордоном також розглядається як важлива складова культурної дипломатії, що не тільки поліпшує міжкультурний комунікаційний клімат, але й створює і розповсюджує інонаціональний культурний контент. У цьому зв'язку наочним прикладом слугує діяльність експатріантів, які перебуваючи у розмаїтих національно-громадських об'єднаннях, організовуючи конференції, формуючи міжнародні активістські рухи тощо, можуть значно впливати на лобювання інтересів як власних, так і своєї Батьківщини через подібні ініціативи.

Саме тому, сучасними науковцями наголошується на думці, що розгортання мережі культур-дипломатичних інституцій та успішна реалізація багатовекторних завдань «можлива завдяки симбіозу функціонування традиційних дипломатичних представництв та спеціальних культурних установ» [3, с. 3]. З огляду на вищезазначене резюмуємо, що лише за умов синергії зусиль державного і громадського сектору за кордоном, використання національного

культурного ресурсу, що увиразнюється крізь призму тих чи інших культурних практик, дійсно стає потужним інструментом зовнішньої політики та іміджевої промоції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кучмий Е. П. Культурная дипломатия как инструмент внешней политики государства. Актуальные проблемы международных отношений и дипломатии (1918 г. – начало XXI в.); материалы II Междунар. науч.-практ. конф., 23–24 апреля, 2015 г. Витебск: Витебский государственный университет им. П. М. Машерова, 2015. С. 46–50.
2. Лебедева М. М. Публичная дипломатия: исчезновение или новые горизонты? Публичная дипломатия: теория и практика: научное издание / Под ред. М. М. Лебедевой. М.: Издательство «Аспект Пресс», 2017. С. 8–20.
3. Ржевська Н.Ф. Культурна дипломатія України: сучасний стан і перспективи. Міжнародні відносини. Сер. «Політичні науки». Вип. 18–19. 2018. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3377 (дата звернення: 15.04.2021).
4. Розумна О. П. Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи: аналітична доповідь. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2016. 53 с.
5. Сафонова І. О. Діалог культур на аксіологічних засадах – мета-принцип формування міжкультурної компетентності. Духовність особистості: методологія, теорія, практика. № 3(56). 2013. С. 146–157.
6. Хмара М. П. Креатині кластери як інструмент культурної дипломатії. Культурологічний альманах. Вип. 5. Культурна дипломатія: стратегія, моделі, напрями. Вінниця : ТОВ «Нілан - ЛТД», 2017. С. 169–171.

ПЕРЕБІГ ПОДІЙ, ЩО ПРИЗВЕЛИ ДО АНГЛО-БУРСЬКОЇ ВІЙНИ У ВИСВІТЛЕННІ ГАЗЕТИ «КИЄВЛЯНИНЬ» (ТРАВЕНЬ-ЖОВТЕНЬ 1899 РОКУ)

*Кузьменко Едуард Костянтинович,
студент КНУ імені Тараса Шевченка
edukuzmenko@knu.ua
Науковий керівник –
д. істор. наук, проф. О. П. Машевський*

Друга англо-бурська війна стала вирішальним моментом в остаточному утвердженні домінування Великої Британії у Південній Африці, адже в результаті Помаранчева Республіка та Трансвааль втратили свою незалежність. Цікаво прослідити, як цей географічно віддалений та, на перший погляд, дискретний по відношенню до Російської імперії конфлікт був рецепційований у тодішньому суспільстві через призму його освітлення у газеті «Києвлянин». У даній роботі ми розкриємо аспект перебігу подій протягом травня-жовтня у англо-трансваальських відносин, що призвели до війни, логічно поклавши в фундамент дослідження корпус випусків «Києвлянина» за травень-жовтень 1899 року. На даний момент, хоч автором і було простежено хід конфлікту до його завершення у березні 1902 року (до речі, у «Києвлянині» інформація про конфлікт активно трималася до 1903 року), навмисно хронологічні межі були зведені до більш вузького проміжку, щоб детальніше прослідити щоденні випуски газети, а не робити широкі узагальнення та спрощення, які б проте не виконали б саме дослідницької, аналітичної мети роботи.

Випуск за п'ятницю 1-го січня 1899 року (за старим стилем) містив цікаву політичну аналітику міжнародної ситуації за 1898 рік. У частині тексту

про зовнішню політику Великої Британії серед Єгипту, Східної Азії, Індії та Судану не знайшлося місця Південній Африці. Ситуація, як побачимо далі, кардинально змінилася у другій половині 1899-го року [1, с. 3].

На фоні конфлікту між США та Філіппінами, справою Дрейфуса у Франції, інформацією про спалахи чуми на сторінках випусків газети «Кисвлянин» маргінально, без акцентів з 28-го травня (за старим стилем) у газеті почали з'являтися перші короткі інформаційні звістки від кореспондентів з Преторії, Лондона. Цікаво прослідити, що у даних інформаційних замітках від російського телеграфного агентства подається досить протилежна інформація. З одного боку, щодо Блумфонтенської конференції 26 травня (за старим стилем) з Лондона (з відсилкою до «Таймз») телеграфували про марність і безрезультатність даної конференції, що Крюгер «не має жодного бажання йти на зустріч Мільнеру». Більше того, додавали, що якщо на конференції трансваальський уряд не буде йти на зустріч у питаннях, поставлених перед ним, то «було б ні за чим приховувати ту важливість, яку представляє Південна Африка для Англії (Великої Британії – авторське редагування)». З іншого боку, 27 травня (за старим стилем) з Блумфонтена повідомляли, що трансваальські делегати налаштовані позитивно і, що конференція завершилася позитивно [2, с. 4].

Того ж 27 травня (за старим стилем) до Преторії з Блумфонтейна повернувся Крюгер. Як пише кореспондент з Преторії: «зустріли його радісно, з оваціями». Результати мали були опубліковані наступним днем. 28 травня (за старим стилем) у Лондоні вже заявили, що переговори відбулись безрезультатно. Місцеві газети, за словами російського кореспондента, вимагали від англійського уряду «енергійних» дій. У той же час, у Преторії повідомляли, що президент Трансваалю Крюгер на останок обіцяв Мільнеру передати фольксраду англійські пропозиції на публічному засіданні. Проте тут же кореспондент зауважив, що скоріш за все обговорення даних пропозицій насправді відбудеться на таємних засіданнях. Також сподівалися, що Мільнер буде діяти так, щоб англійці прийняли пропозицію Крюгера щодо англійського посередництва [3, с. 4].

Після тижневої лакуни у відображенні ситуації у Південній Африці, 5 червня (за старим стилем) зустрічаємо наступне повідомлення від російського кореспондента з Преторії. Фольксраад прийняв проєкт про виборчі права, але до практичної реалізації закону звернувся до народу. Президент Крюгер сказав, що наступив тривожний час і він не знає чим він завершиться. Далі ми зустрічаємо суб'єктивну позицію кореспондента, який співчував бурам «Да допоможе Господь боэрамь.» Кореспондент наполягав, що бури не бажають війни, але подальших поступок вони робити не будуть, адже одного разу Трансвааль втрачав свою незалежність. «Но благодаря Богу удалось её (незалежність – авт. ред.) восстановить» [4, с. 4].

Протягом літа криза поглиблювалася. Так, у газеті вже 21 серпня (за старим стилем) кореспондент з Преторії передавав, що англійським агентом була передана відповідь міністра колоній Чемберлена на ноту Трансваалю. За слухами, як передавав кореспондент, Чемберлен пропонував у Капштадті організувати конференцію щодо призначення третейського судді для вирішення подальших конфліктів і вирішення поточних спірних питань. Кореспондент з Лондона передавав, що за газетою «Standart» якщо уряд Трансваалю прийме пропозиції Чемберлена, криза, безсумнівно, буде подолана [5, с. 3].

Вже за тиждень, 27 серпня (за старим стилем), кореспондент повідом-

ляв, що у фолькскраді активно обговорювали питання дислокації англійських військ біля кордону (заява Кестнера, що англійці готуються до військових дій). Серед представників звучали промови до війни, проте виконавчий комітет закликав всіх зберігати спокій та поміркованість. У той час статс-секретар Рейц передав Мільнеру ноту, у якій трансваальський уряд закликав надати пояснення щодо активності військ у прикордонній лінії. Мільнер відповів, що «чисельність та дислокація англійських військ – не секрет, а у прикордонній зоні вони для захисту англійської території» [6, с. 5].

У розділі «Иностранные известия» у статті про Велику Британію розповідається про арешт двох агентів англійських газет: Пекмана і Моніпенні (один з яких кореспондент газети «Таймз»), що, на погляд автора, ускладнює ситуацію. Більше того, трансваальський уряд заявив, що до кінця конференції у Капштадті бере назад свої слова щодо надання політичних прав іноземцям, що проживають на території Трансваалю більше 5 років. Також з Трансваалю повідомляли, що війна у даних умовах неминуха [7, с. 6].

З вищенаведеної інформації може скластися картина, що Велика Британія діяла єдиною силою та не мала дивергентів по відношенню до війни. Проте стаття з 240-го випуску показала, що і у Великій Британії були противники подальшої ескалації кризи. Так, кореспондент повідомляв, що в лондонських газетах був опублікований відкритий лист одного з видатних діячів ліберальної партії – Гаррісона – до лорда Салісбурі щодо Трансваальського питання. Гаррісон заявляв, що Англія (за оригіналом) знаходилася у початковому стані кризи та могла бути втягнута у серйозну війну, яка може спричинити тяжкі збитки для держави. Цю війну, за словами Гаррісона, систематично підготовлював міністр колоній Чемберлен, проте в кінці кінців не на нього, а на голову уряду «буде накладена моральна відповідальність за найбільший політичний злочин, який Англія має намір спричинити». Ця війна буде злочинною, адже Англія не має ніякого права вмішуватися у справи Південно-Африканської республіки та не має ніяких прав над Трансваалем. Більша частина англійського народу, за його словами, виступає проти завойовницьких планів Чемберлена. З цим Гаррісон звертається до Салісбурі з наполяганням запобігти злочину – спричинити насилля над вільними та мирними державами. Він наполягає, що саме Салісбурі здатний вийти з даної кризи та запобігти майбутнім міжнародним ускладненням.

З Лондона від 26 серпня (7 вересня) «Berliner Tageblatt» повідомляв, що тривали секретні перемовини між Салісбурі та Королевою, між Салюсбері та Чемберленом, у англійському кабінеті щодо подальших дій. «Общественное мнение напряженно ожидает решения кабинета». У політичних колах ще нічого не казали про домінуючі погляди щодо початку/не початку війни. Військові кола активно виступали за початок воєнних дій. Проте, як зазначав автор статті, запит трансваальського уряду про мобілізацію англійських військ до кордону в Англії розцінювався як бажання Трансваалю до початку воєнних дій [8, с. 5].

Хоча, як ми бачимо, про загрозу війни говорили ще у газетах за серпень, у 270-му випуску, що вийшов у четвер 30 вересня все ще говорили про англо-трансваальський конфлікт. Так, у статті на 2-й сторінці з посиланням на «Berliner Tageblatt» говорилося, що «війна ще не оголошена». Більше того, сказано, що з ініціативи Королеви на 5 жовтня назначено засідання парламенту. «Таймз» писав, що була підписана прокламація про збір резервістів. Писали,

що буде скликано стільки запасних чинів, скільки буде необхідно для поповнення кожного батальйону кількістю 1000 людей. Їм було необхідно зібратися також до 5 жовтня (за старим стилем).

У цей час з Пітермаріцбурга газета «Таймз» писала, що наступаючий рух бурів був призупинений. У Нью-Кастль (Наталь) прибув Ескомб – минулий міністр-президент. Також трималися слухи, що генерал Жубер відступив від кордону до Преторії. 3-денний переїзд з Йоганнесбурга до Нью-Кастль на поїзді з 2 тисячами туземців завершився. Приїжджі передавали, що між Стандертоном та Сандспрунгом стояли чисельні загони бурів. Європейці у той час продовжували від'їзд із Нью-Кастлю. У Капштадті, як передавав російський спеціальний кореспондент, люди сильно озлоблені проти бурів внаслідок чисельних скарг втікачів, які проходили через Трансвааль та Помаранчеву республіку. Передавали, що на станціях дітей, жінок били плітьми.

З Лондона у берлінські газети передавали, що ліберальні демонстрації 24 вересня (за старим стилем) викликали гарячі нападки юніоністської печаті. Ці демонстрації призвели до сутичок та зіткнень. Помірковані газети (як Standart) звинувачували ліберальних керівників у нестачі патріотизму та політичному стратегічному баченні. У Лондоні також негативно сприйнята новина з США щодо петиції про невтручання Мак-Кінлі.

Цікаво, що у цьому випуску говориться паралельно про певну надію на уникнення війни. Повідомлялося, що настрої стають спокійнішими, так як відбувається підвищення цін на англійській біржі. Більше того, кореспондент «Manchester Guardian» у Капштадті спілкувався з Шнеєром та іншими двома міністрами капської колонії. Заявлялось, що Трансвааль піде на поступки, якщо будуть гарантії від втручання Англії.

Щодо військових приготувань даний випуск також подавав матеріал. Так, у губернатора Мільнера була нарада з міністрами. Усі були впевнені, що бури не почнуть наступу. У Дурбан приїхав генерал Уайт, який прийняв командування над армією в Наталі й відбув до Пітермаріцбургу. Англійський військовий орган «Broad Arrow» навпаки вважав, що дії з боку бурів будуть наступальними. Більше того, що експедиційний корпус почне дії не зі сходу (Наталю), а з заходу (Бечуан-Ленд). Допоміжні корпуси, у аналізі органу, мали бути відправлені не з Індії, а з Англії. 25 вересня (7 жовтня) на театр військових дій головні офіцери штабу (полковник Муррей, полковник Чизгольм) головнокомандувача сера Редверса Буллера.

З міжнародної обстановки відомо, що Брюссель сподівався на миролюбство Королеви Вікторії та Солісбюрі. Папа Римський повторно просить о посередництві Вікторії [9, с. 2].

У понеділок ввечері, 29 вересня (за старим стилем) з Преторії англійському агенту була вручена депеша, у якій говорилось, що британські війська мали бути відізані від кордону і що війська висаджені в Південній Африці з часів Блумфонтенської конференції мають бути відізані.

Після даної депеші з Мефкінгу передавалось, що всі аванпости були посилені, усім частинам був наданий наказ готуватися до бою. Очікувалось, що вранці бури зроблять артобстріл міста.

У той же час з Ебердину передавалось, що член палати лордів Герефорд сказав: «дипломатією вичерпані всі засоби, які ми мали», унаслідок ультиматуму Трансваалем сподівання на збереження миру хиткі, «він прискорює війну, робить її неминучою». У п'ятницю заява Трансваалю мала бути розглянута [9,

с. 4].

У аналітичній статті у випуску за 1 жовтня зустрічаємо аналіз англо-трансваальського конфлікту станом на 30 вересня (за старим стилем). У ній розписано, що наразі конфлікт перебуває у критичній фазі. Ультиматум Сент-Джемському кабінету, ряд пунктів до британського уряду, як передбачав автор, буде відхилений Сент-Джемським кабінетом, що призведе до відкритого протистояння і початку воєнних дій. «Категоричний тон ультиматуму, риторика трансваальського уряду навряд чи буде сприйнята британським урядом, проте наразі затягування переговорів – виграш часу для стягування сил», – вважає автор. За авторитетними джерелами, як пише автор, було потрібно 3-4 тижні на збір експедиційного корпусу. Головнокомандувач Редверс Генрі Беллер лише 2 дні тому від'їхав до Південної Африки (планується, що у командування експедиційними військами він приступить не раніше 15 жовтня). Багато чого вказувало, що британці не були готові до війни та наступальних дій. Нестача в засобах для транспортування (важливий аспект в умовах війни на Півдні Африки) помітна. Так, наприклад, мулів для експедиції закупили в Мексиці та Південній Італії.

На той час, за словами автора, у прикордонні було 30 тисяч англійців. Самі бури, на думку автора, дотримувалися б оборонної стратегії. За чутками (як сам автор пише), план Жубера, який був схвалений президентом Крюгером та фольксрадом, передбачав оборонні дії на території 2-х незалежних республік та по силенну оборону Преторії та Йогеннесбургу [10, с. 2].

Цікаво, що у тому ж самому випуску на 4-й сторінці газети зустрічаємо інформацію від «National Zeitung» про англо-трансваальський конфлікт, що кореспондент з Кашштадту повідомляв, що бури змінили план війни. Тут же відсилки до «Бюро Рейтера», «Таймз», де повідомляється інформація про сили бурів під керівництвом Кроньє недалеко від Ліхтенбургу, 16-тисяч бурів та 6 тисяч у резерві на кордоні Наталю, які готові до наступальних дій. Тут же написано, що генералу Жуберу не дуже довіряють, значочі його миротворчі настрої. Бури і самі розуміли, що їх повільність допомагала англійцям концентрувати сили та вирішувати проблеми з транспортуванням (корабель в 4, 000 тонн вміщав 1000 солдат. Було необхідно 35 таких кораблів, щоб транспортувати армійський корпус кількістю 35 тисяч чоловік. Більше того, на 10 тисяч коней, зброю, спорядження було необхідно ще 100 кораблів, загальною ємністю 300, 000 тонн). У той же час, англійська преса активно налаштовувала суспільство проти бурів. Наприклад, газета «Таймз» присвятила цьому статтю «Жестокости бозровь». До того ж, у ранкових газетах активно повідомляли, що трансваальський ультиматум «притязателен и бесовестен». Ультиматум вбив останню надію на збереження миру. Та ж «Таймз» повідомляла, що у випадку, якщо б ультиматум був поставлений великою державою, він би одразу викликав війну. «Они обявили войну Англии и за это подвергнутся каре» [11, с. 4].

У суботу 2 жовтня (за старим стилем) у 3-й колонці 2 сторінки 272-го випуску газети «Киевлянинъ» читачі дізналися вже достовірну інформацію – 29 вересня о 17:00 розпочалася війна між Англією та Трансваалем [12, с. 2]. Вже з наступного випуску тема англо-бурської війни займатиме одну з провідних ліній в інформаційній політиці газети, вже наступним днем бури увійдуть в Наталь та розпочнуться бойові дії 2-ї англо-бурської війни [13, с. 4].

Отже, газета «Киевлянинъ» є джерелом, що яскраво відображає хід розгортання подій, які призвели до початку англо-бурської війни 1899 року. Біль-

ше того, цікаво було простежити, як поступово посилювалася увага до даних відносин (потім конфлікту і війни), як спорадичні інформаційні замітки та телеграми поступово розширювалися аналітикою. Важливою дана газета є і тому, що дозволяє прослідити рецепцію англо-трансваальських відносин підданими Російської імперії, під якою призмою зображувалося поступова напруга та погіршення відносин. Ми можемо прослідити, що увага до англо-трансваальських відносин почала зростати ще наприкінці травня. Інформація мала спорадичний характер, займала досить маргінальне місце у структурі статті. Поступово, вже наприкінці серпня, ми бачимо переростання даних відносин у вже яскравий конфлікт (тут же відсилки до можливої війни). Наприкінці вересня, особливо у зв'язку з ультиматумом, даний конфлікт займає провідне, перше місце у структурі газети, що вказує на його важливість та інтересу підданих Російської імперії до даного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Политическое обозрение за 1898 г. // Киевлянинъ. – 1899, 1 січня. – № 1. – 6 с.
2. Телеграми від російського телеграфного агенства // Киевлянинъ. – 1899, 28 травня. – № 146. – 6 с.
3. Телеграми від російського телеграфного агенства // Киевлянинъ. – 1899, 29 травня. – № 147. – 6 с.
4. Телеграми від російського телеграфного агенства // Киевлянинъ. – 1899, 5 червня. – № 154. – 6 с.
5. Телеграми від російського телеграфного агенства // Киевлянинъ. – 1899, 21 серпня. – № 230. – 6 с.
6. Телеграми від російського телеграфного агенства // Киевлянинъ. – 1899, 29 серпня. – № 238. – 8 с.
7. Иностранные известия // Киевлянинъ. – 1899, 29 серпня. – № 238. – 8 с.
8. Иностранные известия // Киевлянинъ. – 1899, 31 серпня. – № 240. – 8 с.
9. Англо-трансваальский конфликт // Киевлянинъ. – 1899, 30 вересня. – № 270. – 6 с.
10. Англо-трансваальский конфликт // Киевлянинъ. – 1899, 1 октября. – № 271. – 6 с.
11. Телеграми від російського телеграмного агенства // Киевлянинъ. – 1899, 1 октября. – № 271. – 6 с.
12. Англо-трансваальский конфликт // Киевлянинъ. – 1899, 2 октября. – № 272. – 6 с.
13. Телеграми від російського телеграмного агенства // Киевлянинъ. – 1899, 3 октября. – № 273. – 6 с.

НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Ладись Я.О.,

*студентка НУЧК імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів
yarina.lalala@gmail.com*

Недвіга М.В.,

*студентка НУЧК імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів
marianedviga20@gmail.com*

Науковий керівник -

к.п.н., доцент кафедри біології С.В. Рябченко

У сучасному світі інтеграція дітей із вадами зору в масові освітні заклади – це глобальний суспільний процес, який стосується всіх високорозвинених країн. Його основою є готовність суспільства і держави переосмислити систему ставлення до інвалідів та осіб із вадами зору з метою реалізації їх прав на надання рівних з іншими можливостей у різних галузях життя, включаючи освіту [3].

Наш зір відіграє важливу роль у житті, практично все ми пізнаємо через очі. Захворювання очей призводить до складних порушень зорової функції – знижується гострота, звужується поле зору, порушується просторовий зір. Внаслідок неповного чи спотвореного сприйняття довкілля уявлення таких

дітей певною мірою збіднені, фрагментарні, одержана інформація погано запам'ятовується. Діти відчують труднощі під час читання, письма, практичних робіт; швидко стомлюються, що зумовлює зниження розумової та фізичної працездатності. Саме тому вони потребують дозованого зорового навантаження та охоронного режиму під час організації навчального процесу [1].

Батьки що вчасно звернулися до офтальмолога намагаються зберегти зір своїй дитині. Під час лікування за порадами спеціалістів дитині забороняється дивитися телевизор, користуватися у розвагах телефоном, комп'ютером, малювати, читати та писати. Загалом цей процес реабілітації потребує спокою дитини і ніякого навантаження. За такого лікування учня потрібно або відлучити від освітнього процесу на такий тривалий час або підлаштувати лікування під канікули, але це ускладнюється через регресію захворювання.

Учень залишається учасником освітнього процесу, проте активного навчання немає. Як свідчить тенденція, у школах, особливо у сільських, в цей період учень просто слухає матеріал на уроці, його практично не залучають в процес навчання з іншими учнями або взагалі дитину не задіюють. За проміжок такого часу матеріал не засвоюється, знижується рівень знань учня та втрачається інтерес до навчання. Тому для таких учнів варто вводити інклюзивне навчання або частково інклюзивне навчання.

Процес інклюзивної освіти являє собою безперервний процес, спрямований на створення інклюзивного освітнього середовища на основі толерантного ставлення, поваги до індивідуальних особливостей кожного та недопущення дискримінації шляхом адаптації освітнього середовища, психолого-педагогічного процесу, адаптації (модифікації) освітньої програми відповідно до особливих освітніх потреб дитини [4]. Роль вчителя - пояснити іншим учням що діти що мають порушення зору не виключення і це може стосуватися кожного.

Колектив класу також треба підготовлювати до того, що з ними буде навчатися дитина з поганим зором. Дітей потрібно ознайомити з особливостями такої дитини і сформувані доброзичливе ставлення до неї. Н. Кравець, зазначає, що учитель повинен з'ясувати індивідуальні особливості функціонування зорової системи учня. Необхідно також пояснити учням класу, що їхній однокласник чи однокласниця із вадою зору є повноправним членом класного колективу, але має індивідуальні особливості й потреби. Важливо спостерігати, щоб у період входження дитини в колектив вона не була емоційно травмована учнями, у яких не має проблем з зором [2].

До учнів з порушеннями зору інші учасники навчального процесу не завжди ставляться толерантно, часто такі діти зазнають цькування або стають жертвами булінгу. Якщо вчитель зможе ввести на цей період частково інклюзивне навчання, то це дасть змогу учням з порушенням зору стати також активними учасниками здобування освіти, менший ризик того що дитина втратить інтерес до навчання.

Важлива задача навчального закладу створити для таких дітей, залежно від обставин і стану, безпечні умови існування та обов'язково залучити асистента для дитини, та за потреби педагога ще асистента вчителя. Учень з порушеннями зору не зможе виконувати значну роботу яку виконують інші діти, але він має залишатися учасником виховного і навчального процесу. Важлива таким учням – це соціальна адаптація серед інших учнів, адже виникають труднощі щодо нового статусу серед інших учасників учбового процесу.

Людство має розуміти, що незалежно від вад зору чи інших порушень

зі мовою, слухом і т.п. це не перешкода у досягненні високих результатів розумової діяльності, реалізації учневі себе як особистості, активної позиції у житті суспільства. На сьогодні впровадження часткового інклюзивного навчання надасть вчителю поступово створювати умови для кращого його розвитку, підготувати себе і клас до толерантного ставлення до інклюзивного навчання.

Висновки: Кожен учень що має порушення зору або перебуває на лікуванні зорової функції має право бути активним учасником навчального і виховного процесу у загальноосвітній школі незалежно від обставин та факторів що ускладнюють цей процес. Досягти навчання таких дітей можливо за введення повного або часткового інклюзивного навчання, що має забезпечувати навчальний заклад і вчитель. Змога впровадження такого навчання дає змогу краще реалізуватися вчителю та учням та поступово запроваджувати інклюзивне навчання у звичайних умовах позбавляючись стереотипів та незрозумілості такого навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Колупаєва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене: наук.-метод. посіб. / А.А. Колупаєва, Л.О. Савчук, К.: Видавнича група «АТОПОЛЬ», 2011. – 274 с.
2. Кравець Н. Актуальні питання розвитку вітчизняної тифлопедагогіки. Н. Кравець, Педагогіка і психологія. – 2004. - № 4. – С. 80-90
3. Куманьок І. В. «Особливості організації освітнього середовища дітей, які мають порушення зорової функції» [Електронний ресурс] / І. В. Куманьок – Режим доступу до ресурсу: <https://naurok.com.ua/stattya-osoblivosti-organizacii-osvitnogo-seredovischa-ditey-yaki-mayut-porushennya-zorovo-funkcii3-210216.html>.
4. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта: Навчальний посібник. – Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019 – 300 с.

SEXUAL MINORITIES IN POLISH WEEKLY OPINIONS

Łyson Tomasz

*Jagiellonian University, student, Cracow
tomasz.lyson.97@gmail.com*

Introduction

In recent years, organizations working for sexual minorities have started to gain a voice. This topic often appeared in political practice, which made the media interested in this social group. The article contains an analysis of the content of two Polish opinion weeklies, “Newsweek Polska” and “W Sieci”. The selection of the aforementioned weeklies is not accidental. These periodicals were compiled to investigate whether the editorial line may have an impact on the way sexual minorities are portrayed - which is why such contrasting titles were analysed. This work is in the field of social sciences, in particular media and sociological studies. I refer to the studies, research and articles conducted by sociologists and media experts who put sexual minorities in several their scientific interests. For this study, a categorization key was created, which was the basis and template for researching the content of selected weeklies. This work consists of a theoretical part which is devoted to sexual minorities and their theoretical aspects. Also referred to sociology that describes the functioning of minorities in society. This paper aims to draw

attention to the fact that the views, and in this case the editorial line, may influence not only the degree of editorial interest in the subject of sexual minorities but also the manner of depicting the LGBT community.

Sexual minorities in theoretical approach

Considerations on sexual minorities were raised by many scientists, both Polish and foreign. The starting point for further analyses presented in this paper are the basic definitions [1, p. 69]. In the literature on the subject, there are many attempts to define non-heteronormative social groups, because this is how sexual minorities can be distinguished. Anna Rubik in the '#sexedpl' textbook in an interview with Hubert Sobecki deals with the topic of sexual minorities [2, p. 28]. Psychosexual or sexual orientation, according to Sobecki, is a sentimental, emotional, and sexual attraction to persons of a given gender. There are three equal sexual orientations: heterosexual, homosexual, and bisexual, that are usually abbreviated. Abbreviations for names of various gender orientations and identities are abbreviated as LGBTQAIP+. Important concepts that cannot be ignored in the work on sexual minorities are the concepts of homophobia and genetics. Homophobia is a kind of fear, hostility, and worse treatment of homosexuals just because they are not heterosexual. Such behaviour very often leads to discrimination. Gender is socio-cultural sex, and a set of personality traits and behaviours understood in each community as masculine or feminine [3, p. 44]. Since the beginning of social changes in Poland, many attempts have been made to approximate the main assumptions and ideas of the lesbian and gay liberation movement. At the end of the 1980s and 1990s, no one appreciated the work of activists in Sisyphus. Their actions remained unnoticed due the fact that homosexual person did not have the right to speak in public and was not a subject of public rights [4, p. 5]. That time the first informal associations, such as "Etap" and "Filo", began to appear in large cities. Their activity was based on spreading education about sexual minorities and establishing contacts. Jerzy Jaworski, who created informal groups and was a translator of books on the issues of sexual minorities, played a significant role in that process. Another important emancipatory event of sexual minorities in Poland was the initiation of the Kampania Przeciwko Homofobii (KPH) in 2001, the executive bodies that appeared in several larger cities. KPH clearly defined its goals, which were related to shaping a positive image of the minority, as well as lobbying politicians to introduce the law of legalizing partnerships. The topic of non-heteronormative people appeared relatively late in sociological analyses. Polish scientists believed that homosexuality was the subject of research in sexology, psychology, and criminology. Perversion, deviation, illness, crime - this is how Polish researchers initially perceived the phenomenon of sexual minorities. This issue was introduced into the area of research around the 1950s when emancipation movements began to appear. At that time, sexual minorities started to be talked about with more and more openness [5, p. 66]. Initially, homosexuality was written in the context of male prostitution, in the periodicals "Państwo i Prawo", "Przegląd Penitencjarny" or "Problem Kryminalistyki". There were numerous field studies, surveys, and interviews with young homosexuals in prisons. The first publication devoted to any sexual minority group was the book "Homoseksualizm" by Krzysztof Boczkowski [6, 1988]. Despite his medical education, the author referred to many texts of Western sociologists in his dissertation. He noted that knowledge in Poland about homosexuality is widespread, practically negligible, the Polish scien-

tific achievements at that time contained only fragmentary data that concerned only homosexual criminals. The next publication in Poland about the sexual minority by Zbigniew Lew-Starowicz and Michał Lew-Starowicz had a medical and therapeutic nature [7]. The topic of sexual minorities has not been widely described in Polish sociology. Jacek Kochanowski took up the sociology of homosexuality in his deliberations, but American and English sociologists are leading the way in this field. Aspects related to the identity of Polish gays and lesbians have been the subject of research by a few Polish sociologists. On the other hand, the problem of the functioning of homosexual relationships is practically absent in Polish sociological literature [5, p. 66].

Research

The research in this paper were conducted using the content analysis method. Content analysis method is a set of media science techniques used to describe, classify, and interpret media content. According to the science of communication, the components of analysis are subject to methodological principles of systematic, intersubjective, and quantitative research. The principle of regularity means treating the messages as a whole, even if they are in contradiction with our views and previously assumed thesis. In the “Słownik terminologii medialnej”, Walery Pisarek points to the requirement of intersubjectivity as: “the need to exclude the subjective judgments and intuition of the researcher while conducting the analysis (especially when developing analytical categories and establishing the rules for classification and coding of content)” [8, pp. 6-8]. The point is for researchers to obtain the same, or similar, results. According to the content analysis procedure, it is initial phase, a categorization key that should be created, on which basis the content will be analysed. The last stage of an analysis is the interpretation of the results. The research sample was selected with due diligence, two Polish opinion weeklies, “Newsweek Polska” and “W Sieci” from 2015, were analysed.

Table 1. Research sample in own research.

Name	Newsweek Polska	W Sieci
Number of articles	12	9

Table 2. List of articles about sexual minorities – “W Sieci”

Number	Title	Author
5 /2015	Odsłaniamy Grodzką	Andrzej Potocki
11 /2015	Gender w Słupsku	Dorota Łosiewicz
16 /2015	Eksperymenty na dzieciach	Grzegorz Górny
21 /2015	Gej, folksdojcz, pisowiec	Robert Mazurek
23 /2015	Pożegnanie Irlandii	Grzegorz Górny
26 /2015	Tęczowy przeciwnik wkracza do gry	Marzena Nykiel
29 /2015	Tolerancja	Marta Kaczyńska
34 /2015	Antykoncepcja dla pierwszaków	Marzena Nykiel
35 /2015	Gender kroczy do szkół	Marta Kaczyńska

Table 3. List of articles about sexual minorities – “Newsweek Polska”

Number	Title	Author
16/ 2015	Krucyfiks wyborczy	Piotr Milewski
19/ 2015	Mama, ciocia i ja	Monika Bruździak
23/ 2015	Irlandia wyszła z szafy	Maciej Nowicki
28/ 2015	Dwa serca	Dawid Karpiuk
29/ 2015	I nie jestem pedalem	Renata Kim, Ewelina Lis
34/ 2015	Oddam Tęczę w dobre ręce	Jacek Tomczuk
41/ 2015	Wychodzę z szafy głośno	Renata Kim
42/ 2015	Nieznane życie księdza	Małgorzata Świąchowicz
43/ 2015	Michaśka schodzi dywanu	Wojciech Staszewski
46/ 2015	Lukrowany tort z zakalcem	Aleksandra Pawlicka
46/ 2015	Kanada pachnąca lewicą	Piotr Milewski
48/ 2015	Duma czy uprzedzenie	Wojciech Staszewski

In the analysed period, a total of 21 materials on sexual minorities were published in the pages of two selected weeklies, and the topic was discussed more often by the editorial office of “Newsweek Polska”. Materials published in two opinion journals with different values were compared. To analyse the above-mentioned weeklies, a categorization key was created.

Research hypothesis: the editorial line of the editorial office influences the frequency and manner of presenting the topic of sexual minorities in the pages of the surveyed weeklies. The research question was: whether the views promoted by editorial offices have an impact on portraying sexual minorities or not?

Exposition of the topic of sexual minorities in the surveyed weekly magazines

One of the examined elements was the verification of the question of whether the topic of sexual minorities appeared on the covers of the surveyed weeklies. The analyses carried out showed that in the weekly “W Sieci” in 2015 the topic of sexual minorities appeared only once on the cover in issue 5. The main theme of this cover was Anna Grodzka. There were no covers for the topic of sexual minorities. It can therefore be concluded that the subject of the study was not interesting for the editors of the weekly “W Sieci” in 2015.

Table 4. The topic of sexual minorities on the covers of “W Sieci”

Name	The main topic of the cover	Topic mentioned on the cover	No topic and no mention on the cover	Total number of weeklies
W Sieci	1	0	8	9

In the weekly magazine “Newsweek Polska” the topic of minorities was mentioned much more often on the covers. Once the minority theme appeared as the main theme on the cover and was mentioned three times on the cover.

Table 5. The topic of sexual minorities on the covers of “Newsweek Polska”

Name	The main topic of the cover	Topic mentioned on the cover	No topic and no mention on the cover	Total number of weeklies
Newsweek Polska	1	3	8	12

Sexual minorities became the main subject of the cover of “Newsweek Polska” when Krzysztof Charamsa made his coming out. In issue 41, the entire cover was devoted to this topic, which was related to the subject of sexual minorities. Sexual minorities were a side topic mentioned on the cover of “Newsweek Polska” 3 times. In issue 29 there was an article about young homosexuals in Polish schools, this topic was mentioned at the top of the cover. In issue 34, there were reflections on the rainbow at Plac Zbawiciela (Warsaw), the subject is also mentioned at the top of the cover. Number 42 at the top of the cover informed that in inside the issue, an article devoted to the life of priest Krzysztof Charamsa could be found. To sum up the issue of exposure of topics related to sexual minorities in the pages of the surveyed weeklies, it can be stated that it was not a particularly exposed topic. It appeared as the main topic only once on the covers of the surveyed weeklies. In the case of “W Sieci”, attempts were made to portray the transsexual MP not only in controversy but even in a mocking manner. On the other hand, the editorial office of “Newsweek Polska” presents the figure of a priest who not only caused a storm in the Catholic world but was widely echoed around the world, probably in all the media. Not only did the priest openly said about his homosexuality, but he also still admits to living in a relationship with another man, which is completely opposite to the teaching of the Catholic Church, that he represents. The scandal caused by Father Charamsa turned out to be a media topic and that is why the editors of “Newsweek Polska” not only highlighted it on the cover but developed it in the next issue, where an announcement appears on the cover.

Sexual minorities in the weeklies “Newsweek Polska” and “W Sieci”

For this study, an attempt was made to check what image of sexual minorities was created in their pages by two surveyed weeklies in 2015. The surveyed articles in “Newsweek Polska” were positive (67%) or neutral (33%). They did not contain words or phrases pejoratively associated, offensive or vulgar. The articles were devoid of all stereotypes and prejudices, more than 8% of the surveyed articles refuted stereotypes. Most of the texts about sexual minorities published in the right-wing weekly “W Sieci” were either negative or mocking. This result clearly shows the attitude of the editorial office towards the LGBT community. Contrary to the Tomasz Lis weekly, the neutral tone is the least frequent here. In the articles surveyed in “Newsweek Polska”, sexual minorities were most often referred to in general terms, and there were no particular orientations (42%). There were also articles devoted entirely to transsexual people (17%). Articles about lesbians, gays, bisexuals were alike – 8 - 9%. Authors publishing in the weekly “W Sieci”. Mostly they wrote about sexual minorities in general or dividing only into lesbians and gays, excluding bisexualities. They wrote about transsexual people in 22% of all the materials surveyed. The articles analysed in the weekly “W Sieci” on sexual

minorities are less extensive than the articles studied in “Newsweek Polska”. As many as 34% of the articles surveyed had negative overtone concerning sexual minorities, and there was not a single article sympathizing with LGBT +. 33% of the articles surveyed were mocking. Only 11% of the articles surveyed were neutral and did not arouse any emotions in the reader. Sexual minorities in the opinion weekly “Newsweek Polska” are presented as normal. 16% of the articles surveyed condemned homophobia, while 17% of the texts presented the image of sexual minorities as something normal, nevertheless arousing interest and curiosity. One of the particularly important elements of the study was check whether sexual minorities are presented stereotypically by editorial offices. The conducted research showed that the opinion weekly “Newsweek Polska” did not reveal a single stereotype in the articles surveyed about sexual minorities. Often the articles in this periodical were informative. Journalists wanted to outline the recipient the way how non-heteronormative people live, what the LGBT community looks like. 67% of the surveyed articles published by the weekly “W Sieci” did not show stereotypes about sexual minorities. The rest, 33%, contain stereotypes about LGBT + people. Stereotypes appearing in the pages of “W Sieci” create the image of sexual minorities in terms of deviation, as much as 57% of the articles surveyed showed these minorities that way, and 29% showed LGBT as a series of diseases that should be treated. In articles devoted to LGBT in “Newsweek Polska”, the most frequent statements were made by parents of non-heterosexual children and journalists themselves, often they were the authors of the text. The statements of artists, representatives of the Catholic Church and politicians occurred only in 13% of analysed articles. Moreover, the opinions of scientists and experts were presented least frequently, only in 6%. The statements of the above-mentioned people about sexual minorities were positive in 73%. It should be emphasized that 9% of the articles surveyed condemn vandalism resulting from the lack of tolerance for LGBT people. 18% of statements about sexual minorities were mixed. Not even once did a negative comment appear, and all articles used a photo as a graphic form. However, the surveyed articles lacked votes or opinions of persons associated with minorities. Unlike in the “Newsweek Polska”, the opinions of journalists, and experts’ opinions rarely appear. In “W Sieci” only 11% of the articles surveyed had the residual statements of scientists, and journalists were referring to scientists to authenticate their own subjective articles, for example using the opinion of professor Douglas Allen from the University of Vancouver, or Professor Walter Schumm in the article by Grzegorz Górny, that were described above. Marta Kaczyńska did not write much about sexual minorities in her column in the analysed period. Only 22% of the texts surveyed contained LGBT-related topics. It is worth to pay attention to the author of the analysed texts in “Newsweek Polska”. Most often, the authors of texts about sexual minorities were men (58%), while women were only 25%. It also happened that the studied text was the result of cooperation of two women (17%). The issue of sexual minorities appeared mostly in social topics (58%) and political context (25%). However, less often it was written about sexual minorities in the context of cultural discourse (17%). Most (75%) topics related to LGBT + appeared in the articles, 8% of the texts surveyed were in the articles with interview elements, while the interview itself appeared in 17% of the surveyed texts. In “W sieci” 56% of the authors, or rather the authors of the analysed texts, were women, so this is the opposite situation than in “Newsweek Polska”. The LGBT + theme appeared in political topics (56%) more often than in social context

(44%). The thread of sexual minorities in “W Sieci” usually appeared in two forms - an article (56%) or lead (22%), less often as information or a column - 11% each. In 56% of the surveyed texts about sexual minorities a photo was used as a graphic form. On the other hand, in “Newsweek Polska” photos were the only graphic form appearing in the texts about sexual minorities.

On average, the articles about sexual minorities appeared approximately every four weeks. There is no pejorative character in the titles of the articles.

Conclusion

The conducted analysis allowed to make a verification of the research hypothesis and obtain answers to all research questions. The research hypothesis assumed that the editorial line of the editorial office influenced the frequency and manner of presenting the topic of sexual minorities in the pages of the surveyed weeklies. The research confirms the correctness of the hypothesis used by the author of this paper. The interest in the subject of minorities is greater in “Newsweek Polska” than in the weekly “W Sieci”. Likewise, the way the LGBT community is portrayed fundamentally differs in the analysed titles. The weekly “W Sieci” promotes conservative view. The researched articles in this periodical are intended to ridicule and deliver a negative image of sexual minorities. The authors of the texts show the stereotype of a nonheteronormative person as the one suffering from disorders of sexual preferences. The texts are devoid of scientific research, and the data are usually taken from an unknown source. Editors of the above-mentioned weeklies avoided exposing the LGBT + theme on the cover. On the other hand, in “Newsweek Polska” the opportunity to get to know sexual minorities from the positive side is offered. This is undoubtedly influenced by the editorial line. The articles surveyed in “Newsweek Polska” do not show stereotypes about sexual minorities. The vast majority of articles have a positive or neutral overtone. Even a single negative article about LGBT could not be found here. Sometimes attention was drawn to the fact that social interest in these people or the entire social group might be important. The authors of the texts - mostly men - asked experts, people associated with sexual minorities, about their opinions much more often than journalists from the editorial office of “W Sieci”. “Newsweek Polska” was more eager to highlight sexual minorities on the cover. I believe that thanks to the analysis of the content, I was able to show some differences in creating and delivering the image of LGBT + in the above-mentioned weekly magazines. These results were achieved thanks to a categorization key that was created for this content analysis.

Bibliography:

1. Foucault M., *Historia seksualności*, wyd. Słowo/obraz terytoria, Warszawa, 2000.
2. Rubik A. #sexed, wyd. WAB, Warszawa, 2018.
3. Allen R., Fowler H., *The Concise Oxford dictionary of current English*, wyd. Clarendon Press, New York, 1990.
4. Nowak S., *Seksualny kapital. Wyobrażenie wspólnoty smaku i medialne tożsamości polskich gejów*, wyd. Universitas, Kraków, 2013.
5. Kochanowski J., *Fantazmat zróżnicowany - socjologiczne studium przemian tożsamości gejów*, wyd. Universitas, Kraków, 2004.
6. Baczkowski K., *Homoseksualizm*, wyd. Inter Esse, Warszawa, 1988.
7. Lew-Starowicz Z., Lew-Starowicz M., *Homoseksualizm*, wyd. PZWL, Kraków, 1999.
8. Pisarek W., *Słownik terminologii medialnej*, wyd. Universitas, Kraków, 2006.

SUBSTANTIVE CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT OF «LONELINESS»

Malimon Vitalii,

*PhD in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Administration
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
vmalimon@ukr.net*

It is important to establish a clear definition of loneliness as it will be a large part of what is to be avoided or overcome within the experience of being alone or the seeking of solitude. Being able to identify those who are at risk of loneliness, helping with prevention, and looking at ways to cope and reduce distress around the experience, will depend on our understanding of the correlates, indicators, and antecedents of loneliness [10]. There is a strong association between loneliness and being alone, the words are too much alike despite their quite different meanings. Many people think of loneliness as aloneness, a geographical distance from other people, and physical isolation from important others – however, being lonely is not necessarily being alone [6].

The first scientific research on loneliness depicted it as «a chronic distress without redeeming features» [8]. The feelings of distress, shame and fear that accompany the perception that one's social needs are not being met by the quantity or especially the quality of one's social relationships [3] can be deeply painful, both physically and emotionally. A growing body of research indicates that loneliness predicts increased morbidity and mortality, impacts mental health and cognitive functioning, and can be associated with personality disorders and psychoses, suicide, increased risk of Alzheimer's Disease, diminished executive control, and increases in depressive symptoms. Loneliness is a common source of anxiety and distress for a growing portion of the general population, with the elderly and marginalized youth being at an even higher risk [10].

If being alone and feeling lonely is painful, being lonely amongst others can be that much worse. Having people around and being social is seen as a way to cure loneliness in Western culture. If one can find acquaintances, friends, or an intimate partner, then loneliness is expected to dissipate. This sense of being part of a group does not always mean one is connecting or being seen. Being with others and still being unable to significantly connect, not belonging, and lacking the intimate closeness and acceptance that we all yearn for, evokes not only loneliness but self-doubt, anger, and shame [6].

Many spiritual leaders, philosophers, writers and artists have spoken of the benefits of solitude. **Moses, Jesus, Mohammed** and the **Buddha** all sought solitude and shared with others what they discovered; in literature, **Thoreau, Kafka, Dickinson** and **Woolf** all noted the role of solitude in their creative processes. The connection between solitude and spirituality, and solitude and creativity are almost cliché: nuns and monks in secluded mountain monasteries, or a writer in a cabin in the middle of nowhere. Solitude, more than aloneness, carries positive emotional weight with these connections to spirituality, nature, creativity and peacefulness. Solitude can be viewed as kind of positive aloneness, a sought out and enjoyable experience that is not usually associated with negative emotions [7].

According to **Mijuskovic**, loneliness is not principally about an inability or felt inability to relate to others. One reaches out to others because one is already lonely, only «after one has initially felt, acknowledged and understood the pervasive sense of isolation that haunts the human soul». Our isolation is the inevitable consequence of a self-awareness that arises prior to and thus independently of intersubjective development.

Our necessary loneliness can be felt to varying degrees and in different ways but, in all cases, loneliness is not a simply state, amenable to crisp philosophical definition. Rather, loneliness is an «umbrella concept», and a range of different aspects hang together in relationships of mutual implication. Hence, **Mijuskovic** suggests, it is much better conveyed through literature than through certain styles of philosophizing; overly precise language cannot capture the vague and ambiguous realities of loneliness-experience [2].

Loneliness is something deeper that must be faced head on. Covering up loneliness by avoiding being alone will only delay our understanding and potential healing. We must accept the feeling of loneliness, not like it but accept it.

From an existential perspective, the lonely individual seeks to grasp some meaning in the face of life's impermanence, the *angoisse* of human freedom, and the inevitability of death. In his beautiful and tragic essay «God's Lonely Man», novelist **Thomas Wolfe** connects the intense loneliness of his own life to this universal aspect of humanity. He writes: «*The whole conviction of my life now rests upon the belief that loneliness, far from being a rare and curious phenomenon, peculiar to myself and to a few other solitary men, is the central and inevitable fact of human existence. When we examine the moments, acts, and statements of all kinds of people—not only the grief and ecstasy of the greatest poets, but also the huge unhappiness of the average soul...we find, I think, that they are all suffering from the same thing. The final cause of their complaint is loneliness*» [9].

For **Wolfe**, the experience of loneliness is neither strange nor curious, but «inevitable and right» because it is part of the human heart. Just as the experience of joy is heightened by sorrow, loneliness, «haunted always with the certainty of death», makes life precious. Loneliness and death are thus inescapable facets of human existence, each ontologically necessary for a coherent human life.

In his treatise «*Loneliness*» **Clark Moustakas** [5] probes the depths of loneliness from a phenomenological perspective. In his view, existential loneliness is that fundamental human attitude or experience provoked by the quest for being. A person enters the state of loneliness when some compelling, essential aspect of life is suddenly challenged, realized, threatened, altered, or denied; the individual is confronted with the awareness of choice and the possibility of meaning or its lack. Loneliness is not merely a normal part of human life, it is essential for human growth and authentic existence. By truly experiencing loneliness, the individual affirms his being and authenticity. When positively embraced and confronted, loneliness has a salutary role: the integration and deepening of self. Through loneliness, the individual «*discovers life, who he is, what he really wants, the meaning of his existence, [and] the true nature of his relation with others*». To face up to our loneliness, to recognize it in the faces of others, is to participate in morality itself.

Moustakas distinguishes between two types of loneliness. There is the loneliness of solitude in which one experiences a peaceful state of being alone with the ultimate mysteries of life—the harmony of people, nature, faith, and the universe. Secondly, there is the loneliness of a life suddenly shattered by tragedy, illness,

betrayal, deceit, and death. The crisis penetrates the person's immediate world [1].

Like Mijuskovic, **Moustakas** believes that man has routinely sought to escape the grasp of being alone despite the impossibility of the task. Unlike Mijuskovic, however, **Moustakas** sees that coming to terms with the condition of being alone is indeed an enviable resolution, and that the proper recognition of aloneness as a condition of existence allows loneliness to be just as rich and fruitful as companionship [4].

Thoreau's phenomenology of solitude offers five distinct characteristics that describe its experience from the perspective of the self in the lifeworld. First, solitude is an agreeable, sought-after experience. Additionally, solitude is based on relation with the other rather than proximity to him or her. Furthermore, solitude lacks a sense of permanence, with the self and other acknowledging it as only a temporary withdrawal. This agreement also dictates that solitude is always a mutual construction between the self and other or others. Lastly, it is in solitude that one finds a doubleness of the self, able to transcend through intrapersonal contemplation. Together, Thoreau's five characteristics present a rich and textured theory of solitude as a phenomenon [4].

Thus, loneliness is a feeling of being cut off, disconnected and/or alienated from other people. It is one of the paradoxes of human existence. We try to satisfy a need that can never be fully realized. Philosophical definition of loneliness allows us to outline the multidimensionality of this concept and deepen the understanding of its components.

Список використаних джерел:

1. Abiding Loneliness : An Existential Perspective On Loneliness. URL: <https://philosophicalsociety.com/Archives/Park%20Ridge%20Center%20Essay.htm>.
2. Feeling Lonesome : The Philosophy and Psychology of Loneliness. URL: <https://ndpr.nd.edu/reviews/feeling-lonesome-the-philosophy-and-psychology-of-loneliness>.
3. Hawkey L. C., & Cacioppo J. T. Loneliness matters : A theoretical and empirical review of consequences and mechanisms. *Annals of Behavioral Medicine*. 2010. № 40 (2). P. 218–227. URL: <http://dx.doi.org/10.1007/s12160-010-9210-8>.
4. Michaels Timothy. Privatio Dialogus : Toward a Phenomenology of Aloneness for the Philosophy of Communication. URL: <https://dsc.duq.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2797&context=etd>.
5. Moustakas Clark E. Loneliness. NJ : Prentice-Hall, Inc., 1961.
6. Rokach A. Loneliness then and now : Reflections on social and emotional alienation in everyday life. *Current Psychology*. 2004. № 23. P. 24–40. URL: <http://doi.org/10.1007/s12144-004-1006-1>.
7. Understanding the Potential of Solitude by Leslie Williams. URL: <http://repository.cityu.edu/bitstream/handle/20.500.11803/645/LeslieWilliamsThesis2017.pdf?sequence=3>.
8. Weiss R. S. Loneliness : the experience of emotional and social isolation. Cambridge, MA. : MIT Press, 1973.
9. Wolfe Thomas. God's Lonely Man. *Masterworks of English Prose : A Critical Reader*. Ed. John L. Bradley and Martin Stevens. New York : Rinehart and Winston, Inc., 1968. P. 454–462.
10. Zysberg L. Loneliness and emotional intelligence. *The Journal of Psychology*. 2012. № 146 (1–2). P. 37–46. URL: [doi:10.1080/00223980.2011.574746](https://doi.org/10.1080/00223980.2011.574746).

AKTUALNE UWARUNKOWANIA ZAKŁADANIA PLACÓWEK OSWIATOWYCH W POLSCE

dr inż. Myjak Krzysztof

*Katedra Kanonicznego Prawa Karnego, Administracyjnego i Procesowego,
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydział Prawa
Kanonicznego,
student, Warszawa
k.myjak@gmail.com*

Pfarrer Myjak Krzysztof

Wstęp

Odpowiadając na pytanie, kto może zakładać i prowadzić szkoły w Polsce należy zwrócić uwagę na art. 5 ust. 2 *Ustawy o systemie Oświaty*. Z przepisów zawartych w niniejszym artykule jasno wynika, że szkoły mogą być zakładane przez jednostki samorządu terytorialnego, osoby prawne jak i oczywiście osoby fizyczne. Jeśli chodzi o jednostki samorządu terytorialnego mogą prowadzić oraz zakładać tylko szkoły i placówki publiczne. Zagłębiając się dalej w przepisy możemy odnaleźć przepisy zezwalające ministrom spraw wewnętrznych, obrony i sprawiedliwości zakładać i prowadzić szkoły, wykaz taki jest określony przez Radę Ministrów. Jednocześnie Minister Oświaty i Wychowania jest upoważniony do zakładania i prowadzenia szkół dla dzieci obywateli polskich czasowo przebywających za granicą, jak również publiczne placówki doskonalenia nauczycieli o zasięgu krajowym jak i szkoły o charakterze eksperymentalnym [2, s. 46].

Zostały w rozporządzeniu określone warunki udzielania zezwoleń na założenie szkoły publicznej przez osoby fizyczne i prawne [7, poz. 187; 8 poz. 19]. Osoba, która chce założyć szkołę kieruje taki wniosek o zezwolenie na działalność szkoły publicznej określonego typu do jednostki samorządu terytorialnego lub do ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Jednostka samorządu terytorialnego jest zobowiązana do prowadzenia rejestru wydanych zezwoleń. Takowy wniosek o udzielenie zezwolenia, wraz z projektem statutu i aktu założycielskiego, należy złożyć nie później niż 6 miesięcy przed rozpoczęciem roku budżetowego, w którym ma nastąpić rozpoczęcie działania szkoły. Do wniosku należy dołączyć obligatoryjnie następujące dokumenty:

1. wykaz nauczycieli wraz z dyrektorem, którzy mają być zatrudnieni jak również należy przedstawić ich kwalifikacje,
2. informacje o liczbie uczniów jak i liczbie oddziałów,
3. zobowiązanie, które dotyczy utrzymania szkoły,
4. zapewnienia warunków kadrowych i organizacyjnych, które pozwolą prowadzić zadania statutowe jednostki,
5. jak również należy dołączyć zobowiązanie, które dotyczy szkół publicznych,
6. osoba prawna ma obowiązek dołączenia kopii statutu natomiast osoba fizyczna dane personalno-adresowe.

Przegląd zagadnienia.

Warunkiem do udzielenia takiego zezwolenia na założenie szkoły jest to, że projekt statutu i akt założycielski są zgodne z ustawą o systemie oświaty, w przypadku, kiedy szkoła będzie stanowić uzupełnienie sieci szkół, a profil szkół kształcenia zawodowego jest zgodny z potrzebami gospodarczymi regionu. To osoba

zakładająca placówkę musi zapewnić odpowiednie warunki realizacji zadań, które są wpisane w statut szkoły.

Zgodnie z przepisami ustawy szkołą publiczną jest placówka, która:

1. zapewnia bezpłatne nauczanie w zakresie ramowych planów nauczania,
2. przeprowadza rekrutację dzieci na podstawie zasady powszechnej dostępności,
3. zatrudnia nauczycieli posiadających kwalifikacje określone w odrębnych przepisach,
4. realizuje programy nauczania, które mają podstawy programowe obowiązkowych przedmiotów ogólnokształcących, szkoły zawodowe natomiast podstawy programowe kształcenia w danym zawodzie albo też profilu kształcenia zawodowego, realizować muszą także ramowy plan nauczania,

5. jednocześnie musi respektować zasady oceniania ustalone przez Ministra Edukacji Narodowej, jak również kwalifikowania czy też promowania uczniów jak również przeprowadzania egzaminów, dają one możliwość uzyskania świadectw czy też dyplomów państwowych.

Jednocześnie należy zaznaczyć, że szkoły niepubliczne mogą uzyskać uprawnienia szkoły publicznej przypadku:

1. realizuje programy nauczania uwzględniające podstawy programowe,
2. jednocześnie stosuje ustalone przez Ministerstwo Edukacji Narodowej zasady klasyfikacji, promowania uczniów jak również przeprowadzania egzaminów, wyjątek stanowią egzaminy wstępne,
3. tak jak szkoła publiczna prowadzi dokumentację przebiegu nauczania,
4. jako szkoła zawodowa prowadzi kształcenie w zawodach, które są określone w klasyfikacjach zawodów szkolnictwa zawodowego albo w innych zawodach za zgodą Ministra Edukacji Narodowej,
5. jak również zatrudnia nauczycieli przedmiotów, które są obowiązkowe, nauczyciele posiadają kwalifikacje, które są określone dla nauczycieli szkół publicznych.

Jeśli chodzi o szkołę podstawową i gimnazjum to mogą one być tylko szkołą publiczną lub niepubliczną o uprawnieniach szkół publicznych mówi o tym art. 8 ustawy o systemie oświaty.

Jednostka samorządu terytorialnego jest organem prowadzącym szkołę publiczną, jest ona powoływana na mocy uchwały organu stanowiącego. Przypadku organu założycielskiego i prowadzącego przez osobę prawną lub fizyczną to szkoła powstaje na mocy zezwolenia, którego udziela jednostka samorządu terytorialnego. Szkoły i placówki niepubliczne mogą zakładać tylko osoby prawne i fizyczne. Następuje to po uzyskaniu wpisu do ewidencji prowadzonej przez jednostkę samorządu terytorialnego obowiązanej do prowadzenia odpowiedniego typu publicznych szkół i placówek. Zgłoszenie do ewidencji winno zawierać:

1. nazwisko osoby fizycznej lub nazwę osoby prawnej zamierzającej prowadzić szkołę, jej miejsce zamieszkania siedzibę,
2. określenie typu szkoły i opis warunków lokalowych,
3. statut szkoły,
4. dane dotyczące kwalifikacji pracowników pedagogicznych i dyrektora,
5. zapewnienie, że szkoła spełnia warunki wymagane od szkoły publicznej.

Szkoła publiczna może zostać zlikwidowana z końcem roku szkolnego przez organ prowadzący szkołę po zapewnieniu uczniom możliwości kontynuowania nauki w innej szkole publicznej o tym samym lub zbliżonym profilu. W przy-

padku, gdy organem założycielskim czy prowadzącym jest jednostka samorządu terytorialnego likwidacja może nastąpić po uzyskaniu pozytywnej opinii kuratora oświaty. Jeśli organem założycielskim i prowadzącym jest osoba prawna lub fizyczną wówczas zgodę na likwidację placówki musi wyrazić organ, który wyraził zgodę na założenie placówki.

Zadania i kompetencje w dziedzinie oświaty organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego, które wynikają z ustawy o systemie oświat i ustawy – Karta nauczyciela, to:

1. Zakładanie oraz prowadzenie przez jednostkę samorządu terytorialnego szkół, przedszkoli i innych placówek, w tym jednostek obsługi ekonomiczno – administracyjne szkół,

2. Zapewnienie dzieciom w wieku 6 lat prawa do rocznego przygotowania przedszkolnego w ramach roku zerowego,

3. Zapewnienie dzieciom transportu bezpłatnego uczęszczającym do szkół publicznych podstawowych i gimnazjów bezpłatnego transportu i opieki w czasie przewozu, w przypadku, gdy ich droga do szkoły przekracza 3 km, dla dzieci w wieku 1-4, a dla klas 5-6 szkół podstawowych i dla gimnazjów 4 km,

4. Ustalenie przez radę gminy sieci publicznych przedszkoli, szkół podstawowych i gimnazjów oraz granice ich obwodów,

5. Ustalenie przez radę powiatu planu sieci publicznych szkół ponadgimnazjalnych,

6. Podpisanie aktu założycielskiego i nadanie pierwszego statutu,

7. Likwidowanie szkół, łączenie szkół w zespół i rozwiązywanie zespołów szkół,

8. Określenie regulaminu wysokości stawek i warunki przyznawania dodatków, wynagrodzenia za godziny ponadwymiarowe i godziny doraźnych zastępstw, wysokości i warunków wypłat nagród i innych świadczeń wynikających ze stosunku pracy,

9. ustala zasady rozliczania tygodniowego wymiaru zajęć nauczycieli, dla których ustalony plan zajęć jest różny w poszczególnych okresach roku szkolnego, jednocześnie ustala zasady udzielania zniżek dyrektorom i innym nauczycielom pełniącym funkcje kierownicze lub zwalnia ich z obowiązku realizacji zajęć dydaktycznych, ustala obowiązkowy wymiar godzin zajęć nauczycieli,

10. Ustala wysokość dodatku mieszkaniowego oraz szczegółowe zasady jego przyznawania i wypłacania,

11. Przeznacza w budżecie jednostek samorządu terytorialnego środki finansowe na pomoc zdrowotną dla nauczycieli korzystających z opieki zdrowotnej,

12. Odpowiada za działalność szkoły lub placówki oraz zapewnienie kadrowych i organizacyjnych warunków realizacji programów nauczania i innych zadań statutowych szkół, ponosi także odpowiedzialność za ich działalność,

13. Powierza stanowisko dyrektora szkoły osobie, która wyłoniona została w drodze konkursu lub gdy nie wyłoniono kandydata tą drogą, ustala kandydata na to stanowisko po zasięgnięciu opinii rady szkoły i rady pedagogicznej, jeżeli organ sprawujący nadzór pedagogiczny nie zgłosi umotywowanego zastrzeżenia do kandydata. Powołuje komisję konkursową, określa regulamin konkursu, wyznacza swoich przedstawicieli do udziału w komisji konkursowej,

14. Do czasu powierzenia stanowiska dyrektora po zasięgnięciu opinii rady szkoły i rady pedagogicznej, jeśli nie ma zastrzeżeń organu sprawującego nadzór pedagogiczny,

15. Określa skład komisji konkursowej nowo zakładanych szkół lub placówek,

16. Przedłuża dyrektorowi powierzone stanowisko po zasięgnięciu opinii rady szkoły i rady pedagogicznej, przy braku zastrzeżeń organu sprawującego nadzór pedagogiczny,

17. Odwołuje dyrektora ze stanowiska,

18. Ustala profile szkoły zawodowej profile kształcenia lub nowe zawody,

19. Zawiera z zakładem opieki zdrowotnej umowę dotyczącą korzystania z pomieszczeń i ponoszenia kosztów utrzymania szkoły specjalnej działającej na jej terenie,

20. Powołuje komisję egzaminacyjną na stopień nauczyciela mianowanego,

21. Zapewnia podstawowe warunki do realizacji zadań szkoły,

22. W przypadku likwidacji szkoły wskazuje inną szkołę, w której naliczany będzie odpis na zakładowy fundusz socjalny emerytów i rencistów zlikwidowanej szkoły,

23. Może tworzyć służbę socjalną powołaną do gospodarowania funduszem socjalnym,

24. Opiniuje propozycję przeniesienia nauczyciela,

25. Przenosi nauczyciela do innej szkoły,

26. Zaciera kary dyscyplinarne nauczycieli,

27. Zawiesza w pełnieniu obowiązków dyrektora szkoły,

28. Wstrzymywanie wykonywania niezgodnych z prawem uchwał rady pedagogicznej,

29. prowadzenie nadzoru nad szkołą w przedmiocie spraw finansowych [2, s. 64-66].

Jak widać istnieje duży wachlarz kompetencji i zadań radym zarządu i przewodniczącego zarządu. Duże znaczenie w przedmiocie sukcesu organu prowadzącego jest zapewnienie środków finansowych niezbędnych do utrzymania podległych szkół oraz placówek. Gwarantowanie w dochodach środków na realizację zadań oświatowych, w tym środków na wynagrodzenia nauczycieli, należy do podstawowych zadań jednostek samorządu terytorialnego. Jak wiadomo organ prowadzący może stworzyć służbę socjalną powołaną do gospodarowania funduszem świadczeń socjalnych.

Oceniając wkład państwa w finansowanie oświaty w Polsce należy powiedzieć, że wydatki w okresie transformacji wzrastał, jednak w latach kolejnych niestety, ale spadał udział państwa w finansowaniu oświaty. Plany dotyczące finansowania oświaty ze środków publicznych są opracowywane a następnie muszą być uchwalone ba zasadach określone ustawami o finansach publicznych. Podstawowym założeniem finansowania oświaty jest zasada konstytucyjna mówiąca o prawie do nieodpłatnej nauki do wieku 18 lat we wszystkich szkołach. Wyjątek stanowią licea profilowane czy ogólnokształcące zasada ta obejmuje osoby do 19 roku życia. Podział funduszy na dane szczeble edukacji ma związek z transferem środków budżetowych do samorządów gminnych, powiatowych i wojewódzkich. Przyjęte przez jednostki samorządu terytorialnego przedszkola w 1991 roku, szkół podstawowych w 1993 -1994 a przez powiaty 1999 szkół średnich.

Finansowanie oświaty przede wszystkim reguluj konstytucja RP jak również wiele innych aktów prawnych takich jak:

1. ustawa o systemie oświaty,

2. ustawa o finansach publicznych,

3. ustawa o dochodach jednostek samorządu terytorialnego [5, s. 39].

Aczkolwiek podstawowym aktem jest wspomniane poniżej rozporządzenie ministra edukacji narodowej, które jest wydawane, co roku. Zastosowanie algorytmu zrationalizowało w wielu przypadkach finansowanie oświaty, miało wpływ na przyspieszenie procesu likwidacji szkół najmniejszych, było to przede wszystkim uzasadniane aspektem ekonomicznym. Jednocześnie należy nadmienić, że nikt nie zabrania jednostkom samorządu terytorialnego na dofinansowywanie z własnych środków szkół i przedszkoli. Jednak najbardziej potrzebujące są szkoły w gminach małych najbiedniejszych, więc nie ma skąd gmina także zbyt dużych funduszy, które może przeznaczyć na dofinansowanie szkół i przedszkoli.

Ustalając algorytm finansowy, ustalono 21 różnych wag przeliczeniowych, w 2005 roku liczba wag wzrosła do 39.

Wydatki oświatowe nadmienić należy, jest obecnie największą pozycją budżetu gmin i różnią się w zależności od tego, czy są to gminy miejskie, czy gminy wiejskie, ich wydatki oświatowe wynoszą prawie 50 %. Jeśli chodzi o województwa wydatki oświatowe stanowią tutaj 30 % wydatków ogółem. Chociaż obowiązująca ustawa określa zasady i reguły finansowania oświaty, czyni się to z subwencji oświatowej, to niektóre zadania oświatowe są finansowane bezpośrednio z innej części budżetu państwa. W budżetach województw są przewidziane wydatki oświatowe dla kuratoriów oświaty. Natomiast w budżetach niektórych ministrów pozostawiono różne nietypowe placówki. Jednocześnie w wydatkach ministrów pojawiają się wydatki zakwalifikowane jak oświatowe.

W ustawie o finansach publicznych rezerwy celowe zdefiniowane zostały jako wydatki, których nie można zakwalifikować w okresie opracowywania budżetu [12, art. 66; 11, poz. 983; 10, poz. 1119]. Większość środków zaplanowanych w ustawie budżetowej województwie przekazują dla samorządów. Natomiast samorządy konstruują uchwały budżetowe ustalają kwoty na inwestycje sięgając zarówno do subwencji. Dochodów własnych, jak i do dotacji na inwestycje. Samorządy zwykle subwencję oświatową w całości wydają na zadania bieżące, duże nadzieje na wsparcie oświaty, ale bez wsparcia marszałka, mogą sobie poradzić tylko te bogatsze. Dotacje celowe w swej istocie są podobne do rezerw celowych, szczególnie, że zaplanowane w nadmiernej wysokości mogą zostać zablokowane przez. Ministra Finansów. Rezerwy celowe zaplanowane w nadmiernej wysokości nie są po prostu uruchamiane i mogą po wypełnieniu odpowiedniej procedury zmienić przeznaczenie. Dotacje w 1999 r. służyła finansowaniu zadań oświatowych, zamieniono ją w subwencję miała na celu zwiększenie finansowej autonomii samorządów. Samorządy uzyskiwały w ten sposób większą płynność finansową. Poprzez dotacje celowe finansuje się wiele innych zadań oświatowych, które w budżecie państwa są zaplanowane jako rezerwy celowe. Poprzez dotacje przekazywane są środki na sfinansowanie wypoczynków dzieci oraz na pomoc materialną dla uczniów.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 16 grudnia 1999 roku w sprawie zasad podziału części oświatowej subwencji ogólnej dla jednostek samorządu terytorialnego jako akt wykonawczy do ustawy z dnia 26 listopada 1998 roku o dochodach jednostek samorządu terytorialnego, ustalił zasady finansowania oświaty, między innymi polega to na:

1. wprowadzono jednolity system podziału subwencji na zadania szkół podstawowych, gimnazjum jak również szkół ponadpodstawowych,
2. Ustalono, że podstawą podziału jak i ustalenia kwot części oświatowej

subwencji będzie przyjęcie tylko i wyłącznie liczby uczniów w szkołach prowadzonych albo dotowanych przez jednostkę samorządu terytorialnego, zgodnie z zasadą, że: pieniądź idzie za uczniem”,

3. jednocześnie wprowadzono jednolity dla wszystkich szkół finansowych standard A podziału subwencji na statystyczną liczbę uczniów, stanowiący kalkulacyjną jednostkę bonu oświatowego na ucznia,

4. uwzględniono specyfikę typu i rodzaju szkół poprzez odniesienie do standardu A wagi P,

5. jak również uwzględniono środki na realizację zadań pozaszkolnych [4, s. 14].

Przez przyjęcie zasady, że pieniądź idzie za uczniem jak również uzależniono subwencję oświatową tylko i wyłącznie od liczby uczniów jako podstawowej miary zadań oświatowych nie byłoby wystarczające, żeby tak naprawdę rozdzielić środki publiczne na oświatę między jednostki samorządu terytorialnego. W celu zapewnienia równowagi w szkołach wymagane są zwiększone środki porównywalnym poziomie. W celu uwzględnienia tych czynników, rozporządzenie wprowadza pojęcie ucznia przeliczeniowego, które za pomocą ustalonych w nim wskaźników i wag, daje możliwość wyrazić w postaci arytmetycznej kwotę ostatecznej subwencji oświatowej do JST [4, s. 16].

Należy powołać rozporządzenie MENiS z 27 grudnia 2001 r. [6, poz. 1822], według którego dzieli się subwencje oświatową dla JST, która jest ustalona w ustawie budżetowej pomniejszoną o 1 % rezerwy na trzy części:

1. kwotę bazową (SOA), uwzględnia on liczbę uczniów, wynikającą z liczby uczniów jak i wskaźnika przeliczeniowego,

2. kwotę uzupełniającą (SOB), uwzględnia przeliczeniową liczbę uczniów i 23 wagi, które są przypisane różnym uczniom według dochodów na mieszkańca, z uwzględnieniem terenów i wiejskich oraz miast do 5000 mieszkańców, racjonalizacji szkół, awansu nauczycieli, stopnia niepełnosprawności, jak również typu szkół.,

3. kwoty na pozaszkolne zadania oświatowe, (SOC), natomiast ta kwota uwzględnia przeliczeniową liczbę wychowanków, którzy korzystają z zadań pozaszkolnych, wynika to ze statystycznej liczby wychowanków i 10 wag przypisanych różnym wychowankom, według rodzajów zadań pozaszkolnych.

Wszystkie kwoty wyliczone są według ustalonych wzorów. Część oświatowa subwencji ogólnej jest przeznaczona na finansowanie bieżących wydatków, szkół i placówek, które są prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego. Jednocześnie finansuje się dotowanie na podstawie odrębnych przepisów, szkół i placówek publicznych, które są prowadzone przez osoby prawne, inne niż JST. Jednocześnie jest z tej subwencji finansowane również podwyżki wynagrodzenia dla nauczycieli oraz pracowników szkół i placówek. Wydatki oświatowe nadmienić należy, jest obecnie największą pozycją budżetu gmin i różnią się w zależności od tego, czy są to gminy miejskie, czy gminy wiejskie, ich wydatki oświatowe wynoszą prawie 50 %. Jeśli chodzi o województwa wydatki oświatowe stanowią tutaj 30 % wydatków ogółem. Większość wydatków oświatowych jednostek samorządu terytorialnego jest ponoszona przez gminę ok. 52 %, powiaty 46 % województwa zaledwie 1,6 % - dane na 2003 rok.

Najważniejszym instrumentem finansowania polskiej oświaty jest algorytm podziału części oświatowej subwencji ogólnej między jednostki samorządu terytorialnego. Algorytm podziału stał się dosyć skomplikowanym systemem 41 wag

stosowanych w różnych sposób do różnych grup uczniów i wzajemnie na siebie wpływających [1, s. 131]. Algorytm podziału części oświatowej subwencji ogólnej dla jednostek samorządu terytorialnego jest ustalany corocznie w postaci wzoru matematycznego i publikowany w rozporządzeniu ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania. W roku 2004 weszła w życie ustawa z dnia 13 listopada 2003 o dochodach jednostek samorządu terytorialnego. Oświata na poziomie przedszkoli, szkół podstawowych oraz szkół ponadpodstawowych stanowi zadanie własne samorządu terytorialnego. Samorządy są także odpowiedzialne za bezpośrednie finansowanie tej sfery polityki publicznej. Intencja reformatorów była jasna chodziło o uczynienie z samorządu prawdziwego gospodarza szkół na terenie, dysponującego pełną swobodą decydowania o finansach oświaty.

Najbardziej znaczący element wydatków oświatowych, czyli wynagrodzenie nauczycieli, jest regulowany na poziomie państwa przez ustawę Karta Nauczyciela. Drugi system awansu zawodowego nauczycielowi, a zwłaszcza nieoczekiwanie szybki wzrost liczby nauczycieli dyplomowanych i spadek liczby nauczycieli mianowanych, spowodował bardzo nierówny wzrost wydatków jednostek samorządu terytorialnego na wynagrodzenia nauczycieli w zależności od kwalifikacji zawodowych nauczycieli w danych JST. Po trzecie, samorządy terytorialne prowadzą zróżnicowanie polityki finansowania oświaty, częściowo w odpowiedzi na lokalne wyzwanie, a częściowo ze względu na odmienne strategie i preferencje władz lokalnych. Polityka lokalna w takich kwestiach, jak kształt sieci szkolnej, liczba dzieci w oddziale szkolnym, liczba godzin nauczania czy system nagród dla nauczycieli ma znaczący wpływ na koszty zadań oświatowych.

Samorząd terytorialny otrzymuje subwencję oświatową, edukacja jest je zadaniem własnym. Część oświatowa subwencji ogólnej dla gmin, powiatów i województw zgodnie z ustawą o dochodach jednostek samorządu terytorialnego w latach 1999 - 2003 miała stanowić łącznie nie mniej niż 12,8% planowanych dochodów budżetu państwa na dany rok. Kryteria i sposób podziału subwencji oświatowej, ustawa o dochodach j.s.t., omawia pobieżnie. Jednakże bardziej szczegółowe kryteria określa w rozporządzeniu wydawane, co rok przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania po zasięgnięciu opinii reprezentacji jednostek samorządu terytorialnego (JST). Jako kryteria wymieniane się w art. 35 ustawy o dochodach j.s.t. są:

- typy szkół,
- rodzaj szkół,
- stopień awansu zawodowego nauczycieli,
- liczba uczniów w szkołach.

Podstawowe zasady przyjętego w rozporządzeniu algorytmu podziału subwencji oświatowej:

1) subwencję oświatową dla każdej jednostki samorządu terytorialnego oblicza się jako sumę subwencji bazowej (SOA), subwencji uzupełniającej (SOB) i subwencji na realizację pozaszkolnych zadań oświatowych (SOC);

$$SO = SOA + SOB + SOC + SOD$$

2) subwencję bazową SOA dzieli się między gminy w zasadzie proporcjonalnie do liczby uczniów w szkołach prowadzonych przez daną jednostkę samorządu terytorialnego,

3) subwencja SOB jest instrumentem zwiększenia subwencji dla jednostek prowadzących szkoły (lub klasy) wymagające wyższych nakładów, m.in. szkoły na terenach wiejskich⁴, szkoły dla niepełnosprawnych, szkoły dla mniejszości na-

rodowych, szkoły sportowe, szkoły zawodowe specjalne; podziału subwencji SOB dokonuje się proporcjonalnie do liczby „przeliczeniowych” uczniów w wymienionych w rozporządzeniu 14 typach szkół (klas),

4) subwencja SOC dzielona jest proporcjonalnie do liczby „przeliczeniowych” dzieci w przedszkolach specjalnych, domach wczasów dziecięcych, specjalnych ośrodkach szkolno-wychowawczych i innych, wyliczonych w rozporządzeniu placówkach pozaszkolnych.

Kwoty subwencji oświatowej przekazywane są j.s.t. w ratach miesięcznych, gdzie rata za marzec wynosi wyjątkowo 2/13 ogólnej kwoty przypadającej na cały rok budżetowy (rekompensata “trzynastych” pensji dla nauczycieli). Kwoty subwencji wpływają na rachunek j.s.t z góry, w terminie do 25 dnia miesiąca poprzedzającego miesiąc wypłaty wynagrodzeń [3, art. 41]. W przypadku nieterminowego przekazania z budżetu państwa kwot subwencji oświatowej istnieje podstawa do naliczenia odsetek w wysokości ustalonej jak dla zaległości podatkowych. Wyjątkowo, w odniesieniu do subwencji oświatowej nie obowiązują ogólne przepisy nakładające na j.s.t. identyczny obowiązek naliczenia karnych odsetek w przypadku otrzymania kwot wyższych od należnych. Zawyżenia kwot należnych wywołują skutek w postaci zmniejszenia albo nawet wstrzymania kwot należnych za następne okresy, o ile różnica nie zostanie wcześniej zwrócona przez j.s.t. Kwoty uzyskane nienależnie zasilają konto rezerwy subwencji oświatowej (w roku 2002 dotyczyło to 9 j.s.t.). W przypadku wykrycia kwot nieprawidłowości we wcześniejszych niż budżetowy rok okresów - kwoty nienależnie uzyskane trafiają do budżetu państwa [3, art. 42a]. Z kwoty przewidzianej w budżecie państwa na subwencję oświatową wyodrębnia się 1% rezerwę subwencji, dzieloną przez Ministra Finansów na wniosek Ministra Edukacji i Sportu w oparciu o rokrocznie ustalone kryteria podziału. Zgodnie z “Kryteriami podziału 1% rezerwy części oświatowej subwencji ogólnej w roku 2002”, zaakceptowanymi przez Zespół ds. Edukacji, Kultury i Sportu Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu Terytorialnego, środki z 1% rezerwy części oświatowej subwencji ogólnej przeznaczono między innymi na: wzrost zadań szkolnych od dnia 1 września 2002 r.; dofinansowanie prac remontowych prowadzonych w szkołach i placówkach oświatowych; mających na celu usunięcie zagrożeń zdrowia i bezpieczeństwa uczniów oraz nauczycieli; dofinansowanie zakupu sprzętu szkolnego do nowo wybudowanych obiektów oświatowych [1, s. 138]. Jednocześnie należy nadmienić, że w ustawie prawo oświatowe istnieje regulacja w art. 90 ustanowionych przez Radę Ministrów rządowych programów wspierania edukacji. Programy te mogą mieć samodzielny charakter wspierania edukacji jak również mogą stanowić pewien instrument wsparcia programów realizowanych przez inne podmioty, takie jak jednostki samorządu terytorialnego oraz organizacje pozarządowe.

Wszystkie rządowe programy realizowane cele mogą być finansowane ze środków zagranicznych w rozumieniu ustawy o Narodowym Planie Rozwoju z 20 kwietnia 2004 roku [9, poz. 1206] oraz ustawy z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju [13, poz. 1658]. Za środki zagraniczne uznaje się publiczne środki wspólnotowe, które w myśl art. 2 pkt 11 ustawy o Narodowym Planie Rozwoju są środki finansowe pochodzące z budżetu Wspólnot Europejskich, a w szczególności z funduszy strukturalnych, o których stanowią przepisy Unii. Jako przykłady programów rządowych prowadzonych w oparciu o art. 90 u.u.s.o. można wymienić:

1. ustanowiony uchwałą Rady Ministrów rządowy program wyrównania

szans edukacyjnych dzieci i młodzieży w 2008 roku,

2. ustawiony uchwałą Rady Ministrów rządowy program pomocy uczniom w 2008 roku „Dofinansowanie zakupu podręczników dla dzieci rozpoczynających obowiązkowe roczne przygotowanie przedszkolne, naukę w klasie I-III szkoły podstawowej lub klasach I-III ogólnokształcącej szkoły muzycznej I stopnia – wyprawka szkolna.

3. ustanowienie uchwałą Rady Ministrów rządowy program wspierania organów prowadzących w zapewnieniu bezpiecznych warunków nauki, wychowania i opieki w publicznych szkołach i placówkach.

Inwestycje oświatowe są realizowane przede wszystkim przez samorządy, ale również przez urzędy centralne i wojewodów.

Podsumowanie i wnioski.

Jak widać istnieje możliwość finansowania oświaty z innych źródeł niż subwencja oświatowa, zdobywanie jednak funduszy na różnego rodzaju programy szkolne leży w gestii szkoły. Państwo również reguluje przepisami możliwość partycypacji w obowiązkowi wspierania przez państwo wykonywania zadania własnego gminy w zakresie udzielania pomocy materialnej o charakterze socjalnym poprzez udzielanie dotacji gminie przez państwo.

Bibliografia:

1. Herbst M., Finansowanie oświaty w Polsce, diagnoza, dyrektywy, możliwości, Warszawa 2009.
2. Król A., Kuzioł P., Łuszczarz M., Prawo oświatowe. Komentarz do ustawy o systemie oświaty, Bielsko-Biała 2009.
3. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 kwietnia 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o samorządzie gminnym, Dz. U. 2020 r., poz. 713.
4. Pieluchowski J., Organizacja i zarządzanie oświatą i szkołą, Poznań 2004.
5. Piwowarski R., Edukacja z perspektywy lokalnej i międzynarodowej, Warszawa 2006.
6. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 27 grudnia 2001 r. w sprawie zasad podziału części oświatowej subwencji ogólnej dla jednostek samorządu terytorialnego w roku 2002, Dz. U. nr 156, poz. 1822.
7. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 26 marca 1997 r. w sprawie szczegółowych zasad i warunków udzielania i cofania zezwolenia na założenie szkoły publicznej przez osobę prawną lub fizyczną, Dz. U. nr 32, poz. 187.
8. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 grudnia 1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych zasad i warunków udzielania i cofania zezwolenia na założenie szkoły publicznej przez osobę prawną lub fizyczną, Dz. U. nr 2, poz. 19.
9. Ustawa z 20 kwietnia 2004 r. o Narodowym Planie Rozwoju, Dz. U. nr 116, poz. 1206.
10. Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o zmianie ustawy o najmie lokali mieszkalnych i dodatkach mieszkaniowych oraz ustawy o dochodach jednostek samorządu terytorialnego w latach 1999 i 2000, Dz. U. nr 162, poz. 1119.
11. Ustawa z dnia 26 listopada 1998 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego w latach 1999 i 2000, Dz. U. nr 150, poz. 983.
12. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, Dz. U. nr 150.
13. Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz. U. nr 227, poz. 1658.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КВІР-ІДЕНТИЧНОСТІ У КІНЕМАТОГРАФІ США

Молодіна Альона Олексіївна,

аспірантка Інституту практичної культурології

та арт-менеджменту НАКККІМ

amolodina@dakkkim.edu.ua

ORCID: 0000-0003-1791-3474

Науковий керівник –

кандидат культурології, доцент Л.С. Гоц

У контексті сучасної культури кінематограф США дав нові візуальні засоби вираження для самого широкого спектра соціальних явищ. Однією зі значущих особливостей розвитку кінематографу США є звернення до теми зображення ненормативності гендеру. Дослідження образів персонажів з квір-ідентичністю простежується від боязких включень персонажів, які можуть здатися нам гомосексуальними, до відкритої маніфестації ЛГБТ руху, його інституалізації, наукової та політичної експлікації у вигляді квір-досліджень, зрештою, включення самого явища ненормативної сексуальності та гендерного вираження в організацію суспільства яке схвалюється й потребує захисту.

Метою роботи є аналіз еволюції репрезентації квір-ідентичності у кінематографі США.

Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові методи, такі як аналіз та синтез, праці з гендерної соціології, квір-теорії та культурологічні дослідженням в області кінематографа.

Перш ніж переходити до самого дослідженню репрезентації квір-ідентичності у кінематографі, необхідно розглянути ступінь вивченості питань, що підіймаються в ньому. В першу чергу слід розібрати джерела, присвячені репрезентації квір-ідентичності як об'єкту дослідження.

Темою дослідження квір-ідентичності соціальному і культурному аспекті займалися: В. Суковата, Т. Червінська, А. Марчишина. А. Дейнека в рамках культурологічного підходу досліджує естетику руйнування нормативності статті в межах критичного кіно. Ю. Лотман у своїй роботі демонструє будову кіномови та знакову систему кінематографа.

Слід розібрати поняття «квір». З англійської мови «квір» перекладається як «дивний». Вперше в науковому середовищі про цей термін заговорили в кінці 1980-х, після публікації Терези Де Лауретіс «Квір-теорія: лесбійська і гомосексуальна сексуальності» [4]. В українському контексті термін «квір» означає відразу соціальний феномен, політичну позицію та ідентичність, що дає змогу співвідносити його з терміном «сексуальні меншини».

Як підкреслює Аннамарі Джагоз, квір – це широко дискусійний конфронтаційний термін. Його завданням спочатку служило викриття хисткості сексуальності, гендеру та статі на основі постійної зміни та множинності ідентичностних позицій. Зрештою, квір-теорія ставить під сумнів навіть такі усталені терміни як «чоловік» та «жінка», постійно дроблячи людську стать на безліч аспектів, з яких він складається, вказуючи, що ця сама стать може бути гендерною, паспортною, гормональною і т.п. [1]. Хоча квір-теорія і виникла з гей- і лесбійських досліджень, дуже скоро вона охопила і такі явища як тран-

свестизм, гермафродитизм і хірургічна зміна статі, а також широкий спектр небінарних ідентичностей (людина, яка не ідентифікує себе ні як чоловік, ні як жінка).

Гомосексуальні мотиви в кінематографі довгий час залишалися табуованими. Віто Русо у своїй книзі «Целулоїдна шафа» (1981) простежує розвиток репрезентації квір-персонажів та виділяє три етапи: 1) період використання гей персонажів як смішних фріків в 1910-1920-х роки; 2) період криміналізації гомосексуальності в кіно та зображення подібних героїв як злочинців з 1930 по 1950 роки; 3) період вітимизації гей персонажів на екрані в 1960-1970 роки.

На початку 1990-х років Бубі Річ концептуалізує поняття «квір» звернувши увагу на його політичне використання для досягнення розширення можливостей для ЛГБТ-спільноти. При цьому саме поняття «квір» радикальним чином розширює аудиторію, до якої звернені питання сексуальної та гендерної ідентичності. Якщо спершу під «ЛГБТ» розумілися люди, що мають гомо- та бісексуальний потяг, то під «квір» могла розумітися вже кожна людина, що не вписується в традиційні уявлення про статево-рольові та сексуальні моделі. «Квір» буквально поглинув будь-яке міркування про ідентичність та відкрив шлях до все більшого діалогу з суспільством про сексуальність, оскільки при більш детальному розгляді квір можна віднести до будь-якої людини, що опирається зовнішній ідентифікації, якщо ми не приймемо за належне, що квір-ідентичності також можуть бути нав'язані ззовні [6]. Бубі Річ визначає нову категорію фільмів New Queer Cinema, що демонструються на кінофестивалях, стверджуючи, що в подібних кінотворах використовується радикальна естетика рамках якої відкрито висвітлювалися питання квір-культури, політики, а також ідентичностей для боротьби з гомофобією.

На нашу думку квір-кіно можна класифікувати на три категорії: 1) кінотвори, які присвячені сексуальній ідентичності персонажа; 2) кінотвори, в яких демонструється життя відкритих гомосексуальних персон, які й собі ведуть боротьбу за рівність; 3) історичні, що розповідають про життя відомих квір-персон [3]. З одного боку квір-кінематограф працює на легітимацію ЛГБТ-ідентичностей, проте соціальні умови, в яких відбувається ця робота, очевидним чином кардинально змінилися від боязких включень персонажів, які можуть здатися нам гомосексуальними, до відкритої маніфестації ЛГБТ руху.

Розглядаючи проблематику квір-теорії у кінематографі М. Захаров визначає принципи вторгнення нової типології ідентичності до традиційної мови кіно, що відбувалося упродовж 2000-х років через трансмедіальні, цифрові та інтерактивні засоби комунікації [2]. М. Захаров стверджує, що саме «дигіталізація кінематографу» спровокувала, серед іншого, появу двох важливих тенденцій, пов'язаних із провокативністю пошуку пост-гендерних образів. Перша тенденція полягає у «вторгнення реального» до постмодерністських концепцій сучасності, де глядачі більше схильні довіряти ілюзії та ховатися у вигаданому просторі, ніж сприймати реальність «такою, як вона є». Це поєднує документалістику із художньою вигадкою в одну цілісну програму, яка і стає картиною життя (або сприймається такою). За словами М. Захарова, саме у контексті феномену «постдок» «реальність і фікція здійснили рокировку: перша здається наймовірною, остання – абсолютно правдивою; цим пояснюється виникнення фільмів, в яких розмиваються кордони між документальним і ігровим кінематографом» [2]. Приклад Реального – СНІД. Люди по-різному пояснюють СНІД: дехто вважає, що це покарання для гомосексуалів, божа кара за нехрис-

тиянський спосіб життя. Інші бачать в ньому план ЦРУ щодо зменшення населення в Африці, а треті вважають, що він є результат людського втручання в природу. Всі три пояснення зосереджені навколо жорстокого факту, що хвороба існує незалежно від приписуваних їй причин. Іншими словами, СНІД є вторгнення Реального[5].

Узагальнюючи тенденції розвитку квір-кінематографу, можна сказати що він пройшов тривалий шлях від боязких вклучень персонажів, яких можна ідентифікувати як гомосексуальних, іронізації над ними та їх криміналізації до усвідомлення власного політичного та естетичного статусу й повної інтеграції у світовий кіно процес. В останні кілька десятиліть можна було спостерігати трансформацію квір-кіно від окремої художньої течії, яке отримало назву New Queer Cinema і ставило своїм завданням депатологізацію ЛГБТ-спільноти, до майже повного зникнення маніфестувати політичного елемента. Це було пов'язано з необхідністю перевизначення квір в нових умовах і пошуків способів взаємодії з широкою публікою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аннамари Дж. Введение в квір-теорию / Дж. Аннамари, М. Кукарцева пер. с англ. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2008. – 208 с.
2. Дейнска А. Квір-теорія по той бік конструктивізму та есенціалізму: чи можливо позбутися бінарного мислення? // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2018. - № (33). – С. 80-89.
3. Захаров М. Нереальные пространства: российские документальные фильмы о квирах в свете дигитального поворота // Пространство документации: режимы существования кинематографических свидетельств: материалы международной научной конференции (Екатеринбург, 5 декабря 2018 г.). – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2019. – С. 70-91.
4. Ковальски Ал. Как квір-кіно завоевывает культуру и о чем оно говорит: история и современность. – 2019 – Режим доступа: <https://discours.io/articles/culture/kak-kvir-kinozavoevuyet-kulturu-i-o-chem-ono-govorit-istoriya-i-sovremennost>.
5. Лотман, Ю. Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Ю. Лотман. – Таллинн: Ээсти Раамат, 1973. – 92 с.
6. Суковата В.А. Квір-ідентичність у популярній культурі Заходу й України: порівняльний аналіз / В. А. Суковата // Культура України: зб. наук. пр. Харк. держ. акад. культури. – 2011. – Вип. 31. – С. 63-73
7. Червінська Т. Г. Квір-теорія в предметному полі гендерних досліджень: специфіка та концептуальні засади / Т. Г. Червінська // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2015. – № 4(1). – С. 59-65
8. Lauretis T. Sexual Indifference and Lesbian Representation // Theatre Journal. 1988. Vol. 40. 115–177.
9. Myers, Tony. Slavoj Zizek. –N.Y., L.: Routledge, 2003. – 160 p.
10. Rich B. R. New Queer Cinema: The Director's Cut. Duke University Press. 2013. – 360 p.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА ФОРМУВАННЯ «ЛЮДИНИ КУЛЬТУРИ»

Овчарук Ольга Володимирівна
докторка культурології, професорка,
професорка кафедри культурології
та інформаційних комунікацій
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
OvcharukOlga.19@gmail.com

В умовах змін соціокультурних парадигм сучасне українське суспільство знаходиться на шляху пошуку найбільш прийнятної для країни соціально-економічної та соціокультурної перспективи. Ці процеси спонукають до розробки ціннісних орієнтирів соціокультурного мислення, створення новітніх соціаль-

них механізмів культуротворення в умовах полісуб'єктності та динамічності сучасної української культури.

Попри те, що на даному етапі соціального розвитку відбулася відмова від попередніх нормативно-ціннісних регуляторів, які перестали домінувати в духовному житті соціуму, нові ціннісні системи в сучасному українському суспільстві ще перебувають на стадії становлення. Разом з тим, саме сформоване ціннісне середовище, зорієнтоване на оптимальні способи життєдіяльності, інформаційний розвиток, комунікативність, новітні технології – може стати основою для вироблення, в широкому сенсі, «людського капіталу». Його ключовою фігурою є індивід, що як антропологічний ідеал уособлює ті значущі для даного конкретно-історичного етапу розвитку культури риси, які стають затребуваними у відповідності із сучасними вимогами як глобального, загальнокультурного, так і державницького характеру.

Ефективним засобом виховання індивіда, який відповідає новому антропологічному ідеалу, є ціннісне, культурологічне знання. Його предмет дослідження – культура становить складну, ієрархізовану систему, компонентами якої є політика, економіка, релігія, мораль, право, наука, мистецтво, побут тощо. Аксиологічний та семантичний підхід до культури дозволяє виокремлювати у ній кумулятивну та трансляційну складові, які відповідають: перша – за накопичення смислів, друга – за їх передачу у просторі і часі.

Освіта є трансляційним компонентом культури: її завданням, з одного боку, є передача соціокультурного досвіду, з іншого – відтворення у відповідних стандартах поведінки тих культурних архетипів, що притаманні даній семіосфері. При цьому освітня складова культури підлягає дії тих самих закономірностей, що й інші елементи: вона залежить від суспільного середовища та в умовах певної соціокультурної ситуації виконує конкретне суспільне замовлення.

Втім, освіта як елемент культури має свою унікальну специфіку – через передачу, в процесі навчання та виховання, культурних цінностей вона служить засобом збереження існуючого типу культури. Це складає невід'ємну передумову для подальшої культурної творчості. Саме тому освіта передає внутрішній зміст культури, її дух, стиль і світовідчуття, відтворені в культурних архетипах. Завдяки своєму культурницькому призначенню освіта набуває ролі керівного чиннику в системі культури й перетворюється у спосіб її існування, її внутрішній зміст та глибинний орієнтир. У свою чергу, культура постає як універсальна реальність людського буття, простір ціннісно-орієнтаційних та смислоутворюючих засад людського існування, що обумовлює можливість саморозвитку та самовизначення людини у вимірах особистісного відношення до світу.

Сучасна гуманітарна освіта передбачає засвоєння циклу культурологічних дисциплін, до числа найважливіших з яких належить культурологія. Актуальність культурологічної підготовки в системі вищої освіти обумовлюється не тільки необхідністю культурного розвитку студентів, підвищення їх загальної ерудиції, але й самою специфікою культурології як інтегративної науки, що досліджує взаємодію багатоманітних смислів різних культур світу. Їх опанування стає важливим шляхом формування особистості, здатної до творчого засвоєння культурних цінностей та норм; особистості, спроможної перевести накопичену людством загальну культуру в індивідуальну форму існування. При цьому зовнішнє (об'єктивне) стає змістом внутрішнього (суб'єктивного),

переходить до області свідомості й підсвідомості особистості, реалізується в почуттях, установках, програмах поведінки.

Відтак, у вимірах культурологічної парадигми людина постає тим «проектом людської особистості», який виробляється певною культурою як найбільш прийнятне для неї втілення людини загалом та виступає як «людина культури». Культурологічна настанова у розумінні «людини культури» як бажаної для культури особистості виявляється у тому, що вона стає єдиною прийнятною формою існування людини в культурі, у якій втілюється не стільки суще, скільки належне.

Серед сутнісних характеристик «людини культури» як культуротворчого суб'єкта — *здатність до творчої діяльності*, що орієнтована на отримання достовірних знань про світ. Творча діяльність як визначальна сутнісна риса «людини культури» виявляється через творчі дії, особистісні та індивідуальні характеристики, вона поєднує творче та репродуктивне, креативне та традиційне. Саме через діяльність людина стає діючою істотою, яка не пристосовується до середовища, а пристосовує його до себе. Таким шляхом відбувається перевтілення – від істоти діючої до істоти, здатної до творення.

Креативність є визначальною рисою «людини культури». За своєю суттю креативність є особливим станом, що свідчить про здатність суб'єкта до інновацій, демонструє ступінь його готовності до творчої самореалізації. Креативність є одним з показників творчої самореалізації «людини культури», а творчість стає необхідною складовою її життєдіяльності.

Спрямованість людини як суб'єкта культури на *творчу самореалізацію* через різноманітні форми та типи культурного розвитку дозволяє не тільки актуалізувати культуру, ставати творцем нових елементів культури, а й виступати в якості носія культурних цінностей, бути ставати активним суб'єктом культуротворчого процесу, залучення до якого сприяє розвитку особистості, самореалізації людини в культурі.

Література:

1. Быстрицкий Е. К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие / отв. ред. В. П. Иванов; Ин-т философии АН Украины. Киев: Наук. думка, 1991. 200 с.
2. Кривошея Т. О. Естетичне виховання в сучасному культуротворчому процесі: монографія. Київ:[б. в.], 2013.272 с.
3. Людина в сучасному цивілізаційному процесі: філософсько-культурологічні та етико-естетичні виміри: монографія / М. М. Бровко та ін.; відп. ред. М. М. Бровко; НМАУ імені П. І. Чайковського. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2014. 543 с.

ЯПОНСЬКІ ВИХОВНІ ТРАДИЦІЇ: КУЛЬТУРАНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Осадча Лариса Василівна,
к. філос. наук, доцент, НАКККиМ
osadcha.lv@gmail.com

Культурологія дитинства – окремий дослідницький напрям, що склався завдяки напрацюванням американських антропологинь Маргарет Мід та Рут

Бенедикт всередині ХХ століття. Він продовжує збагачуватися новими порівняльними дослідженнями. Актуальність культурології дитинства обґрунтував американський психоісторик Ллойд Демоз, котрий стверджував, що нові культурні епохи й світоглядні зрушення стаються завдяки появі нових освітньо-виховних парадигм. Вивчення дитинства, принципів соціалізації та інкультурації, які напрацювала певна національна культура, також допомагає представникам типологічно відмінних цивілізаційних регіонів зрозуміти чужу сім'юсферу. Тож проаналізуємо в цьому контексті роботу вже згадуваної американської дослідниці Рут Бенедикт.

Робота «Хрезантема і меч. Моделі Японської культури» була написана нею 1946 р. Замовлення від Американського уряду на це дослідження надійшло 1944 року, коли потрібно було знайти відповіді на запитання про нетиповість поведінки японських солдатів під час Другої світової війни.

Щодо процесу підготовки людини до життя й відтворення японського соціуму Рут Бенедикт починає із протиставлення американських виховних традицій японським.

Японці хочуть мати дітей не лише тому, що це приносить задоволення, а й для продовження родоуду, примноження слави сім'ї, для виховання нового опікуна дому. Дитина – перепустка роду в майбутнє, тому їх пестять, ретельно доглядають та оберігають. Дитя спить поряд з матір'ю, за вимогою вона носить його на руках і забезпечує грудне вигодовування. Традиційно так їх годують, доки не з'явиться наступна дитина або ж доки маля не буде готовим перейти на доросле харчування. Деяких не відлучають до 3-4 років.

З місячного віку подвійним поясом немовля закріплюється на спині матері (історичний прототип популярних нині у нас рюкзаків, «кенгурушок»). В холодну пору вона одягає верхній одяг поверх дитини. Якщо в сім'ї є старші діти, то вони теж нянчать його, носячи в поясі чи за спиною. Мати всюди бере немовля з собою: «Вона розмовляє з ним. Щось йому наспівує. Разом з ним виконує рухи, передбачені правилами етикету. Відповідаючи на привітання, вона нахиляє голову та плечі дитяти вперед так, щоб і воно теж було залучене до вітального ритуалу. Малюк завжди включається в її рухи» [1]. Будучи прив'язаним до спини старшої дитини, молодша теж пасивно бере участь у грі, поступово проявляючи до неї все значніший інтерес.

Зазвичай, підмічає Рут Бенедикт, японські діти починають говорити раніше, ніж ходити. До самостійного руху їх не мотивують, а то й забороняють. Знерухомлення на спині родича – це підготовка до скрутності та дисциплінованості у дорослому японському соціумі. Мовленню, правильності вимови й точності граматичної конструкції речення, надають великого значення.

Після того, як дитина навчиться ходити, їй пояснюють, що робити можна, а що – ні, сюди входять як раціональні застереження, так і суєвір'я. Дітей застерігають словами «небезпечно», «погано», «брудно». Охайність та чистота японського будинку увійшли у приказки. Дитину вчать поважати та підтримувати впорядкований простір дому.

Перед появою нового малюка старшу дитину попереджають про зміну життєвих обставин. Молодших вчать поважати старших братів-сестер, а від останніх вимагають поблажливості щодо малюків.

Насильницький вплив на поведінку дитини замінюється застереженнями, піддражнюваннями та відволіканням уваги, наприклад, іграшками чи солодощами. Згідно поглядів американського психолога Ллойда Демоза, наявність

іграшок, терпляче ставлення до дитячих істерій, врахування фактора відмінності дитячої психіки від дорослої свідчить про розвинуту соціальну культуру.

Японські діти – привілейована категорія, вони майже не стикаються із поведінковими заборонами до моменту шкільної соціалізації. Вони проводять час у галасливих компаніях однолітків, не стикаючись із гендерними відмінностями поведінки до 7-річного віку. Далі вимоги до них будуть різко відмінними.

Із 9-річного віку, коли навчання стає розведеним за статями, дівчинка витісняється з дитячої компанії, вона активно включається в навчальний процес з домашніми вчителями, знайомиться з премудростями господарювання та етикету. Хлопчики стають більш згуртованими й демонстративно ігнорують дівчат. Дівчатка стають замкнутими й настороженими. Фактично, з витісненням із хлопчачої компанії настає кінець дівчачому дитинству.

Дівчинка не є носієм родового імені чи честі, її вчать терпінню й поступливості: бабусі, мамі, молодшому братові, котрий вимагає, щоб по відношенню до нього проявляли не меншу любов, ніж раніше, хоча в сім'ї з'явився новий малюк. Вона готується до ролі матері та дружини. Раніше про шлюб дочки домовлялися задовго до набуття нею відповідного віку. З моменту заручин дівчина вчилася піклуватися про свого чоловіка. Рут Бенедикт наводить спогад респондентки, яку їй довелося інтерв'ювати на цю тему: «Я сама готувала їжу, яку, як нам повідомив брат, Мацуо полюбає найбільше. Його стіл поставили поряд з моїм, і я ретельно стежила, щоб він виявлявся накритим раніше, ніж мій. Так я вчилася уважно ставитися до того, щоб мій майбутній чоловік почувався комфортно. Бабуся і мама завжди розмовляли так, ніби Мацуо був поряд, а я стежила за одягом та поведінкою, ніби він й справді перебував у кімнаті» [1].

Хлопчики ж продовжують спілкування, їх дружба стає все тіснішою. Атмосфера рівної конкурентності, щирості, однаковості інтересів пов'язує їх на все життя, формуючи ідеал правильних, відкритих міжлюдських стосунків. Шлюб – це наслідок природного потягу та соціальних зобов'язань, він є виходом із ситуації несвободи. Дружба ж цілком добровільна, вона високо цінується, поступаючись хіба зобов'язанням перед родом. «Ці вікові групи (донен) зберігаються довше, ніж всі інші, і поєднують людей на все життя, особливо у сільській місцевості. ... Коли сексуальні інтереси слабнуть, заходи, які збирають членів донен, приносять їм неабияке задоволення, одне з небагатьох, які лишилися у їх житті. Тому й виникла приказка, що донен рідніший від дружини» [1].

Школа активно соціалізує дитину, перед нею поступово відкривається світ обов'язків: перед рідними, товаришами, вчителями, перед цілим світом. Японець – це моральний боржник: за послуги батьків, наставників, продавців у магазині, лікарів. Європейських туристів дивувало, що до людини, котрій стало зле на вулиці, жоден японський перехожий не підійде. Однак з точки зору національного світогляду це цілком етично: той, хто проявив би піклування про незнайомця, лише збільшив би «борговий список» останнього. Християнські місіонери стикаються з неприйняттям і нерозумінням японцями жертви Ісуса Христа, адже це йде врозріз з їх національною етикою: не можна нікого зобов'язувати своїми вчинками.

З цього періоду основним інструментом вгамування дитини є висміювання. За прорахунки над дитиною насміхаються однокласники чи вся школа.

Сім'я ж одностайно озлоблюється проти порушника, для залякування його можуть на деякий час вигнати з дому, посилюючи розбурханий ще в ранньому дитинстві страх остракізму. Від дитини вимагається підкорення наростаючим обов'язкам перед сусідами, сім'єю, батьківщиною. «Дитина має обмежувати себе, має відчувати себе зобов'язаною перед іншими. Поступово вона набуває статусу боржника, котрий повинен поводити себе завбачливо, якщо хоче коли-небудь розрахуватися з боргами» [1].

З соціологічної точки зору дивує, що у разі якоїсь провини звинувачений не отримує підтримки від своєї групи, тобто однокласників чи донену. Зазвичай асоціація захищає своїх представників, однак у Японії все не так. Група відвертається від свого члена, якщо його обвинувачує інша група. Доки конфлікт не буде вирішено й знято претензії, особа лишається вигнанцем. Тому механізм схвалення вчинків зовнішнім оточенням виступає безпрецедентно важливим.

Сім'я дає хлопчикові у такий спосіб зрозуміти, що ставиться до нього як до свого представника у світі. Він має ім'я і родову честь, ані перше, ані друге ганьбити не можна. Дитина дізнається, що відплатити за образу у японській культурі – благий вчинок.

Загалом, Рут Бенедикт пропонує типологізувати японську та європейську культури як культури сорому та вини. Японська людина – суспільна, її поведінка залежить від зовнішнього схвалення, від зовнішніх вимог. Їй соромно за провини перед іншими, а якщо інші про такі не знають, то не може бути й сорому. Майбутнє вони не проєктують, вони його консервують у сучасності. Їм не потрібна утопічна концепція раю, вони мали його у дитинстві й матимуть на старість, якщо не осоромляться перед суспільством та родом.

Європейська, або американська людина звикла до самотності, до аутокомунікації. Провина для неї існує, бо вона її усвідомлює, навіть якщо свідків вчинку не було. Представник західно-християнської цивілізації боїться вини, а не сорому. Він живе мріями, проєкцією бажань у майбутню реальність, бо з дитинства існував очікуванням періоду свободи – дорослості. Поступово нереалізовані очікування переносяться з невизначеного дорослого майбутнього у невизначену потойбічність, де йому все компенсується за добрі вчинки та особисті провини.

Таким чином, японська культура має власні специфічні поведінкові регулятиви, дію яких можна пояснити миттєвою реакцією соціального оточення: піддрозумованням, осудом, насмішками, остракізмом, де сором перед оточенням виступає основним внутрішнім регулятивом і запорукою конформності носіїв японської культури.

Ментальність, перефразовуючи М. Гумільова, це не явище, а процес, що перебуває в режимі внутрішньої динаміки. А тому можна передбачити, що вона (ментальність) зазнаватиме значних змін свого контенту в найближчий час під впливом урбанізації, посилення професійної конкурентності, зміною ролі, призначення й форм функціонування інституту сім'ї. І це предмет для подальших досліджень у проблемному полі української ментальності загалом та культурології дитинства, започаткованій американською школою етнології, – зокрема.

Список літератури:

1. Бенедикт Р. Хризантема и меч. Модели японской культуры [Электронный ресурс] / Рут Бенедикт;

пер. с англ. – Режим доступа: http://royallib.ru/book/benedikt_rut/hrizantema_i_mech.html

2. Демоз Л. Психохистория [Электронный ресурс] / Ллойд Демоз. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Lloid/04.php

3. Кляйн М. Некоторые теоретические выводы, касающиеся эмоциональной жизни младенца [Электронный ресурс] / Мелани Кляйн. – Режим доступа: <http://www.psy-alfa.ru/ArticleView.aspx?albumid=3&articleid=104>

ПАРТНЕРСЬКИЙ ПІДХІД ЗА ПРАЦЕЮ В. Ф. ШАТАЛОВА «ВЧИТИ ВСІХ, ВЧИТИ КОЖНОГО» (1988)

Павлова Олена Сергіївна

*Херсонський державний університет
аспірант кафедри педагогіки, психології й*

освітнього менеджменту імені

проф. Є. Петухова,

pavlolphilosopher@gmail.com

Науковий керівник –

д. пед. наук, проф. В. Л. Федяєва

Актуальність питання обумовлене реалізацією партнерського підходу в умовах сьогодення. Зокрема історичні витоки цього поняття досить ґрунтовно розкрито в педагогіці співробітництва, одним із фундаторів якої є В.Ф. Шаталов. У нашому дослідженні висвітлено досвід, ідеї, методи роботи відомого вченого в шкільній практиці на засадах партнерського підходу.

Розглядаючи працю В.Ф. Шаталова «Вчити всіх, вчити кожного» (1988) ми дійшли висновку, що в цій роботі визначені важливі аспекти професійної діяльності вчителя. Зокрема, «складність вчительської праці в тому, щоб знайти шлях до кожного учня, створити умови для розвитку здібностей, які є в кожному. Але головне – вчитель повинен допомогти учню усвідомити себе особистістю, пробудити потребу в пізнанні себе, життя, світу, виховувати почуття людської гідності, складовою якої є розуміння відповідальності за свої вчинки перед собою, товаришами, школою, суспільством» [1, с. 142]. З огляду на це, В.Ф. Шаталов звертав увагу, що досягнення вихованців залежать від вчителя, а саме його терпіння; наполегливості; впевненості в успішності кожного учня; вміння вчасно допомогти дитині в навчальних або психологічних ситуаціях тощо.

Процес взаємодії учня та вчителя у педагогічній спадщині В.Ф. Шаталова висвітлено крізь призму партнерського підходу. Отже, в контексті нашого дослідження, партнерський підхід визначено як аргументований, гуманний розподіл навчальної діяльності між усіма учасниками освітнього процесу з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини.

У праці «Вчити всіх, вчити кожного» (1988) педагог-новатор розкриває етапи роботи, зокрема засвоєння школярами нових знань:

Перший етап – розгорнуте, образно-емоційне пояснення учням відібраних вчителем параграфів навчального підручника. Здійснення аналізу логічного взаємозв'язку параграфів та навчального матеріалу великими блоками (тема, розділ);

Другий етап – стисле пояснення навчального матеріалу згідно «опорного плакату» (збільшена копія аркуша з «опорними сигналами»), розшифрування закодованої інформації за допомогою різних символів основних понять і логічних взаємозв'язків між ними;

Третій етап – вивчення «опорних сигналів», які отримує кожен учень;

Четвертий етап – пояснення учню особливостей роботи з підручником та аркушем з «опорними сигналами» в процесі виконання домашнього завдання;

П'ятий етап – письмове опрацювання «опорних сигналів» навчального матеріалу на наступному уроці;

Шостий етап – отримання відповідей від учнів зі застосуванням «опорних сигналів» (письмові й усні);

Сьомий етап – постійне повторення й поглиблення вивченого матеріалу (організація взаємодопомоги – «педагогічний десант» – між однокласниками та старшими школярами) [1, С. 143-182].

Отже, новатор вводить педагогічне поняття «педагогічний десант» і визначає його як проміжний методичний прийом, завдяки якому здійснюється «ділова бесіда» між вчителем та учнем щодо навчальних завдань. Наприклад, в процесі розв'язання математичної вправи учнем, яка визначена на дошці, всі інші уважно слідкують за її виконанням, нічого не занотуючи в зошит. Запам'ятавши теоретичний матеріал, учні працюють самостійно, а перевіrivши правильно виконану роботу одного з учнів, вчитель направляє його допомогти своєму товаришеві. І це вже є елемент партнерства. Тому, доброзичливість та індивідуальні бесіди В.Ф. Шаталова зі школярами уможлиблюють створення ситуацій успіху в шкільній практиці на засадах партнерського підходу.

Зазначимо, що новаторською розробкою педагога є «урок відкритих думок», який передбачав систематичне читання школярами окремих розділів книг, журналів, газет та іншої науково-популярної літератури. Так, у процесі розповіді та аргументації учня щодо встановлених фактів, присутні діти творче аналізують та коментують подану інформацію. З огляду на це В.Ф. Шаталов стверджував: «нехай наші учні помиляються, нехай вони сперечаються з нами, вчителями. Нехай тільки вони ніколи не будуть байдужими!» [1, с. 147]. Тому, враховуючи інноваційність ідей вченого, реалізацію партнерського підходу розглядаємо у взаємодії: вчитель<=>учень<=>учень. Однак, важливим чинником навчальної роботи, як визначав В.Ф. Шаталов є контроль з боку батьків. Про що також наголошує Л.С. Виготський: «Те, що сьогодні дитина робить із допомогою дорослих, завтра вона зможе зробити самостійно» [2, с. 448]. У праці «Вчити всіх, вчити кожного» (1988) В.Ф. Шаталов акцентував увагу на здійсненні перевірки батьками встановленого завдання, через аналіз «опорних сигналів» теми уроку. Зокрема, тато або мати порівнюють відповідь дитини за відповідною схемою, визначаючи правильність виконання завдання. З огляду на це, виникає нове освітнє середовище, в педагогічному трикутнику партнерства в якому батьки і вчителі є зацікавленими однодумцями, що об'єднані спільними цілями.

Отже, педагогічна система В.Ф. Шаталова базується на таких освітніх принципах: науковість; систематичність; доступність; наочність; активність тощо. Водночас реалізація партнерського підходу в практичній роботі науковця здійснювалася у злагодженій співпраці учнів, батьків та вчителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Педагогический поиск / Сост. И.Н. Баженова. – М.: Педагогика, 1988. – 544 с.
2. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования / Л. С. Выготский. – Москва: Изд. АПН РСФСР, 1956. – 520 с.

СПОГАДИ ВИХОВАНЦІВ ПЕРШОЇ КИЇВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ЇЇ ІСТОРІЇ

*Пазюра Наталка Василівна,
молодший науковий співробітник
Інституту історії України НАН України
novohatnya_n@ukr.net*

В освітньому просторі Києва ХІХ – початку ХХ ст. Перша київська гімназія (Імператорська Олександрівська київська гімназія) посідала одне з чільних місць і була в авангарді закладів середньої освіти не лише України, а й усієї Російської імперії. Не даремно у 1911 р. з нагоди столітнього ювілею на її адресу надійшли десятки вітань з різних куточків імперії зі словами визнання її заслуженої першості. Упродовж усієї історії існування (заснована 1809 р. на базі головного народного училища, у 1811 р. отримала спеціальний статут, у результаті чого цей рік і вважається офіційною датою заснування; діяла до 1919 р.) вона була елітним навчальним закладом як для вихованців, так і викладачів, багатьом з яких дала старт успішного кар'єрного росту та професіоналізації. Так, викладач Закону Божого І. Екземплярський у подальшому став архієпископом Варшавським і Холмським; настоятель гімназійної церкви М. Кирилов – архієпископом Полтавським і Переяславським; викладач Закону Божого С. Трегубов – членом Державної ради; викладач Закону Божого та настоятель гімназійного храму М. Златоверхников – кафедральним протоіреєм Києво-Софійського собору; викладач латинської мови І. Ростовцев – почителем Оренбурзького навчального округу; директор гімназії В. Немолодишев – управителем навчального відділу Міністерства шляхів сполучення; викладач фізики Ф. Петрушевський – професором Санкт-Петербурзького університету; викладач історії П. Голубовський – професором Київського університету св. Володимира; викладач російської мови Ю. Янсон – професором та деканом юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету; викладач історії А. Линниченко – приват-доцентом Київського університету св. Володимира та директором Фундуклеївської жіночої гімназії; викладач історії А. Ясинський – професором Юрївського університету; викладач російської мови Є. Стеблін-Каменський – віленським губернатором; директор гімназії І. Посадський-Духовський – помічником попечителя Варшавського навчального округу [2, с. 25]. Цей перелік є далеко не повним, утім свідчить про ретельність відбору персоналу гімназії та про потенційні перспективи кар'єрного росту осіб, які зарекомендували себе позитивно.

З Першою київською гімназією пов'язана викладацька діяльність істориків Максима Берлинського, Миколи Костомарова, Володимира Антоновича, Олексія Андрієвського, Якова Шульгина, Петра Голубовського. Серед числен-

них вихованців закладу, чії імена стали її візитівкою, художник Микола Ге, зірка світового балету Серж Лифар, письменники Михайло Булгаков та Костянтин Паустовський, поети Микола Зеров та Юрій Клен, відомий шекспіролог Микола Стороженко, історики Іван Линниченко, Іван Лучицький, Олександр Лашкевич, Микола Полетика, правники, державні та громадські діячі, які брали активну участь у науковому та культурному житті Києва та за його межами.

Свідченням активного життя гімназії (навчально-виховна, культурна, екскурсійна діяльність), яке з-поміж іншого було відгуком на всі загальнодержавні процеси, впливу на виховання молоді є її чудово збережений архівний фонд, який нині зберігається у Державному архіві міста Києва і нараховує близько семи тисяч одиниць зберігання [1]. Ця унікальна архівна колекція ще чекає своїх дослідників, адже комплексної історії цього навчального закладу (за винятком невеликих розвідок або фрагментарних згадок у контексті ширших студій) ще не створено. Окремим джерелом дослідження історії Першої київської гімназії, зокрема як освітнього-виховного середовища, є спогади її вихованців. Окремого видання, яке б уміщувало ці спогади, немає; відсутня навіть, умовно кажучи, бібліографія таких матеріалів. Мемуари розпорошені у різних періодичних виданнях, є частиною автобіографічних публікацій, зберігаються в рукописах. Єдино збіркою, де вміщено невеликий комплекс спогадів, є «Летопись Императорской Александровской киевской гимназии», видання якої було приурочено до столітнього ювілею навчального закладу.

Спогади вихованців Першої київської гімназії мають велике інформаційне значення в кількох площинах. Насамперед вони є цінним джерелом дослідження постатей самих мемуаристів. Адже, як відомо, роки навчання – це час становлення особистості, формування її світогляду, характеру, умінь та навичок, читацьких та мистецьких симпатій, поглядів на навколишній світ, вміння комунікувати та налагоджувати відносини з оточуючими. Про вплив Першої київської гімназії та її загалом Києва можемо прочитати у спогадах письменника Костянтина Паустовського: «...Чи було випадковістю, що ця гімназія за короткий час виховала стількох людей, які мали відношення до літератури та мистецтва? Я думаю, ні... Ми забуваємо про вчителів, які прищепили нам любов до культури, про чудові київські театри, про наше захоплення філософією та поезією» [3]. Цю думку продовжує інший вихованець, у майбутньому – відомий історик та економіст Микола Полетика, який називав гімназію окремим мікросвітом, у якому життя власне закладу міцно перепліталося з долями гімназистів та суспільно-політичними подіями в Києві та загалом імперії, де учнів насамперед прагнули виховати людьми та прищепити повагу до людської гідності [4].

Інший аспект мемуарів вихованців Першої київської гімназії – олюднення та розфарбовування її історії, фіксація живих сцен життя. На їхніх сторінках ми бачимо викладачів – живих, яскравих, наділених звичками, темпераментами, чого не можна побачити в «офіційній» історії закладу. Часто спогади є чудовим доповненням та візуалізацією розпорядчих документів та формулярів, адже одна й та сама подія постає перед нами у кількох вимірах – з позиції номенклатури навчального закладу та завдяки сприйняттю вихованців. Особливо яскраво це простежується в моментах, пов'язаних з візитами до гімназії високопоставлених гостей (як відомо, гімназія, як взірцева, завжди була місцем відвідування урядовців або монарших осіб, як-от сербського короля Петра I, російського імператора Миколи II), у зв'язку з організацією та проведенням

екскурсії, позакласних заходів.

Безумовна цінність спогадів вихованців Першої київської гімназії полягає у відтворенні її атмосфери, традицій, звичаїв та правил. Саме завдяки мемуарам ми можемо скласти уявлення про відносини між учнями (досить промовистими і вартими окремої уваги є ставлення до євреїв та німців на початку ХХ ст. або ж відносини між вихованцями різного соціального походження), а згадки про курйозні випадки гімназійного життя (як-от у спогадах К. Паустовського, М. Булгакова, С. Лифаря, М. Полетики та ін.) можемо навіть проаналізувати з позиції сучасної термінології (зокрема, таких понять, як булінг, мобінг, ейджизм).

Таким чином, мемуари про Першу київську гімназію можна розглядати не лише як джерело до вивчення історії одного навчального закладу, вони дають можливість дослідження значно ширших освітніх, виховних, психологічних та соціокультурних контекстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державний архів міста Києва. Ф. 108. Перша чоловіча гімназія. 1844–1911. 6813 од. зб.
2. Киевская первая гимназия накануне столетнего юбилея. 1909–1910. Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1910. 52 с.
3. *Паустовский К.* Собрание сочинений: В 6 т. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1958. Т. 3: Повесть о жизни. 790 с.
4. *Полетика Н.* Воспоминания. URL: <https://bit.ly/3uHQEX>.

THE PHILOSOPHY OF INTERNATIONAL LAW IN THE CONCEPT OF HANS KELSEN

Paradowski Mariusz

PhD - assistant professor

Jan Dlugosz University in Czestochowa

m.paradowski@ujd.edu.pl

Summary:

The subject of the elaboration is the philosophy of international law in the concept of Hans Kelsen. In the beginning this paper presents an introduction to its research analysis. Next, it defines international law. Further on, it shows the theory and philosophy of law with particular emphasis on the *Grundnorm* in the structure of legal standards. These arguments are relevant for the science of constitutional law. The text uses foreign literature. The article contains a short summary.

Keys words:

Hans Kelsen, philosophy of international law, international law, constitutional law, theory of law

1. Introduction to the research analysis

Hans Kelsen was born on October 11, 1881 in Prague, died on April 19, 1993 in Berkeley, United States. He spent his childhood in Vienna. This philosopher and lawyer studied at the University of Vienna. Here he obtained a doctoral and post-doctoral degree. Kelsen specialized mainly in international law, constitutional law and the theory and philosophy of law. His doctrinal assumptions regarding pure

legal theory became part of the legal discussion and an element of philosophical reflection.

O. Weinberger noted that:

“in speaking of the philosophical and scientific views of a thinker whose work embraces so large a span of time, there will inevitably arise questions also about the development of his doctrine, and the changes of opinion that have occurred over the years. In Kelsen’s work we find, from this standpoint, a most uncommon stability in his basic views. According to Metall’s valuable bibliography, dating from 1969, Kelsen’s oeuvre comprises 604 items, in which he expounds his position, discusses a series of interesting related problems, and at times also engages in polemics against other views and in rejoinders to critics”¹.

J. Raz gave information that:

“of all the various doctrines of Kelsen’s legal philosophy it was his theory of the basic norm that succeeded most in attracting attention and capturing the imagination. It acquired enthusiastic devotees as well as confirmed opponents. Both admirers and critics owe much to the obscure way in which Kelsen explains his theory. The obscurity was criticized and led people to suspect that the whole theory is a myth”².

For this reason, it is important that an analysis of this problems be carried out again. It must be said that new scientific research in this field is necessary because it is going to contribute to demonstrating legal aspects in European legal system. It must be noted that in the Kelsen’s theory the use of coercion was a condition of legal order. His views may be were the basis of fascism and Nazism. The development of this philosophy takes place before the Second World War. Then the law was enforced by violence. The citizen did not have any rights but only duties. This means that the legal system must be devoid of axiological, ethical, psychological and cultural values³. The aim of law is to subordination people under the law

2. Genesis of international law

International law is an important part of the modern legal system. Its genesis dates back to ancient and medieval times. *Ius gentium* constituted an essential element of Roman law and shaped the model of the law of nations⁴. International law has existed throughout all history. It began as a local phenomenon, then went regional, and is global today. We have also noticed that international law has reshaped itself throughout history, and in the future, it will take on a different character for the reasons that follow. Today’s international law is no longer practiced by only states and international organisations; the individual is considered as another actor in the practice of international law. Modern history and technology have given international law a different image; we witness it today specifically in communication, in the widespread of international organisations, and in the interaction of relations among states⁵.

1 O. Weinberger, *Essays in Legal and Moral Philosophy*, Boston 1973, p. 10 [in translated by P. Heath]

2 J. Raz, Kelsen’s Theory of the Basic Norm [in:] *American Journal of Jurisprudence*, vol. 19, Oxford 1974, p. 94

3 Look: S. Paulson, *The Neo-Kantian Dimension of Kelsen’s Pure Theory of Law* [in:] *Oxford Journal of Legal Studies* vol. 12, Oxford 2012

4 Look: J. Chitty, *The conduct and affairs of nations and sovereigns*, Philadelphia 1844.

5 Look: S. Alshdaifat, *A visible Theme in the History of International Law: International or Global?* [in:] *International Journal of Public Law and Policy*, Washington 2017.

3. Hans Kelsen's vision of international law in comparison to other concepts of this law

Hans Kelsen emphasized that:

“international law or the Law of Nations is a name of a body of rules which - according to the usual definition - regulate the concept of states in their relationships with one another. These rules are designated as law. If we speak of law in daily law, we think of national or municipal law, the law, which prevails within the state. But is so-called international law, the rules prevailing in the relations among the states, law in the same sense as national or municipal law? The answer to this question depends on the definition of the concept of law. Any attempt to define a concept must proceed from a certain usage of language, from the usual meaning of the word by which we intend to designate the concept. One must see whether the social phenomena called „law” present a characteristic in common, distinguishing them from other social phenomena of a similar kind - a characteristic which is sufficiently significant to constitute the general concept for the rational understanding of social life. Such a characteristic can be found (...) It is the function of every social order - and law is a social order - to bring about certain reciprocal behavior of men, that is to induce men to refrain from certain acts which for one reason or another are deemed detrimental to society, and to perform others which for one reason or another are regarded as useful to society. One can seek to attain this goal in two fundamentally different ways: without or with the threat and use of force”⁶.

J. Cohen emphasized that:

“Kelsen excludes custom, morality, and community expectations from the explicit tests for legal validity in part because he hopes to avoid the danger of massive disobedience to law in the name of more fundamental obligations”⁷

The science of Kelsen's law recognizes the special role of international law. It has a superior position over state law. The norms of state law should be comply with the regulations of international law. The sovereignty of nations is limited under international law. Citizens do not have legal personality. When international organizations create human rights, legal system of state cannot independently decide about a person's life. In this way, it is being created the hierarchy of law. It is not always a good practice. Sometimes state law is more just and just than international law. In Kelsen's concept, international legislation has absolute priority.

D. Zolo underlined that:

“the primacy of international law is imposed by logical and conceptual (‘normological’) requirements internal to the scientific, that is unitary and objective, interpretation of law: it is a hypothesis that ‘must be accepted if one intends to interpret social relations as legal relations.’ Indeed, maintains Kelsen, ‘the binding nature of law and its entire existence lie in the objectivity of its validity (...) the unity of law and the associated primacy of international law mean for Kelsen that the international legal system encompasses all other normative systems, in particular state legal systems, and is super-ordinate to them. Understood as an original, exclusive and universal legal order, international law is accordingly incompatible with the idea of the sovereignty of national, territorial states and their legal sys-

6 H. Kelsen, *Principles of international law*, New York 1952, p. 3 (reprint)

7 J. Cohen, *The Political Element in Legal Theory: A Look at Kelsen's Pure Theory* [in:] *The Yale Law Journal*, vol. 88, nr 1, New Haven 1978, p. 14

tems: this idea must be ‘radically eliminated’⁸.

It should be emphasized that the concept of the primacy of international law over state law in Kelsen’s idea is connected with use of legal coercion⁹. This results in building a model of violence law that cannot be accepted in the civilized world. It has to remember that the law serves people. Never the other way around. Hans Kelsen created the concepts of international law before World War II. War experiences changed the paradigm of understanding international law. From that moment the law protected people. An example will be the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms¹⁰. This legal act sets forth a number of fundamental rights and freedoms (right to life, prohibition of torture, prohibition of slavery and forced labour, right to liberty and security, right to a fair trial, no punishment without law, right to respect for private and family life, freedom of thought, conscience and religion, freedom of expression, freedom of assembly and association, right to marry, right to an effective remedy, prohibition of discrimination). More rights are granted by additional protocols to the Convention. The history of law proves that the way of understanding international law is dynamic. At various times, international law was perceived inconsistently. In turn, contemporary standards of international law give attention to the issues of abortion, euthanasia and partnerships. It seems that pre-war and contemporary norms of international law are not appropriate for human good. Only post-war international law was just and just law. In other words, Kelsen’s concept of international law violates human subjectivity and state sovereignty. This is due to state coercion, which was of fundamental importance in Kelsen’s concept of the rule of law. The present-day model of international law is incompatible with the vision of the state present in Kelsen’s science of law.

4. Summary

As a result of this distinction it needs to be stressed that mentioned sphere of reflection marks a very interesting field for scientific research because it makes it possible to show the directions of a new thought grounded in legal normativism. Besides the fact that Kelsen was the author of a pure conception of law, he contributed a lot to the study of international law. Today it is difficult to accept his views on international law due to the idea of state coercion. The law should be libertarian. Hans Kelsen argued that regardless of the content of the law, there should be an obligation to obey it. In the modern world, subjective rights play an important role. They shape the model of international law.

Bibliography

1. Alshdaifat S., *A visible Theme in the History of International Law: International or Global?* [in:] *International Journal of Public Law and Policy*, Washington 2017
2. Chitty J., *The conduct and affairs of nations and sovereigns*, Philadelphia 1844.
3. Cohen J., *The Political Element in Legal Theory: A Look at Kelsen’s Pure Theory* [in:] *The Yale Law Journal*, vol. 88, nr 1, New Haven 1978
4. Kelsen H., *Principles of international law*, New York 1952, p. 3 (reprint)
5. Paradowski M., *Kantianism and Neo-Kantianism as a Philosophical Provenance of Intellectual Assumptions in the Concept of the Grundnorm by Hans Kelsen* [in:] *Constitutional Law Review* vol. 5, Warsaw 2020.
6. Paulson S., *The Neo-Kantian Dimension of Kelsen’s Pure Theory of Law* [in:] *Oxford Journal of Legal*

8 D. Zolo, Hans Kelsen: International Peace through International Law [in:] *European Journal of International Law* v. 9, Oxford 1998, p. 308-309

9 Look: M. Paradowski, *Kantianism and Neo-Kantianism as a Philosophical Provenance of Intellectual Assumptions in the Concept of the Grundnorm by Hans Kelsen* [in:] *Constitutional Law Review* vol. 5, Warsaw 2020.

10 ETS No.005

7. Raz J., *Kelsen's Theory of the Basic Norm* [in:] *American Journal of Jurisprudence*, vol. 19, Oxford 1974.
8. Weinberger O., *Essays in Legal and Moral Philosophy*, Boston 1973 [in translated by P. Heath]
9. Zolo D., Hans Kelsen: International Peace through International Law [in:] *European Journal of International Law* v. 9, Oxford 1998

List of legal acts

- *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950 (ETS No.005)*

DIE WANDERUNGEN MIT JULIUS PETER DURCH DIE BIBERSTEINE UND DEN KEMNITZKAMM

dr Poludniak Natalia

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3977-8111>

nataliapoludniak@outlook.com

„Handbücher für Reisende, welche die Anweisung enthalten sollen, auf die angemessenste Weise und mit dem verhältnissmäßig geringsten Aufwand an Zeit und Mitteln, den Zweck jeder Reise zu erschöpfen, haben seit langer Zeit in allen Sprachen ihre Brauchbarkeit und Unentbehrlichkeit bewährt“ [1, S. 1]. Im 19. Jahrhundert sind sehr viele Reisebücher, die sich für die Touristen als hilfreich erwiesen, auf dem Markt erschienen. Einer der Schriftsteller, der solche Bücher verfasst hat, war Julius Peter. Er wurde im Jahre 1813 in Gottesberg, Kreis Waldenburg, der höchstgelegenen Stadt Preußens, geboren. Sein Vater Anton war von Beruf zunächst Feldwebel und wurde später Steuereinnahmer. Über seine Mutter fehlen jegliche Informationen. Seine Jugend verbrachte er bei einem Onkel, einem katholischen Priester in Pischkowitz bei Glatz. Er besuchte das katholische Gymnasium in Glatz und danach die Brigadeschule in Posen. Schließlich brachte er es zum Sergeanten in einer Militäreinheit der Fünften Artillerie Brigade. Später arbeitete er im Magistrat in Reichenstein. Nebenbei widmete er sich dem Schreiben, wobei er gelegentlich einige Texte mit dem Pseudonym Julius Maria Petery unterzeichnete [2, S. 51-78]. Er ist Autor von Novellen, Erzählungen, Balladen und Gedichten und schrieb auch Artikel für regionale Zeitungen. In den Jahren 1865 bis 1874 wohnte Peter mit seiner Familie in Warmbrunn und in Hermsdorf unterm Kynast. Seine Warmbrunner Adresse lautete: Voigtsdorfer Straße 195. Im Jahre 1868 rief Peter in Warmbrunn den „Verschönerungsverein“ ins Leben. Nach O. Victor war dieser Verein ein Vorläufer des Riesengebirgsvereins. Am ersten Februar 1874 zog Peter mit seiner Familie nach Glatz um. Dort widmete er sich weiter dem Schreiben. Er verfasste Artikel für die Zeitschrift „Der Gebirgsbote“ und auch für den „Illustrierter Gebirgsboten-Kalender“. Nachdem er im Sommer 1880 die Grafschaft Glatz durchwandert hatte, schrieb er einen Artikel im „Gebirgsboten“, der zur Entstehung des Glatzer Gebirgsvereins beigetragen hat. Am 24. März 1890 starb Peter und wurde auf dem Kreuzkirchhof in Glatz beigesetzt [3, S. 38]. Julius Peter verfasste 4 Reisebücher über Riesen- und Isergebirge [4, S. 127-147] und 5 über die Grafschaft Glatz [5, S. 46-476].

Im Jahre 1868, erschien im Selbstverlag des Herausgebers ein zweites Reisebuch von Peter unter dem Titel: *Die Bibersteine und ihre Umgebung oder der Kemnitzkamm mit seinen interessantesten Partien. Ein Wanderbüchlein für Warmbrunner Kurgäste, für Sudetenreisende und Freunde schöner Natur* [6]. Dieses Büchlein kostete 5 Silbergroschen und konnte beim Verfasser und in der Buchhandlung von C. J. Liedl in Warmbrunn gekauft werden. Der Kemnitzkamm wurde damals selten von den Badegästen, die in Warmbrunn zu Kur waren, erwandert. Der Grund dafür war, dass dieser Abschnitt des Isergebirges zu wenig beschrieben worden war.

„In vielen Reisebüchern wird das Isergebirge sogar als „zu trüb und einförmig“ geschildert. Die meisten Reisenden mochten es daher keiner Beachtung würdigen. Vielen schien auch der Kemnitzkamm zu weit außerhalb der vorgeschriebenen Reiseroute zu liegen und zu viel Zeit zu seinem Besuch zu fordern. Die Führer dagegen mochten selten oder gar nicht zu einer Abweichung von dem gewohnten, breitgetretenen Wege über den Riesenkamm rathen, weil sie auf dem Kemnitzkamm keine Wirthe antrafen, die – wie Mosch ganz richtig sagt – „ihnen allen Willen thun und ihre Zeche dem Fremden anrechnen“ [6, Vorwort].

Die Bibersteine. Fotografie: Natalia Poludniak

Und dennoch ist gerade der Kemnitzkamm mit seinen Erhöhungen, Steingruppen, Tälern und Fernsichten eine derjenigen Partien, welche der Einheimische und Kenner zu den schönsten des niederen Teils der westlichen Sudeten zählt.

Peter wollte die Touristen ermutigen, dort zu wandern. Als Ausgangspunkt für die Wanderungen hat er Warmbrunn gewählt, aber auch andere Orte dafür in Betracht gezogen. Peter hat darüber hinaus angegeben, wie lange eine Wanderung dauert. „Die Entfernungen sind – wie im Gebirge üblich – nach Stunden für einen rüstigen Fußgänger bemessen“ [6, Vorwort]. Zuerst beschreibt der Schriftsteller den Kemnitzkamm. Wir erfahren, dass dieser der nördliche Ast des Isergebirges ist und sich zwischen den Flüssen Queis und Kemnitz ausbreitet. Es wird der Teil durchgewandert: „der östlich vom großen, südlich vom kleinen Zacken, westlich von den Quellen des Queis und seiner Nebenbäche, von dem Langenberg und dem Querbach und nördlich von der neuen Gebirgsbahn begrenzt wird [...]“ [6, S. 1].

Der Kamm sei dicht mit Wald bedeckt, in dem viele Vögel und Tiere lebten. Die Gegend könne man als „Wildnis“ bezeichnen. Die Bewohner, die in 14 Dörfern und 8 Kolonien dort lebten, trieben Ackerbau und Viehzucht, aber sie ernährten sich auch von der Weberei.

Wie in allen seinen Reisebüchern, übermittelt Peter einige gute Ratschläge für die Touristen. Am wichtigsten seien, wie immer, gute und bequeme Schuhe. Im Isergebirge gebe es nämlich sehr oft Stellen, die nass seien. Auch in diesem Büchlein beschreibt er genau die Wanderwege und wie lange man, nimmt man eine Kutsche, damit fahren müsse.

Die erste von 11 vorgeschlagenen Wandertouren beginnt in Warmbrunn und führt zu dem Gasthaus „Zum freundlichen Hain“ in Wernersdorf, dem Besitztum von Herrn Gottwald. Von dort habe man einen schönen Ausblick auf das Gebirge mit dem Schwarzen Berg, die Schneeegruben, die Schwarze Koppe, aber auch auf die Burg Kynast und die Annakapelle und auf den Landeshuter Kamm. Das Gasthaus hatte für Übernachtungen 8 Zimmer und darüber hinaus einen Tanzsalon. Für ein Zimmer waren wöchentlich 2 bis 3 Taler zu bezahlen, für eine Nacht 7,5 bis 10 Silbergroschen. Ein Mittagessen, das aus Suppe und Braten bestand, kostete 7 bis 8 Silbergroschen. „Familien die längere Zeit hier Wohnung nehmen wollen und ihre Bedienung mitbringen, können auch selbst kochen lassen, da geräumige Küchen vorhanden“ [6, S. 8].

Die zweite Tour führt nach Kaiserswaldau und von dort weiter zum Vogelberg, eine Wanderung, die Peter in 5 Varianten darstellt. Der Name Kaiserswaldau leite sich von einem Jäger namens Kaiser ab, der dort eine Köhlerei betrieben habe. Der Vogelberg, Ziel dieser Wanderung, hat eine Höhe von 1200 Fuß, also ungefähr 376 Metern. Die Bewohner der Gegend besuchten ihn sehr oft. Er biete eine schöne Aussicht auf das Hirschberger Tal und auf das Gebirge. Die Bibersteine, eine imposante Felsengruppe am östlichen Abhange des Nebelberges, würden immer öfter zum Ziel von Touristen. Die Wege zu den Felsen gehen von Warmbrunn oder vom Bahnhof in Alt-Kemnitz und Petersdorf aus. Schon damals hatte man Wegweiser aufgestellt, die leider oft zerstört wurden. Peter behauptet, dass die Bergführer sie selbst vernichteten, weil sie engagiert werden wollten. Bei den Bibersteinen stand ein Restaurant, von dem es jetzt keine Spur mehr gibt. Es wurde durch die Familie Ulbrich erbaut und gehörte in der Zeit, als das Reisebuch entstand, dem Ehepaar Stenzel. Nach Peters Meinung wurde das Gasthaus: „viel zu nahe der Felsen und viel zu fehlerhaft und geschmacklos an der herrlichen, wildromantischen Felsenpartie aufgerichtet“ [6, S. 12]. In dem Gebäude könne man nicht nur gut essen und trinken, sondern auch übernachten. Von den Bibersteinen war es nicht weit zum Eulenstein, der auf dem nordwestlichen Abhange des Nebelberges liegt. Die Felsen sieht man von großer Ferne. Der Gipfel ist schwer zu besteigen. „Oben auf dem Felsengipfel bemerken wir Opferkessel und an den Rändern Steinspitze, am Fuß aber einige Höhlen. Besonders interessant ist der Wackelstein, der am nordwestlichen Abhange der Felsen klebt und jeden Augenblick herab zu schieben droht“ [6, S. 19].

Alt-Kemnitz. Fotografie: Natalia Południak

Weitere Ausflüge führen nach Voigtsdorf mit dem Besserberg und dem Seifershauer Berg. Die Berge waren auf keiner Karte zu finden, umso wichtiger war, dass Peter in seinem Buch die Wege zu den Bergen genau beschreibt. „Überhaupt scheint gerade der Kemnitzkamm das Unglück zu haben, von Kartisten und Reisebeschreibern mit allzugroßer Gleichgültigkeit behandelt worden zu sein“ [6, S. 29].

Die 7. Tour führt den Wanderer zur Leopoldsbaude, die im Wald liegt und von wo es einen schönen Fußweg nach Flinsberg gibt. Die Baude hieß früher „Der Ochsenfall“ und gehörte zur Familie Schaffgotsch aus Kynast. Im Jahre 1832 brannte sie ab und wurde dann erneut aufgebaut. Von dort konnte man in einer Stunde den Kemnitzberg erreichen und dann weiter nach Querbach und zum Bahnhof Rabishau gehen. Von dort gingen Bahnzüge ab: „1) in der Richtung von Kohlfurt nach Hirschberg 5 U. 37 M. Früh. – 1 U. 5 M. Mittags und – 4 U. 52 M. Nachm. 2) in der Richtung von Hirschberg nach Kohlfurt: 8 U. 50 M. Vorm. – 4 U. 9 M. Nachm. und – 10 U. 45 M. Abends“ [6, S. 34].

Die nächsten Wandertouren bringen den Touristen nach Alt-Kemnitz, Reibnitz, dann weiter nach Gotschdorf und von dort zum Spitalberg und zum Popelberg. „Der Spitalberg erhebt sich östlich des Dorfes und trägt auf seinem Gipfel einen Felsen, welcher „der klingende Stein“, von den Einwohnern aber gewöhnlich „der Biehmasten“ genannt wird. Man behauptet, daß, wenn man daran schlage, er einen metallischen Ton, wie beim Fallen eines Silbergröschens („Biehma“) gäbe. Dies kann aber nur zu den Zeiten Rubezahl der Fall gewesen sein“ [6, S. 42].

Von weitem sehe der Popelberg so aus, dass man glaube, die Trümmer einer Festung zu sehen. Der Berg habe auch Felsgrotten, von denen eine wie ein Fenster gestaltet sei, und deshalb nenne man sie das „Popelloch“.

Die 11. und zugleich letzte Tour führt nach Kummerhart und zum Pfarrstein. Drei Wege hat der Verfasser beschrieben, den ersten von Warmbrunn aus, den zweiten von Voigtsdorf und den letzten vom Popelberg aus. Julius Peter erzählt uns, wie Kummerhart zu seinem Namen kam. Es geschah im Dreißigjährigem Krieg, als die Protestanten verfolgt wurden und sich in den Höhlen des Klugensteins und in den Wäldern verstecken mussten. Die Geheimgottesdienste haben sie auf dem Pfarrstein gehalten. Auf dem höchsten Felsenstück befindet sich eine Nische. Sie diente den Protestanten als Altar. Der Pfarrstein:

„ist etwa 8 Fuß hoch, war aber früher noch weit höher und umfangreicher und trug auf seiner Oberfläche heidnische Opferkessel. Die Geistlichen der evangelischen Gemeinde, welche wegen ihres Aufenthalts und Wirkens in den Wäldern „Buschprediger“ genannt wurden, benutzten diesen Stein als Kanzel und auch als Taufstein. Leider hat man in neuester Zeit bedeutende Stücke zu Bausteinen abgesprengt, darunter auch denjenigen Theil, welcher den von den Christen als Taufbecken benutzte heidnische Opferkessel enthielt“ [6, S. 45].

Zuletzt hat Peter in seinem Reisebuch Touren beschrieben, die 3 bis 4 Stunden, einen halben Tag oder einen Tag dauern. Insgesamt hat das Büchlein zweifellos dazu beigetragen, dass der Kemnitzkamm seit dem öfter von Touristen besucht wurde [7, S. 579-622]. „Wer [...] Wanderungen auf den Kemnitzkamm unternommen hat, wird auch gewiß von dessen Schönheit sich überzeugt haben und gern bekunden, daß er würdig ist, jedem Besucher des Riesengebirges, jedem Freunde schöner Natur empfohlen zu werden“ [6, S. Vorwort].

Bibliographie

1. *Der neueste Passagier und Tourist. Ein Handbuch für Reisende durch ganz Deutschland und die angrenzenden Länder bis Paris, Petersburg, Stockholm, Belgrad, Mailand und Venedig.* Berlin 1844.
2. N. Południak: *Odkrywanie wypoczynkowego aspektu Karkonoszy i Gór Izerskich na przykładzie przewodników Juliusa Petera.* In: Edward Białek und Natalia Południak (Red.): *Kultura literacka dawnej Jeleniej Góry. Studia i szkice.* Wrocław 2019.
3. O. Victor: *Männer der Heimat Julius Peter*, „Die Grafschaft Glatz Illustrierte Zeitschrift des Glatzer Gebirgsvereins“ Nr. 5/6. Glatz 1917.
4. N. Południak: *Julius Peter i jego przewodniki po Karkonoszach.* In: Jan Pacholski und Natalia Południak (Red.): *Pamięć miejsca Pamięć miejsca. Miejsca Pamięci. Jagniątków i inne motywy karkonoskie w literaturze.* Wrocław 2016.
5. N. Południak: *Julius Peter z Klodzka i jego przewodniki.* In: Edward Białek, Wojciech Browarny, Małgorzata Ruchniewicz (Red.): *Kultura Ziemi Klodzkiej: tradycje i współczesność.* Wrocław 2016.
6. J. Peter: *Die Bibersteine und ihre Umgebung oder der Kemnitzkamm mit seinen interessantesten Partien. Ein Wanderbüchlein für Warmbrunner Kurgäste, für Sudetenreisende und Freunde schöner Natur.* Warmbrunn 1868.
7. N. Południak: *Julius Peter und seine Wanderbücher über das Riesengebirge.* In: Edward Białek, Cezary Lipiński, Józef Zaprućki (Hrsg. v.): *Literarisches Hirschberg. Beiträge zur Kulturgeschichte der „Riesengebirgs-Goldstadt“ und ihrer Umgegend.* Dresden 2016.

МІСТОБУДУВАННЯ В СРСР КІНЦЯ 1920-Х ПОЧАТКУ 1930-Х РР.: ПРОЯВИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ

*Рибачок Володимир Миколайович,
аспірант кафедри історії України ЖДУ ім. Івана Франка
rybachok.v.2019@gmail.com
Науковий керівник – д-р іст. наук, проф. В. О. Венгерська*

Кінець 1920-х рр. в СРСР відзначився початком реалізації програми форсованої індустріалізації, котра згідно постулатів офіційної партійної риторики була покликана вивести країну у число лідерів промислового виробництва і врешті сприяти поліпшенню життєвого рівня населення. Одномоментно із початком зведення промислових новобудов першої п'ятирічки, виникла потреба збільшення об'єму житлової забудови зростаючих індустріальних центрів.

Саме за таких обставин у 1929 р. в СРСР розгорнулася так звана дискусія про соціалістичне розселення – масова кампанія покликана сформулювати ос-

новні положення радянської містобудівної доктрини. Провідними учасниками означеної дискусії стали тогочасні ведучі радянські архітектори – М. Гінзбург, М. Мілюгін та О. Веснін [3, с. 45]. Саме у ході цієї архітектурної полеміки з-під пера радянських вчених з'явився ряд прогресивних проєктів забудови промислових міст, однак жоден із яких так і не був реалізований у повній мірі.

Згідно усталеної у історіографії радянської архітектури точкою зору партійне керівництво було вимушеним відхилити футуристичні та новаторські містобудівні задуми ніби-то через брак фінансів та дефіцит необхідних матеріальних ресурсів. Звертаючись до витоків початку дискусії про соціалістичне розселення, можна встановити, що безпосередньо точкою відліку початку означеної кампанії стала публікація у 1929 р. економістом Л. Сабсовичем брошури «Міста майбутнього та організація соціалістичного побуту» у якій автор представив ніби-то власне бачення подальших шляхів розвитку радянської містобудівної думки [5, с. 105]. Ідеї оприлюднені Л. Сабсовичем викликали жвавий інтерес у колах творчої інтелігенції да у середовищі представників партійного апарату.

Жодна із архітектурних концепцій оприлюднена різними авторами у той період не викликала у професійному середовищі такого резонансу як ідеї функціонера середньої ланки, яким був Л. Сабсович. Автор стверджував, що соціалістичне місто повинно бути позбавленим вад притаманних урбаністичніці попередніх часів. Міське середовище за його задумом потрібно розвивати рівномірно без поділу на квартали, а також звичні центр та околиці [4, с. 48].

Основним концептуальним положенням висунутим Л. Сабсовичем була ідея «усуспільненого побуту» – способу організації житлового простору за якого мешканці будинків спільно задовольнятимуть свої побутові потреби. Житло згідно даного задуму було б позбавленим індивідуального домашнього господарства у вигляді окремих кухонь, ванних кімнат чи вбиралень. Приготування їжі відбувалося б на фабриках-кухнях, а споживання у столових. Гігієнічні функції покладалися на спільні душові [4, с. 56].

Основним опонентом Л. Сабсовича виступив економіст М. Охитович, який відстоював думку, що в умовах індустріалізації основною одиницею житлової забудови повинен стати котедж розрахований на одну сім'ю [3]. Обставини початку містобудівної дискусії і реалії функціонування сталінського партійно-державного апарату прямо вказували, що ініціатор архітектурної полеміки виступає лише ретранслятором установок вищого керівництва, його вустами партійний апарат оприлюднював власне бачення базових положень розвитку містобудівної думки. Дискусія про соціалістичне розселення має усі риси масової кампанії доби сталінізму, започаткованої шляхом імітації ініціативи знизу. На це є і вказівка самого Л. Сабсовича, який зазначав, що розробив свої пропозиції за доручення Вищої ради народного господарства СРСР [4, с. 10].

З урахуванням специфіки прийомів владного впливу сталінської доби, проясняється реальна суть містобудівної полеміки, яка на справді була не професійною суперечкою архітекторів, а суто політичною акцією, розуміння якої можливе лише у контексті здійснюваних Й. Сталіним перетворень пов'язаних із форсованим розвитком важкої індустрії. На це вказує той факт, що у період містобудівної дискусії усі запропоновані генеральні плани реконструкції та розбудови промислових міст передбачали у якості базової одиниці забудови житловий комбінат із усуспільненим побутом. Це стосується таких відомих

проектів як «Новий Харків» розроблений під керівництвом П. Альошина чи генеральний план «Великого Запоріжжя» авторства П. Хаустова та І. Малоземова [1, с. 173]. Присутнім дане рішення було і у проєктних пропозиціях генеральних планів індустріальних міст Донбасу – Єнакієвого, Голівки, Кадіївки та Лисичанська.

Задуманий Й. Сталіним масштаб індустріальної модернізації країни потребував залучення до промислового будівництва максимального числа трудоздатного населення. Із урахуванням цього факту виявляється реальна суть концепції «усуспільненого побуту». Озвучуючи по суті від власного імені партійні установки, учасники містобудівної дискусії у своїх виступах та публікаціях заявляли, що усуспільнений побут покликаний звільнити жінок від обов'язку ведення домашнього господарства [4]. Із ліквідацією індивідуального сімейного господарства внаслідок усуспільнення побуту, жінки вільні від своїх звичних побутових зобов'язань будуть задіяні у промисловому виробництві [3].

Внаслідок відсутності індивідуального сімейного господарства у житлових приміщеннях сталінське керівництво отримувало змогу за рахунок жінок удвічі збільшити число робочих рук задіяних у промисловості. Утопічно забарвлена доктрина усуспільненого побуту на практиці виявлялася прагматичним прийомом маніпулювання трудовими ресурсами в умовах форсованого індустріального розвитку країни.

За таких обставин могла б видатися нелогічною поява 30 травня 1930 р. постанови Політбюро ЦК ВКП(б) «Про роботу із перебудови побуту» [7], яка поставила крапку у дискусії про соціалістичне розселення, а її учасники піддавалися гострій критиці. Запропоновані генеральні плани також визнавалися помилковими. Ключовим положенням даної партійної директиви була теза про необхідність зосередження усіх матеріальних ресурсів на якомога швидший індустріалізації країни, яка власне і створить реальні матеріальні передумови для докорінної перебудови побуту. Тобто зазначався пріоритет промислового будівництва над житловим.

Зазначене прямо свідчить, що на початку першої індустріальної п'ятирічки сталінське керівництво свідомо не планувало капітального будівництва індивідуального житла для робітників у промислових містах. Усі ресурси зосреджувалися на зведенні об'єктів важкої промисловості, а основним типом робітничого житла згідно дійсних задумів партійного апарату повинні були стати бараки, казарми та землянки.

Саме задля ідеологічного обґрунтування відмови від будівництва поквартирного житла партією була розпочата містобудівна дискусія із популяризацією ідеї усуспільненого побуту, який бачився сталінським партійним функціонерам не у формі футуристичних будинків-комун чи житлових комбінатів, а у вигляді бараків із спільними для усіх мешканців ванними кімнатами та кухнями. Фактично повна відсутність особистого простору та сімейного господарства у приміщеннях барачного та казарменого типу дійсно дала змогу державі задіяти у важкій промисловості не лише жінок, але й підлітків. Миське та житлове середовище в умовах сталінської диктатури було перетворено на один із важелів владного впливу.

Дискусія про соціалістичне розселення була зупинена партією рівно у той момент, коли відіграла свою роль своєрідної ідеологічної вуалі сталінських планів маніпулювання трудовими ресурсами. Тому вищеописані генеральні

плани «Нового Харкова» чи «Великого Запоріжжя» були відхилені, оскільки не відповідали істинній суті сталінської містобудівної доктрини. Усі матеріальні ресурси країни направлялися на розбудову гігантів важкої індустрії, а фактично створення потужного військово-промислового комплексу. Населення промислових міст за цих умов запечувалося мінімумом матеріальних благ всупереч заявам офіційної пропаганди, яка розглядала індустріалізацію як запоруку підвищення рівня життя.

Список використаної літератури:

1. Гогохія Н. Українське «соціалістичне містечко» у 1930-х: мрії та реальність. *Вісник Луганського педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. № 6, 2003. 169–199 с.
2. Казусь І. Советская архитектура 1920-х: организации проектирования. Москва: Прогресс-Традиция, 2009. 464 с.
3. Мєєрович М., Конишева Е., Хмельницький Д. Кладбище соцгородов: градостроительная политика в СССР 1928-1932 гг. Москва: РОССПЭН, 2011. 270 с.
4. Сабсович Л. Социалистические города. Москва: Московский рабочий, 1930. 124 с.
5. Хазанова В. Советская архитектура первой пятилетки: Проблемы будущего. Москва: Наука, 1980. 367 с.
6. Хан-Магомедов С. Архитектура советского авангарда. Москва: Стройиздат, 1996. 709 с.
7. Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) «Про роботу із перебудови побуту» від 30 травня 1930 р.

**ГУМАНІТАРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І ЗДОБУТКИ ДЕРЖАВ-
УЧАСНИЦЬ ГУАМ/ГУАМ (1997-2021РР):
НАУКОВИЙ, ОСВІТНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ**

*Сергєєва Анна Олександрівна,
аспірантка Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
історичний факультет, кафедра історії світового українства
a.sergeieva@gmail.com
Науковий керівник –
Заслужений працівник освіти України,
кандидат історичних наук, доцент В.Г. Ціватий*

Перші інституціональні державні утворення на пострадянському просторі історичній ретроспективі, у першу чергу, ставили на меті розмежування власного та чужого (з прагненням перетворення останнього на власне), забезпечення безпеки та потужності, у кращих традиціях історичного матеріалізму, зокрема. У той же час, гуманітарні аспекти існування подібних інституцій ще не були «винайдені». Людина, культура та інші дотичні категорії були чимось несуттєвим, нематеріальним, штучно надбудованим. Подібна шкала цінностей з часом зазнає змін, з особливим посиленням наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. У політичних словниках на національному і глобальному рівнях з'являється категорія та практика «антропоцентризму», зокрема – в їхніх зносинах з власним населенням та між собою.

За останнє сторіччя світ став меншим у рази, міждержавні, міжкультурні та міжетнічні зв'язки набули інституціонально-систематичного характеру.

Саме тоді стає зрозумілою виняткова подібність таких різних на перший погляд людей. Стає очевидним, що запорукою ефективного співіснування, забезпечення стабільності, поживлення економічних зв'язків та процвітання є гуманітарна сторона співробітництва, адже в центрі прогресивних держав сьогодення стоїть саме людина (*humanitas* – людська природа). Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ була утворена на руїнах Радянського Союзу з числа тих держав, що дивилися в одному напрямі побудови власного незалежного майбутнього. Ті часи були позначені шоковим станом в економіці внаслідок зруйнованих історично економічних та інших інституціональних зв'язків. Зрозуміло, що на перші шпальти пріоритетів виходять сфери співробітництва в економічній, енергетичній і безпековій сферах.

Страсбурзьке комюніке підписане в 1997 році як відправна точка інституціоналізації ГУАМ зосереджувала свою увагу на загальних питаннях співробітництва в широкому спектрі сфер, однак питання гуманітарного співробітництва лишилися поза уваги. Така ж доля спіткала й спільну заяву голів держав членів ГУУАМ у Вашингтоні в 1999 році. Цей період існування ГУУАМ відзначився відсутністю багатостороннього співробітництва в гуманітарній сфері. Утім, уже у 2000 році у Флоренції за результатами зустрічі на засіданні міністрів закордонних справ країн-членів Ради Північно-Атлантичного партнерства в рамках групи ГУУАМ на рівні голів делегацій, підписується Спільне комюніке міністрів закордонних справ країн ГУУАМ. Уперше юридично закріплюються пріоритети розвитку культурного та гуманітарного співробітництва на базі ГУУАМ. Ялтинська Хартія 2001 року як точка інституціональної біфуркації, заключне комюніке Ялтинського саміту 2002 року як і ряд багатосторонніх документів потому вже не оминали увагою питання гуманітарного співробітництва. Відмічається зростаюча роль регіональної співпраці задля культурного та соціального процвітання країн-членів та добробуту, зокрема й громадян, які проживають поза межами своїх держав. Необхідність посилення взаємодії у сфері туризму, освіти, і культури регламентується і положеннями Кишинівської декларації голів держав ГУУАМ 2005 року. Наступає початок етапу розкриття потенціалу гуманітарного співробітництва та його правове оформлення. З плином часу та прогресом у питаннях інституціоналізації організації, гуманітарні аспекти співробітництва знаходять своє відображення і в Статуті організації 2006 року. Серед основних цілей ГУАМ визначається розширення гуманітарного співробітництва та розвиток науково-технічного та гуманітарного потенціалу країн членів.

Спільна історія справила значний вплив на схожість паттернів у науковій, освітній і культурній сферах. Це у свою чергу полегшило пошуки точок дотику для розбудови співробітництва у цих напрямках. На етапі, коли ГУАМ досяг свого інституціонального оформлення, відбувається й формалізація відносин у гуманітарній сфері. Створюються робочі групи з питань культури та туризму, з науки та освіти, з молоді та спорту, що в рамках галузевого співробітництва проводять регулярні спільні засідання. Усе більше зрозумілим стає важливість та потенційні позитивні результати, до яких може призвести плідне співробітництво в гуманітарній сфері.

У рамках ОДЕР укладається ряд багатосторонніх нормативних актів, що регулюють співробітництво в гуманітарній сфері. У контексті співробітництва в напрямі культури у 2002 році підписується перший Протокол про співробітництво у сфері культури країн-членів ГУУАМ на 2002-2005 рр. [1]. У освітній

сфері між міністерствами освіти країн-членів ГУУАМ у 2003 році укладається Договір про співробітництво у сфері освіти [2]. У цьому ж році, Протокол про співробітництво між академіями наук держав-учасників ГУУАМ закладає основи для подальших розробок і виконання спільних наукових проєктів та програм, досліджень, обмінученими та результатами їх праці, а також участі в наукових заходах. У 2006 році у Рішенні про партнерство голови держав-учасниць ГУАМ висловлюють готовність до поглиблення міжнародного співробітництва, зокрема з метою досягнення прогресу і в гуманітарній сфері. У 2007 укладається Протокол про співробітництво у сфері культури держав членів ГУАМ на 2007-2010 роки та відбувається запуск віртуального продукту – інтернет-сайту «Інформаційна обсерваторія культурної політики країн ГУАМ».

У 2007 році формується Стратегія розвитку галузевого співробітництва, де значна увага приділяється консолідації зусиль держав-членів з метою вирішення гуманітарних питань [3]. Цілям і формам такого співробітництва присвячений окремий повноцінний розділ, а забезпечення виконання Стратегії тримає на контролі Рада Міністрів іноземних справ. Зокрема, заплановано організація патріотичних молодіжних таборів, створення телевізійних культурно-освітніх програм, просування туристичних продуктів, гармонізація законодавчої бази, освіта, перепідготовка та обмін кадрів, розвиток міжнародного співробітництва, зокрема з ЮНЕСКО. Відбувається удосконалення діяльності робочих органів, а за результатами спільних засідань експертних груп активізується генерація та реалізація проєктів у сфері культури, освіти, науки і туризму. Наступає період прагматичної роботи, що тривав до 2014 року, коли відбувається певна ревіталізація та пожвавлення ГУАМ як такої. Протягом цього періоду робочі інструменти, галузеві групи та інші активності в гуманітарній сфері продовжують функціонувати та давати свої помітні результати: утілюються ідеї культурного коридору, відбувається обмін передовою освітньої практики, створюється наукове та інноваційне середовище. Активне залучення молоді згодом у 2019 році знайде своє відображення в проєкті Концепції молодіжного руху ГУАМ.

Розглядаючи наступний період 2016-2020 рр., на прикладі пріоритетів головування країн членів ГУАМ варто відмітити, що й Азербайджан, у часи свого головування у 2016 році [4, с. 4] та у 2020 році [5], і Грузія, у 2017 році [6, с. 6], і Молдова, у 2018 році [7], у пріоритетах своєї діяльності виокремлювали співробітництво в гуманітарній, культурній та освітній сферах, з урахуванням історичного дискурсу [8, с. 53-57]. За часів головування України, наприкінці 2019 року, у Києві відбувається 12-та сесія Парламентської асамблеї ОДЕР-ГУАМ за участі представників країн-членів. Напередодні сесії проходять засідання комітетів ПА ГУАМ, зокрема з питань науки, культури та спорту, у ході якого обговорювалися перспективи співробітництва у сфері ІТ, а також відбувся обмін поглядами щодо освітніх реформ у своїх країнах. Спільне Комюніке Голів Урядів країн-членів ГУАМ підписане за результатами ПА містить «прихильність розширенню співробітництва в культурному та гуманітарному вимірах, а також підкреслюється важливість подальшого спрощення контактів між народами держав-членів ГУАМ, напрямлених на формування зони ГУАМ в якості гармонійного та згуртованого культурного простору...» [9]. Цей етап гуманітарного співробітництва умовно можна назвати «невідворотністю до подальшого поглиблення» та історичного інституціонального розвитку [10, с. 133-137].

Окрім розбудови багатостороннього співробітництва в гуманітарній сфе-

рі, також певного поступу зазнає й розвиток двостороннього співробітництва між державами членами ГУАМ. Україна, наприклад, уклала ряд документів про співробітництво у сфері освіти та культури. Підписуються Протокол між Міністерством освіти і науки України та Міністерством просвіти Республіки Молдова про співробітництво у галузі освіти на 2016-2020 навчальні роки, Програма співробітництва у сфері культури між Міністерством культури України та Міністерством освіти, культури і досліджень Республіки Молдова на 2017-2021 роки, Програма співробітництва у сфері культури та мистецтв між Міністерством культури України та Міністерством культури і туризму Азербайджанської Республіки на 2016-2020 роки, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грузії про співробітництво в галузі освіти та науки, та ін.

Отже, протягом тривалого процесу інституціоналізації ГУАМ, були закладені керуючі принципи співробітництва в гуманітарній сфері, утворюються дієві інструменти співробітництва на багатосторонньому рівні, що функціонують як у періоди активізації ГУАМ, так і в періоди затишшя, що свідчить про інституціональну історію, системність підходу та пріоритетність напрямів співробітництва. Паралельне становлення двосторонніх гуманітарних зв'язків між державами-членами ГУАМ, правничихоснов та інструментарію, додає функціоналу та ефективності співробітництву на шляху продукування результатів і творення власної інституціональної історії та перспектив розвитку ГУАМ в умовах поліцентричного світоустрою ХХІ століття.

1. Протокол про співробітництво в сфері культури країн-членів ГУАМ на 2002-2005 рр.: <https://guam-organization.org/protokol-o-sotrudnichestve-v-oblasti-kultury-gosudarstv-uchastnikov-guam-na-2002-2005-gody/>

2. Договір про співробітництво в сфері освіти між міністерствами освіти країн-членів ГУАМ: <https://guam-organization.org/soglashenie-o-sotrudnichestve-v-oblasti-obrazovaniya-mezhdu-ministerstvami-obrazovaniya-gosudarstv-uchastnikov-guam/>

3. Стратегія розвитку галузевого співробітництва: https://viza.md/sites/default/files/strategiya_razvitiya_otraslevogo_sotrudnichestva_guam.docx_docx

4. Програма головування Азербайджану: <https://guam-organization.org/wp-content/uploads/2017/03/azerbaijan-chairmanship-2016.pdf>

5. Програма головування Азербайджану: <https://guam-organization.org/wp-content/uploads/2021/03/Predsedatelstvo-Azerbajdzhana-2020.pdf>

6. Програма головування Грузії: <https://guam-organization.org/wp-content/uploads/2017/03/2017programme.pdf>

7. Програма головування Молдови: <https://guam-organization.org/predsedatelstvo-respubliki-moldova-v-guam-2018/>

8. Подрез Ю.В. Українці Східної Слобожанщини у другій половині XVII – на початку XX ст. // *Історія та географія*. – 2019. – № 49. – С. 53-57.

9. Комюніке Голів Урядів країн-членів ГУАМ (2019): <https://guam-organization.org/sovместnoe-zajavlenie-glav-pravitelstv-gosudarstv-chlenov-guam-2019/>

10. Циватий В.Г. Інституціональна історія діаспори та інституціональна діаспорологія (на прикладі Західної Європи, США і Канади): теоретико-методологічний дискурс та історичні паралелі // *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії* / За ред. С.С. Русакова. – Випуск 34 (том 2). – Вінниця-Київ: ТВОРИ, 2020. – С. 133-137.

ОНТО-ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ СПОСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЗНАННЯ

Сівєрс Валерій Анатолійович

*Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
професор, доктор філософських наук
siversval@ukr.net*

Слово “актуальний” не зважаючи на свою розповсюдженість та навіть обов’язковість для певного формату наукових праць не припиняє бути у розкритті власного смислу предметом дискусій та різночитань. Тому спробуємо увійти в тематику конференції саме під прапором використання даного поняття у контексті її назви, і таким чином, прояснимо смисл поняття актуальність не спробою “протягнути” під його егідою наукову зацікавленість у пропагуванні і розкритті власної теми, як це пропонується за звичай робити в обґрунтуванні будь-якої дослідницької праці в умовах трансформації радянських і пострадянських традицій дослідницької діяльності, а утворивши смисловий перевертень: тема винесена в назву покликана прояснити саме поняття актуальності шляхом обґрунтування певного принципу його появи. Такий підхід вартий уваги хоча б тому, що актуалізує сам себе у всіх можливих аспектах його розгляду, тобто претендує на універсальність.

Якщо послідовно йти означеним шляхом, то контекстом виявлення заявленої спроби пошуку універсального способу актуалізації може стати будь-що і зокрема філософський дискурс 21 століття, а його фундаментом самі напрямки філософського знання з яких цей дискурс виростає. Кожен з напрямків філософського знання, до яких, без зайвої деталізації віднесемо “класично-посткласичний” перелік у вигляді онтології, гносеології, логіки, етики, естетики, соціального знання, антропології та мабуть феноменології, має у факті існування самої філософії той самий п’ятий елемент, що надає їм єдності, і, водночас, слугує основою роз’єднання та подальшої структуризації самого способу пізнання яким також є філософія. Ця здатність філософії об’єднувати та розділяти є не те щоб абсолютно унікальною — у такий спосіб рухаються вперед власне всі науки, - але свідчить про особливий статус філософського знання, що власне теж не є новою. Але це визнання всього вже не новим, тобто не актуальним, не відкидає здатності філософії цю минувшину весь час актуалізувати, тобто робити постійно витребуваною у здійсненні пізнавального руху. Власне це зауваження і ставить нас на межу розуміння онто-гносеологічного принципу, який і має бути стисло окресленим у даному тексті.

Кожен з означених напрямків філософського пізнання історично виступає подалі формою і способом накопиченням суми знань у окремій галузі. Можна припустити, що будь-який до сьогодні існуючий спосіб отримання знання вимагає його- тобто знання - “пакетизації” і змушує постійно доводити найбільшу актуальність саме свого напрямку а також конкурувати з колегами по цеху в доведенні актуальності власної теми усередині себе. Але чому це відбувається? Звернемось до базового напрямку наведеної структури філософії- онтології скориставшись іншим напрямком-логікою. Якщо розуміти під логікою закони мислення, що власне відповідає її предмету, то онтологія,

якщо вона мислить правильно структуру реальності, не повинна приходити у суперечність з іншими напрямками знання а виступати їхнім продовженням. Але тоді це твердження саме суперечить собі і наявному стану справ. Тому що суперечність рушійна сила реальності, та й відтак самого мислення, а також тому, що вочевидь не відповідає за логікою попереднього твердження, напрямкам, означеним вище в її структурі. Однак базовий напрямок ми цим не відкинули. Саме тут, здається, може бути наступна ланка логіки нашого розгляду. У чому ж полягає означена суперечність? Її прояснення вимагає невеликого філософського дискурсу, який датується власне 21 століттям.

Якщо взяти за основу, що простір і час утворюють базові умови сприйняття реальності людиною і виходити з того, що світ який ми сприймаємо є безперервним по факту самого сприйняття його як безперервного у просторі і часі, то транспозиція такого припущення веде до визнання способу сприйняття світу як комбінації слів “ідейно-символічний”, де слово ідея слугує відповідністю поняття час а слово символ поняттю простір. Підставою для такого твердження може бути те, що здатність продукувати ідеї є чи не найсуттєвішою властивістю свідомості, бо як універсальна вона вміщає в себе і ідею самої свідомості і ідею часу, а решта ідей можуть за бажанням наповнювати всі закутки означених напрямків філософського знання і породжувати його подальшу структурування. Зважимо і на те, що сутнісно часу є поняття рух, а рух ідей, таким чином, утворює самодостатню рухливу множину, яка має абсолютні динамічні характеристики. Це один бік суперечності. Водночас транспозиція поняття простір базується на усвідомленні вже транспонованої попередньо у часі ідеї застигання. І це інший бік суперечності. Адже щоб бути транспонованою потрібно мати простір для такої транспозиції. Його ми пояснюємо по факту наявності у нашому сприйнятті і розташуванні там нас як носіїв свідомості включно з ідеями, що там містяться. Але у дискурсі простору і часу ми претендуємо пояснювати простір спираючись на «факт» його ідеального уявлення. Але цей другий «факт» неможливий, оскільки простору як ідеального уявлення ще не існує. Він є станом актуальності свідомості, яка сама у цей момент переходить у стан свого заперечення через досягнення моменту ніщо. Ця процесуальність схоплюється свідомістю у понятті символ. Усвідомлене прийняття аналогії застигання ідеї що виникає у часі і застигає у просторі як середовищі перебування разом з іншими ідеями, підводить нас впритул до онто-гносеологічного принципу. Згідно цього принципу вказівка на застигання є алюзією на утворення самого простору по аналогії з утворенням часу таким чином, що поняття символ постає, як і має бути відповідно до його визначення, способом зв'язку ідеї з реальністю. (1)

У здійсненні цього зв'язку і реалізує себе актуальність в межах окресленого у загальних рисах онто-гносеологічного принципу. А саме, перебуваючи у просторі і часі свідомість не тільки спостерігає себе у ідейно-символічному способі передачі, але й намагається досягнути те яким чином здійснюється сама актуалізація як незмінне ядро уваги пізнавального активності. Ті напрямки знання які начебто досягли завдяки зусиллям спостерігача результату у вигляді визначення структурних елементів самого знання, що відповідають напрямкам її структурування- наприклад- віднесення їх до етики, логіки чи онтології, втрачають по мірі набуття усталеності і статус актуальності. Водночас, місце, тобто простір що вивільняється таким чином у полі символічних перетурбацій, стимульованих активністю свідомості,

залишається під дією поля ідей. Ідеї, у свою чергу, начеб то «виписують» себе у стан часового застигання, де мають перетворитись на елементи символічного простору і, поступово застигаючи, повторити долю попередників, переставши бути актуальними. Ми не будемо, за умови прийняття такого опису ставити запитання чому власне так відбувається. Ми спробуємо знайти та позначити те “місце” континуума, де виникає феномен актуальності. Це місце, якщо брати часово-просторову аналогію, залежить у своїй позначці від масштабування шматка реальності, який ми розглядаємо предметно з точки зору Спостерігача, тобто власної свідомості. Це місце, якщо ми розглядаємо його у наведеній транспозиції з точки зору ідейно -символічного позначення пропонується називати онто-гносеологічним принципом.

Таким чином актуалізація - це спроба точкового висвічування ідеї в полі символічного її прочитування засобами, які з самого початку є досить недовершеними та недієвими для подолання ефекту онто-гносеологічного запізнення. Останній же полягає у існуванні необхідного розриву між утворенням ідеї як ідеальної комбінації смислів та її просторовим втіленням з одночасним відображенням у свідомості. Цей феномен власне і є актуалізацією в результаті дії онто-гносеологічного принципу. Адже в самому мовному звороті утворюється вказівка на появу часової шпарини у реальності - ідеї потрапляють у символічний простір і стають чинником актуалізації в процесі витискування означених смислів у мовно- понятійний апарат людської свідомості.

Проблема що постає у розвитку такого підходу полягає, як і має бути у зв'язку із осмисленням означеного принципу як онто-гносеологічного запізнення, у тому щоб знайти певну межу та утримати її у свідомості. Утримання на цій межі нагадає океанський серфінг, коли свідомість весь час балансує у стані нерівноважного руху використовуючи в якості рушійної сили власне онтологічний потенціал реальності з метою надати смисли існуванню -пізнанню за рахунок застосування градацій ціннісного поділу , поданого на початку тексту як структуризація напрямків філософського знання.

Таким чином висновком щодо застосування онто-гносеологічного принципу при аналізі поняття актуальності є те, що актуальним найближчим часом для свідомості стане такий стан актуалізації проблем філософського дискурсу, коли саме питання актуальності стане безпосередньо чинником вибору шляху виживання окремої людської особистості з урахуванням такого стану розвитку науково-технічних можливостей, коли саме прийняття рішення щодо актуалізації своєї свідомості у тому чи іншому просторово-часовому континуумі, тобто стані онто-гносеологічного запізнення в умовах відсутності свідомості як такої що володіє набором ціннісних критеріїв що відповідають статичному і стабільному розумінню поняття людської особистості стане неможливим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І.А.Ф.Лосев визначає символ як «субстанциальное тождество идеи и вещи. Лосев А. Ф., Очерки античного символизма и мифологии. — М.: Наука, 1993. — С. 635

**«ВЕЛИКІ ДЕРЖАВИ ТА СИТУАЦІЯ НА БАЛКАНАХ
У ТРАВНІ-ЧЕРВНІ 1913 Р. У ВИСВІТЛЕННІ ГАЗЕТИ
«КИЄВЛЯНИНЬ»**

Фечко Іван Іванович

студент КНУ ім. Тараса Шевченка

ifechko@gmail.com

Науковий керівник –

к.іст. наук, доцент Н.І.Шевченко

Газета «Киевлянинь», яка видавалась професором Київського університету Шульгином протягом 1864-1919 рр. була однією з найвпливовіших видань у всьому Південно-Західному краї Російської імперії. Основну частину газети становили новини пов'язані з внутрішніми справами Російської імперії, Київської губернії та міста. Попри таку специфіку, в кожному номері була невеличка колонка присвячена основним міжнародним подіям («За-границей»), де висвітлювались головні події зарубіжних країн.

Балканські війни 1912-1913 рр. відносяться до значних європейських конфліктів напередодні Першої Світової війни, які загострювали ситуацію в міжнародних відносинах того часу. Хронологічні рамки даного дослідження охоплюють травень-червень 1913 р.: від закінчення Першої Балканської війни, проведення Лондонської конференції та до початку Другої Балканської війни 16 червня 1913 року (за старим стилем). Протягом цього періоду можна простежити, як між колишніми країнами виникають суперечки щодо поділу завойованих територій, які були спроби врегулювати ці проблеми, та яким чином між ними все таки почалася війна [1].

17 травня газета повідомила, що у Лондоні нарешті домовились про підготовку до першого засідання мирної конференції, яка має підсумувати завершення Першої Балканської війни. Позиція Великих держав мала важливе місце під час проведення переговорів та при формуванні проекту договору. Зокрема турецький представник радився з послами Великих держав, чи погоджують вони запропоновані грецькою стороною зміни у 3 та 5 пункті проекту договору. Також це показує залежність Османської імперії у цей період від європейських держав. Останнім, у свою чергу, не було вигідне повне знищення турецької держави, тому вони контролювали ситуацію такими чином аби зберігати баланс сил в регіоні і не ослаблювати остаточно позиції Порту.[2, с.2].

21 травня на шпальтах газети у міжнародній колонці з'являється замітка, яка ґрунтовно пояснює вичікувальну позиції стосовно загострення відносин між переможцями Першої Балканської війни – Сербією та Болгарією. Відповідно до Лондонського миру отримані від Османської імперії території переможці мали поділити між собою самостійно. Спеціальний кореспондент газети у Петербурзі повідомляє інформацію від офіційних владних кіл, які відкидали інформацію, що Росія нібито збирається бути Третейським суддею між цими державами. Росія спонукала до проведення Другої конференції у Петербурзі, таким чином, сподіваючись підтримати свій вплив серед балканських слов'янських держав. Відкидалась ідея, що іншим третейським суддею може бути Італія чи Австро-Угорщина. Не дивно, що як підсумок стаття підкреслювала думку, до тільки Росія, спираючись на свої тривалі зв'язки з цими країнами та

свій статус, може бути організатором такої конференції [3, с.4].

24 травня на першій шпальті вийшла інформативна колонка про ситуацію з Балканською війною, в якій кореспондент передавав настрої та зазначав, що між вчорашніми союзниками в будь-який момент може виникнути внутрішня міжусобиця. У газеті також зазначалось, що для Сербії та Болгарії не менша загроза могла виникнути з боку Австрії, яка могла також скористатися суперечками між союзниками у своїх цілях. Автор замітки був упевнений у тому, що єдиний варіант охолодити войовничий запал балканських держав та уникнути нової війни – скликання конференції у Петербурзі з представниками усіх країн. Головувати мав міністр закордонних справ Росії. Про участь інших зацікавлених сторін – вищезгаданих Італії, Австро-Угорщини або представників інших Великих держав не йшлося [4, с.1].

У цей же час, дійсно до газети продовжували надходити відомості з дипломатичних кіл, що на Лондонській конференції послів, Австро-Угорщина та Італія спільно відстоювали вироблений ними конституційний статус Албанії. Пропозиції іншої великої держави Європи Франції, щодо формування спеціальної комісії, яка мала детально вивчити аспекти албанського питання було рішуче відкинута. Рим та Відень одноголосно стверджував, що вони вже вивчили на належному рівні албанське питання і єдиний варіант принести у цей край стабільність – це їх конституційний проект [5, с.4].

30 травня газета опублікувала колонку з віризки з основних ідей Сербського історика Якича, який обгрунтовував сербську позицію стосовно намагань зберегти за Сербією Монастирський округ. Щоб не повторювати помилок минулого, Сербія прагне отримати регіони з виходом до моря, що на думку цього історика також сприятиме встановленню балансу сил в Балканському регіоні. Сербі висловлювали побоювання стосовно Австро-Угорщина, яка вже після цієї війни закрила їм Дураццо та прагнула посилити свій вплив у Балканському регіоні [6, с.4].

Наступного дня повідомлялося про інтенсивні переговори між Сербією та Болгарією з ціллю вирішити конфлікт мирним шляхом. Було заявлено, що Росія наполягала аби Болгарія знову почала діяти разом з Сербією. Також окремо підкреслювалося, щоб Болгарія була готова надати Сербії військову допомогу у завчасно передбачених ситуаціях. Посилаючись на газету «Reichpost», було сказано, що є думка що це малось на увазі війна балканського союзу проти Австро-Угорщини. Звичайно, автори київської газети скептично ставились до таких суджень, хоча це не робить їх повністю невірними. Автори газети роблять впевнений висновок з огляду на наявну ситуацію, чутки та настрої віденської преси, що уряд Австро-Угорщини активно займається розпалюванням ворожнечі між країнами Балканського блоку для того, щоб порушити рівновагу в регіону, мир та встановлення свого впливу. [7, с.4].

Австро-Угорщина не могла спокійно спостерігати за активним втручанням російської сторони у сербсько-болгарське протистояння на Болгарах. Газета писала, що зараз австрійська монархія не спускає ока з ситуації на півдні Європи та усіма силами намагається ще більше розсварити Сербію та Болгарію, при чому останню вона бере під своє покровительство. Як докази своїм висновкам вони наводять уривки з австрійської преси, у якій висловлюються думки, що Австро-Угорщина не може дозволити поширенню панславістських ідей, адже вони можуть посилити вплив Російської імперії у регіоні, а також загрожують стабільності самої імперії Габсбургів.

На думку кореспондентів газети, Відень боявся, що балканський союз може стати близьким союзником Росії, та може бути використаний проти Відня у потенційному протистоянні між Росією та Австрією. У той же час, консервативна преса вже налаштувала думку суспільства проти Австро-Угорщини, яка у цей період подається як головний потенційний суперник [8, с.3].

У міжнародному огляді 10 червня 1913 р. редакція газети протиставляє позиції Росії та Австро-Угорщини стосовно конфлікту на Балканах. Росія подається як посередник між сторонами, який зацікавлений у швидкому та мирному розв'язанню конфлікту, бо ніби лише процвітання обох народів (болгарського та сербського) вигідне Росії. У той же час, Австро-Угорщина, на думку авторів боїться, що якщо Росія зможе своїм посередництвом замирити обидві сторони балканського конфлікту, то ці країни фактично перетворяться на «протекторат Петербургу». Більше того, саме Відень з мовчазної згоди інших європейських держав частково є винуватцем цього конфлікту, адже він штучно обмежив Сербію виходу до Адриатичного моря. У газеті подається наступний австрійський план: по-перше, ослабити Сербію та не допустити формування сильного балканського союзу, що дозволить Австро-Угорщині у подальшому продовжити своє просування півостровом. По-друге, посилити недовіру до Росії, щоб не допустити налагодження союзних відносин між Росією та країнами регіону.

Також в цьому номері газети, у контексті святкування 25-річчя перебування при владі імператора Вільгельма II подано позицію Німеччини стосовно ситуації на Балканах. Автори відзначають, що Вільгельм II залишається відданий своєму курсу на збереження миру та навіть в такій тяжкій ситуації, як Балканська криза, яка на думку авторів, цілком могла перерости в загальноєвропейську війну, Вільгельм II використовував усі свої дипломатичні канали для того, щоб не допустити початку війни між європейськими країнами [9, с. 3].

16 червня відбулась битва при Злетові. Болгари без оголошення війни напали на сербські загоны. Британський посол Джордж Бюкенен сказав, що Болгарія була відповідальна за відкриття ворожих дій, Греція і Сербія цілком заслужили звинувачення у навмисній провокації. Як підсумували автори статті, ця сутичка мала смертельні наслідки для долі балканського союзу [10, с.3]. Розпочалась Друга Балканська війна, яка триватиме рівно місяць до 16 липня 1913 року (за старим стилем) та закінчиться поразкою Болгарії.

Таким чином, аналіз висвітлення ситуації на Балканах у червні-липні 1913 р. та місця Великих держав у цих процесах дає нам змогу проаналізувати міжнародну ситуацію у цей період, і побачити, що початок Другої Балканської війни був спричинений суперечками колишніх союзників по Першій Балканській війні стосовно поділу здобутих територій, а також втручанням у цей регіон Росії та Австро-Угорщини, зокрема остання розпалювала конфлікт між країнами, побоюючись балканського союзу як ворожого блоку та перешкоди по просуванню своїх інтересів у регіон.

Статті та замітки на міжнародну тематику у газеті «Киевлянинь» дають нам велику кількість важливої джерельної інформації стосовно перебігу цих подій. Події на Балканах та участь у них Великих європейських країн були головною темою міжнародної колонки газети у цей період, що свідчить про інтерес російського суспільства до цього регіону, а також інтерес самої Російської імперії стосовно цих країн. Варто відзначити, ідеологізованість статей на дану тематику. Автори постійно критикують позицію Австро-Угорщини та використовують різні чутки стосовно цієї країни та її місця у Балканській кри-

зі, що свідчить про перетворення Австро-Угорщини у противника Російської імперії. У свою чергу, Російська імперія традиційно для російської пропаганди подається як захисник слов'янських народів та православ'я. Позиція інших європейських країн – Німеччини, Франції та Великої Британії розкрита мало або зовсім не розкрита.

Список використаних джерел та літератури:

1. Pettifer, P. War in the Balkans: Conflict and Diplomacy Before World War I – 2015
2. Мирная конференція // *Киевлянин*. – 1913, 17 мая. – №135. – С.2
3. Отношение России к сербско-болгарскому спору // *Киевлянин*. – 1913, 21 мая. – №139. – С.4
4. Ликвидация Балканской войны // *Киевлянин*. – 1913, 24 мая. – №142. – С.1
5. Албанский вопрос // *Киевлянин*. – 1913, 29 мая. – №147. – С.4
6. Сербские притязания на Монастырь // *Киевлянин*. – 1913, 30 мая. – №148. – С.4
7. Положение дел на Балканском полуострове // *Киевлянин*. – 1913, 5 июня. – №153. – С.4
8. Австрия и Россия // *Киевлянин*. – 1913, 31 мая. – №149. – С.3
9. Иностранное обозрение // *Киевлянин*. – 1913, 10 июня. – №158. – С.3
10. Болгарско-сербское столкновение при Злетовь - // *Киевлянин*. – 1913, 16 июня. – №164. – С.3

GLOBAL YOUTUBE UNIVERSITY – UWAGI O ROBOTYZACJI SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

Chmielecki Przemysław

Doktor inżynier

ORCID 0000-0002-4471-4158

*Wyższe Baptystyczne Seminarium Teologiczne w Warszawie
przemyslaw.chmielecki@wbst.edu.pl*

Czy współczesny człowiek może być dumny sam wobec siebie? Co innego wobec ludzi, w mowach, w książkach. Ale gdy nikt go nie widzi i nie słyszy, gdy pośród głuchoj nocnej ciszy spowiada się z własnego życia, czy wówczas śmie wypowiedzieć choć jedno wzniosłe słowo?

Lew Sestow[13, s. 134]

1. Wprowadzenie

Od połowy 2019 roku mamy do czynienia z sytuacją o nadzwyczajnym charakterze – globalna pandemia nie tylko wpłynęła na szereg przedsiębiorstw, ale i odmieniła nie do poznania krajobraz szkolnictwa wyższego. Zmiany nastąpiły nie tylko w obszarze świadczonych usług edukacyjnych, ale również w obszarze badawczym. Zdecydowanie była to zmiana o charakterze nagłym, gwałtownym, bowiem na mocy decyzji ministerialnych cała aktywność akademicka została „przełączona” na nowy tryb pracy. Zajęcia stacjonarne zastąpiła formuła online, na żądanie, co początkowo spotkało się z aplauzem ze strony studentów. Ma ona wiele zalet, bowiem jest wygodna, nowoczesna i może przyczynić się do wyrównania szans edukacyjnych. Z drugiej strony zdaje się ona być w sprzeczności z zasadniczymi ideałami szkolnictwa wyższego, gdyż zaburzony i zapośredniczony jest kontakt między prowadzącym a studentem. Taka formuła edukacji często nie wspiera studenta w jego rozwoju, a jest jedynie „jednym z wielu” kanałów informacji, które i tak już nadmiernie „zalewają” młodych ludzi. Również w badaniach naukowych spotkania zespołów badawczych zostały zastąpione przez wideokon-

ferencje, a miejsce godzin spędzonych w bibliotece zastąpiło wyszukiwanie artykułów w sieci. W literaturze coraz częściej pojawia się pytanie o współczesny sens klasycznej edukacji w porównaniu do zastąpienia klasycznego uniwersytetu czymś na kształt „Global YouTube University” (GYTU), który pozwoliłby na globalne dzielenie się wiedzą.

W prowadzonych tu rozważaniach skoncentruję się na rozwoju platform streamingowych oraz możliwościach i ograniczeniach działalności uniwersyteckiej w nowej zdalnej formule. Artykuł poza bazą teoretyczną będzie zawierać odwołania do praktyki, w tym i technicznych rozwiązań. Praca lokuje się na styku badań nad szkolnictwem wyższym oraz Science Technology Studies (STS).

2. Rosnąca popularność serwisów streamingowych

W czasach globalnej pandemii społeczeństwa po raz pierwszy w historii zaczęły wprowadzać restrykcje i izolacja masową skalę tak wielu obszarach funkcjonowania. Dzięki postępowi technologicznemu możliwe było przeniesienie wielu sfer do rzeczywistości wirtualnej, co pozwoliło na ich kontynuację i znacznie ograniczyło straty. Popularność zyskała zdalna praca, zakupy i wydarzenia kulturalne online, a także edukacja na odległość. Wraz ze wzrostem popularności oraz potrzebą wynikającą z globalnej pandemii, możemy zaobserwować także rozwój wielu narzędzi ułatwiających realizację rozmaitych zadań w formule zdalnej. Jednym z takich narzędzi są platformy streamingowe oferujące materiały audio i wideo w formule „na żądanie”.

O tym, czy jest popyt na usługę na żądanie może świadczyć popularność rozmaitych serwisów tego typu. Obecnie (2021) najbardziej popularną platformą streamingową jest YouTube (YT), który ma 163.75 miliona użytkowników. W dalszej kolejności jest Netflix (46.55M), Hulu (26.48M), Amazon Prime Video (16.46M) i Vimeo (15.46M) [10]. Zainteresowanie zyskują także platformy tematyczne, takie jak Twitch (gaming) [11] czy Udemy (głównie kursy IT). Serwis YT powstał w 2005 i szybko stał się korporacją o globalnym formacie. Serwis oferuje bardzo zróżnicowane materiały wideo, które wprawdzie podlegają pewnej weryfikacji, lecz nie są w żaden sposób ustrukturyzowane. Koncepcja ta jest zgodna z wartościami firmy, takimi jak globalne dzielenie się informacjami w duchu równości szans i swobodnego dostępu do informacji [6]. Na YT znaleźć można szereg informacji, od treści o charakterze lifestyle, przez materiały poradnikowe, aż po specjalistyczne kursy z różnych dziedzin. Niekiedy również i uczelnie zamieszczają wybrane wykłady czy seminaria na tej platformie tym samym budując świadomość marki w społeczeństwie. Zdaje się to być szczególnie przydatne w rzeczywistości globalnej pandemii, gdzie w sposób naturalny zwiększa się szansa na realizację nowych pomysłów umożliwiających zdalną konsumpcję treści.

3. Zmiana paradygmatu w stronę nauki zdalnej

Również edukacja na odległość (ang. *Distance Learning*) ma swoją długą historię. Z pewnością nie jest to nowa idea, która pojawiła się z chwilą popularyzacji sieci Internet, ale ma swoją ponad stuletnią historię, zapoczątkowaną przez rozwój technologii radiowej i telewizyjnej [14]. Obecnie dzięki popularyzacji dostępu do Internetu, a także rozwojowi kolejnych standardów i większej przepustowości sieci (4G, 5G) zainteresowanie edukacją zdalną stale wzrasta. Zgodnie z ostatnimi danymi (2018) przedstawionymi przez The National Center for Education Statistics' Integrated Postsecondary Education Data System (IPEDS) ponad 6.9 milio-

nów studentów (35.3%) w Stanach Zjednoczonych korzysta z takiej formuły [15]. Niejako „na fali” rosnącego zapotrzebowania na tą formę nauczania powstaje szereg platform, które oferują wąsko sprofilowane nauczanie w konkretnym zakresie. Również popularność takich serwisów jak Udemy, Pluralsight czy Microsoft Learn. Co więcej, w akcie solidarności z społecznością szkolną postawioną w nowych przymusowych warunkach nauki zdalnej Microsoft postanowił udostępnić instytucjom edukacyjnym i uczniom zupełnie nieodpłatnie narzędzie Teams pozwalające na prowadzenie wideokonferencji, a także wybrane aplikacje popularnego pakietu Microsoft Office [9]. W ramach działalności CSR Konzern z Redmond zaoferował także znaczny upust (z 110\$ na 19\$) w płatności za egzaminy certyfikujące ze znajomości konkretnych technologii dla osób dotkniętych finansowo pandemią [8]. Takich przykładów w obszarze technologicznym można znaleźć więcej.

Formuła zdalna nie tylko dotyczy obszaru edukacji, ale i prowadzenia działalności badawczej przez uczonych. Międzynarodowe, zróżnicowane zespoły mogą spotykać się w ustalonym czasie i miejscu online, co pozwala znacząco oszczędzić czas i środki finansowe wydawane na podróże. Również dostęp do materiału badawczego oraz fachowej literatury został w ostatnich latach znacząco przeniesiony do sfery wirtualnej i wiele książek oraz artykułów w periodykach dostępnych jest w sieci w ramach otwartego dostępu (ang. *Open Access*) albo w postaci płatnej subskrypcji, albo jeszcze w ramach cyfrowych bibliotek. W taki lub inny sposób, źródła dostępne są online, bez wychodzenia z domu, co znacząco ułatwia pracę i poprawia efektywność zespołów badawczych [2].

W dalszej części rozważań zbilansowany zostanie rachunek możliwości i ograniczeń wykorzystania zdalnej formuły w edukacji i badaniach akademickich.

4. Dlaczego warto wybrać formułę zdalną?

Od początku idea kształcenia na odległość nabadowana była na idei wyrównywania szans i zapewnienia dostępu do wiedzy możliwie szerokiemu gronu odbiorców. Miała ona docierać do wszystkich tych, którzy napotkali bariery finansowe, czasowe czy odległościowe [14]. Edukacja zdalna nie różnicuje ani płci, pochodzenia, statusu socjoekonomicznego, a tym samym ma charakter antystygmatyzujący i inkluzyjny. Umożliwia ona uczestnictwo w edukacji i badaniach naukowych osobom, które z różnych powodów nie mogą brać udziału w stacjonarnym trybie studiów, w tym również osobom z niepełnosprawnościami, które realnie utrudniałyby takie uczestnictwo. Obecnie kształcenie zdalne jest nie tylko opcją podyktowaną wygodą, ale poniekąd koniecznością w dobie globalnej pandemii COVID-19. Ponadto formuła zdalna pozwala także na efektywne wykorzystanie technologii, w ten sposób, aby mogła ona albo uatrakcyjnić formę przekazu, albo poprawić jego jakość. Materiały umieszczone w sieci dostępne są z poziomu przeglądarki internetowej na praktycznie każdym urządzeniu (od komputera po telefon komórkowy). Zdarza się i tak, że niektóre platformy mają dedykowaną aplikację mobilną, zoptymalizowaną pod system Android albo iOS, co wpływa na poprawę komfortu użytkownika.

Treści dostępne online w formie plików i stron WWW, a także serwisów streamingowych tworzą poniekąd coś w rodzaju „globalnego centrum edukacyjnego” jakim może stać GYTU. W jego ramach możliwe jest nie tylko propagowanie i popularyzacja treści edukacyjnych, ale i nawiązywanie relacji społecznych, współuczestniczenie w projektach edukacyjnych i zrzeszanie się. Te właśnie wartości stanowią fundament, na którym zasadza się aksjologia serwisu YT. Stąd też GYTU

mógłby stanowić ciekawą alternatywę dla szeregu istniejących uczelni różnych specjalności.

5. Możliwe ograniczenia formuły zdalnej

Pozaopisanymi wcześniej zaletami zdalnej formuły edukacji należy wskazać na szereg problemów z nią związanych. Przede wszystkim należy pamiętać, że jakość materiałów zamieszczanych na wirtualnych platformach edukacyjnych jest zależna od poziomu umiejętności technicznych kadry akademickiej, który często znacząco odbiega od współczesnych standardów. Wprawdzie rozwiązywanie techniczne są coraz bardziej przyjazne użytkownikowi i wsparte o elementy uczenia maszynowego, co w wielu sytuacjach może być niezwykle pomocne, lecz i tak zasadnicza treść materiałów edukacyjnych stanowi wynik pracy samych uczonych. Jeśli tu kompetencje techniczne będą na niskim poziomie, to niestety i jakość całego kursu z perspektywy „userexperience” (UX) użytkownika na tym ucierpi.

Warto również wskazać na koszty ukryte zastosowanych technologii, jakimi są obsługa techniczna i koszty zasobów (moc obliczeniowa komponentów, licencje oprogramowania, obsługa administracyjna w postaci utrzymania i modernizacji, etc.). Poza tym należy jeszcze zwrócić uwagę na wykorzystanie posiadanych zasobów technicznych, co jest ściśle skorelowane z używaną technologią. Inaczej będzie się kształtować ta proporcja, jeśli platforma wykorzystuje instalację typu on-premises w lokalnym datacenter bazując na maszynach wirtualnych (utyliczacja na poziomie ~50%), inaczej w publicznej chmurze obliczeniowej (utyliczacja ~70%), albo z wykorzystaniem konteneryzacji (utyliczacja ~90%). Jednakże każdy z tych typów będzie wymagać innego typu specjalistów dbających o wysoką dostępność danego rozwiązania. Koszty obsługi mogą być dość wysokie.

Dużym kłopotem w formule zdalnej jest zapośredniczenie relacji przez integrację (1a) człowiek – maszyna i (1b) maszyna – człowiek. Formułę „tworzącą” zastępuje interakcja z kompatybilnym interfejsem, co bliższe jest relacji jednostronnej niż dwustronnej. Tej drugiej najbardziej brakuje w zdalnym nauczaniu [1, s. 33]. Dla niektórych uczniów może być to formuła nieodpowiednia, bo wymaga ona znacznie większego zaangażowania po stronie odbiorcy, aby możliwe było skupienie uwagi [7, s. 29]. Z drugiej strony takie właśnie zapośredniczenie może pogłębiać poczucie samotności i odarcia z relacji społecznych.

Problemem zdalnej formuły edukacji i badań może być również pewna różnorodność dostępnych materiałów, jak również obecna niekiedy trudność w merytorycznej ocenie ich jakości. Sporo danych zamieszczonych na serwisach streamingowych typu YT prezentuje jedynie wartość populistyczną, a niekiedy i niezgodną z prawdą. Z uwagi na publiczny dostęp do nich i ulokowanie w paradygmacie „równości w partycypacji” może skutkować to chaosem i bałaganem informacyjnym. W takich warunkach może się również pogłębić problem nieautoryzowanego dostępu do pewnych materiałów (zjawisko cyfrowego „piractwa”) oraz „wycieku” takich czy innych informacji do publicznej wiadomości. Częściowo YT próbuje się przed tym zabezpieczyć wprowadzając cenzurę publikowanych materiałów, lecz w sposób całościowy problem jest trudny do wyeliminowania.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden problem jakim jest potencjalna redukcja zatrudnienia w tradycyjnych instytucjach szkolnictwa wyższego. Skoro więc istnieją instytucje typu GYTU, gdzie każdy może być mentorem i znawcą, to po co nam jeszcze tradycyjny uniwersytet z wszystkimi jego obciążeniami i idiosynkrazjami? Przecież w wygodnej formule „na żądanie” student może otrzymać garść

niezbędnych informacji i nie musi się zapisywać i zapowiadać swojego przybycia na uczelni. Może to prowadzić do błędnego wniosku, że z czasem kadra akademicka będzie niepotrzebna i być może będzie zredukowana. Robotyzacja szkolnictwa wyższego może nie tylko doprowadzić do utraty pracy wybitnych specjalistów, ale i znacznego spłylenia relacji „mistrz-uczeń” i jej zamiany na rzecz relacji „uczeń – zadanie” [12]. O ile tryb zadaniowy ma bardzo pragmatyczny wymiar, to jednak wydaje się, że uniwersytet jest czymś zdecydowanie innym od wyższej szkoły zawodowej, która przygotowuje wąsko sprofilowanych specjalistów do wejścia na rynek pracy.

6. Podsumowanie i ocena

Prowadzone w niniejszym artykule rozważania dotyczyły problemu robotyzacji szkolnictwa wyższego w obszarze edukacyjnym i badawczym. W pracy poruszono zarówno wątek rozwoju platform streamingowych i ich szerokiego wykorzystania wielu obszarach życia, w tym również w praktyce edukacyjnej i badawczej w sytuacji globalnej pandemii. To właśnie pandemia COVID-19 spowodowała szereg zmian w dotychczasowym systemie szkolnictwa wyższego, który w większym niż dotychczas zakresie zaczął korzystać z nowoczesnych rozwiązań technologicznych. Zmiany te mogą owocować szeregiem pozytywnych implikacji, które docenią nie tylko studenci, ale i sami naukowcy. Dla studentów edukacja zdalna oznacza poprawienie komfortu studiowania oraz daje szansę na wyrównanie możliwości osobom z niepełnosprawnościami oraz tym, którzy z powodów czasowych, odległościowych czy finansowych nie byli w stanie uczestniczyć w stacjonarnym trybie studiowania. Z drugiej strony formuła zdalna niesie również szereg zagrożeń i ograniczeń. Formuła online redukuje edukację akademicką do wąskiego kształcenia i odbywania kursów zawodowych, a tradycyjny uniwersytet przekształca w Globalny Uniwersytet YT (GYTU), gdzie każdy może być zarówno twórcą, jak i odbiorcą. Takie ujęcie zdecydowanie zaburza optykę uniwersytetu jako miejsca formacji intelektualnej i moralnej. Robotyzacja uczelni skrywa również kłopoty z optymalizacją kosztów i utrzymania skomplikowanej infrastruktury technicznej, a także wymaga od uczonych podniesienia poziomu kompetencji technicznych, które aktualnie często odbiegają od oczekiwanego optimum. Wydaje się więc, że obecnie wciąż mamy sytuację, że współczesny uniwersytet nie jest jeszcze gotowy na taki poziom robotyzacji.

Bibliografia:

1. Brown Ruth E., *The process of community-building in distance learning classes*, JALN vol. 5, issue 2, 2001.
2. Cell Mol, *Science in the Wake of the Pandemic: How Will COVID-19 Change the Way We Do Research?*, online: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7331554/> (28.04.2021), doi: 10.1016/j.molcel.2020.06.024.
3. <http://pluralsight.com> (28.04.2021).
4. <http://udemy.com> (28.04.2021).
5. <https://docs.microsoft.com/en-us/learn/browse/> (28.04.2021).
6. <https://www.youtube.com/about/> (28.04.2021).
7. JurnesWuynne Blue, GurdnerDaniel L., *Learning Styles: Implications for Distance Learning*, online: <https://dlwqxts1xzle7.cloudfront.net/47346020/ace.3671995670520160719-21399-hfuwjb.pdf> (28.04.2021).
8. Microsoft, *Become Microsoft certified and build your resilience for today's and tomorrow's digital economy*, online: <https://docs.microsoft.com/en-us/learn/certifications/skillingoffer> (28.04.2021).
9. Microsoft, *Responding to COVID-19 together*, online: <https://news.microsoft.com/covid-19-response/> (28.04.2021).
10. *Most popular video streaming services in the United States as of September 2019 by monthly average users*, online: <https://www.statista.com/statistics/910875/us-most-popular-video-streaming-services-by-monthly-average-users/> (28.04.2021).
11. ObaraKeren, *Gamer Streaming Platform: Twitch*, online: <https://www.researchgate.net/>

publication/350111056_GAMER_STREAMING_PLATFORM_TWITCH(28.04.2021).

12. PérezAntón, KlenerJosé Ignacio, Fernández-MaciasDavid, BrancatiEnrique, CesiraUrziMaria, GeorgiosAlaveras, *The labour market impact of robotisation in Europe*, "JRC Working Papers Series on Labour, Education and Technology", No. 2020/06 online: <https://www.econstor.eu/handle/10419/231338>(28.04.2021).

13. Szestow Lew, *Dostojewski i Nietzsche. Filozofia tragedii*, tłum. C. Wodziński, PAX, Warszawa 1987.

14. ValentineDoug, *Distance Learning: Promises, Problems, and Possibilities*, online: <https://www.westga.edu/~distance/ojdla/fall53/valentine53.html>(28.04.2021).

15. Wallis Lynn, 2020, *Growth in Distance Learning Outpaces Total Enrollment Growth*, online: [https://www.qualityinfo.org/~growth-in-distance-learning-outpaces-total-enrollment-growth\(28.04.2021\)](https://www.qualityinfo.org/~growth-in-distance-learning-outpaces-total-enrollment-growth(28.04.2021)).

Streszczenie: Artykuł koncentruje się na prezentacji problemu robotyzacji uniwersytetu przez formułę zdalną w nauczaniu i prowadzeniu badań naukowych. Opisuje on perspektywę globalnej pandemii, która nie tylko zmieniła sytuację wielu przedsiębiorstw, ale i znacząco odmieniła krajobraz szkolnictwa wyższego. W literaturze coraz częściej pojawia się pytanie o współczesny sens klasycznej edukacji w porównaniu do zastąpienia klasycznego uniwersytetu czymś na kształt „Global YouTube University”, który pozwoliłby na globalne dzielenie się wiedzą. W artykule zostały przedstawione mocne i słabe strony nowych rozwiązań w szkolnictwie wyższym, a także ocena potencjalnych implikacji zmiany paradygmatu w badaniach i edukacji uniwersyteckiej. Tekst ma wymiar zdecydowanie praktyczny i odwołuje się do badań z zakresu szkolnictwa wyższego, jak również obszaru Science Technology Studies (STS).

Abstract: The article focuses on the presentation of the problem of university robotization through the formula of passing in teaching and research. It describes the prospect of a global pandemic that has not only changed the guidebook of many companies, but the decline has changed the landscape of higher education. In the literature, the question about the contemporary meaning of classical education, compared to the alternative classical language of the university in the form of "Global YouTube University", which allowed for global knowledge sharing, is increasingly checked in literature. The article describes the strengths and weaknesses of the new versions in higher education, as well as an assessment of the future implications of the paradigm shift in research and university. The text is definitely practical and refers to research in the field of higher education, as well as the area of Science Technology Studies (STS).

Słowa kluczowe: edukacja, badania, nauka, robotyzacja, youtube

Key words: education, research, science, robotisation, youtube

ІСТОРИЯ, ТЕОРИЯ І ПРАКТИКА ДІАСПОРАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРСИ

*Ціватий Вячеслав Григорович,
кандидат історичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України,
доцент кафедри історії світового українства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
tsivatyi@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-1505-7483>*

Інституціональна історія – це один із актуальних, інноваційних і перспективних напрямів сучасної історичної науки. Наукова школа інституціональної історії сформована на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка і презентована, перш за все, такими відомими науковцями як: І.К. Патриляк, В.Г. Ціватий, В.І. Сергійчук, О.П. Машевський, В.П. Капелюшний, Б.І. Гуменюк, Н.В. Терес, Т.В. Орлова, А.І. Чуткий та інші.

З метою підготовки фахівців у сфері діаспорології, інституціональної діаспорології на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка відкрили з 2019 року інноваційну ОПП «Світо-

ве українство в цивілізаційному поступі» (Гарант освітньої програми – проф. В.І. Сергійчук). Викладачі кафедри історії світового українства мали можливість запропонувати свої навчальні дисципліни. Згідно із пропозиціями доц. В.Г. Цівагого, у відповідності з розробленими ним авторськими програмами навчальних дисциплін, після відповідного погодження та затвердження, до вищезгаданої ОПП було внесено наступні авторські навчальні дисципліни доц. В.Г. Цівагого: «Історія, теорія і практика діаспориальної політики України і зарубіжних країн», «Інституціональна діаспорологія» і «Міжкультурна комунікація та етикет міжнародної ввічливості в практиці діаспори» та ін.

Інституціональна історія міжнародних структур, організацій і об'єднань у новому поліцентричному (багатополюсному) світі ХХІ століття набуває особливої актуальності [7, с. 26-29]. У зазначеному контексті посилюється інтерес і до інституціональної історії діаспори [6, с. 66-75]. Доцент кафедри історії світового українства Вячеслав Ціватий у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка розробляє та впроваджує новий науковий напрям – інституціональна діаспорологія та інституціональна історія діаспор світу. Інститут діаспори є важливою складовою державної політики. Інституціональна історія діаспори вивчає особливості виникнення, становлення і розвитку моделі інституту діаспори в її історичній ретроспективі. Предметною сферою цього наукового напрямку є різні системні складові елементи діаспориальної моделі: нормативно-правова база, діаспориальна дипломатія, культура і мистецтво діаспори, засоби масової інформації діаспори, політика лобізму тощо.

Під час досліджень у цій сфері, перш за все, аналізуються особливості інституту діаспори в публічній і культурній дипломатії держави, і власна публічна політика діаспор світу. Інституціональна діаспорологія створює характеристику інституту діаспори і при цьому визначає її національні особливості. При дослідженні інституціональної історії діаспор світу увагу акцентують на особливостях динаміки розвитку зовнішньополітичних відносин між різними державами і ролі, яку відіграють в них інститути діаспори, зокрема – фактор інституту діаспори на міжнародній арені в умовах поліцентричного світу та в зовнішньополітичних стратегіях держав. Однією із передумов побудови успішної держави є успішна діаспориальна політика держави як фактор зміцнення єдності українських співвітчизників за кордоном, а також вивчення та впровадження кращого досвіду діаспориальної політики зарубіжних країн в Україні. Предметна сфера наукового напрямку зорієнтована на державну підтримку і зв'язки з діаспорою (діаспориальна політика) щодо зміцнення внутрішньої консолідації зарубіжних діаспор і розвиток їх потенціалу впливовості на державні органи країни проживання з метою підтримки інтересів держави етнічного походження. Увага звертається на теоретичні діаспориальні моделі, історичний досвід, сучасні діаспориальні практики і перспективи взаємодії держави і діаспори, характеризуються інституціональні зв'язки діаспори, а також міграційний фактор. Систематизація діаспориальної політики щодо української діаспори і діаспор зарубіжних країн на сьогодні є однією із найбільш важливих і актуальних завдань сучасної зовнішньополітичної стратегії держав.

Друга світова війна і третя хвиля міграції (з кінця Другої світової війни до 80-х років ХХ століття) – це особливий інституціональний період в історії української державності [8, с. 182-186]. Імміграція з українських земель має більше, ніж столітню історію. Важливим центром тяжіння міграції з України були й залишаються Європа та Американський континент. Особливості україн-

ської міграції до Західної Європи, США і Канади, її географічного розселення, початкової зайнятості зумовили складання інтелектуальних і соціальних параметрів української діаспори, властивих високорозвиненим громадам з високим рівнем інституціональної організації, освіти й культури.

Традиційно історію української еміграції поділяють на чотири хвилі: перша – *трудова еміграція* – з останньої чверті XIX ст. до початку Першої світової війни; друга – політична – період між двома світовими війнами; третя – інтелектуальна – період після Другої світової війни до середини 1950-х рр.; четверта – економічна – від 1980-тих рр. до сьогодні. Звичайно, такий поділ є досить умовним. Переважна частина українців з третьої хвилі міграції прибула до США протягом 1947-1951 років, серед них – біженці, переселенці й лише невеликий відсоток трудових мігрантів [3]. Ці часто добре освічені українці, прошарок української інтелігенції, (у тому числі 2 тис. студентів, 1,2 тис. викладачів і вчених, 400 інженерів, 350 юристів і 300 лікарів) покинули свою батьківщину під час війни і розглядали США чи Канаду як тимчасову країну проживання, хоча більшість з них вже ніколи не повернулася жити в Україну [4; 5]. Також серед іммігрантів значну частку становили особи, які після Другої світової війни перебували у таборах для біженців та військовополонених у Німеччині, Австрії, Бельгії, Великій Британії. Загалом після Другої світової війни до США переїхало близько 100 тис. біженців з України [3; 4].

Саме завдяки великій кількості інтелігенції та науковців у третій хвилі імміграції і почався розвиток українського політичного, громадського, культурного та релігійного життя в діаспорі (серед іммігрантів 54,54 % складала особи з початковою освітою, кількість українців з вищою освітою становила 4,12%, а 9% іммігрантів з України мали спеціальну освіту) [5]. Вважається, що 1945-1950 роки – це специфічний, інтелектуальний, героїчний інституціональний період в історії української культури й науки. Українські біженці, знайшовши притулок у таборах Ді-Пі, відразу почали створювати школи, літературу, організації, пресу. У той час у Німеччині (з Австрією) було 29 українських гімназій, 87 народних шкіл, 8 фахових шкіл, кілька закладів університетського типу [1; 4].

Інституціональна історія української еміграції, міграції та імміграції досить складна, насичена значною кількістю історичних фактів і подій, як в історичній ретроспективі, так і сьогодні. Адже значною мірою і на сьогодні пролідкуються головні риси української діаспориальної та міграційної політики, зокрема – й інтелектуального виміру [2, с. 178-185]. Питання становлення й стратегічного інституціонального розвитку держав пострадянського простору у XXI столітті потребує вивчення та узагальнення набутого ними досвіду: державотворчого, діаспорального, міграційного тощо. У більшості пострадянських держав демократизація передувала дуже складним і драматичним процесам раціонально-бюрократичної модернізації держави і національної консолідації [2, с. 180-185].

Після краху біполярної системи, на початку XXI століття людство виявилось в ситуації існування різних центрів сили/центрів впливу. У повсякденне вживання увійшло поняття багатополарності (поліцентричності). Необхідно відзначити, що аналогії їй в історичному минулому не було; попередниками в XIX – початку XX ст. були різні «концерти держав», зокрема «система європейського концерту», закріплена на Віденському конгресі. Поліцентричний світ, що затверджується на наших очах, стає унікальним продуктом безпреце-

дентної стадії глобалізації, яку вона досягла до теперішнього часу [7, с. 26-29].

Формування міграційної політики сучасної України розпочалося після здобуття державної незалежності. Разом із тим, попри багатовікову бездержавність, Україна зберігала державницькі традиції, зокрема й у сфері міграційної політики та її інститутів, які, безумовно, мали вплив на державотворення новітніх часів. Актуальність і гострота міграційної проблематики, інституціональні проблеми діаспоральної політики, питання української діаспори зумовили піднесення інтересу до цієї тематики широкого кола науковців у 2016-2020 роках. Інституціональні традиції формування зовнішньої політики України, зокрема, діаспоральної політики, мають свою українську багатовікову спадщину і практичний досвід [9, с. 25-30; 10, с. 53-57; 11, с. 133-137]. Невід'ємною складовою міграційної політики і діаспоральної політики, складовою інституціональної історії діаспори є міжнародне співробітництво. Хоча інтереси України як країни походження та інтереси країн призначення українських мігрантів суттєво відрізняються, обидві сторони зацікавлені в організованій, законній і безпечній міграції, що відкриває реальні можливості для співпраці [11, с. 136-137; 12, с. 154-163].

Таким чином, основними мотивами міграції були й залишаються економічні чинники. Якщо на початок 90-х років ХХ ст. виїзди на заробітки спричиняли банкрутства підприємств, затримки виплат заробітної плати, безробіття, то сьогодні їхньою метою найчастіше є: підвищення добробуту, вирішення житлового питання, фінансування навчання, поглиблення економічної кризи тощо.

Відсутність чіткої перспективи та хоча б мінімальних сигналів щодо покращення ситуації в Україні у не надто далекому майбутньому надалі спонукатимуть громадян до міграції. Отже, доки очевидних стимулів для того, щоб залишатися і працювати на батьківщині, не буде – відтік робочої сили з країни продовжуватиметься, як правило – інтелектуально!

Література

1. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. – К.: НІСД, 2018. – 472 с.
2. Мирончук О. «Відплив інтелекту» як фактор конкурентоспроможності в глобалізованому світі // Дослідження міжнародної економіки: Збірник наук. пр. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2011. – № 2 (67). – С. 178-185.
3. Сергійчук В.І. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр.: нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 941 с.
4. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів ХХІ століття. – Львів, 2019. – 110с.
5. Україні у США: кількість, міграція, заняття та уподобання. За матеріалами відкритої лекції Воловини О. «Україні в США та вплив міграції з України на діаспору в США (на базі офіційної статистики)» [Електронний ресурс] // Справжній варта від 21.11.2012. Режим доступу: <http://varta.kharkov.ua/articles/1090601.html> [Дата входження: 09.05.2021].
6. Ціватий В.Г. Типологія третьої хвилі української еміграції та історичні паралелі міграційного сьогодення // Народна творчість та етнологія. – 2020. – № 1(383). – С. 66-75.
7. Ціватий В.Г., Громико О.А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренд ХХІ століття: (інституційний контекст) // Зовнішні справи. – 2014. – № 8. – С. 26-29.
8. Чекаленко Л.Д., Ціватий В.Г. Історія пам'яті або пам'ять історії: методологія дослідження // *Evropsky politicky a pravny diskurz*. – 2018. – Vol. 5. – Iss. 6. – С. 182-186.
9. Подрез Ю.В. Українська діаспора Сибіру та Далекого Сходу в другій половині ХІХ початку ХХ ст. // Історія та географія. – 2019. – № 51. – С. 25-30.
10. Подрез Ю.В. Українці Східної Слобожанщини у другій половині ХVІІ – на початку ХХ ст. // Історія та географія. – 2019. – № 49. – С. 53-57.
11. Ціватий В.Г. Інституціональна історія діаспори та інституціональна діаспорологія (на прикладі Західної Європи, США і Канади): теоретико-методологічний дискурс та історичні паралелі // Гуманітарний

корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] / За ред. С. С. Русакова. – Випуск 34 (том 2). – Вінниця-Київ: ТВОРИ, 2020. – С. 133-137.

12. Марцинюк М.П. Марцинюк М.П. Управління міграційними процесами в умовах пандемії COVID-19: інструменти, запроваджені МЗС України // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2020. – № 17. – С. 154-163.

КОНЦЕПТУАЛЬНА МУЗЕЙНА ЕКСПОЗИЦІЯ ЯК АНТИДОТ «КЛІПОВОМУ» МИСЛЕННЮ

Черзік Наталія Юрївна

старший науковий співробітник

Національного заповідника «Хортиця»

cherhik.n@gmail.com

Ще якихось 20 років тому людина не була атакована таким потоком інформації як сьогодні. Відповідно, отриманий вантаж візуального матеріалу або емоційного досвіду можна було встигнути сприйняти, щось відкинути, а щось засвоїти. В такий ситуації музеї слугували, перед усім, місцем додаткового за собою пізнання світу нинішнього (в музеях сучасного мистецтва) та минулого (в музеях історичного профілю); і тільки в другу чергу – музеї сприймалися як місце відпочинку та релаксу.

Між тим, «кліпове мислення» сучасної людини (переважно молодшої генерації) налаштоване на інформацію швидко, яскраву, коротку. Сприйняття матеріалу позначено фрагментарністю, мозаїчністю, розмитістю, відсутністю глибини аналізу та засвоєння [1;2;6;7]. Такий стан суспільства виводить на поверхню проблему застосування нових підходів до роботи музеїв з відвідувачами [11], а також проблему створення музейних експозицій новими методами.

Мова не йде про потурання запитам суспільства (із цим музеї непогано справились). Мова йде про засіб корекції негативів «кліпового мислення» – про концептуальну музейну експозицію.

Основою будь-якої експозиції є предмети музейної колекції. І в цьому немає нічого принципового нового. Однак, концептуальну експозицію відзначає неординарна подача предметів, їх оригінальне сполучення в просторі експозиції. Експозиціонер-концептуаліст здатний найнеатрактивніший (!) предмет представити емоційно впливово і вигідно. Тож, базою концептуальної експозиції є не стільки предмет, скільки концепт – *ідея*, втілена через *образ*. А вироблення образу, як відомо, – показник критичного мислення.

З певністю можна сказати, що концептуальна експозиція створюється методами критичного мислення і відповідає критеріям критичного мислення. Так, якщо дотримуватись показників, виділених Д.Кластером [8,с.5-8; 9,с.73; 10,с.21-22], така експозиція відзначається наступними якостями.

По-перше, концептуальна експозиція носить *індивідуальний характер*. Вона є продуктом самостійного мислення, без впливів стереотипів та нав'язаних зовні чужих (не властивих експозиціонеру) ідей.

По-друге, *інформація*, від якої відштовхується автор експозиції не є самоціллю, а лише відправним пунктом, мотиватором до дій. Під інформацією

в даному випадку маються на увазі: а) історична подія як тема експозиції, б) музейний предмет як артефакт та візуальний прояв теми. Для експозиціонера-концептуаліста інформація стоїть у зародку ідеї-образу.

По-третє, експозиціонер формулює *проблему* – тему експозиції, та виводить питання щодо її вирішення: «що я хочу показати?», «навіщо і для кого я це хочу показати?», «чим я це хочу показати?», «як я це хочу і можу показати?», «чому саме так я це хочу показати; чи є альтернативи; вони гірші чи ліпші за першу ідею?».

В-четверте, автор експозиції виробляє *аргументи* в двох напрямках своєї роботи. По-перше, щодо вибору методу побудови експозиції – чому предмет подається через концепт, а не традиційним методом через хронологічний ряд речей. По-друге, щодо засобів реалізації проекту – чому такий, а не інший колір стін, фактура, світлові ефекти та інше.

В-п'яте, робота над концептуальною експозицією передбачає *соціальний зв'язок* – адже експозиція хоч і є результатом індивідуального або командного (не групового (!), і в цьому є принципова різниця) творчого нагхнення, все ж орієнтована на глядача, на гостя музею.

Що ще робить концептуальну експозицію продуктом критичного мислення? – Критичне осмислення результату, *рефлексія*. Якщо взяти до уваги чотири етапи критичного розмірковування, виділені М.Лімпаном [9, с.72; 10, с.20-21], то усі вони притаманні роботі над концептуальною експозицією.

По-перше, *критика практики інших*. Замисливши нетрадиційну, незвичну подачу експонатів музейник-професіонал обов'язково проаналізує досвід колег: «як вони презентували подібну тему, подібними предметами?».

Другий етап, *самокритика*. Тут мова йде не про острах бути «білою вороною», або ж навпаки – про епатаж, самолюбівання власною творчою «інакшістю», несхожістю. Мова йде про адекватне сприйняття «своєї» ідеї на фоні ідей «інших». Експозиціонер-концептуаліст не боїться запитати себе: «Чи виглядає те, що я роблю/зробив нарочите-стильне, чи не межує це із вульгаризмом?» – і чесно відповісти на своє питання.

Третій крок, *корекція практики інших*, в роботі над експозицією полягає у з'ясуванні чужої ситуації: «Як би я був на їхньому місці, щоб я зробив в експозиції інакше?».

Четвертий крок, *самокорекція*. Звичай в роботі над концептуальною експозицією даний етап – постійний супутник творчого процесу. Експозиціонер-концептуаліст – це художник та історик «в одному флаконі». Його робота – це не розстановка предметів у вітрині, а «виращування», «творення», «вимальовування» образу. Говорячи фігурально, такий підхід передбачає поступове накладання «фарб» та «штрихів», їх затирання, нанесення нових шарів ґрунту і перемальовування – якщо образ виходить невиразним, негармонійним або входить у дисонанс із темою.

Досвід роботи Національного заповідника «Хортиця» над серією концептуальних експозицій показав, що не багатьом до душі такий варіант музейної експозиції. Проведене анкетування виявило, що традиційна експозиція (тематико-хронологічна подача з етикетажем) влаштовує більшість відвідувачів – учнів шкіл, студентів, письменників, бібліотекарів, домогосподарок, академічних вчених, колег-музейників. І справа тут не у рівні освіти чи освіченості. Тут спрацьовують два фактори. *Перший фактор* є відлунням пострадянського минулого. Він проявляється у тяжінні до звиклого, стереотипного (подивіться

на вітчизняні музейні експозиції – вони «стандартні», схожі одна на одну!). *Другий фактор* відображає вади сучасного суспільства масової культури – по-як до «шароварництва», прикметою якого є перемога форми над суттю, підміна національної ідеї зовнішніми атрибутами [3].

А де ж в цьому переліку хвороб суспільства «кліпове мислення», з якого власне і розпочато есе? – скажете Ви.

Виявилось, що «кліпова» генерація більш позитивно відреагувала на концептуальний підхід. Можна сказати «проковтнула» такий варіант музейної експозиції. Чому? Тому що концептуальна експозиція має «два боки медалі» – вона збалансовує елементи «кліпу» та «споглядання» (sensory experiences). Так, образна експозиція *яскрава*, однак *не дає швидкого розуміння*. Експонатів багато, вони лежать *на поверхні*, однак їх компонування утворює *проблему, ребус, загадку*. Експозиція має *структуру*, однак *не нав'язує рішення*. *Етикетаж* (найулюбленіша частина багатьох музейників) присутній, однак він не домінує, а лише *направляє* (не веде примусово!). Концептуальна експозиція дозволяє *самостійно домислювати*, творити в уяві історичну подію. І тут уже кожний діє в міру власного естетичного і життєвого досвіду, власної компетентності. *Усе це сприяє виробленню критичного мислення у відвідувача*.

Варто відзначити, що в якості альтернативи «лінійним монологам» наставників та «кліповому мисленню» у вихованців, сучасні дослідники називають: індивідуальний діалог, символізм мислення, образну побудову тексту [4;5]. В широкому значенні, експозиція також текст, символ, діалог. Тож вона може, і має бути в арсеналі практик подолання проблем «електронного суспільства» як у перших (наставників), так і у других (вихованців).

В зв'язку із цим вельми доречними будуть слова з Євангелія: «якщо сліпий веде сліпого – обидва впадуть у яму». *Музейна експозиція не може сприяти розвитку критичного мислення, якщо вона сама не є продуктом критичного мислення*. В такому сенсі вона «сліпа»! Концептуальна експозиція, створена методами критичного мислення, транслює свої властивості глядачу, спонукає до вироблення критичного мислення та перетворює відвідувача музею на партисипанта (емоційного співучасника). Тож, концептуальна експозиція є антидотом «кліповому мисленню».

Використана література

1. Березовская И.П. Проблема методологического обоснования концепта «клиповое мышление». *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки*. 2015. Выпуск 2 (220). С. 133–137.
2. Букатов В.М. Клиповые изменения в восприятии, понимании и мышлении современных школьников – досадное новообразование «постиндустриального уклада» или долгожданная реанимация психического естества? *Актуальные проблемы психологического знания*. 2018. Выпуск 4 (49). С. 5–19.
3. Ермолаева В.С., Нікіщенко Ю.І. Явище «шароварщини»: пошук дефініції. [електронний ресурс] *Strategic Group Sofia*. URL: <http://sg-sofia.com.ua/yavishhe-sharovarshini-poshuk-definizii> (дата звернення 30.04.2021).
4. Исаева А.Н., Малахова С.А. «Клиповое мышление»: психологические дефициты и альтернативы (пространственный фокус). *Мир психологии. Научно-методический журнал*. Москва. 2015. Выпуск 4 (84). Октябрь – декабрь. С. 177–191.
5. Косенко А. Чем опасно клиповое мышление и как с ним бороться. [електронний ресурс] *Look At Me. Интернет-сайт о креативных индустриях*. URL: <http://www.lookatme.ru/mag/how-to/inspiration-howitworks/207449-clip> (дата звернення 30.04.2021).
6. Романов Н.А. Клиповая культура в современном медиапространстве. *Человек. Культура. Образование*. 2017. Выпуск 3 (25). С. 97–106.
7. Семеновских Т.В. Феномен клипового мышления в образовательной вузовской среде. *Наукоеведение [интернет-журнал]*. 2014. Выпуск 5 (24). Сентябрь – октябрь. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-klipovogo-myshleniya-v-obrazovatelnoy-vuzovskoy-srede> (дата звернення 30.04.2021).
8. Терно С.О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
9. Терно С.О. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії. Запоріжжя:

Запорізький національний університет, 2011. 275 с.

8. Терно С.О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії): посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.

11. Du Jacqueline. What's in a Museum Trip? A close look at how museum educators can facilitate critical thinking. *The Museum Scholar*. Volume 2, Number 1 (2018). URL. <http://articles.themuseumsholar.org/vol2no1du> (дата звернення 30.04.2021).

THE CAUSES OF THE HYPERACTIVITY DISORDER

Świeczarz Grzegorz
Uniwersytet Opolski w Opolu

All those who have encountered this set of specific symptoms to some extent, i.e. parents, teachers, and educators of children with ADHD, look for the causes of this disorder. At the turn of the century, there were many theories explaining the causes of ADHD. However, to this day no one can answer this question unequivocally. Here are some theories explaining the causes of attention deficit hyperactivity disorder.

1. Nervous system type as the basis of psychomotor hyperactivity

The way we function depends on the work of the nervous system. The nervous system receives, processes and conducts information about changes in the external environment in the form of various stimuli, directs our behavior so as to enable the most appropriate adaptation to external conditions, as well as regulates and controls the work of individual organs and systems. (H. Nartowska: *Wychowanie dziecka nadpobudliwego*, Warszawa. 1976, s. 37).

The strength of the nervous system is the ability of nerve cells to work, to arise in them with a certain intensity, to stimulate and inhibit processes.

The balance of nervous processes is a specific ratio of the excitation force to the braking force (they are balanced or one of them is predominant).

The mobility of the nervous processes is the ability of the nervous system to go from being aroused to inhibited and vice versa.

The mobility of nervous processes allows us to adapt to changing external conditions, change behavior and action as a result of changing stimuli.

The set of features of the nervous system is considered optimal for the proper functioning of a human being, in which there is an appropriate strength of the stimulation process, securing the ability of nerve cells to work, and the strength of inhibition processes balancing the strength of excitation, as well as a moderate degree of mobility of these processes. However, according to many researchers, psychomotor hyperactive children have a type of nervous system in which there is a significant advantage of stimulation over inhibition, with high strength and mobility (T. Opolska, E. Potempska, 1999, s.8.).

Therefore, in the literature, the attention deficit hyperactivity disorder is often

defined as: „disturbance in the dynamics of nervous processes, which is characterized by a significant predominance of the arousal process over the inhibition process. (...)” (Słownik Psychologiczny, red. W. Szewczyk, 1979.)

2. Psychomotor hyperactivity resulting from the action of factors damaging the central nervous system. (CNS)

As Grażyna Banaszek writes, “We often do not realize how important a period for a child’s future development is the time of pregnancy and childbirth. The developing tissues are extremely sensitive to harmful factors affecting the fetus during this period. All organ systems can be damaged, but the immature central nervous system is the most exposed to unfavorable conditions, which, after all, must one day take on the task of managing all the vital processes of the body and is to be a place of regulation of these processes throughout life. (...) If the central nervous system is damaged in this early period, and a mistake creeps into the human development program, it will lead to a lifelong dead end of misbehavior and ineffectiveness, and proper functioning will require assistance from outside.” (G. Banaszek, 2002, s.21)

As a result of interviews with parents of psychomotor hyperactive children, factors damaging the central nervous system are found in a significant percentage of cases during the child’s development.

Damaging factors can affect the reproductive cell, the baby’s body in the womb, during the birth or after birth.

Hanna Nartowska, in her research on psychomotor hyperactive children aged 7-10, showed that 81% of the respondents had various damaging factors already in the womb, during or after birth, and in 83%, fragmentary developmental disorders coexisting with hyperactivity were found. (H. Nartowska, 1976, s.40)

3. Genetic predispositions

Numerous studies on the problem of attention deficit hyperactivity disorder show that the risk of ADHD increases in families in which the disorder has already occurred. If a close or distant relative has or is diagnosed with hyperactivity syndrome, the risk of ADHD recurrence in another member is 5-7 times higher than in children from families without this problem. The risk of developing hyperactivity disorder in a child increases up to 50% when one of the parents has had or has hyperkinetic syndrome. This observation prompted scientists to put forward the hypothesis that the attention deficit hyperactivity disorder is a disorder passed down from generation to generation, i.e. genetically conditioned. (T. Wolańczyk, A. Kołakowski, M. Skotnicka 1999, s.19)

This hypothesis was confirmed by studies on identical twins fraternal and fraternal. Studies on twins show that the rate of ADHD between monozygotic twins is higher than between fraternal twins. Fraternal twins develop from two independently fertilized eggs and are therefore genetically different, but develop under the same conditions for the first nine months. In identical twins, they develop from one fertilized egg. So not only do they develop in the same environment before and after birth, but they also have the same genetic material.

It was assumed that if ADHD does have a genetic basis, the frequency of this disorder in both twins should be higher among monozygotic pairs than in fraternal twins. This hypothesis was confirmed in studies conducted on 127 pairs of mono-

zygotic twins and 11 pairs of fraternal twins.

51 percent of ADHD cases had both identical twins, and only 33 percent of the cases had ADHD twins from fraternal couples. (Edward M. Hallowell, John J. Ratey, r.1994, s. 323)

The mechanism of inheritance of attention deficit hyperactivity disorder has not been fully elucidated to date. It is believed that hyperkinetic syndrome is inherited by multiple genes, which means that there is no single site responsible for ADHD in the genetic material.

T. Wolańczyk, together with the co-authors of the book on the attention deficit hyperactivity disorder, describes the action of genes „responsible” for the formation of the hyperactivity disorder.

Many studies examining the structure and functioning of the brain have shown that people suffering from ADHD may have specific information processing patterns. This applies especially to the work of the prefrontal cortex of the brain, subcortical structures, commissure and cerebellum. These patterns appear to be responsible for the development of symptoms in hyperactive children. Brain cells don't have direct connections. They communicate using highly specialized chemicals called neurotransmitters.

Scientific research published in the mid-1990s found that in people with ADHD there is a disturbed balance between the two basic messengers - norepinephrine and dopamine. Disturbances in the dopamine system in the brain appear to be the most important feature of people with hyperkinetic syndrome. Its proper level is responsible for the state of readiness to receive and process a given information, as well as for the constant ability of our mind to focus on one selected stimulus. So the right level of dopamine allows us to dismiss unimportant information and keep our attention on the task at hand. (T. Wolańczyk, A. Kołakowski, M. Skotnicka 1999, s.20-21)

4. Improper diet as the cause of ADHD symptoms

In the 1960s, Dr. Benjamin Feingold stated that the cause of ADHD may be related to a food allergy. In a number of hyperactive children, various foods or food additives were found to be non-digestible. This mainly concerned artificial food additives such as dyes and preservatives. (T. Wolańczyk, A. Kołakowski, M. Skotnicka, 1999. s. 84)

5. Environmental causes influencing the development of ADHD in children

The proper development of a child depends on four basic factors:

1) From inborn anatomical and physiological preconditions, especially the condition of the central nervous system.

2) The child's own activity depends to a large extent on both its biological characteristics and the environment.

3) From the broadly understood environment, not limited to the family environment.

4) From family and school upbringing.

These factors work closely together and influence the overall psychomotor development of a child. (H. Nartowska, 1976, p. 41)

According to the research results, children with minimal brain damage syndrome are characterized by a low excitation threshold, reduced resistance to frustration, and intolerance to changes in the environment. They are often the so-called difficult children, crying in infancy, excessively sensitive to noise, with difficulty adapting to new, changing conditions. Troubles caused by incorrect reactions of parents, and incorrect behavior increase the symptoms of a child's disorders. It should be emphasized, however, that the fact that factors that may damage the nervous system occur during the development of a child does not determine the occurrence or non-emotional or behavioral disorders yet. All researchers unanimously emphasize the very important role of social factors in the development of these disorders, although these conditions may have different meanings for children with different parameters of the nervous system. A child with a weak nervous system reacts faster and more strongly to abnormal environmental situations and develops mental health disorders more easily. Thus, the type and severity of the disorder will be the result of the individual's organic predisposition and environmental conditions. (T. Opolska, E. Potempska, 1999, pp. 9-10.)

The family and its influence on the attention deficit hyperactivity disorder

A characteristic feature of human existence is his tendency to stay in a group. The need for social contacts and direct contacts is very important in the life of every human being, from the first days of his life.

The first and most important group in everyone's life is the family. This is where we take our first steps and say our first words. We learn from family members proper functioning, how to behave in a given situation, and appropriate emotional reactions. Depriving a child of the possibility of living in a family or its improper functioning may result in changes in the child's behavior, including the appearance of serious disturbances in behavior, including the aggravation of symptoms of attention deficit hyperactivity disorder.

Family environment factors influencing the development of ADHD in children:

- A serious cause of the aggravation of symptoms of hyperactivity in children is the restless atmosphere at home. A child staying in such a home feels threatened, does not understand the causes of quarrels, inappropriate behavior of the parents, and their imbalance.

- A situation where a child is brought up by one of the parents, where the parents are divorced or separated, has a negative impact.

- Raising a child in a large or multi-generational family, in which parents and grandparents try to raise a child in different ways, usually has a negative impact on its development.

- The dominant educational system in the family is of great importance. Inconsistent upbringing, where the parents do not show balance in upbringing, has a negative impact on the child. A child raised by parents in this way does not know how to behave in a given situation. He does not know what his parents expect from him at a given moment, what to expect from them, because they have an unequal emotional attitude towards the child, and there is no balance in rewarding and punishing.

- Inconsistent upbringing often turns into too liberal upbringing. Parents

leave the child a certain amount of freedom, they do not impose their own decisions. They do not raise any problems for discussion. Parents fulfill all children's wishes. Therefore, children brought up in this way do not develop inhibition processes, are unable to deny themselves anything, and after some time they begin to bully the environment.

- Autocratic education is very unfavorable - excessively strict, in which the child is often severely punished, no deviations from the norm are allowed. Regardless of what caused the behavior, the child has to bear the consequences. A child brought up in such a family is constantly under stress and fear of punishment.

- Extreme parental attitudes, namely excessively demanding or overly protective parents, also have a negative impact.

- Economic difficulties currently experienced in many families - unemployment, poor material and housing conditions create a tense situation. Parents spend a lot of time working, they come back tired and no longer feel like cuddling or playing together and talking to their child.

A small child needs special care, tenderness and love from the parents. You have to pay a lot of attention to him, be patient and understanding towards him, give him a sense of faith in his own abilities. When these needs are not met, the child will not experience family warmth - it does not feel safe then.

H. Spionek „when talking about faulty upbringing as the cause of disturbed child development, he draws attention to a very important phenomenon which is usually overlooked by practitioners and theorists, namely: educational mistakes committed in relation to children who are more difficult to manage. (...) Unable to understand the essence of the difficulties, most parents and educators begin to treat a child with developmental disorders too rigorously or, on the contrary, excessively liberalistic, and most often inconsistently. It is no wonder that the initially slight deviations from the norm are quickly joined by secondary disorders, which are the result of educational mistakes made towards a child with initially slightly damaged nervous system „(H. Spionek, 1969, p. 69.) Trudności w kontaktach pomiędzy rodzicami a dziećmi przybierają, w późniejszych latach życia dziecka, charakter dwustronny. Niewłaściwe zachowania rodziców, wynikające z braku akceptacji dziecka, wywołują u niego poczucie zagrożenia i lęki, co uzewnętrznia się różnymi formami nieprawidłowych zachowań. Te z kolei wzmacniają niekorzystne dla dziecka reakcje rodziców (nadmierne karanie, nadmierne ochranianie, odrzucenie itp.). Powstaje „błędne koło”, które utrwała zaburzenie emocjonalne i nieprawidłowe zachowania u dziecka (T. Opolska, E Potempska 1999, s. 11)

The influence of kindergarten and school on the attention deficit hyperactivity disorder

Taking into account the latest research on attention deficit hyperactivity disorder, and more specifically the causes of ADHD, we must remember that the causes of this disorder are biological in nature. On the other hand, the atmosphere around the child, i.e. the family environment, kindergarten and school, increases the number and intensity of symptoms characteristic of this syndrome.

Kindergarten and school are educational institutions where a child spends a significant amount of time outside the family environment.

In kindergarten, a child faces certain limitations. The schedule of the day is predetermined. The child is in a larger group, certain standards of conduct are

established. A child is expected to sit quietly, listen to fairy tales, and this is beyond the capabilities of a hyperactive child. So he feels misunderstood and embittered, unable to understand why he is required to do something that he cannot do. Constant reprimanding by the teacher causes emotional tension, which the child reacts with anger, aggression or crying. When this unpleasant situation is accompanied by the teacher's reluctance towards the child, the child feels bad in the kindergarten, is lonely, rejected by the teacher, and often also by his peers. This is the source of the child's negative emotions connected with the kindergarten.

The school environment (as well as the home environment) is what the child is doomed to, regardless of his own choice. It affects both through specific social requirements set by the school as a teaching and educating institution, and through the type of social relations that the child experiences there.

Requirements, especially related to the didactic function of the school, may be adequate for some children compared to their abilities, for others they may be reduced, and yet excessive for others. Those for whom they are excessive experience the inability to cope with them - a state of permanent frustration and tension.

The requirements of the school as an educational institution concern the fulfillment of social roles and entering into specific social interactions. The primary two areas of these interactions are „teacher-student” and „student-student”. Relationships between a student and teachers, and between a student and colleagues, can be a source of trauma, which in turn may become the cause or strengthen the already existing emotional disorders of the child.

For example, in the area of „teacher-student”, situations of creative resentment include primarily the negative attitude of the teacher to the student and excessive demands placed on the child, and in the area of „student-student” - rejection of the child by a peer group or constant competition between colleagues . (T. Opolska, E Potempska 1999, pp. 11-12)

Bibliography:

- H. Nartowska, Wychowanie dziecka nadpobudliwego, Warszawa 1976.
Słownik Psychologiczny, red. W. Szewczyk, 1979.
G. Banaszek, Promyk słońca, Warszawa 2002.
T. Wolańczyk, A. Kołakowski, M. Skotnicka, Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania, UWM Wersalius, 1999.
E. M. Hallowell, J. J. Ratey, Jak żyć z ADHD, Media Rodzina, Warszawa 2000.
T. Opolska, E. Potempska, Dziecko nadpobudliwe : program korekcji zachowań, Warszawa 1999.
H. Spionek, Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka, Warszawa 1973.

OBRAZ INNOŚCI W WYBRANYCH FILMACH FABULARNYCH JAKO SPOSOBNOŚĆ DO REFLEKSJI

*Jasiński Krzysztof,
Semrau Katarzyna,*

*Uniwersytet Gdański, doktorant, Gdańsk ; Uniwersytet Gdański, doktorant,
Gdańsk*

*k_jasinski@wp.pl
katarzyna.semrau@wp.pl*

Badania przeprowadzone CBOS wskazują bezpośrednio na „Poczucie samotności, izolacji z powodu konieczności pozostawania w domu” jako czynnik istotny w codziennym funkcjonowaniu Polaków w czasie pandemii [1, s. 5]. Ze względu na to należy zastanowić się nad postrzeganiem inności w kontekście społecznym. Osoba Innego oraz różne aspekty inności to zagadnienia chętnie podejmowane przez autorów socjologicznych, psychologicznych a nawet historycznych rozpraw naukowych. Jest to również obszar zainteresowań językoznawców i pedagogów, ale także pojęcie coraz częściej stosowane na co dzień. Niniejszy tekst przybliża próby określenia inności z perspektywy przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. W drugiej jego części prezentowane są krótkie opisy fabuły wybranych filmów, których akcja oparta jest o różne sposoby prezentacji inności bohaterów wraz z próbą nakreślenia jej źródeł. Tym samym stanowić może narzędzie służące rozwijaniu wrażliwości w postrzeganiu społeczeństwa. Temat ten jest szczególnie istotny ze względu na zagrożenie izolacją w dobie pandemii. Dostępność i przystępność sposobu prezentowania treści to czynniki mogące wpłynąć pozytywnie na efektywność procesu. Niniejszy artykuł stanowić może propozycję lub inspirację dla nauczycieli i wychowawców do rozwijania tematyki wartości.

Pomimo szerokiego spektrum spojrzenia badawczego na pojęcie inności, niezwykle trudnym zadaniem okazuje się być sformułowanie precyzyjnej definicji obejmującej różne podejścia naukowe. Ewa Bogdanowska-Jakubowska – językoznawca, pisze, że: „(...) inność może przejawiać się jako cecha przeciwna do cech posiadanych przez ogół lub jako cecha burząca stereotypowy obraz danej kategorii. Inność to też właściwość drugiego człowieka, stanowiąca odrębną i wyróżniającą go cechę. Wśród ludzi często taka cecha wzbudza negatywne emocje (np. wrogość, nienawiść, strach) i uprzedzenia wobec jednostek lub rzeczy ją posiadających” [2, s. 9]. Elżbieta Dubas – pedagog, uważa zaś, że: „(...) inny, w znaczeniu szerokim, to każdy nie-ja, to drugi człowiek, w stosunku do którego mogę pozostawać w różnym dystansie przestrzenno-czasowym i osobowym. Może on być dla mnie bliski, dalszy lub zupełnie daleki. Może on być dla mnie wartością lub nie. Jego obecność może być ważna lub nie dla mojego rozwoju (...). Inny więc to każdy człowiek, niebędący mną, bez względu na dystans, jaki nas dzieli” [3, s. 5]. Socjolog Andrzej Tarczyński określa zaś Innego jako: „niechciane go czy przynajmniej niezbyt chętnie witane go przybyśza” [4, s. 7].

Subiektywizm odbioru i postrzegania inności wynika tym samym z determinowanego własną oceną rzeczywistości kulturowej i społecznej stosunku jednostki do Innego. Owym czynnikiem różnicującym mogą być także założenia praktykowanej dyscypliny naukowej. Inaczej będzie postrzegał Innego pedagog, inaczej socjolog, a wreszcie specyficznie tę kwestię potraktuje każdy człowiek. Po-

jęciem inności chętnie posługujemy się bowiem w życiu codziennym. Określenia tego używamy zamiennie ze słowem „obcy”, w stosunku do osób nieznanymi, wrogów, ale także osób odmiennej płci, narodowości, koloru skóry, orientacji seksualnej czy mających inne przekonania kulturowe lub religijne. Co ciekawe, w opisanych powyżej sytuacjach, relacja inności jest wzajemna.

Komunikat z badań CBOS z 2014 roku wskazuje na płaszczyzny problemowe związane z tolerancją w społeczeństwie polskim. Prawie 40% osób nie chciałoby mieć za sąsiada osoby chorej psychicznie, 20% wyraża niechęć w stosunku do mieszkania blisko geja, a około 10% respondentów wskazuje osoby samotne, bez opieki, innej narodowości, innego wyznania czy rasy jako takie, obok których nie chcieliby mieszkać [5]. Romuald Wojtulewski podkreśla, że stosunek do inności najczęściej rozpatrywany jest w kategoriach tolerancji i nietolerancji. Wygląd, poglądy czy zachowanie konkretnej jednostki lub całej grupy, które nie spotykają się z aprobatą i akceptacją pozostałych czynią ich odrębnymi, innymi, nieprzystającymi do większości. Strach przed zaburzeniem istniejącego porządku może prowadzić niekiedy do szykanowania i ataku ze strony pojedynczych osób lub grup [6, s. 161].

Stefan Bednarek zaznacza, że słowa obcy i inny nie mogą być traktowane jako synonimy ze względu na różne zakresy znaczeniowe. Przyczyn stosowania ich jako swoich zamienników autor upatruje w: „wypracowanej w antropologii kulturowej koncepcji jednolitości ludzkiego gatunku, koncepcji dobrze już utrwalonej i niebudzącej sporów”. Tym samym, choć dostrzegalne jest wiele różnic pomiędzy kulturami poszczególnych społeczności ludzkich, każdą z nich możemy zaliczyć do kultury ludzi. Autor dodaje, że: „ponad różnorodnością i bogactwem wzorów, zwyczajów, wytworów, idei unosi się jedność owej humanitas” [7, s. 4 – 5]. Znany polski socjolog, filozof i eseista – Zygmunt Bauman, utożsamia obcość z wymykającą się wszelkim klasyfikacjom nieuleczalną chorobą, zaburzeniem panującego ładu. Nie należy stawiać jednak znaku równości pomiędzy Innym a Obcym. Z punktu widzenia językoznawstwa inność odróżnia się od obcości nieposiadaniem swego antagonizmu. Podobnie u Baumana: podział na kategorie obcy/swój umożliwia samookreślenie – odkrycie swojej tożsamości w odniesieniu do Obcego. Inność posiada zaś zmienne pole semantyczne, a także wiele odcieni zmieniających się w zależności od kontekstu i punktu odniesienia. I tak, Inny może być całkowicie obcy poprzez istnienie pewnego dystansu, ale może także jedynie różnić się pod jakimś względem stanowiąc w tym aspekcie przeciwieństwo tożsamego. Mimo to, zarówno Obcy jak i Inny: „ściąga na siebie głęboko zakorzenione w psychice i podświadomości uprzedzenia, obawy, uczucia wstrętu i obrzydzenia. Nadto jeszcze, postawiony w jednym rzędzie z robactwem, Inny przestaje być podmiotem praw moralnych, zaś sposób jego potraktowania nie jest już przedmiotem moralnych ocen”. [8, s. 72]. Z kolei Honorata Gruchlik punktuje, że skoro obcość zawiera się w pojęciu inności, to nie wyczerpuje jego zakresu znaczeniowego: „inność stanowi wobec niego dużo szersze pojęcie, w zakres którego wchodzi nie tylko terytorialny dystans czy kulturowa odmiennność, ale i różnica w wyglądzie, kalectwo, choroba psychiczna, odmienny kolor skóry, czy niemodne uczesanie”. Autorka uważa, że obcość zdaje się być umiejscowiona a tym samym ograniczona poprzez opozycję obcy – swój. Obcy wydaje się pretendować do miana wroga będąc jednocześnie niedosłym przyjacielem. Nie będąc w rzeczywistości ani jednym, ani drugim staje się połączeniem „bliskości i dystansu” i tym sposobem znajduje swoje miejsce pomiędzy tym co można i nie można nazwać swoim

i znanym. Szeroko rozumiana odmienność niekoniecznie staje się więc obcością. Jednocześnie każdy określany przez nas mianem Obcego, staje wobec nas w pozycji Innego [9, s. 8-9]. Dorota Ryżanowska – pracownik Instytutu Psychologii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie podkreśla, że także z punktu widzenia psychologii Inny nie jest Obcym. Posiada on bowiem cechy, które może odnaleźć w sobie każdy człowiek. Należy więc szukać cech Innego w sobie samym, gdyż inne nie oznacza obce, ale wyjątkowe [10, s. 15]. Tym samym to, co wobec Obcego jest niewykonalne, staje się możliwe w przypadku spotkania i dialogu z Innym. Józef Tischner dodaje, że Inny jest podmiotem - „Innym Ja, z którym można wejść we wspólnotę My.” [11, s. 17]. Stanowisko Tischnera opiera się na wnioskach jednego z pierwszych przedstawicieli filozofii spotkania, zgłębiającego między innymi pojęcie inności - Emanuela Levinasa. Jego koncepcja głosi, że pomimo braku możliwości ucieczki w momencie spotkania z Drugim od jego zewnętrżności, twarzy, która przyciąga spojrzenie a zarazem skupia na sobie ciężar akceptacji bądź niechęci, owe szukanie uzewnętrżnionej inności, nie może prowadzić do ograniczenia owego Drugiego do wartości i pojęć dobrze znanych lub zakwalifikowania do kategorii niedefiniowalnej obcości. Warunkiem koniecznym kontaktu z Innym staje się dla Levinasa porzucenie wszelkich uprzedzeń i odczuwanie tego czego nie mogą wyrazić słowa. Nie gwarantuje to jednak poznania, bowiem Inny to tajemnica, która unika kategoryzowania, przekracza epistemologię, ale i Obcy. Owa obcość zawarta w inności różni się od baumanowskiego rozumienia wyobcowanego, ale jest stanowi swego rodzaju zachętę do spotkania i dialogu [12, s. 47].

Motyw inności oraz różne jej oblicza chętnie wykorzystują autorzy książek i filmów zarówno w przeszłości jak i obecnie. Niekiedy cała fabuła skupia się wokół postaci bohatera, który z jakichś względów postrzegany jest zgodnie ze słownikową definicją inności jako osoba: „odznaczająca się cechami różniącymi daną (...) osobę od innej; różność, odrębność, odmienność, bycie innym” [13]. Powodem do bycia innym są więc: odmienny sposób postrzegania świata, poziom wrażliwości, a także zagubienie skutkujące brakiem zrozumienia ze strony otoczenia i swoistą samotnością. Inność bywa postrzegana także jako przejaw indywidualizmu, przekonania o własnej wyższości, wygórowanej ambicji, czy wyrazem buntu światopoglądowego, przeciwstawienia się utartym schematom i konwenansom. Czasami inność spowodowana jest chorobą psychiczną bądź fizyczną, pochodzeniem społecznym czy nieprzystawianiem do rzeczywistości, w której żyje bohater. Realia XXI wieku takie jak: możliwość swobodnego przemieszania się między krajami i kontynentami, stały dostęp do internetu oraz różnorodnych źródeł informacji a tym samym szersza niż kiedykolwiek sposobność do poznawania nowych ludzi i kultur oraz zawierania znajomości bez względu na dzielącą ludzi odległość, inny język czy narodowość sprawiają, że coraz częściej spotykamy wielorakie przejawy inności. Motyw ten zyskuje na popularności, co w połączeniu z rozwojem sztuki audio-wizualnej i stale rosnącą liczbą nowych produkcji, coraz częściej wykorzystywany jest we współczesnych filmach oraz serialach. Na popularnej platformie Netflix odnaleźć można bez trudu wiele filmów i seriali wyprodukowanych w ostatnich latach ukazujących inność. Wśród nich znajdują się między innymi: „AJ and the Queen” (2020), „I am not OK with this” (2020), „Atypowy” (2017), „The End of the F***** World” (2017-2019), „Crazy Ex-Girlfriend” (2015-2019), „Unbreakable Kimmy Schmidt” (2015-2019), „Teoria wielkiego podrywu” (2007-2019). Wybierając tytuły do artykułu zależało nam na pokazaniu, że wątek inności towarzyszy nam od dawna a autorzy na przestrzeni lat różnie go prezentowali. Filmy

te mogą okazać się mniej znane młodym odbiorcom, a tym samym prowokować do szerszej refleksji nad omawianym tematem. Prezentowana próba krótkiej charakterystyki jednostek chorobowych postaci z wybranych filmów umożliwić ma pełniejsze zrozumienie ich odmienności i napotykanych problemów. Nie należy jednak traktować ich jako prób stawiania realnej diagnozy. Szcątkowe informacje przedstawione w filmach nie przekazują nam pełnego obrazu postaci i są jedynie wytworem wyobraźni twórcy. Wierzymy jednak, że niniejsza próba analizy stanowić może tło do refleksji nad różnorodnością i złożonością pojęcia inności, z którą mamy styczność na co dzień oraz ciekawym początkiem dyskusji na jego temat. Zastrzegamy, że poniższa analiza nie musi być jedyną formą interpretacji poniższych dzieł.

Brzydkie Kaczątko (ang. *The Ugly Duckling*, reż. Wilfred Jackson) to krótki siedmiominutowy czarno – biały film animowany wytwórni Walta Disneya, który ukazał się 16 grudnia 1931 roku w ramach serii „*The Silly Symphonies*”. Pomimo wielu prób dopasowania się do rodziny, łabędziątko jest odrzucone. Udowodnia swoją wartość, gdy w czasie tornada ratuje swoje przybrane rodzeństwo, zyskując tym samym uznanie matki. Łabędziątko nękanie jest ze względu na swą odmienność i brzydotę. Dojrzewając, wyrzutek szukający swego miejsca w społeczności, wyrasta na pięknego ptaka i zostaje przyjęty do rodziny łabędzi.

Film ten przedstawia problem poczucia odrzucenia u dzieci. Akceptacja przez grupę pierwotną stanowi kluczowy czynnik stanowiący o rozwoju jednostki. Szczególnie w okresie wieku przedszkolnego, w którym jak można przypuszczać znajdował się tytułowy bohater przez większą część filmu. „Wzorami działania dla dziecka stają się ci, z którymi obcuje ono na co dzień. Kiedy obok niego nie ma rodziców i kiedy wznaga się naturalna dla tego wieku potrzeba bycia związanym z kimś, wzorem dla dziecka staje się często starsze rodzeństwo (...)” [14, s. 219]. W przypadku tego filmu animowanego, główny bohater nie może liczyć ani na wsparcie matki ani starszego rodzeństwa – zwróćmy uwagę na to, że tytułowe „brzydkie kaczątko” wyklują się z jaja jako ostatnie – jest najmłodsze. Młody ptak nie może się rozwijać prawidłowo, często płacze, rozmyśla nad swoją „innością” i stara się zyskać akceptację matki i rodzeństwa. Zakończeniem filmu jest przemiana w pięknego łabędzia. Problem przestaje istnieć, gdy jako dorosły, ptak odnajduje rodzinę podobnych do niego osobników. Zastanawiające jest to na ile poczucie odrzucenia, które towarzyszyło głównemu bohaterowi przez większość życia, wpłynęło na jego późniejsze życie i proces przystosowania się do nowego otoczenia. Nie wiadomo, czy miał on problemy, aby nauczyć się życia wśród łabędzi. Film stanowić może odniesienie do dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo wychowawczych. W rodzinach adopcyjnych kluczową rolę odgrywają takie czynniki jak: społeczna sytuacja około adopcyjna, czyli akceptacja nowego członka rodziny przez otoczenie, której nie otrzymał główny bohater [15, s. 84 – 84]. Film ten pozwala na empatyczne spojrzenie w kierunku osoby wchodzącej do istniejącej już grupy, szczególnie wtedy, gdy daną osobę wyróżnia pochodzenie.

Forrest Gump (reż. Robert Zemeckis) to amerykański film fabularny wytwórni Paramount Pictures z 1994 roku, którego scenariusz jest luźno oparty na powieści Winstona Grooma o tym samym tytule z 1986 roku. W 2011 roku Biblioteka Kongresu wybrała film do zachowania w Narodowym Rejestrze Filmowym Stanów Zjednoczonych (National Film Registry) jako „znaczący kulturowo, historycznie i estetycznie” [16]. Kolejne retrospekcje opowiadają o losach tytułowego bohatera – człowieka z Alabamy o niskim ilorazie inteligencji, który nie tylko jest

świadkiem ważnych wydarzeń historycznych dwudziestowiecznej Ameryki, ale nieświadomie na nie wpływa. Prześladowany z powodu swojej niepełnosprawności ruchowej oraz niskiej inteligencji chłopak dzięki kolejnym ludziom i sytuacjom jakie spotyka na swej drodze ujawnia mocne strony: okazuje się świetnym biegaczem, młody Elvis Presley podpatruje jego taneczne ruchy, za uratowanie rannych kolegów w czasie wojny w Wietnamie zostaje odznaczony Medalem Honoru przez Prezydenta Lyndona B. Johnsona. Następnie przypadkowo ujawnia aferę Watergate, a dzięki pieniądзом zarobionym z połowu krewetek i zainwestowaniu w Apple Computers zostaje milionerem. Ostatecznie zyskuje sławę biegając bez celu przez trzy lata po Stanach Zjednoczonych.

Można przypuszczać, że główny bohater cierpi na łagodną odmianę autyzmu o czym świadczą takie zachowania jak: nadzwyczaj spokojne usposobienie czy obojętność względem wielu kwestii społecznych. Osoby z autyzmem cechuje także niezdolność do wyobrażenia sobie stanu mentalnego innych, a więc także brak empatii. Film ukazuje, że ten deficyt pozwolił przetrwać w wielu ekstremalnych sytuacjach i osiągnięcie sukcesów na różnych polach. Kluczowa wydaje się także rola matki, która, aby nie dopuścić do zaklasyfikowania syna do szkoły specjalnej posunęła się do romansu z dyrektorem szkoły. Ta sytuacja pokazuje z jednej strony, jak ważne jest dla rodziców to, aby dziecko nie zostało określone jako „inny”, a z drugiej trudności w zindywidualizowanym podejściu dyrektora szkoły, który sugerował się jedynie wynikiem testu na inteligencję głównego bohatera i mimo że do normy intelektualnej brakowało mu jedynie pięciu punktów, nie chciał nawiązać dialogu z matką. Film ukazuje ważną rolę otwartości na dialog i istotę zindywidualizowanego podejścia do osób zmagającymi się z nietypowymi problemami.

Pachnidło (ang. *Perfume: The Story of a Murderer*, reż. Tom Tykwer) to wyprodukowany w 2006 roku w Niemczech na podstawie powieści Patricka Süskinda pod tym samym tytułem film opowiadający o losach obdarzonego genialnym węchem Jana Baptysty Grenouille – porzuconego zaraz po narodzinach nieślubnego syna paryskiej handlarki rybami, którego jedynym pragnieniem w życiu było stworzenie i utrwalenie zapachu idealnego. Mężczyzna postrzegający świat przez pryzmat wężu odkrywa, że on sam nie ma żadnego zapachu – dlatego jest postrzegany przez ludzi jako inny. Obsesyjne pragnienie trzyma Grenouille'ego przy życiu nawet w chwilach, gdy wydaje się, że nie miał szans by przeżyć. Kolejne morderstwa jakie popełnia przybliżają go do osiągnięcia postawionego celu. Unikając egzekucji bohater odkrywa, że mógłby zawiądnąć światem, jednak stworzony zapach nie pozwoli mu kochać i być kochanym.

Film ukazuje ekstremalne doświadczenia wczesnodziecięce. Już od narodzin, główny bohater musiał walczyć o życie. W tym wypadku nie mogło być mowy o jakiegokolwiek miłości czy wychowaniu. Matka chciała go zabić zaraz po narodzinach. Płacz noworodka doprowadził do jej publicznej egzekucji. Od narodzin główny bohater żył więc z piętnem śmierci. Usiłowano także doprowadzić do jego śmierci podczas pobytu w sierocińcu. Dzięki swojemu talentowi i ciężkiej pracy, otrzymał pracę w garbarni, a później w perfumerii. Określając współcześnie tę postać, należałoby użyć pojęcia psychopatii zgodnie z definicją, że osobowość taka: „oznacza odchylenia w zakresie charakteru, temperamentu i życia popędowego, nie osiagające rozmiarów psychozy, zdeterminowane czynnikami dziedzicznymi – konstytucjonalnymi” [17, s. 720]. Z psychopatią często łączy się pojęcie osobowości dys socjalnej charakteryzującej się takimi cechami jak: trwała niezdolność do związków uczuciowych, brak poczucia winy i wstydu, czy nieumiejętność

odraczania gratyfikacji [17, s. 419]. Powyższe cechy osobowości charakteryzują głównego bohatera. Inność, wyjątkowość, dar niezwykle wyczulonego wężu z jednej strony pozwala na przeżycie, z drugiej prowadzi do zabójstw, a ostatecznie śmierci. Można jedynie przypuszczać, czy udałoby się uniknąć tragicznego zakończenia, gdyby główny bohater miał zapewnione poczucie bezpieczeństwa w dzieciństwie, rodzinę, pozytywne wzorce wychowawcze. Nie wiemy na ile jego dar mógłby pozwolić mu na dostatnie życie bez konieczności zabijania. Teorie opisujące psychopatię wskazują, że skłonności manipulacyjne czy wykształcenie się takich cech osobowości jakie przejawia bohater „pod pewnymi warunkami i w odpowiednich okolicznościach, mogą spełniać najważniejsze ewolucyjne cele: pozyskanie zasobów potrzebnych do przetrwania i zapewnienie sukcesu” [18, s. 165]. Celem przytoczenia tego filmu jest określenie możliwych konsekwencji odrzucenia związanych nie tylko z izolacją, ale także niebezpieczeństwem względem odrzucającego społeczeństwa.

Wstręt (ang. *Repulsion*, reż. Roman Polański) to brytyjski thriller psychologiczny z 1965 roku będący studium psychologicznym obłędu młodej belgijskiej manicurzystki Carol Ledoux, w rolę, której wcieliła się Catherine Deneuve. Delikatna i niezwykle wrażliwa kobieta jest sfrustrowana częstą obecnością w mieszkaniu kochanka siostry. Po wyjeździe zakochanych do Włoch, Carol zaczyna popadać w obłęd – traci równowagę duchową i cierpi na halucynacje. Winą za swój stan obarcza świat zewnętrzny i wypowiada mu wojnę. Barykaduje się w mieszkaniu, przerażona zabija zakochanego w niej Colina. Po niemiłej rozmowie z żoną kochanka siostry zrywa ostatecznie więź ze światem zewnętrznym, przecinając kabel od telefonu. Właściciel mieszkania pojawiający się w celu pobrania komornego, który mylnie interpretuje stan kobiety, zaleca się do niej i ginie pocięty brzytwą. Po powrocie Helena i Michael znajdują kobietę w stanie całkowitej apatii.

Główna bohaterka choruje najprawdopodobniej na schizofrenię z zaburzeniami urojeniowymi. Gdy zostaje sama w domu, dochodzi do wielokrotnych epizodów manii: popadania w bezruch, braku apetytu, problemów z poczuciem czasu, bezsenności i halucynacji, zabójstw. U bohaterki występują podstawowe objawy schizofrenii takie jak zaburzenia asocjacji czy afektu wraz z omamami słuchowymi i urojeniami [17, s. 274]. Film zwraca uwagę na reakcję otoczenia w związku z dziwacznymi zachowaniami kobiety. Nawet siostra, z którą mieszka nie posiada wiedzy na temat życia z osobą chorą na schizofrenię, wyjeżdża na urlop, zostawiając ją samą w domu. Można przypuszczać, że brak podjęcia leczenia czy diagnozy prowadzi do tragicznych skutków zaburzenia. Obecność w filmie długich scen pokazujących upływ czasu niejako pozwala oglądającemu na zrozumienie sytuacji choroby, która, mimo że innym wydaje się dziwaczna, dla osoby chorej jest niezwykle ciężka. Osoba będąca pod opieką psychologiczną i psychiatryczną może funkcjonować w społeczeństwie bezproblemowo w odróżnieniu od bohaterki filmu, której siostra obwiała się podjęciem odpowiednich kroków.

Sala samobójców (reż. Jan Komasa) to polski dramat obyczajowy z 2011 roku. Dominik - główny bohater filmu jest inteligentnym i wrażliwym maturzystą. Jego rodzina jest dobrze sytuowana. Ma wszystko o czym może marzyć nastolatek: wielu znajomych, ładną dziewczynę, pieniądze. Zagubiony, pozostawiony przez chłodnych, niedostępnych, zaabsorbowanych pracą rodziców samemu sobie chłopak powoli popada w depresję. Koledzy szkolni wyśmiewają i odsuwają się od niego posądżając go o skłonności homoseksualne. Zagubiony i upokorzony chłopak odmawia chodzenia do szkoły, zamyka się w pokoju i zaczyna kreować nowe

życie w wirtualnej rzeczywistości. Wyalienowany społecznie Dominik znajduje oparcie w „Sali samobójców”. Przez kolejne dni nie znajdując u rodziców zrozumienia powagi swych przeżyć, chłopak angażuje się w rozwój nowego internetowego życia.

Problemy związane z poczuciem własnej tożsamości w wieku adolescencji zdają się być kluczowym motywem poczucia „inności” przez głównego bohatera. Wyraźnie widoczne są ostentacyjne zachowania świadczące o tym. Chłopak ostentacyjnie całuje męskie popiersie w teatralnym holu, aby poinformować rodziców i ich znajomych o swych skłonnościach. Współwystępujące uzależnienie od Internetu oraz samookaleczenia prowadzące do próby samobójczej i hospitalizacji pogłębiają obraz bohatera. Samookaleczenie wiąże się bezpośrednio z różnego rodzaju niewłaściwym traktowaniem jednostki szczególnie w okresie wczesnego dzieciństwa [18, s. 93]. W filmie ukazane są zaburzenia w relacji nastolatka z rodzicami. Ci, zapytani przez psychiatrę nie potrafią opowiedzieć o tym, jaki jest ich syn ani jak spędza wolny czas. Brak więzi z rodzicami w wieku adolescencji może sugerować, że ich relacje są zaburzone od dłuższego czasu. Dzieci, którym opiekunowie stawiają zbyt wysokie wymagania i nie uczą ich wyrażania uczuć, nie potrafią radzić sobie z napięciami w codziennym życiu, ponieważ „pozbawione są sposobności do uczenia się (na przykładzie innych), jak dodawać sobie otuchy i łagodzić stany napięcia” [19, s. 99]. U głównego bohatera zdiagnozowana zostaje depresja. Stanowi to bezpośrednie odniesie do deficytu umiejętności społecznych Caplana, która akcentuje znaczenie samotności w powstawaniu uzależnienia od Internetu [20, s. 29]. Lęk społeczny w tym wypadku doprowadził do znalezienia w Internecie grupy osób, którym główny bohater zaufał niemal bezgranicznie. Film stanowi o istotnej roli grupy rówieśniczej i dużej roli akceptacji.

Chce się żyć (reż. Maciej Pieprzyca) to inspirowany prawdziwą historią polski dramat z 2013 roku opowiadający o losach chorego na porażenie mózgowe Mateusza. Mężczyzna nie jest w stanie mówić, jęczy. Jego ciało nie wykonuje wielu ruchów. Chłopak ma jednak kontrolę nad powiekami. Ponadto wykonuje wiele ruchów, których wcale nie chce. Mimo, że rodzice próbują przekazać innym, że ich syn wszystko rozumie, nikt nie wierzy, że mimo problemów z komunikacją jest on w pełni sprawny intelektualnie. W specjalistycznym ośrodku, daleko od bliskich poznaje wolontariuszkę, która zakochuje się w nim. Dzięki specjalnie opracowanemu alfabetyowi możliwa staje się komunikacja. Kochany, choć nierozumiany z powodu niemożności kontaktu z otoczeniem chłopak ma szansę by po latach opowiedzieć o tym, co czuje i czego pragnie.

Inność staje się niezwykle widoczna ze względu na chorobę głównego bohatera. Mimo sprawności intelektualnej, chłopak nie ma szans na podjęcie nauki czy socjalizację. Widz słysząc myśli osoby z porażeniem czterokończynowym, może lepiej zrozumieć trudną sytuację w jakiej się ona znajduje i to, jak znaczące w tej sytuacji jest zachowanie społeczeństwa, osób pracujących w hospicjum i rodziny. Główny bohater myśli w podobny do nich sposób, ma swoje nawyki i przyzwyczajenia oraz osoby, które lubi mniej lub bardziej. Przedmiotowe traktowanie chorego przez innych jest wyraźnie widoczne. Istotnym elementem filmu jest rodzina bohatera. Dzieci z porażeniem czterokończynowym wymagają bowiem więcej zaangażowania, systemowej pomocy, a często także interdyscyplinarnej opieki. W przypadku głównego bohatera, sytuacja materialna rodziny nie pozwalała na zapewnienie specjalistycznej opieki, a to właśnie postawy rodzicielskie mają istotny wpływ na rozwój dziecka z porażeniem [21, s. 64 – 66]. Dyskusja w trakcie zajęć

wychowawczych dotyczyć może zarówno konieczności wspierania rodzin, w których istnieją niepełnosprawności, ale także oswojenie się sytuacją spotkania osoby niepełnosprawnej. Dialogi wewnętrzne bohatera pomagają w sposób empatyczny spojrzeć na osobę chorą fizycznie, ale sprawną intelektualnie.

Znaczenie pojęcia inności jest niezwykle szerokie. Pomimo przytoczonej wielości interpretacji tego pojęcia przez różnych autorów, istnieje trudność w ustaleniu jednoznacznego opisu Innego. W związku z szerokim zakresem znaczeniowych pojęcia, różne okazują skutki bycia Innym. Nieprzeciętne zachowanie, niezrozumiałe dla ogółu społeczeństwa schematy myślowe, zaburzenia psychiczne, choroby somatyczne czy różnice kulturowe mogą prowadzić do strachu, wrogości, przedmiotowego traktowania lub lekceważenia. Źródła takich zachowań upatrywać należy między innymi w niewystarczającej wiedzy i świadomości, stąd potrzeba propagowania wartości związanych z tolerancją. Dopuszczenie możliwości istnienia indywidualizmu człowieka, jego kultury i poglądów stanowi fundamentalną wartość społeczeństwa XXI wieku. Iwona Morawska pisze o potrzebie kreowania postawy otwartości na inność, polegającej na możliwości jej zauważania oraz woli poznawania i chęci porozumienia. Uznanie prawa do odrębności oraz jej docenienie łączyć powinno się z szukaniem zarówno różnic jak i „miejsc wspólnych” w celu czerpania wzajemnych korzyści intelektualnych i emocjonalnych [22, s. 155]. Zachęcamy do obejrzenia wymienionych filmów oraz podjęcia próby rozszerzenia powyższej listy, a przede wszystkim do refleksji nad mocnymi i słabymi stronami inności oraz własnym do niej stosunkiem. Przedstawiony sposób podejścia do tematu powinien okazać się także atrakcyjny dla młodzieży oraz ułatwić im odbiór prezentowanych treści oraz zainspirować do poszukiwania kolejnych postaw i wartości, możliwych do kreowania przy pomocy dzieł literatury czy filmu.

Bibliografia

- [1] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_060_20.PDF, s. 5, dostęp 25.11.2020
- [2] Bogdanowska – Jakubowska E., 2015, *Inny i Inny*, – znaczenie potoczne kontra znaczenie akademickie, [w:] *Inność/różnorodność w języku i kulturze*, red. taż, Katowice.
- [3] Dubas E., 2011, *Uczenie się z biografii Innych – wprowadzenie*, [w:] *Biografia i badanie biografii. Uczenie się z biografii Innych*, tom 2, Łódź.
- [4] Tarczyński A., 2014, *Obcy. Perspektywa doświadczenia grupowego*, Bydgoszcz.
- [5] https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_149_14.PDF dostęp dnia 25.11.2020
- [6] Wojtulewski R., 2016, *Akceptacja inności – spostrzegane odmienności narodowej studentów z Ukrainy wśród studentów uczelni krakowskich*, [w:] *Państwo i Społeczeństwo*, XVI, nr 1.
- [7] Bednarek S., 2008, *Wprowadzenie do semantyki „inności”*, [w:] *Kultura – Historia – Globalizacja*, nr 2, s. 1 – 6.
- [8] Bauman Z., 1955, *Wieloznaczność nowoczesna. Nowoczesność wieloznaczna*, Warszawa.
- [9] Gruchlik H., 2017, *Inność a obcość w kontekście filozoficznym, Anthropos*.
- [10] Ryżanowska D., 2005, *Ja spotyka Innego*, [w:] *Patos* 4 (20).
- [11] Tischner J., 2004, *Inny*, [w:] *Znak* 584/2004.
- [12] Jędraszewski M., 1990, *Wobec Innego. Relacje międzypodmiotowe w filozofii Emanuela Lévinasa*, Poznań.
- [13] *Słownik języka Polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa, tom 5, 1958.
- [14] Brzezińska A., 2013, *Psychologiczne portrety człowieka*, Sopot.
- [15] Posłuszna – Owczas M., 2012, *Zdrowa rodzina adopcyjna to znaczy jaka?*, Łódź.
- [16] Potts K., 2011, *'Forrest Gump', 'Airplane' Among 25 Movies Added to National Film Registry*, Reuters. <https://www.reuters.com/article/idUS2506376020111228> [dostęp: 2020-11-20]
- [17] Bilikiewicz A., 2004, *Psychiatria*, Warszawa.
- [18] Babiker G., Arnold L., 2003, *Autoagresja*, Gdańsk.
- [19] Małecki M., Zyzik R., 2004, *Poczynałość i wina psychopaty w świetle ewolucyjnych koncepcji genety psychopatii*, Poznań.
- [20] Krzyżak – Szymańska E., 2018, *Uzależnienia technologiczne wśród dzieci i młodzieży*, Kraków.
- [21] Morawska I., 2010, *Niech Inny nie będzie obcy..., czyli edukacja międzykulturowa na lekcjach języka polskiego*, [w:] *Oswajanie inności w edukacji polonistycznej*, red. B. Myrdzik, E. Dunaj, Lublin.
- [22] Wiśniewska M., 2009, *Wspomaganie rozwoju dziecka z niepełnosprawnością*, Kraków.

ЗМІСТ

NĘDZNICY, CZYLI PROTESTY ŻÓŁTYCH KAMIZELEK Andruszczak Kacper	5
ELEMENTY ETYKI I. KANTA W METAFORZE „SUROWEGO OJCA”, WYRÓŻNIONEJ PRZEZ G. LAKOFF’A Bieniek Martyna.....	11
MIASTO JAKO PRZESTRZEŃ ZNACZEŃ mgr Bień Agnieszka.....	16
BARIERY KOMUNIKACYJNE U DZIECI ZE SPECTRUM AUTYZMU Bień Agnieszka	22
TO MOJE, TWOJE, NASZE...KONCEPCJA MIASTA OSOBISTEGO JAKO WYRAZ TOŻSAMOŚCI JEDNOSTKI mgr Bień Agnieszka	27
МОДЕРН ТА КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА Білобровець Богдан Володимирович	32
ВЗАИМОСВЯЗЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ДИНАМИКИ Василевская Валерия Эдуардовна	34
ЧЕТВЕРТА ХВИЛЯ ЕМІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ ДО КАНАДИ У 1991 – 2020 РР.: ПРИЧИНИ, СКЛАД, ХАРАКТЕР Василенко Марина Андріївна	36
НОВІ УКРАЇНСЬКІ ФІЛЬМИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ КІНОПРОКАТІ У ДРУГОМУ ПІВРІЧЧІ 2020 РОКУ (ПОПЕРЕДНІЙ АНАЛІЗ) Васильєв Сергій Сергійович	39
ELDERLY CONSUMERS AS A RECIPIENT OF INNOVATION Wrukowska Daria	42
О ВОЗМОЖНОСТИ РЕЦЕПЦИИ МЕТОДОЛОГИИ НЕАНТРОПОЦЕНТРИСТСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ В КУЛЬТУРОЛОГИИ Гоц Людмила Сергеевна	47
OCHRONA MAŁŻEŃSTWA I RODZINY W KONKORDACIE POLSKIM Z 1993 R. I W INNYCH WYBRANYCH KONKORDATACH WSPÓŁCZESNYCH mgr. Dziemski Wiktor.....	51
КАТЕГОРІЯ ЩАСТЯ У ВІДЗЕРКАЛЕННІ КУЛЬТУРИ (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПЦІЇ «СУСПІЛЬСТВО СПЕКТАКЛЮ» ПІ ДЕБОРА) Дорошенко Тетяна Сергіївна	56
РОБОТА НАД ПОМИЛКАМИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ Дудина Богданна Володимирівна	58
NOWA EWANGELIZACJA W INTERNECIE. SZANSE I ZAGROŻENIA mgr lic. Zakrzewski Damian.....	60

FERNAND BRAUDEL. KONCEPCJE BADAŃ SPOŁECZEŃSTW W ODNIESIENIU DO PRZESZŁOŚCI.	
Zgurecki Wojciech	66
ZESPÓŁ GILLES DE LA TOURETTE’A – PRZEGLĄD BADAŃ Z UWZGLĘDNIENIEM PSYCHOLOGICZNYCH ASPEKTÓW ZMAGANIA SIĘ Z CHOROBA	
Kloc Aleksandra, Kuź Kaja, Chomicka Angelika,.....	74
ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ	
Клочко Аліна Миколаївна	81
МУНІЦИПАЛЬНА ВИБОРЧА КОМПАНІЯ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ У 1917 Р.	
Кондратюк Дмитро Миколайович	84
ЕКСПОЗИЦІЙНИЙ ПРОЕКТ «TEMPUS COLLIGENDI LAPIDES»: ДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ПАРТИСИПАТИВНИХ ПРАКТИК В МУЗЕЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ	
Копилова Світлана Володимирівна	86
КОМУНІКАТИВНІ ВИМІРИ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ	
Кравченко Анастасія Ігорівна	88
ПЕРЕБІГ ПОДІЙ, ЩО ПРИЗВЕЛИ ДО АНГЛО-БУРСЬКОЇ ВІЙНИ У ВИСВІТЛЕННІ ГАЗЕТИ «КИЄВЛЯНИНЪ» (ТРАВЕНЬ-ЖОВТЕНЬ 1899 РОКУ)	
Кузьменко Едуард Костянтинівич	90
НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ	
Ладись Я.О., Недвига М.В.,	95
SEXUAL MINORITIES IN POLISH WEEKLY OPINIONS	
Łyson Tomasz	97
SUBSTANTIVE CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT OF «LONELINESS»	
Malimon Vitalii	104
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КВІР-ІДЕНТИЧНОСТІ У КІНЕМАТОГРАФІ США	
Молодіна Альона Олексіївна	116
КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА ФОРМУВАННЯ «ЛЮДИНИ КУЛЬТУРИ»	
Овчарук Ольга Володимирівна	118
ЯПОНСЬКІ ВИХОВНІ ТРАДИЦІЇ: КУЛЬТУРАНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	
Осадча Лариса Василівна.....	120
ПАРТНЕРСЬКИЙ ПІДХІД ЗА ПРАЦЕЮ В. Ф. ШАТАЛОВА «ВЧИТИ ВСІХ, ВЧИТИ КОЖНОГО» (1988)	
Павлова Олена Сергіївна.....	124

СПОГАДИ ВИХОВАНЦІВ ПЕРШОЇ КИЇВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ ЯК ДжЕРЕЛО ДО ЇЇ ІСТОРІЇ	
Пазюра Наталка Василівна	126
THE PHILOSOPHY OF INTERNATIONAL LAW IN THE CONCEPT OF HANS KELSEN	
Paradowski Mariusz.....	128
DIE WANDERUNGEN MIT JULIUS PETER DURCH DIE BIBERSTEINE UND DEN KEMNITZKAMM	
dr Południak Natalia	132
МІСТОБУДУВАННЯ В СРСР КІНЦЯ 1920-Х ПОЧАТКУ 1930-Х РР.: ПРОЯВИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ	
Рибачок Володимир Миколайович	136
ГУМАНІТАРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І ЗДОБУТКИ ДЕРЖАВ- УЧАСНИЦЬ ГУАМ/ГУУАМ (1997-2021РР.): НАУКОВИЙ, ОСВІТНІЙ І КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ	
Сергеева Анна Олександрівна	139
ОНТО-ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ СПОСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЗНАННЯ	
Сіверс Валерій Анатолійович	143
«ВЕЛИКІ ДЕРЖАВИ ТА СИТУАЦІЯ НА БАЛКАНАХ У ТРАВНІ-ЧЕРВНІ 1913 Р. У ВИСВІТЛЕННІ ГАЗЕТИ «КИЄВЛЯНИНЬ»	
Фечко Іван Іванович.....	146
GLOBAL YOUTUBE UNIVERSITY – UWAGI O ROBOTYZACJI SZKOLNICTWA WYŻSZEGO	
Chmielecki Przemysław.....	149
ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ДІАСПОРАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРСИ	
Ціватий Вячеслав Григорович	154
КОНЦЕПТУАЛЬНА МУЗЕЙНА ЕКСПОЗИЦІЯ ЯК АНТИДОТ «КЛІПОВОМУ» МИСЛЕННЮ	
Чергік Наталія Юрїївна	158
THE CAUSES OF THE HYPERACTIVITY DISORDER	
Świeczarz Grzegorz.....	161
OBRAZ INNOŚCI W WYBRANYCH FILMACH FABULARNYCH JAKO SPOSOBNOŚĆ DO REFLEKSJI	
Jasiński Krzysztof, Semrau Katarzyna	167

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 39

Матеріали

VIII Міжнародної науково-практичної конференції
«Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика»
(14.05.2021 р.),
яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM

Друкується за оригінальними авторськими текстами.
Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 07.06.2021.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Друк. арк. 11,25. Умов. друк. арк. 10,5. Обл.-вид. арк. 14,56.
Наклад 100 прим. Зам. № 3422/1.

Віддруковано ФОП Корзун Д.Ю. з оригіналів замовника.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>